

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**PROSAPIA NR.8
BIND:4**

ANETAVLE

**FOR
DE 8 SØSKENDE
PRISKORN
PÅ**

**VINSTRUPVEJ 37
ELLER
HENRIK IBSENSVEJ 20-22
FREDERIKSBERG**

**SAMLET AF
I.M. PRISKORN**

HASLE 1983

PROSAPIA NR. 8.

BIND: 4.

A N E T A V L E

FOR

DE 8 SØSKENDE

P R I S K O R N

P Å

VINSTRUPSVEJ 37

eller

HENRIK IBSENSVEJ 20-22,

FREDERIKSBERG

SAMLET AF

I. M. PRISKORN.

HASLE 1983

INDHOLD.

Forord.....	s. 3.
Pros Mund til Bjørkevoold og Grevensvænge.	s. 5.
Edel Urne til Rønnebæksholm.....	s. 53.
Frantz Rantzau til Estvadgaard.....	s. 67.
Helle Urne til Estvadgaard.....	s.100.
Hugo von Lützow til Bakendorf etc.....	s.114.
Ide Rosenkrantz.....	s.163.
Christian Ulrich von Harstall.....	s.173.
Eleonora Helene von Pfuehl.....	s.195.
Peter Kühle i Stade.....	s.196.
Nicolaus(Claus)Sommer i Krempe.....	s.197.
Metta Koll(en)i Krempe.....	s.223.
Hieronimus von Scharffenberg.....	s.237.
Valdemar Daa til Borreby etc.....	s.239.
Else Kruse til Hjermitslevgaard.....	s.283.
Jens Petersen Clementsen i Gylling.....	s.308.
Karen Sørensdatter, jordemor i Gylling...	s.311.
Jep Sørensen, smed ig Gylling.....	s.313.
Anne Jensdatter i Gylling.....	s.314.
Personregister.....	s.315.
Stedregister.....	s.319.
Litteraturliste.....	s.322.

- Det startede med, at han studerede sit slægtsregister.....

Klip fra BT

F O R O R D .

Dette blev så det fjerde bind af sagaen om huset Priskorn. Det er som de andre trykt som manuskript med alle stavfejl, skrivefejl, selvmodsigelser, misforståelser og forglemmelser, jeg har gjort mig skyldig i. Jeg har ikke læst det. Jeg har ikke haft tid, når det skulde være færdigt i år. Der er jo andre på bedding.

Denne gang har jeg nogle væsentlige tillæg til de tidligege bind, 1 og 2.

Først en historie til 1. bind om mureren Laurs Peter Johansen, en historie, som kunde give anledning til en note på side 50, at Bolette Johansens forældre i 1860 frelste to menneskeliv, faderen en ung mor, moderen hendes lille datter.

Også hos murerens gamle mor på side 171 bør dåden nævnes, da den gamle Bodil Hansdatter netop ved den tid flyttede hjem i murerhjemmet.

Historien har jeg fundet i Årsskrift 1981 for Lokalhistorisk forening for Sønderhald kommune, hvor Else Pedersen har skrevet "En ulykkelig hændelse".

Det var den 2. januar 1860. Det havde frosset hårdt i det meste af december måned forud, men nu havde det været nogle dages tø. Klokken 7 om morgenen kom et ældre par gående på vej til deres arbejde i præstegården i Nørre Årslev, da de nede fra dammen syd for vejen hørte et uhyggeligt skrig og i mørket skimtede et menneske ude i vandet.

De gjorde anskrig, og Laurs Murer, der endnu lå i sin seng, da vejret ikke var til murerarbejde, sprang i et par underbukser og løb resolut ud i dammen, hvor han fandt en ung kone, der i fortvivlelse ville have druknet sig og sine to små børn.

Da Laurs bar hende iland, rakte hun ud efter vandet, og Laurs

4.

råbte da til sin kone Marie, at der var flere derude. Hun fik øje på de to små og reddede pigen ind, mens en ung mand hentede drengen. Den lille dreng døde, mens de to andre overlevede.

Den unge kone boede hos sine svigerforældre i nærheden af murerens, og her var hun blevet chikaneret og hånet så groft og så længe, at hun i fortvivlelse havde søgt denne udvej. Historien viser os, at Laurs Murer kunde være særdeles resolut i en kritisk situation.

Den anden historie har jeg fået fra en fjern slægtning i Norge, Jan-Magnus Kragh Thuen, der har fundet oplysningerne om ane nr. 44: Johan Rantzau Munds sidste år i Trondhjem og død.

De sidste år viser Munkholmens regnskab, at han hvert år den 1.oktober fik 3/4 favn brænde til opvarmning, og så får vi at vide, at:

"den 18 Julj 1758 døde den udi Festning Monkholmen effter Kongl: Maijstt: aller naadigst ordre dateret d.1ste febr. 1747 hidsatte udi Arest nu sl. Capitain Mund(Munthe) og den 23de Julj blev han til sit begravelse Sted udi Tronhj. her fra inført ved Hr.Lieut.Norbye - har altsaa veret her og i Tronheim udi Arest 12 Aar 5 Mdr."

Han blev begravet på Trondhjem Vor Frue kirkes begravelsesplads, og det var så resten af hans lidelseshistorie, som vi kan takke Thuen for.

Noget kunne antyde, at han måske alligevel døde ude på holmen efter nogle års ophold i Trondhjem by.

Hasle den 17.9.1983

imp

Ane nr.176: Pros Mund til Bjerkevold og Grevensvænge.

Provst Peder Claussen Friis giver i sin Norges Beskrivelse en skildring af Telemark(Bratsberg len) og indbyggerne der.

"I Telmark har de i gammel tid veldet jern og hatt jernhytter, hvilke nu er øde, har nu deres meste næring av deres kveg og av skjønne kornjord og av vilt-vare og skjøttere, av tjære og tømmer, hvilket de utflåter lang vei gjennom ferske vann som er noen mil lange og ut til Skien, og annet sådant.

De slår mange eigsdyr og rensdyr, skyter ville fugler, fange loss og mår, ulv, bjørn, rev, felefrotz, oter, bever, ekorn, hermelin etc. og har gode fiskevann med ørreter og annen sådan fisk."

Trælastrigdommen førte til handel med udlandet, efter at Hol­lænderne, da den danske konge i 1540 spærrede Sundet for dem, fandt vej til Langesundsfjorden, hvor træerne stod i uberørt jomfruelighed helt ud til kysten: eg, bøg, ask, birk, fyr og gran, i uoverskuelige mængder.

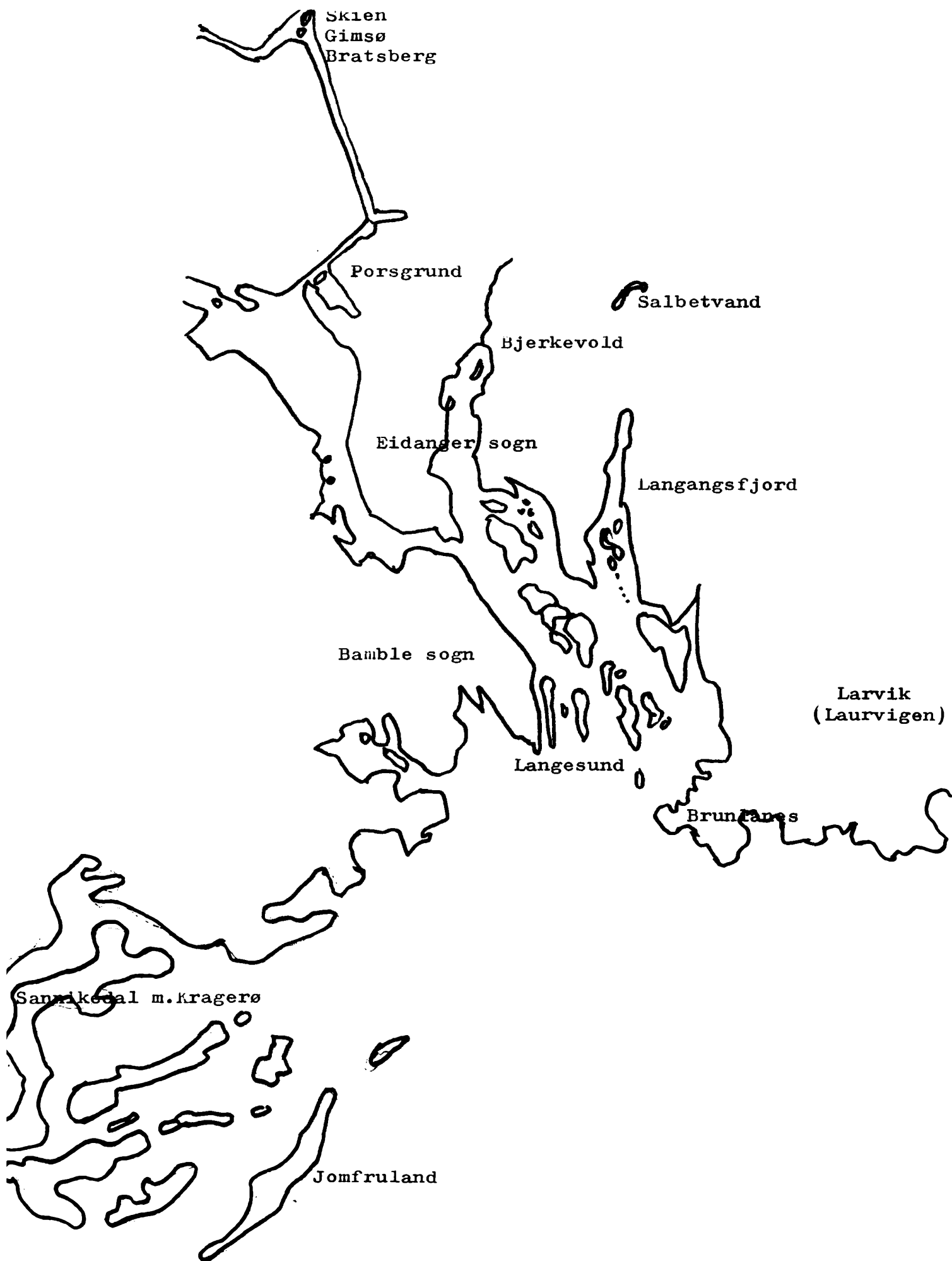
"Imellom Brunlanes og Jomfruland er to mil over fjorden ytterst i gapet, og herved en uke sjøss(1 sømil) inn i fjorden er det merkeligste og navnkundigste ladested i Norge kalles Langesund, i hvilken hvert år lades noen hundre skip med master, spirer, sperrer, deler som ut­føres fra Skien og andre steder, langt ovenfra landet, og der selges i havnen."

Den store eksport så langt bort som til Spanien førte til en ukendt rigdom i det gamle selvforsyningslandbrug i Telemark, men provsten mente, at de forspildte deres velstand i fråseri og drukkenskap. Det spanske sølv fik ben at gå på.

For Telemarkingene "er onde, ugudelige, hårde, ville og oprørske folk. Det meste manndrap som gemenlig uti Norges rike skjer, tildrager seg uti Telemarken, noen uforskammede Djevels kroppe med hor, mord, manndrap, kjettere, løslevnet, slagsmål og andre hoshengende laster og ulemper over alle som her i landet bor..."

Til dette barske, men også rige land kom sidst i 1500årene den jyske lavadelsmand Niels Mund til Serridslevgaard ved Horsens, som 1578-80 havde været sekretær i det danske kan­celli og der fået indblik i Telemarkens muligheder.

I 1596 nævnes han blandt den norske adel. Kort før var han blevet gift med Inger Prosdatter Hørby.

Pros Munds barndoms univers

Hvis Niels Mund var kommet til Telemarken for at tjene penge, så var dette ægteskab særdeles hensigtsmæssigt. Brudens far var nemlig lagmanden (landsdømmeren) i Skien, Pros Lauritssøn Hørby, som var en meget driftig mand, idet han i årene 1585-1586 var den største trælasteksportør i hele distriktet. Han døde den 11. januar 1596, og Niels Mund fik herregården Bjerkevold af sin hustrus arv.

Også Niels Mund var en driftig mand. Foruden Bjerkevold, som havde mindst en sav ved Tråholt, skaffede han sig gården Mørland i Nedenes len, hvor der også var en sav, gården Grønsholt i Eidanger, som sikkert også havde en sav ved Bjerkebækken, gården Gunge i Bamble, samt Fossing sav i Bamble. Siden var han forpagter af en halv kongelig sav ved Skien.

Endelig og ikke mindst havde han forpagtet øen Jomfruland, som lå yderst i skærgården med en glimrende naturhavn.

I det sydøstlige hjørne af Telemarken, ca 100 km SSV for Oslo ligger Eidanger sogn ud til Langesundsfjorden, som sender et par grene, Eidanger fjord og Langangs fjord ind i sognet. Inderst i Eidanger fjord på den østlige ende af nordkysten lå engang i længst forsvunden tid herregården Bjerkevold, hvis tilliggende strakte sig i sydøstlig retning til nordenden af Langangs fjord, derfra ca 5 km i nordlig retning til Salbetvand, derfra vestover til Bjerkedalen. Ved Bjerkedalsbækken drejede grænsen mod syd og fulgte bækken til fjorden. Sognet er meget bjergrigt og en stor del af Bjerkevolds jord var fjeld med hede, mose og især skov. I dalene var marker og gode enge. Bækken drev, som nævnt, mindst en sav ved Tråholt, men i den bedste tid har han sikkert haft flere, således ved nabogården Grønsholt mod nord, som han forpagtede. Da skoven på Bjerkevold var fældet, var herligheden slut, og herregården forsvandt.

Der er en teori om, at den gård, præsten overtog, da den gamle præstegård brændte, kan have været Bjerkevold, da den bar navnet Adelheim, og lå netop ned mod Herregårdstranden.

Det var på denne herregård Pros Mund blev født ca 1596-99. Det var i hvert fald efter den 11. januar 1596, da hans morfars Pros Lauritssøn Hørby døde, for ham må han være opkaldt efter.

Der var en storebror, Søren, ca 3 år ældre, der var opkaldt efter deres farfar, og så var der søstrene Maren og Kirsten, men vi ved ikke, hvem der var ældst, eller rækkefølgen med drengene.

Ovre på den anden side af Langesundsfjorden ligger Bamble med annexsognet Sannikedal eller Sannidal. Også har havde Niels Mund fået indpas. Først og fremmest på gården Mørland eller Myrland i Sannidal. Den var lige så stor som Birkevold og havde ligeledes en sav, og Sannidal havde egen udskibningshavn, den senere købstad Kragerø. Desuden var der fra gammel tid et jernværk på Mørland, men vi ved ikke, om det var i drift på Niels Munds tid, senere var det i hvert fald.

I selve Bamble sogn havde Niels Mund saven ved Fossing, en part i gården Mo, hvor der også var sav, og endelig havde han forpagtet gården Gunge, hvis beliggenhed ikke kendes.

Senere ved vi, at Niels Mund havde en halv sav ved Skien, som han delvis forpagtede ud til en Skienborger.

Jomfruland, som var familiens andet faste opholdssted, er med sin blide natur næsten som et lille stykke Danmark, der er drevet ind fra havet. Der findes hverken bakker eller klipper, og jorden er meget frugtbar. Fra gammel tid har her været en smuk hasselskov, hvis nødder var meget store og fine.

Øen er ca 8 km lang og ligger yderst i skærgården. Skibstrafikken til Langesundsfjorden sydfra gik altid indenom Jomfruland gennem den såkaldte Langesundsrende, og søfolkene kaldte øen det gode land, men vilde ikke sige øens navn, som der nok var noget overtro forbundet med.

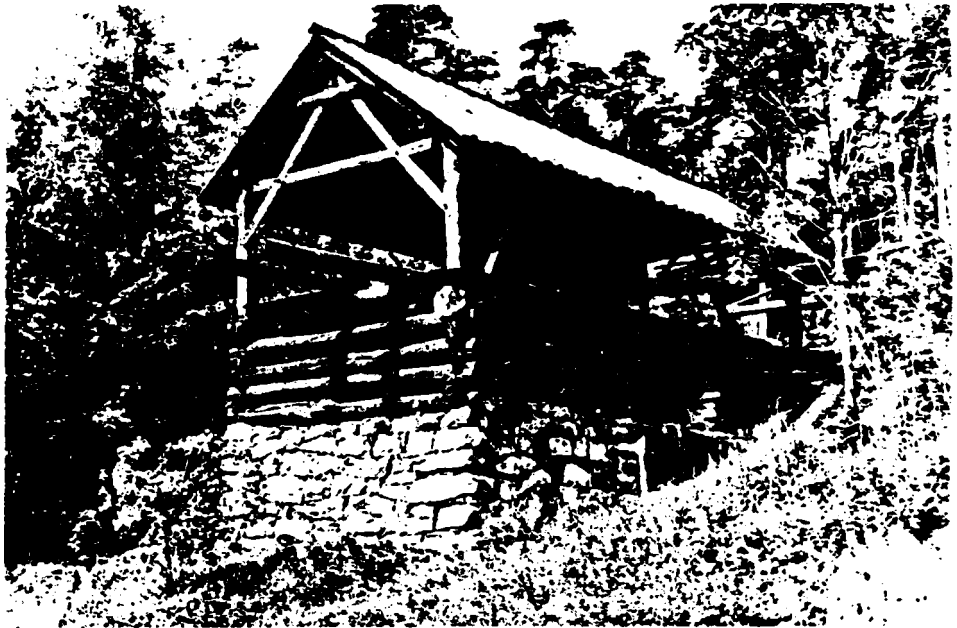
Forresten havde Jomfruland en god, stor naturhavn på indersiden, men også et farligt rev i sydenden af øen.

I 1789 omtales den såkaldte store gæstestue, som dengang skulde være meget gammel, og den har sikkert været bolig for familien Mund, mens Niels Mund sad inde med øen.

Døre, dørkarme og vinduesrammer var altsammen af egetræ med ibenholtsindlæg i smalle striber, og et gammelt sengested i huset var af samme udførelse.

Der var god sælfangst og odderjagt, ligesom også fugletrækket må have givet god jagt. Desuden gav de vrug, som drev ind på stranden en andel og god bjergeløn til indehaveren.

En gammel bondesag som ennå er i behold, en oppgangssag fra Akra, Djonno i Kinsarvik, Hardanger. Norsk Folkemuseum. Foto Arne Berg.

Fra sidst i april til først i oktober passerede her alle de fremmede skibe: Hollændere, Englændere, Tyskere, Franskmænd og Danskere, som regel nogle stykker i følge, og det har været næsten hver dag hele sommeren, at Pros Mund og hans bror har kunnet stå og se disse skibe passere. De har kendt en masse til skibstyper, og mange skibe har de set så tit, at de kendte dem, især faderens kunder naturligvis.

Det var så det univers, Pros Mund voksede op i, fortrolig med havet fra sin tidligste barndom, men også med skov og fjeld. Han har fisket makrel ved Jomfruland, jaget sæler på stranden, pilket torsk i Eidanger fjord og måske haft tejnet ude efter hummer eller taskekrabber.

I fjeldet har han sikkert jaget landsdelens vilde dyr: elg, ren, bjørn, ulv, los osv.

Men først og fremmest må han have sejlet.

Telemarkingene var ikke noget søfarende folk. Norske søfolk kom fra andre dele af landet, men Pros Mund var jo af blandet herkomst, og der er ingen tvivl om, at hans far må have haft et fartøj af en eller anden slags, når han havde Jomfruland som sin ene faste bopæl.

Forresten byggede lensmanden Hans Bülow på den tid en del både, som ved hans død blev afhændet billigt.

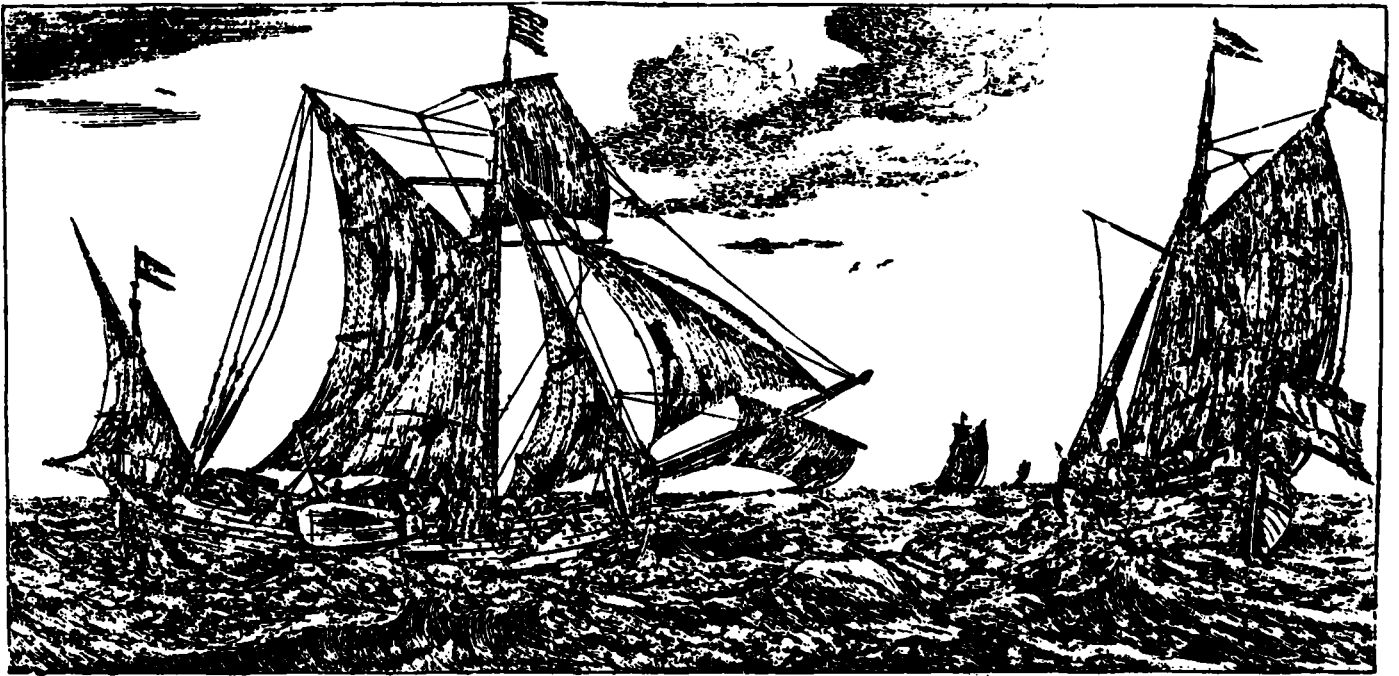
Og så en dag står de to brødre Søren og Pros Mund i Arnhem i Nederlandene uden penge på lommen, så de kunde ikke betale en gæld, de var kommet i til købmand Henrik Cop der i staden.

Vi kan næsten rekonstruere deres rute, for der er næppe tvivl om, at de er kommet med ombord på en af de hollandske skuder, der har hentet mastetræ, tømmer eller brædder fra en af faderens save.

Måske er de blevet sendt afsted af deres far for at handle, eller er de måske stukket af hjemmefra uden at få lov, taget på eventyr ud i det blå, ligesom en vis Jens Munk tidligere havde gjort fra Langesundsfjorden.

Måske var det dog en slags uddannelsesrejse, som dengang var næsten obligatorisk for unge adelsmænd.

De kunde i hvet fald ikke betale købmanden, der ikke vilde nøjes med den besked, men klagede til prinsen af Oranien, som skrev til Christian den Fjerde, som den 26. juli 1620 skriver et missive til os elskelige Niels Mund til Bjerkevold etc.:

E en Boeyer,

E en Galiot,

Hollandske skibstyper: bojert (t.v.) og galiot. Stik af Reinier Nooms (alias Zeeman) i *Verscheide Schepen en Gesichten van Amstelredam*, midten af 1600-tallet. – Handels- og Søfartsmuseet.

"- da bede vi dig og ville, at du enten selv eller og tilholder begge dine sønner fornevnte Henrik Cop fornevnte Gæld med forderligst at containere og fornøie, paa det vi videre for saadan deres Anfordring kunne blive forskaanet."

Måske er det derfor, vi senere finder, at Niels Mund har taget lån i flere af sine ejendomme. Disse såkaldte uddannelsesrejser, som mange unge adelsmænd foretog - ofte med flere års ophold i udlandet, var meget kostbare, og mange fædre har måttet sætte sig i stor gæld på grund af denne mode.

Det ser ikke ud til, at brødrene Mund har været indskrevet på noget universitet, men de kan have studeret skibsbygning, krigsvæsen og handel, måske Arnhems krudmøller.

Trediveårskrigen var brudt ud i Böhmen 2 år tidligere, og nu var protestanterne truet i hele Nordeuropa. Niels Mund har gerne betalt for at få sine sønner hjem.

Det vakte berettiget opsigt i Norge, da Jens Munk i 1622 vendte hjem - selvtredie - fra sin ekspedition til Nordvestpassagen. Han var jo i sin tid begyndt sin eventyrlige løbebane ved som 12års dreng at rejse ud fra Langesundsfjord, hvor hans far var lensmand. Måske var det med hans skib, Søren Mund havde deltaget i Kalmarkrigen.

I hvert fald gik nu begge brødrene orlogsvejen, og i 1624 er de begge omtalt som skibsløjtnanter i den danske flåde. Allerede året efter er Søren Mund blevet skibschef.

Mærkeligt nok optræder Pros Mund i 1625 som fændrik til lands, og man kan spørge sig, om han er fulgt med Christian den Fjerde ned i det tyske, om han var med ved Lutter am Barenberg og de senere tilbageslag.

Det vilde ikke ligne ham dårligt. I hvert fald optræder han først igen i flådens annaler i 1628, da Jylland er besat, og da kejseren planlægger en Østersøflåde, som med en spansk flådebase i Frederiksstad skal gøre kejseren og paven til herrer i Norden.

Det var Pros Mund, der med sit skib Havhesten og nogle andre fartøjer forpurrede disse planer ved på et kryds langs den tyske kyst at trænge ind i alle havnene og brænde eller bortføre alle de skibe, han kunde komme over. Ødelæggelsen blev fuldstændig.

Han var nu blevet skibschef som sin storebror, som vi forresten ikke hører om efter 1625.

Ved Stralsund kæmpede danske og svenske tropper side om side i forsvaret mod papisterne, og Wallenstein, som havde svoret at indtage denne by, om den så var lænket til himlen, måtte opgive belejringen.

Her krydsede Pros Mund med sin eskadre udenfor Nydyb, der adskiller Rygen fra fastlandet, og hindrede, at Stralsund blev indesluttet også fra den side.

Endnu stod der dog 50000 tyske soldater af Wallensteins tropper i Jylland, som var besat fra Skagen til grænsen og led forfærdeligt under lejetroppernes brutalitet.

Trods en meget streng vinter blev flåden gjort klar, og i det tidlige forår 1629 gik to flådestyrker til henholdsvis vestkysten og østkysten og på samme tid blev 10000 danske tropper sat i land i Slesvig og truede besættelsesmagten.

På denne måde lykkedes det Christian den Fjerde at få en tålelig fred uden landafståelser, mod at indrømme kejseren at holde sig væk fra krigsskuepladsen i Tyskland.

Derimod afslog kongen at stille den danske flåde til rådighed for Wallenstein, idet han hævdede, at kejseren ikke havde nogen overhøjhed over Østersøen, som var et nordisk hav, og han vilde heller ikke tillade kejseren at bruge sine skibe imod nabolandet Sverige.

Til Hamborgernes fortrydelse og raseri var Christian den Fjerde begyndt at opkræve told på Elben. I 1630 udrustede Hamborgerne en flåde, indesluttede Glückstadt, satte tropper i land og hånede det danske flag ved at slæbe det i vandet efter en båd. I begyndelsen af august gik en dansk-norsk flåde med kongen selv ombord, men under ledelse af den nye Rigens admiral Claus Daa under sejl. 22 orlogsskibe og fregatter med 4 admiraler, Claus Daa på St.Sophia, Gabriel Kruse på Oldenburg, Henrik Vind på Lindormen og Holger Rosenkrantz på Justitia.

Det var en prægtig flåde at se til, men sejladsen blev besværlig i det stormfulde vejr, og flere skibe led havari, bl.a. St.Sophia, der havde kongen ombord. Flåden søgte ind til den danske orlogshavn Flekkerø ved Christiansand.

Slægten Mund: I hvidt to naturligt farvede hænder i blå ærmer, som holder en blå lilje. På hjelmen en halv blå lilje.

Kongen flyttede sit flag over på Hummeren, og den 4. september nåede man Elben. Flere skibe var stødt til, og flåden udgjorde nu ialt 42 enheder, som efter flere træfninger op langs floden forjog Holstenerne og truede med at angribe selve Hamborg. Byen faldt til føje, og bragte det flag, man havde slæbt i vandet efter et tysk skib, til kongen, renvasket og smykket med blomster. Elbtolden blev fastholdt.

Pros Mund, der den sommer havde krydset med en styrke omkring Færøerne og ved den norske kyst efter pirater, var med i denne affære som flagkaptajn for Holger Rosenkrantz på Patientia. Det blev nu overladt ham med en mindre eskadre at krydse på Elben og holde Hamburgerne i skak.

I 1631 mistede Pros Mund sin far, idet et kongebrev af 1. november d.å. giver "os elskelige Fru Inger Prosdatter, afgangne Niels Munds til Birkisvolds Efterleverske" tilsagn om, at hun og efter hende et af hendes børn for sin livstid måtte nyde og beholde gården Mørland i Sannidal, Nedenes amt med samt tilliggende savmølle.

Endnu frem til 1633 holdt Pros Mund vagt ved Glückstadt og Elben, så blev han forlenet med Island.

Springet var ikke så stort, som det ser ud til, idet Glückstadt siden 1623 havde været stabelstad for de islandske eksportvarer: tran, klipfisk, svovl, edderdun, vadmel og strikvarer. Af disse varer bør svovl fremhæves som yderst vigtigt til krudtfabrikation.

Pros Mund har haft rig lejlighed til at sætte sig ind i de islandske forhold og stifte bekendtskab med rejsende islændinge.

Island indtog på den tid en stilling parallel med Færøerne, Øland og Gotland som særlige lande under kronen, som Rigsrådet ikke havde noget at gøre med. Her sad kongelige lensmænd og styrede, samtidig med at de beskyttede landet mod tyske købmænd og pirater fra alle lande, men samtidig også de danske handelsinteresser, som var overdraget til i første række de københavnske købmænd og redere.

Karel van Mander III, ca. 1609–70: Stående kavaller. 1632(?).

Der findes ikke noget autentisk portræt af Pros Mund, men sådan må han have set ud, netop ved den tid, dette portræt er dateret, da han under affæren ved Hamborg var flagkaptajn for Holger Rosenkrantz den lærde på Patientia, og da han var toldvagt ved Glückstadt.

Den relative selvstændighed Island havde nydt tidligere var i de sidste hundrede år svundet ind til en meget stærk afhængighed. Endnu samledes Altinget hvert år og vedtog love af lokal karakter, og retssager skulde stadig først afgøres ved islandsk ret, før man kunde appellere til Danmark. Danske fogder og danske lensmænd var ikke populære, men danske monopolkøbmænd var direkte forhadte.

Lad os engang se, hvordan Islændingene så på denne nye danske lensmand. Det er ikke fordi de plejer at ødsle med lovord om det danske styre - heller ikke idag - men om Pros Mund har de kun godt at sige.

"Den danske flådechef Pros Mund var her længe. Han lod mange sager føre og afgøre. Han var fast, dygtig, omhyggelig, gavmild og en god regent. Det største minde han efterlod sig på Bessastad, var et stort nyt tømmerhus, som han lod rejse der. Han skal også have restaureret kirken og givet den en ny udsmykning. En ny jordebog over kronens ejendomme på Island synes han selv at have haft hånd i hanke med, og han har selv skrevet den under.

Han var medudgiver af Thorlaksbibelen (2.udgave 1644), og i modsætning til andre danske landshøvdinge skal han have interesseret sig for den islandske bogkultur og have ejet islandske bøger."

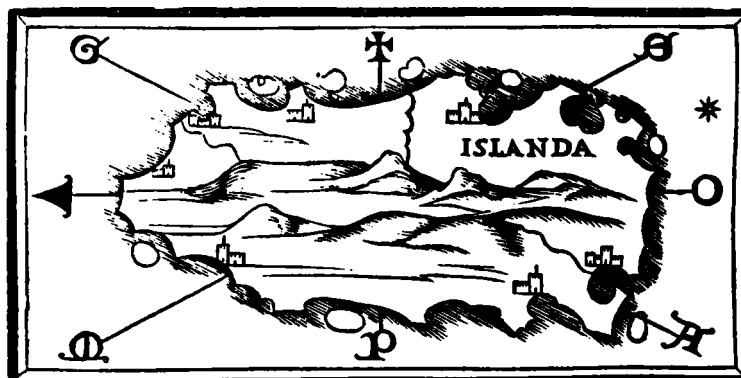
Alt ialt får Pros Mund her en smuk karakteristik, der fortæller os, at han ikke bare var den dristige slagsbroder, man i dansk overlevering har anset ham for at være.

Han havde en vis andel i, at Brynjolf Sveinsson blev udnævnt til biskop, men blev senere uvenner med ham.

Blandt de mange pirater, som gjorde havene usikre på den tid, var tyrkerne eller barbareskerne de mest frygtede, idet de bragte både mandskab og passagerer med sig hjem, hvor de blev solgt som slaver.

I den danske konges riger og lande havde man særlige kirkebøsser til frikøb af slaver i Tyrkiet, og så sent som i 1714 fik man indført en særlig skat på søfolk og skibe, som skulde gå til samme formål.

Også Island havde været hjemsøgt af disse pirater, som ikke veg tilbage for at gøre strandnugst og bortføre folk fra deres hjem og arne.

Tidligste specialkort over Island. Træsnit fra Bordone: Isolario, Venedig 1547. Fol.

Islændingene gav sig ind under den norske konge. Men de blev ved med at føle sig som et selvstændigt folk. Derfor havde de også deres egne love.

Den islandske biskop Brynjolfur Sveinsson var ca 7-8 år yngre end Pros Mund. Han vilde nødigt være biskop, men bøjede sig i den sidste ende. Han er især kendt for at være ~~den~~ første, der systematisk indsamlede de gamle islandske håndskrifter. Spørgsmålet er, om han kan være blevet tilskyndet til det af sin hrlensmand, som jo ejede sådanne bøger, ligesom han blev tilskyndet af denne til at blive biskop. Islændergebog og Landnamabog er bevaret takket være ham, der lod disse værker afskrive, for originalerne gik kort efter tabt. Forsvandt de måske med Pros Mund ved hans tidlige og pludselige død?

Det var, som meldt, i 1633, Pros Mund kom til Island og startede en ny tilværelse der. Året efter holdt Christian den Fjerde det store, helt usandsynlige og herostratisk berømte bryllup for sin søn, den udvalgte prins Christian og Magdalena Sibylla af Sachsen. Det var ved denne lejlighed, mange uerstattelige historiske dokumenter fra middelalderen gik op i røg som fyrværkeri.

Der er ingen tvivl om, at lensmanden på Island er blevet hjemkaldt til festen, hvor han bl.a. sikkert har måttet paradere på Københavns red sammen med 18 andre orlogsskibe for de inviterede potentater fra hele Europa.

Ved den tid, da gæsterne begyndte hjemrejsen, den 11.-12.oktober indtraf en stor oversvømmelseskatastrofe ved Jyllands vestkyst, hvor øen Nordstrand blev udslettet, og store arealer fra Elben til Ribe stod under vand i flere dage. 8000 mennesker menes omkommet og adskillige tusinde dyr. Hvis Pros Mund havde haft toldvagten som de tidligere år, er det ikke let at sige, hvad der var hændt ham.

I begyndelsen af denne historie omtalte jeg, at Eidanger sogn med Bjerkevold lå i Bratsberg len. Lensmanden der på stedet var i Pros Munds barndom en dansk adelsmand, Jørgen Urne, der skrev sig til Valsø i Skåne.

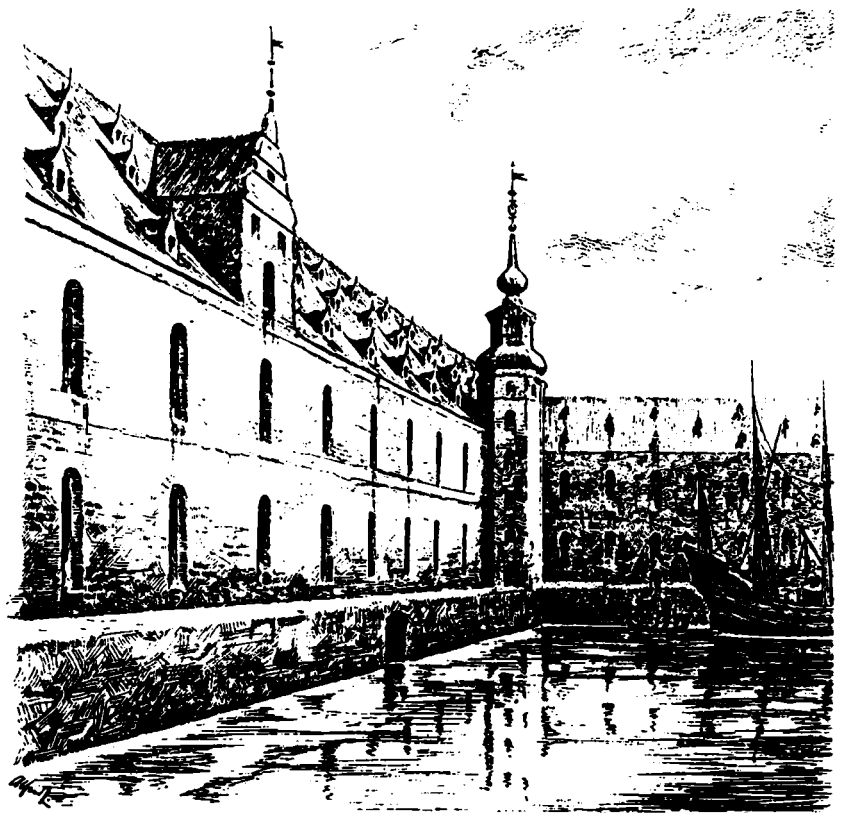
Denne mand blev ved sin hustru Thale Pallesdatter velsignet med mindst 14 børn, hvoraf i det mindste de 10 overlevede ham, da han døde den 2.august 1620 på Valsø.

Det var med en datter af denne mand, Pros Mund blev gift 1636 eller 1637.

Det er vel ikke umuligt, at ægteskabet er blevet aftalt allerede mens børnene var små, mens Jørgen Urne endnu var lensmand. Men han afgik allerede i 1602, så det er vanskeligt at sige. Snarere er sagen blevet aftalt mødrene imellem ved det store bryllup, vi nys har omtalt.

Endnu den 25.april 1635 nævnes hans tilkommende Edel Urne som ugift.

Vi ved ikke, hvor gammel hun er, men hun må være født senest i 1620, hvor faderen døde.

Tøjhuset med Christian IV's Havn.

Pros Mund ejede en gård i det ældste København, den gamle Clemensstad, der forsvandt ved Københavns brand i 1728. Det var matr.nr.199 på hjørnet af Kattesundet og Helligkorsstræde, med indkørsel fra Gammeltorv ad Store St.Clemensstræde, placeret lige der, hvor Strøget nu passerer Kattesundet.

Da brænden udslettede hele kvarteret, var gården endnu kendt som Prosmands gård.

Her er nok den ældste søn Christian blevet født, og kongen har selv stået fadder til sin lille navnefælle.

I 1636 blev Island hjemsøgt af et voldsomt vulkanudbrud på den største af øens vulkaner, Hekla. De store skader har givet krævet lensmandens tilstedeværelse, og der er ingen tvivl om, at Pros Mund har været virksom ved hjælpeprogrammerne.

Imidlertid var hans svigermor død, og skifteforretninger bandt i hvert fald fru Edel til hovedstaden. I 1637 købte Pros Mund herregården Grevensvænge i Sydsjælland, hvor han lod en smuk ny hovedbygning opføre, den samme, som kan ses den dag idag i næsten uændret skikkelse.

Endelig i 1638 kunde Pros Mund bringe sin hustru og lille søn med til Island, en dristig og farlig rejse, hvor skibet ifølge tidens overtro var truet af de forfærdeligste søuhyrer - og mere reelt af pirater.

Heroppe fødte fru Edel børnene Johan, opkaldt efter sin morfar, Thale, opkaldt efter sin mormor, og Niels, der blev opkaldt efter sin farfar.

I modsætning til de fleste andre lensmænd på Island overvintrede Pros Mund som regel på øen, men som orlogsofficer måtte han jo ud på kampagne hvert år.

I 1642 måtte Pros Munds mor, fru Inger Hørby afgive gården Mørland i Sannikedal med sav og jernværk til Gabriel Marselis. Til gengæld fik hun gården Østre Klyve i Eidanger sogn kvit og frit for al landsskyld og alt arbejde i hendes og hendes søns tid, plus en af kongens save på Herre i samme sogn.

På denne gård opstod ladestedet, senere købstaden Porsgrund, som måske er opkaldt efter Pros Mund eller hans morfar Pros Hørby.

1. Nørre Port
2. S. Petri K.
3. Studii Gæveri
4. Raadhus
5. Vor Frue K.
6. Torvet.
7. Vester Port.
8. Løngang.
9. Peperhus.
10. Comp. H.
11. Torij Hus.
12. Hel. G. K.
13. Mønten.
14. S. Nic. K.
15. Ost Port
16. Reberban
17. Arker Squ.
18. Slottet
19. Caserelle.
20. Slots Haar

Her boe
de han.

Svenskerne havde imidlertid forstsat krigen for Reformationen og for protestanternes religionsfrihed i Tyskland, og det med en succes, der passede meget dårligt i Christian den Fjerdes program.

Den svenske fremgang truede med at omringe Danmark og nærmede sig i faretruende grad til sydgrænsen, så han oprettede uden Rigsrådets samtykke en stående hær, som han financierede ved at forhøje Øresundstolden, og derved blev han uvenner med de søfarende nationer, først og fremmest med Hollænderne, som kunde have hjulpet ham mod de sejrberuste Svenskere.

Da så den uheldige Christian den Fjerde som mægler ikke kunde holde sig neutral, men hele tiden søgte at forhindre svenske landvindinger, så måtte jo Svenskerne tilsidst tabe tålmodigheden med ham.

I sommeren 1643 afgik der hemmeligt bud fra den svenske regering til general Torstensson med tilnavnet "den svenske Lynild", som på den tid huserede nede i det bøhmiske.

Kurieren blev imidlertid fanget og holdt som gidsel en tid, før han slap afsted. Han havde uheldigvis lært sit budskab udenad og fik det afleveret engang i efteråret.

Ordren lød på, at generalen skulde begive sig til Danmark og bemægtige sig så meget af landet, som han kunde, dels over Femern til Lolland-Falster og Sjælland, dels over grænsen til Jylland og Fyn. Om nogen krigserklæring skulde der ikke være tale.

Uden at give sine officerer nogen besked om sine ordrer og planer lod Torstensson nu hæren marchere og med skiftende retninger arbejde sig nordpå i maskerede marcher, som også forvirrede den kejserlige hærfører, som fulgte ham på afstand, og især den umistænksomme Christian den Fjerde, som ikke tiltroede sine modstandere en sådan tankegang, at undlade en krigserklæring.

Den danske ambassadør i Stockholm sendte flere advarsler, men Christian den Fjerde, der ellers kunde være mistroisk nok, lo af hans allarmende breve og slog det hen.

Faktisk var Svenskerne også yderst forsigtige og foretog ingen indkaldelser eller hvervninger til hjemlandet for ikke at vække Danskernes uro.

Wichtige Contractur Ihrer Excell. Herrn General und Feldmar-
schallen Leonhard Lorstenions

Best da Herr Lorstenion der dritte Held aus Corona. Hier steht die Danks für die Hand der niedrigen
 Dem löweinals id sein frund bekennen werden. Hier stehet die Danks für die Hand der niedrigen
 Ein Held der Danks dort und ganz. Hier stehet die Danks für die Hand der niedrigen
 Drumb ihm so mancher Tag vom Danks wird begeben. Allen die Danks für die Hand der niedrigen

*Leonhard
 Lorstenion
 Wria*

Og så den 13. december 1643 gik Torstensson over den danske grænse ind i Holsten, og i løbet af januar måned 1644 havde hans hær løbet hele Jylland overende.

Samtidig rykkede en i hast sammenskrabet svensk hær ned i Skåne. Christian den Fjerdes mareridt var blevet virkelighed. Nationens hele eksistens afhang nu af flåden.

Den gamle rigsadmiral Claus Daa var død i 1641, og i april 1643 var Jørgen Vind til Gundestrup blevet udnævnt til hans efterfølger. På ham og på kongens mænd på Bremerholm hvilede nu det tungeste ansvar.

Også Svenskerne var selvfølgelig opmærksomme på, hvor vigtigt herredømmet til søs var, ikke mindst fordi de jo selv nu havde oversøiske besiddelser i Pommern, som de ikke tålte at tabe forbindelsen med. Derfor havde de sendt den svensk-naturaliserede hollandske købmand Louis de Geer hjem til Holland for der at hyre en hollandsk hjælpeflåde, der skulde supplere den allerede ganske stærke svenske sømagt.

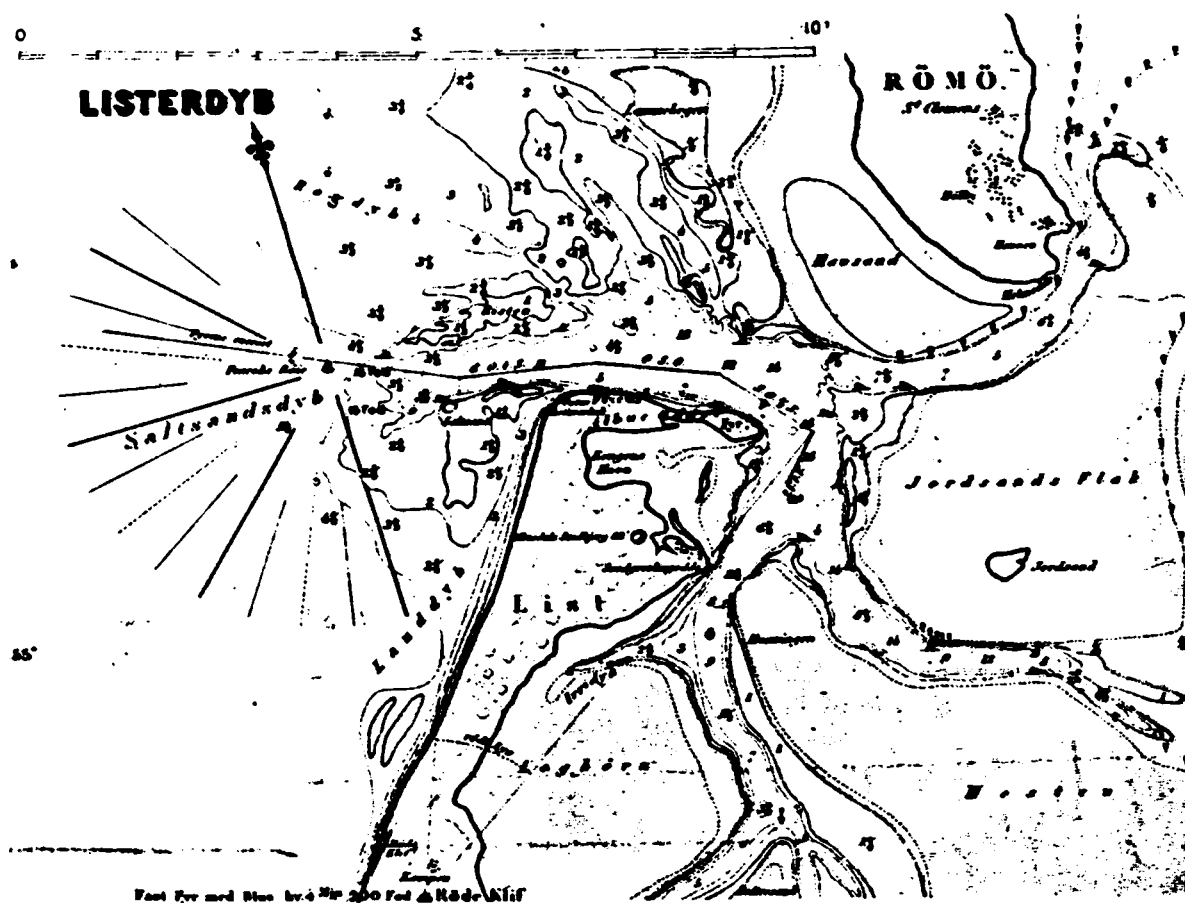
Og Hollænderne var, som før nævnt, vrede på Christian den Fjerde.

Men heller ikke han var ^uvirksom. Med hurtige jagter sendte den aldrende konge bud til Norge og Island om at give møde med orlogsskibe, fregatter og defensionsskibe ved flådebasen Flekkerø ved Kristianssand i Norge.

Rigsadmiralen fik ordre til fuld mobilisering, og i begyndelsen af maj måned sejlede Christian den Fjerde selv med ni store orlogsskibe til Vesterhavet for at standse og opbringe den ventede hollandske hjælpeflåde.

Ved Føhr fik han melding om, at de hollandske skibe allerede var ankommet til Vestkysten, og at de havde søgt tilflugt i Listerdyb ved forlydenderne om den danske orlogsflådes ankomst.

Hollandske skibe var dengang regnet for verdens bedste, men de danske så vel som de svenske krigsskibe var til dels bygget ved hjælp af hollandske skibsbyggere, og de stod i ingen henseender tilbage for de hollandske. Gennemgående var krigsskibene i Norden endda større end de hollandske skibe.

Dette kort over Listerdyb viser, hvordan Hollænderne kunde smutte bort langs kysten bag øerne, mens den danske styrke måtte søge ud til havs for ikke at gå på grund med de store orlogsskibe.

I dette snævre farvand, der var for grundt for de store orlogsmænd, kunde de ligge trygt og godt, men, da de blev klar over, at deres modstander kun havde 9 skibe, kom de den 16.maj varpende ud og gik i kamp. De var nogle og tyve skibe og forsøgte at omringe de danske for at entre, men de led så meget under den danske kanonade, at de efter 6 timers batalje trak sig tiåbage i Listerdyb.

Den 18.maj ankom Pros Mund med endnu en eskadre, og den norske defensionsflåde under Ove Gjedde stødte til, så Christian den Fjerde, som var kommet så hastigt afsted, kunde sejle op til Flekkerø for at proviantere.

Den 25.maj stod der igen et søslag ved List, hvor Hollænderne blev stærkt medtagne, så da den danske flåde under en pålandsstorm måtte trække sig til havs, benyttede Hollænderne lejligheden og stak af - hjem til Holland.

Mens sagerne således blev ordnet i Vesterhavet, gik den svenske rigsadmiral Klas Fleming med sin hovedflåde til Øresund for eventuelt at overrumple København, men, da en dansk flådeafdeling på 13 orlogsskibe indtog en fordelagtig stilling lige uden for havnen, og en 10-12 defensionsskibe var ved at gøre sig klar til at gå til undsætning, og landtropperne viste sig årvågne, så trak Svenskerne sig tilbage og satte kurs mod Kielrørfjord, hvor de straks erobrede Femern og truede med at overføre Torstenssons tropper til Fyn.

Ti dage efter Svenskernes opbrud fra Øresund, den 26.juni havde Christian den Fjerde samlet alle sine flådestyrker og forfulgte nu de svenske.

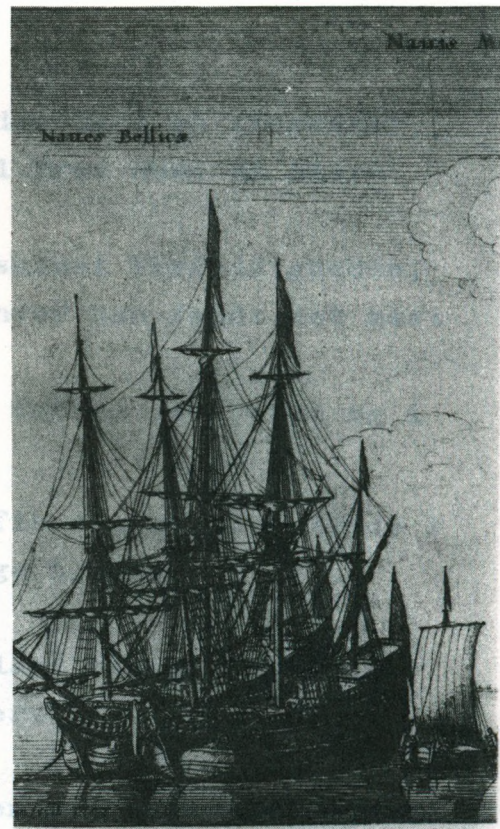
"Den almægtige og naadige Gud bevare Hans Majestæt og lade sine hellige Engle ledsage hannem, til lykkelig Seiervinding igien at komme, Hans Kongelige Majestæt og os alle til Glæde og Velfærd."

39 gode sejlere - delt i 3 eskadrer, hver under sin admiral, men under kongens egen overkommando, sådan så den danske styrke ud. Første eskadre førtes af rigsadmiral Jørgen Vind på orlogsskibet Patientia.

Billede af
hollandsk sømand i
1600-tallet.

Svensk styrmand ca. 1640.

Vue af Stockholms red.

Anden eskadre var underlagt admiral Peder Galt på Trekroner, mens tredie eskadre var tildelt admiral Pros Mund på Store Sophia, der var flådens største skib.

Selv førte Christian den fjerde orlogsskibet Trefoldigheden, hvormed han vilde gribe ind i kampen, hvor han fandt det mest fornødent.

Den 1. juli passerede flåden Gedser rev for en svag vind og i regntykning.

Op ad formiddagen klarede det, og man fik den svenske flåde i sigte til ankers ved Femerns nordøstlige hjørne.

46 skibe havde Klas Fleming, og sammenlagt rådede han over 1500 kanoner mod de danskes 1000 stykker.

Ved synet af de danske skibe lattede den svenske flåde straks og satte kurs vestover for at nå åbent vand, hvor man kunde manøvrere med skibene.

Danskerne satte alle sejl for at nå dem, og herunder kom første eskadre et godt stykke foran de øvrige, og Patientia løb helt alene i spidsen.

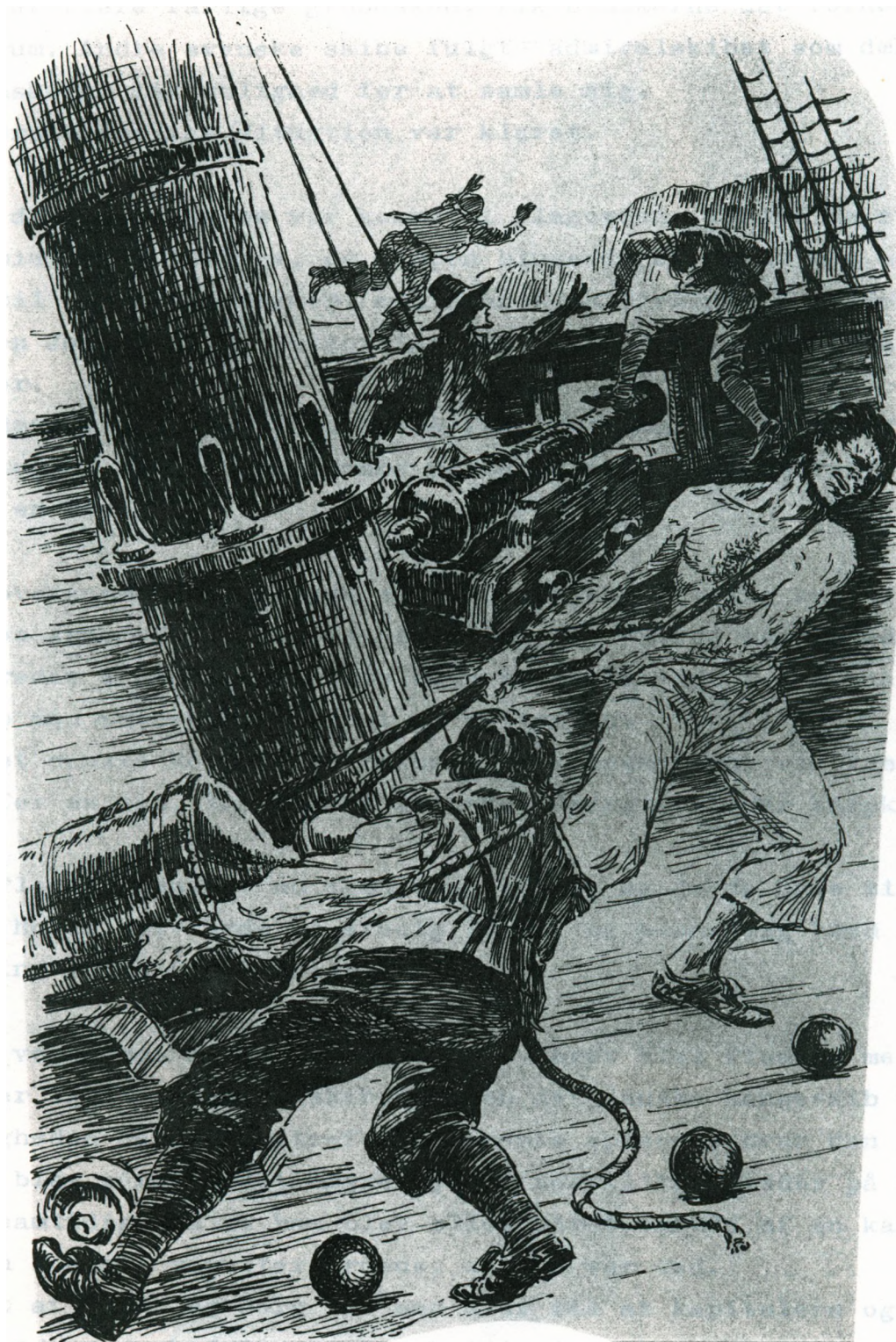
Om eftermiddagen klokken 1 sprang vinden til uheld for Danskerne om i vest, og Svenskerne fik luven.

Nu var Danskernes spredte orden næsten katastrofal. Svenskerne kunde i ro og mag nedkæmpe de enkelte skibe efterhånden, som de ankom, og Klas Fleming var ikke sen.

Med flere af sine skibe kastede han sig straks over Patientia, som måtte udstå en voldsom kanonade, før Pros Mund med Store Sophia nåede op og kastede sig ind i kampen. Faktisk var det Pros Mund, der affyrede det første skud i slaget, mens han endnu lå på kryds ned mod kombattanterne.

En overgang så det nu yderst alvorligt ud for de to danske skibe, som begge var omringet og hårdt trængt, men det lykkedes for Pros Mund at manøvrere sig fri igen og løbe rigsadmiralen til undsætning. Ikke før ingenting havde han sejlet vandene tynde på Langesundsfjord.

Mens de fleste orlogskaptajner var afhængige af en søvant skipper, som de først skulde forklare deres hensigter, kunde Pros Mund selv give sin rorgænger klar besked.

Nu kom flere danske skibe krydsende op, deriblandt Stormarn, som førtes af Pros Mund fætter Henrik Mund, som havde tjent under ham ved Glückstadt. Han kastede sig modigt ind i kampen, og da samtidig Klas Fleming blev nødt til at trække sig ud på grund af flere farlige grundskud, fik Danskerne det fornødne pusterum. Andre svenske skibe fulgte admiralskibet som dækning, og Danskerne fik mulighed for at samle sig. Den første farlige situation var klaret.

Inden de danske skibe var kommet i slagorden, vendte de svenske imidlertid tilbage, og kampen blussede op på ny med bedre odds til de danske farver, men uden Klas Flemings skib Scepter og uden Jørgen Vinds Patientia, der begge reparerede af alle kræfter.

Rigsadmiralen Jørgen Vind havde fået det ene ben knust af en kanonkugle, og den tapre mand måtte udstede sine ordrer siddende på en bære.

Uden overkommando på begge sider udviklede det sig nu til en planløs skærmydsel, indtil Christian den Fjerde selv nåede op med tredje eskadre, som Pros Mund havde forladt i det hastige kapløb med Svenskerne for at nå Patientia.

Ved det danske kongeskibs ankomst trak Svenskerne sig igen tilbage for en tid, indtil det svenske admiralskib var kampklart igen.

Klas Fleming samlede nu igen sine skibe, og da de hele tiden havde holdt af, havde de stadig luven, og pludselig brød han midt ind i den danske flåde.

I den voldsomme kamp, der nu fulgte, hvor Klas Fleming med sin Scepter og flere andre skibe angreb det danske kongeskib Trefoldigheden hårdt, indtraf den berømte episode, hvor den gamle konge blev såret i det højre øje og adskillige steder på kroppen, samtidig med at han blev slået hårdt omkuld af en kanon, så man i nogle minutter troede, at han var død.

Grebet af skræk og sorg var man klar til at kapitulere og holdt helt inde med skydningen, men heldigvis tøvede den gast, som skulde stryge flaget, og fornagtede det i stedet,

I 1644 var Christian den 4. 67 år gammel. Alligevel ledede han med stor energi kampen mod svenskere og hollændere. I slaget ved Kolberger Heide var han nær blevet dræbt. Splinter efter en kugle trængte sig ind i hans øje, og han blev slået omkuld af luft-trykket. Men den gamle konge rejste sig igen, og fortsatte ledelsen af kampen med et lomme-tørklæde for det sårede øje. Billedet er lavet i 1859 af Vilhelm Marstrand.

Kongen kom til sig selv igen og råbte: "Nej Børn, se jeg lever, kæmper tappert for Hus og Arne."

Glæden ved kongens genopstandelse var så stor, at de danske kastede sig ind i striden med nyt mod.

Imidlertid havde standsningen af Trefoldighedens ild betydet, at flere svenske skibe havde lagt an til entring, men de blev hastigt revet ud af deres vildfarelse, og da flere danske skibe havde set kongeskibets nødsituation og ilede det til hjælp, begyndte det at lysne igen.

Pros Mund med Store Sophia og Stenzel von Jasmund med Norske Løve angreb nu Klas Flemings Scepter fra hver sin side.

Igen måtte Klas Fleming trække sig ud af kampen, og nok engang stilnede bataljen af. Den havde nu stået på i 9 timer uden at nogen afgørelse kunde skimtes.

Så da Patientia og Scepter atter stævnedes frem til kamp, blussede striden op igen for fjerde gang. Men i det tiltagende mørke og den tætte krudtrøg blev det nu vanskeligere og vanskeligere at skelne ven fra fjende, så lidt efter lidt ebbede skydningen ud.

Klokken var 10 om aftenen, da skydningen ophørte, og Klas Fleming samlede sine skibe for med vinden at løbe ind i Kielerfjord for at reparere og hvile ud.

Danskerne fulgte ikke efter, skønt de nu havde fået luven. Slaget på Kolberger Heide var endt.

Kampen var ret beset uafgjort, men Klas Fleming gjorde en alvorlig taktisk fejl ved at lade sig spærre inde i det snævre farvand med alle sine skibe.

Han kom personlig til at betale for fadæsen, idet han blev ramt ombord på sit skib af en af de kanonkugler, Danskerne sendte op ad floden fra en skanse, de havde bygget på land.

Mod al forventning og rimelighed lykkedes det dog den svenske flåde under general Wrangel at liste sig ud af klemmen en mørk nat og kystlangs at stryge forbi den danske vagteskadre med slukkede lanterner.

Den aldrende konge, som nu havde været ude i mindste 3 måneder og i den tid udkæmpet 2 store søslag og været udsat for flere storme, vendte nu hjemefter med 9 skibe og 23 sår for at reparere, men ved Dragør stødte han sammen med en ny hollandsk flåde på 22 enheder, som han straks tog kampen op med. Mange tusind mennesker stimlede på voldene, i tårnene og på tagene af de højeste huse for at følge kampen, men det lykkedes Hollænderne, som jo havde luven, at manøvrere skibene udenom ved at gå østover mod Falsterbo for derpå at slutte sig til den svenske flåde.

Christian den Fjerde, som blev modtaget med jubel i København den 15. august, var ret fortrøstningsfuld. I betragtning af de mange skader fjenden havde fået, forventede han ikke, at de forenede svensk-hollandske styrker vilde vise sig i farvandet før til foråret, og han lod derfor kun en mindre eskadre under admiral Pros Munds ledelse krydse i den vestlige Østersø for at opsnappe eventuelle forsøg på forbindelse mellem Sverige og de tyske provinser.

17 skibe kommanderede han, og sit flag førte han på Patientia. Med enkelte stafetter ude østpå ved Bornholm holdt han gående syd for Lolland i september og hen i oktober med den klare ordre at gøre fjenden mest muligt afbræk, hvor han end måtte træffe ham.

Under denne lidt triste patruljetjeneste, som varede ud over den tid, flådens kampagner ellers gik for sig, havde Pros Mund taget sine papirer fra Store Sophia med ombord for at afslutte sine regnskaber og udfærdige sin rapport. Disse papirer findes nu på Rigsarkivet i Stockholm. Lad os prøve at kigge Pros Mund efter i papirerne, så kan vi måske finde lidt om forholdene i de skibe, han sejlede med.

Først har vi bemandingslisten for Store Sophia med navn på hver mand ombord, og vi kan nok regne med, at Patientia havde en lignende besætning.

Foruden Pros Mund selv var der en kaptajn, 2 løjtnanter, en skipper, en underskipper, 3 styrmænd, en højbådsmand og hans math, en skibmand og hans math, fire kvartermestre, 54 bådsmand, 82 månedstjenere og 17 udskrevne folk.

Fros Mand
Algerie.

Udover de egentlige søfolk var der en præst, to bartskærere, en skibsskriver, en kok, en underkok, en sejllægger, en trommeslager, en bødker, fire trompetere, 2 drenge, fem tømmermænd, to arkelimestre, en arkelimestermath og 42 bøsseskyttere, en samlet besætning ud over admiralen på 234 sjæle.

Derefter har vi arkelimester Torben Andersens kvittering for, hvad han fik udleveret til St. Sophia fra Tøjhuset af "stykker".

Der var 4 hele 50punds kartover, 4 stk 26punds kongeslanger, 12 stk 26punds krudtpotter, 2 stk 26punds lange svaner, 18 stk 10punds drager, 2 stk 5punds nelleblade og 2 stk 1-punds falconer, ialt 44 stykker.

80 stk 48punds jernkugler, 300 stk 24punds jernkugler, 300 stk 8punds jernkugler, 50 stk 4punds jernkugler og 150 stk 1-punds jernkugler, desuden nogle skrækuglesække med hver 44 kugler, 16 stk 2punds kugler, nogle skræsække med 20 kugler i hver, 46 stk kædekugler, 46 stk stangkugler, 46 stk krydskugler, 4 stk shuszstenger, 50 jernskræsække af en samlet vægt på 420 pund, 80 pund bly, 231 pund blykugler, 137 pund blyplader og 32 halve tønder krudt. Desuden 10 granatpotter, 9 almindelige granater, 300 fodangler og 240 karduser. Kvitteret 20. marts 1644.

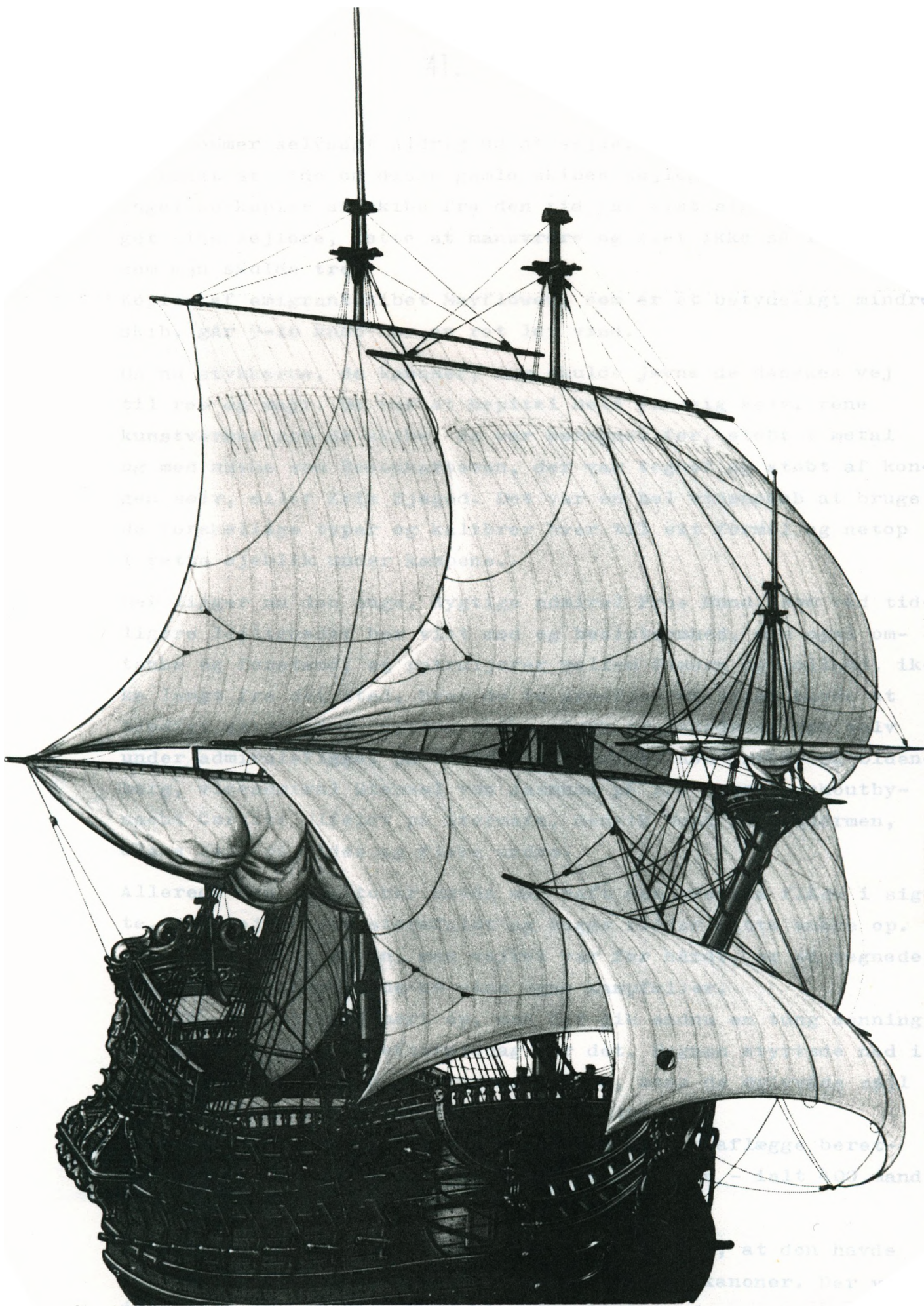
Senere var der udleveret 10 halve tønder krudt, 100 træspejle, 320 pund forladninger, 10 granater og 2 kobberskræstykker.

Med den nævnte besætning og bestykning mm var det formentlig en kampklar orlogsmand, som de var flest. Vi mangler bare oplysninger om kosten ombord. Men sådan omtrent har også Patientia været udrustet til sin sidste kampagne i hvert fald i danskernes tjeneste.

Nu mangler vi bare skibet selv, Store Sophia eller Patientia, men dem har vi ikke. Derimod har vi en samtidig model af Norske Løve, og endnu bedre, vi har det svenske skib Vasa i hel figur.

Når vi ser dette skib idag, er det næsten utroligt, at ombord på det levede 235 mennesker, arbejdede, spiste og sov. Ja, der var jo ikke et kammer til hver ombord, næ, der var end ikke en kahyt til de menige, de levede klos op ad deres arbejde, enten det nu var tømmerarbejde, sejlmagerarbejde eller kanonerne.

VASA under sejl, men uden de utallige flag, vimpler og bonader.

Vasa kommer selvsagt aldrig ud at sejle, men vi kan alligevel få noget at vide om disse gamle skibes sejlegenskaber.

Engelske kopier af skibe fra den tid har vist sig at være meget fine sejlere, lette at manøvrere og slet ikke så langsomme, som man skulde tro.

Kopien af emigrantskibet Mayflower, som er et betydeligt mindre skib, går 9-10 knob for en ret let vind.

Og nu stykkerne, de kanoner, som skulde jævne de danskes vej til ros og magt. De var et kapitel helt for sig selv, rene kunstværker som de skibe, de var beregnet for, støbt i metal og med navne som Rosenkartoven, der var tegnet og støbt af kongen selv, eller Erik Ejegod. Det var en hel videnskab at bruge de forskellige typer og kalibrer hver til sit formål og netop i rette øjeblik under kampene.

Her ligger nu den unge, dygtige admiral Pros Mund, som ved tidligere lejligheder har vist mod og beslutsomhed, men også omtanke og forstand, og patruljerer mellem Femern og Lolland, ikke langt fra det sted, hvor de to arvefjender sidst havde et blodigt sammenstød. Sytten skibe stærk er eskadren. Han selv under admiralsflgget på Patientia, admiral Køn Grabow på Oldenborg, viceadmiral Stenzel von Jasmund på Tre Løver, schoutbynacht Corfitz Ulfeldt på Stormarn, Henrik Mund på Lindormen, Claus Kaas på Fides og flere andre.

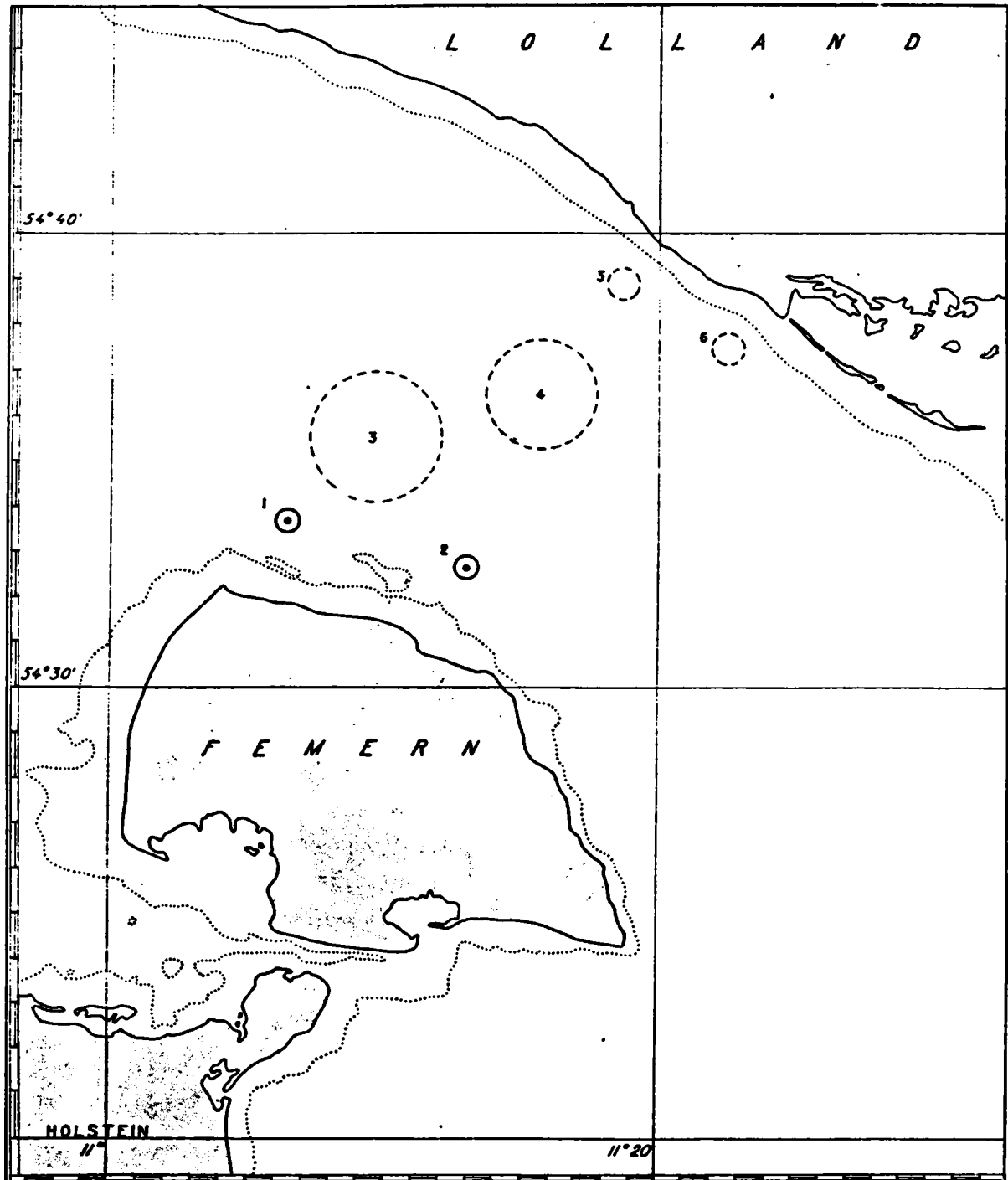
Allerede den 11. oktober havde man haft den svenske flåde i sigte, men vejret var stormfuldt og begge flåder måtte ankre op. Danskerne havde luven, men vejret var for hårdt, og så regnede det, så man ikke kunde se sine egne kampfæller.

Den 12. var stormen hørt op, men der gik endnu en tung dønning. En trist og gråtung eftermiddag var det. Regnen styrtede ned i strømme, rislede ned ad stag og vanter, mens de drivvåde søjler daskede tungt og døsig for skibets rulninger.

Skibscheferne var samlet hos admiralen for at aflægge beretning om den grasserende sygdom ombord i flåden - ialt 400 mand var på sygelisten - næsten en sjettedel.

En svensk spejder Fenix havde vovet sig så nær, at den havde fået en træffer i agterskibet fra Patientias kanoner. Der var ikke tale om, at Pros Mund blev overlistet af svenskerne.

Det var ved cirklen mærket 3, Pros Mund blev dræbt.

Alle forholdsordrer blev indskærpet, og efter at man havde drukket kongens skål, roede skibscheferne tilbage til deres skibe. Natten faldt på.

Næste morgen var det stadig regntykning, men der kom nogle svage pust fra øst. Regnen øsede ned, så sigtbarheden var næsten nul. Hele besætningen på admiralskibet havde fået lov at gå under dæk undtagen nogle få udkigger på vagten.

Først op ad formiddagen klarede det op, og man så nu den danske fregat To Løver, som havde været på forpost komme op for fulde sejl, alt hvad den kunde bære og under stærk skydning, tæt forfulgt af en stor svensk styrke.

Da den svenske admiral Klas Fleming var død, blev general Karl Gustav Wrangel øverstkommanderende for den svenske flåde, og denne virksomme mand spildte ikke tiden.

Da han havde hørt om Hollændernes ankomst til Kalmar, startede han fra Stockholm med de svenske skibe og ankom der den 29. september. Den 3. oktober 1644 lettede den forende hollandsk-svenske flåde og stak i søen 42 skibe stærk med småskibe og brandere.

Vejret var stormfuldt, og alle søvante folk i begge flåder rystede på hovederne over dette vovestykke at sejle på den tid af året, og sejladsen gik da også kun småt.

Først den 11. oktober fik man den danske flåde i sigte i læ ved Femern, underdrejet for stormen, og her stod det blodigste søslag under hele Christian den Fjerdes regeringstid, måske i hele Nordens historie.

Pros Mund havde haft et par fregatter ude som spejdere og var forberedt. Han havde kunnet bringe sig i sikkerhed, da han i et par dage havde haft vestenvind, men nu var vindeh sprunget, og svenskerne kom med den - bogstavelig talt. De danske skibe havde ingen luft.

Alle de danske skibe kappede ankertovene og satte sejl, men de små pust, der kom, kunde næppe give skibene mulighed for at styre, mens Svenskerne kom med en frisk brise.

SEGERHERREN VID FEMERN

De kunde i ro og mag vælge deres modstander og fordele deres styrker med 2-3 svenske eller hollandske skibe for hvert dansk. Først da Svenskerne var på skudhold, kom brisen til Danskerne, så de kunde begynde at styre, og så lykkedes det alligevel for et par stykker at vinde luven fra de svenske, men da Hollænderne kunde gå tættere ind under land, var dette forgæves. Klokken var nu omkring ved 10 formiddag.

Det er sandsynligt, at Pros Munds taktik var med sine orlogsskibe at engagere fjenden og eventuelt slå sig igennem, mens fregatterne og de mindre fartøjer skulde redde sig ved flugt. Det blev ødelagt af de særlige vindforhold, som gav fjenden mulighed for at folde styrkerne ud.

Wrangel angreb selv Patientia med Smålandske Lejonet og to andre skibe fra den hollandske hjælpeflåde, men de blev modtaget med en morderisk ild. Pros Mund var selv overalt og opmuntrede sine folk til at kæmpe. Tabene var forfærdelige, men de, der kunde, kæmpede videre.

Også Smålandske Lejonet led svære tab, og Wrangel søgte at få en ende på det. Efter en times kanonade klappede han på siden af Patientia og gav ordre til at entre, men de svenske blev så varmt modtaget, at de blev drevet tilbage med store tab. Igen drev Wrangel sine folk frem, og igen blev angrebet slået tilbage. Forbitret måtte Wrangel trække sig ud af kampen med flere grundskud og ødelagt takelage. Hans skib var så forskudt, at det var ude af stand til at manøvrere.

De to Hollændere fortsatte kampen på nært hold et stykke tid, men under den heftige ild fra Patientia måtte også de trække sig tilbage. Pros Mund havde således selv opfyldt den ordre, han havde givet de øvrige, og fik nu et pusterum til at bringe de sårede under dæk og gøre klart skib igen.

Men det var et sørgeligt syn, der mødte ham, da han så ud over valpladsen.

Begge de andre orlogsmænd, Oldenborg og Tre Løver var blevet entret og erobret. To fregatter, Neptunus og Kronede Fisk var sat på grund ved Lolland, men blev sådan tildænget med fjendtlige kugler, at de måtte stryge.

Wrangels flaggskepp *Smålands Lejon*, utsnitt ur van de Veldes på annat ställe återgivna bataljteckning över slaget vid Femern

Lindormen, der straks i starten af kampen havde mistet sine master, var blevet hægtet af en brander og sprang nu i luften.

Kun de to hurtige fregatter Pelikanen og Lammet var det lykkedes at slippe bort, så de kunde bringe melding om det fatale nederlag, hvis omfang, de knap kunde forestille sig.

De øvrige skibe lå så tæt hyllede i krudtrøg, så deres stilling var umulig at se, men det var tydeligt, at alt var tabt.

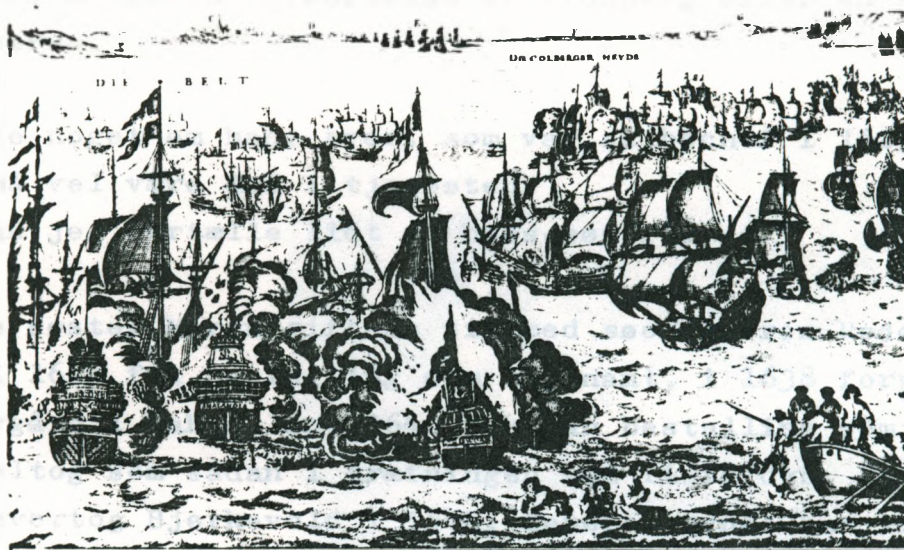
Nu kom fjenden igen. Det korte pusterum var forbi, og Patientia blev igen overdænget med det ene lag efter det andet fra begge sider.

Endnu svarede Patientia frisk igen, og ved en rask manøvre lykkedes det Pros Mund at slippe ud af omringningen, uden at det blev bemærket af modstanderne, der fortsatte med at beskyde hin anden på det livligste.

Nu kom imidlertid det svenske orlogsskib Regina til og skød Patientias fokkemast og stormast overbord. Det var begyndelsen til enden. Regina braste bak og lagde sig ind til Patientia, og på den anden side kom orlogsskibet Göteborg til, og nu blev Patientia entret fra begge sider. Svenskerne myldrede ind over rælingen, uden at det var muligt at drive dem tilbage.

"En utomordentligt hård nærstrid uppstod. En av Göteborgs officerare, löjtnant Erik Eriksson, fick under äntringen sin högra arm avskjuten, så at handen och svärdet föllo i sjön. Den tappre Pros Mund, som med blottat slagsvärd ställt sig framför sin kajuta, ivrigt uppmuntrande de sina värjde sig i spetsen för sitt folk oförfärat mot de anstormande fienderna. En holländsk löjtnant, tillhörande Regina råkade komma för nära den danske överbefälhavarens svärd och fick sitt ena öra avhugget, varjämte han sårades av åtskilliga pikhugg. Då Pros Mund ej ville begära kvarter, blev han nedskjuten av tvenne musketerare. Som den danske admiralen ej igenkändes av det svenska krigsfolket, blev han liksom de andra stupade - enligt tidens sed - avklädd och kastades över bord genom en kanonport."

Efter en times tappert forsvar var Patientia erobret og kunde nu sættes ind på fjendens side til at nedkæmpe de sørgelige rester af den danske flåde.

Der findes ingen samtidige billeder af slaget på Kolberger Heide, hvor Christian 4. mistede sit ene øje, men flere af de danske skibe, som deltog, var med igen tre måneder senere, 13. oktober 1644, i den mindre heldige batalje omtrent sammesteds. Skibet »Oldenborg«, på billedet mærket *f*, deltog ved begge lejligheder, første gang som admiralskib under kommando af den ulyksalige Peder Galt. Anden gang blev »Oldenborg« entret af de svenske og i triumf ført til Stockholm. Samtidigt stik.

Slaget ved Femern den 13. oktober 1644 var endt. Generaladmiralen Pros Mund var død og borte.

Han havde levet op til sin ordre, om at gøre fjenden det mest mulige afbræk, hvor han traf ham.

Den svensk-hollandske flåde var så medtaget, at den måtte søge ind i Kielørfjorden, og havde Christian den Fjerde været ung og haft samme energi som sin nu døde admiral Pros Mund, så havde han sendt hele sin resterende flåde ud for at lukke sin fjende inde igen, men han var gammel, han var træt og skuffet og han var såret. Han tabte hovedet og trak sin hær hjem fra Skåne. Krigen var endt, den var tabt.

Pros Mund blev kun nogle og fyrré år gammel, han var på sit livs højdepunkt, da han faldt for sin pligt.

Hans navn er måske en forkortelse af Prosper, eller en særlig form af Petrus.

Vi ved ikke noget om hans bror, som var skibschef i 1625, men også han må vel være død i tjenesten.

Derimod kan jeg fortælle lidt om hans søstre.

Den ældste søster Maren giftede sig med søofficeren Peder Harboe, som i 1628 fik bestalling som løjtnant, i 1638 forpagtede han Åbygård i Bahus len, 1640 fik han bestalling som skibschef og deltog som sådan i træfningen ved Listerdyb. Han var det, der overtog Bjerkevold i 1648. Senere nævnes han til sin fædrene gård, Østergård i Viborg amt, og i 1654 købte han gården Slemstrup i Ars sogn, hvor Maren døde i 1661 og Harboe i 1667.

Den yngste datter Kirsten døde ugift og blev begravet 14. marts 1665.

I 1644 sad Pros Munds hustru, Edel Urne på Bessastad på Island, hvor hun kort efter sin ægtefælles død nedkom med en søn, som hun opkaldte efter sin svigerfar, endnu uvidende om det fatale søslag ved Femern.

Hun slog sig nu ned i Sydsjælland på Grevensvænge, som Pros Mund havde købt i 1637 og forsynet med den smukke hovedbygning,

Greensvænge set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

som endnu står i næsten uændret skikkelse, og som nok ~~at~~ værd at kaste et blik på.

Senere købte fru Edel også herregården Rønnebæksholm.

I slutningen af oktober 1644 viste den svenske flåde sig i Øresund og havde den frækhed at opkræve told her, men efterårsstormene tvang den snart tid at søge vinterhavn i Wismar, og det blev dens eneste forsøg i den retning.

Admiral Tross Lunds vade grav.

Ane nr.177: Edel Urne til Grevensvænge og Rønnebæksholm.

Blekinge var i den danske tid delt i to len, Sølvesborg i vest og Lykaa helt ude mod øst. Fra 1578 til 1589 var dette sidstnævnte blevet tildelt Johan Urne til Valsø som afgiftslen. Lensmandssædet var Lykaa slot i Lykaa by på sydkysten. Det var Edel Urnes far.

Den 28.juli 1588 giftede han sig på sin egen herregård Valsø på Vombsletten udi Skåne med Thale Pallesdatter van Mehlen til Lundsgaard på Fyn og Gyllebo i Østskåne.

Allerede året efter nedkom fru Thale med en søn, som i dåben fik navnet Augustinus efter en farbror, men døde vist som lille.

Det var det år, lensmandsfamilien flyttede fra Lykaa. Fru Thale har måske ikke kunnet tåle strabadserne og er nedkommet i utide.

Det følgende år den 10.juni - 4.pinsedag 1590 - blev det en pige, som fik navnet Anne efter sin mormor. Fødslen foregik hjemme på Valsø, men faderen var ikke hjemme. Han var blevet beordret til at ledsage enkedronning Sophie til Braunschweig og siden til hertugdømmerne, hvor hun i sin søns mindreårighed overtog styret.

Det år skulde Johan Urne overtage et nyt len - Søndmøre len i Norge - mellem Bergen og Trondhjem. Den lille pige blev derfor straks sat i pleje hos familien.

"Først hoss E. og V. Frue Mette Knob til Gillebou, hindis kiere Moders Moder Syster, som hinder Kierligen begieret en maanet effter hun første gang vaar bleffuen inden Guds husis Dørtre beskicket. Effter huilcken tid hun hoss Velbte sin Frencke vaar paa Otte Aars tid, indtil døden dennem atskilde."

I 1598-99 kom hun hjem igen til sine forældre, men der var imidlertid sket en del.

Vel fire søskende var der født derovre på Vestlandet, som de siger i Norge. Claus blev opkaldt efter sin farfar, Margrethe efter sin farmor, Inger fik navn efter sin farfars søster.

Urne-slægten: I blått et
grått ørneben med gul klo,
på hjelmen to ørneben som
i skjoldet, der griber i
hinanden.

Palle blev opkaldt efter sin morfar. Og så var lensmanden igen blevet forflyttet. I 1597 havde han fået Bratsberg len i Telemarken i Sydnorge - på Østlandet som det hedder der - og han tog nu sæde i Skien.

Og her var der blevet født endnu en datter, som meget praktisk med navnet Sidsel var opkaldt efter både farfars mor og mormors mor.

Ved Mette Knobs død måtte også hun opkaldes, da hun jo havde taget sig så omhyggeligt af Anne, så den næste datter kom til at hedde Mette.

Endnu et barn blev født i Telemarken, sønnen Lage den 9. marts 1601 på Siøbod i Skien, opkaldt efter farfars far. Og måske blev også datteren Ellen - efter morfars mor - født der, inden også dette len blev forladt.

I 1602 trak Johan Urne sig tilbage til privatlivets fred i Skåne med sin hustru og otte-ni børn, og her fødtes endnu fire. Folmer - efter mormors bror - Øllegaard - efter farmors mormor - Johan - efter far - og Edel. Nu var der faktisk ikke flere familiemedlemmer at opkalde - som man kendte i hvert fald - så Edel blev opkaldt efter sin farbror Lages hustru Edel Bing. Måske blev hun så opdraget i dette hjem i Lund. Edel blev - som den sidste - formentlig født omkring 1608-10. Faderen var da 65-67 år gammel, moderen omkring de fyrre.

Kalmarkrigen 1611-13 lod tilsyneladende familien i fred. Johan Urne var nok for gammel til at deltage, og de to ældste sønner - Claus og Palle - var på uddannelsesrejse i udlandet. Palle vides at have været væk fra 1611-1621.

Ja, så roløgt tog man krigen, at Anne den 12. juli 1612 blev gift på Gyllebo med Johan Sparre.

Margrethe - den næstældste datter - blev trolovet med Iver Pedersen Baden - kaldet Jernskjeg - til Fritzø i Norge, hvis søster Emerentze havde været gift med hendes morbror Hans van Mehlen til Lundsgaard på Fyn. Onkel Hans var død 1609, og tante Emerentze havde giftet sig med Claus Brochenhuus.

Imidlertid døde Iver Jernskjeg i 1615 - før brylluppet, og Margrethe døde snart efter.

I 1619 blev så Inger gift på Gyllebo med Wulf Breide, som døde senest i 1621.

Men i sommeren 1620 døde Johan Urne til Valsø i en alder af 77 år. Han efterlod sig mindst 10 levende børn og en enke på et halvt hundrede år. Begravelsen fandt sted fra Valsø den 15. august.

Året efter blev Claus gift med Hilleborg Falk Mormand, Palle blev immatrikuleret i Padua, men viste sig samme år i Paris. Lillebror Lage blev immatrikuleret i Leiden.

Da sørgeåret var omme, giftede Inger sig igen - med Christoffer von der Herberge, og parret slog sig ned i Plön. Claus fik sønnen Johan.

Den 3. januar 1624 bortførte Palle Urne på vejen fra Billesholm til Axelvold velbårne jomfru Thale Ulfstand med pigens vilje, men mod hendes mors, og giftede sig med hende den 18. januar på Gyllebo. Det blev, som vi senere skal se, et meget lykkeligt ægteskab.

Året 1625 var et af de store pestår, og vi ved, at Øllegaard døde af pest, så det kan være ved den tid. Måske Mette, som også døde som barn, ligeledes fik smitten her. Det samme år blev Claus - med sine søskende - taxeret til 318 tdr. hartkorn - formentlig i forbindelse med kejserkrigen, som jo ikke gik så godt for Christian den Fjerde.

Nederlaget ved Lutter am Barenberg gjorde snart Christian den Fjerdes private krig til Danmarks, for i løbet af 1627-28 kom de papistiske tropper nærmere og nærmere vore grænser, og i september 1628 trænger de op gennem Hertugdømmerne og op i Jylland, der hærges på det frygteligste af Wallensteins lejetropper.

Alle Johan Urnes sønner: Claus, Palle, Folmer og Lage har måttet give møde ved den adelige rostjeneste, men den havde ikke mere den afgørende indflydelse som før i tiden. De forbedrede skydevaben gjorde nu de tunge rustninger illusoriske, og det adelige rytteri var nu ikke anderledes end ethvert andet lejet rytterregiment.

Palle blev udnævnt til fændrik ved den hallandske fane i 1627.

Den 19. september 1630 ægtede Folmer i Odense Anne Clausdatter Dyre til Linderumgaard i Vennebjerg herred, og det fik broderen Lage til den 2. oktober samme år at bortføre Johanne Kaas i Nyborg, som han havde gjort gravid, og siden den 13. oktober ægte hende på Gyllebo.

Det kan forekomme mystisk, at to mænd af den mægtige Urneslægt skal være nødt til at bortføre den pige, de elsker, uden familiens samtykke, men der er måske i en forklaring.

I efteråret 1634 lignede København mere et kæmpetivoli, end hovedstaden i et nylig udplyndret land, da Christian den Fjerde fejrede sin ældste søn, den udvalgte prins Christians bryllup med Magdalena Sibylla af Sachsen med en pragt, der skulde overbevise alle de indbudte potentater om, at han, Christian den Fjerde, herskeren over det uendeligt vidtstrakte Nordsøimperium, var en mægtig fyrste, som det nok var værd at alliere sig med. To millioner speciedaler kostede det mindst, og det svarer til 6-7 milliarder af de kroner, vi har idag.

Adelen var selvfølgelig udskrevet til møde. Fruerne skulde medbringe dækketøj, service og vægtæpper, mændene skulde udfolde al deres pragt, og mange måtte optage lån til høje renter eller sælge smykker og andet guld og sølv til spotpriser for at være med til festen.

Udgifterne til vinen alene oversteg 100.000 daler eller 30 millioner kroner, og som gode patrioter tog man godt fra ved bordene af de våde varer.

Blandt gæsterne var i hvert fald de to brødre Palle og Claus. Palle nævnes blandt de glimrende, der sås ifølge med den nybagte elefantridder, Skånes krigskommissær Henrik Huitfeldt til Lillø ved Christiansstad.

Kjebenhavns Slot i Christian IV's Tid. Ternet af H. C. Ley

Det var derfor så meget mere bittert for ham, at hans bror Claus blev udsat for spot og latter af de drukne gæster, fordi han var kendt for de uværdige mishandlinger, han udsatte sin hustru Hilleborg Mormand for.

Det var nemlig sådan, at Claus ikke havde opnået nogen anseelse eller bare agtelse blandt sine standsfæller, ingen tilidshverv var blevet givet ham, og i stedet for at indse, at han ikke duede til den slags, så gav han sin hustru skylden, idet han påstod, at det var fordi hendes slægt ikke var fin nok, at hun trak ham nedad.

Men rygterne om hans dårlige behandling af konen gjorde ham bare endnu mere afskyet, ingen brød sig om at omgås ham, og så gik det endnu mere ud over fru Hilleborg, som ikke blot havde bragt ham herregården Tulllesbo ved Vombsøen som medgift, men som også havde født ham både en søn og en datter.

Kongefesten varede som bekendt i flere måneder, og på et vist tidspunkt så Palle sig nødt til sammen med sine venner at få broderen skaffet af vejen, hjem til Tulllesbo.

Først ved juletid var alle de medbragte ejendele blevet afleveret og fordelt til fruene, så man kunde vende hjem til de forskellige dele af riget, og hjemme i Skåne drøftede man nu de uholdbare tilstande på Tulllesbo.

Der var flere, som forsøgte at aflægge besøg der, men ingen kom mere end en gang. Claus Urne var ikke til at tale med. Hans brødre skrev et formaningsbrev, som ikke er overleveret, og så den 14. marts 1635 greb fru Thale Ulfstand til pennen og skrev følgende brev til sin svoger:

"Kiere broder Claus

Kand du nu aff dine brøders schriffuelse erfahre deres aduarsell, huorforre ieg raader dig, at du adliuder denem och udi thiede betencker dit eget gaffn och beste.

Du loffuet nock udi Kiøbenhaffn och gjorde saa stort aff, at du schulle dempe alle folckes munde, som sagde, du warst ond wed søster Hylleborre, och wille du endelig giøre mig till en løgnere, for ieg schreff dig till derom i en goed meeningh.

... Och som du schylder hinde for en hore, saa weest du emmelom gud och din samuittighed, att du gjør hinde stoer wrett dermed, thi hun faar windisbiurd aff alle dine, att hun haffuer schicket sig erligen och well moed dig, och emoed du haffuer beuist hinde alt ont, haffuer hun beuist dig ald fromhed, dyd och erlighed."

I anledning af prins Christians og prinsesse Magdalene Sibylles bryllup i 1634 blev 12 adelsmænd slået til ridder af elefanten. Begivenheden foregik på Københavns Slot. Kongen sidder under en baldakin yderst til højre, og foran ham knæler Christian Thomsen Sehested og venter på ridderslaget. Interiøret er interessant og klædedragterne et nøjere studium værd. Kobberstik af Simon de Pas. Frederiksborg.

Her i disse omgivelser blev Claus Urne forhænet, og Pros Mund anholdt her om Edel Urnes hånd og hjerte.

Der er vel ikke noget at sige til, at gode mødre og fædre har kviet sig ved at give deres døtre til den mands brødre, hvis de så udsatte sig for en lignende skæbne.

Men lad os høre, hvad de to bortførte brude selv skriver.

Først Johanne Kaas.

"Anno 1660 dend 18 Jannuvari haffuer jeg Johanne kaass, salig Laue Vrness, optegnet dete effter følgendeiss, minne Børn til nogen Vnder Retning effter min Død och Affgang. ... Medeller tid skede dit aff Gudss visse for syn, att erlig och velbyrdige Mand Laue Vrne till Bontofftte lod bede om mig till sin hustru... Siden leuede vi till samell i en krestelig och kierlig Egteskaff i 2 Aar och nogle faa Vger, saam voress Egteskaff vell segnede Gud med 2 Børn, en Søn och en Dater. ... "

I 1632 blev præsten, som viiede dem, tiltalt og dømt, og Lage Urne måtte gå i landflygtighed, fordi han havde besvangret pigen, før de blev gift.

"Siden haffuer jeg sidet en fatig bedruete Enke..."

Thale Ulfstand er kendt som slægtsbogsforfatter, og da hun i sit arbejde kom til sin egen mand, skrev hun følgende smukke bemærkninger.

"...och hauer hand leffued møgitt crestilig, erllig, fromelig och vell med hinder, saa Gud allmectiste spare ham langtt liff och god helbred och giffue ham thimelig och euig velsignellsse baade thill siell och liff. Amen. Ingen kand giffue ham bedre vindissbyrd, end jeg kand, som han leffuer fromelig och vell med. ..."

Claus Urne lod sin svigerinde tiltale for hendes brev, men tabte sagen, først ved landsretten i Skåne, siden for kongens retterting. Kendelsen faldt den 2.maj 1639.

"...Effterdi Claus Urnes gierninger befindis moed hans hustrue saa haarde och groffue, at hand vell med rette burde en scharp paamindelse, det ord tiran ey heller hans ære angaar, medens hans strenge forhold moed hans hustrue, er derpaa for rette affsagt..."

Om det har hjulpet på hans behandling af fru Hilleborg er vel usikkert.

Alt dette har Edel Urne oplevet på første hånd. Hun har sikkert fulgt sin mor til det store bryllup i København, og der har hun vel mødt den unge admiral og lensmand til Island Pros Mund, som var tilsggt af kongen, og som her sikkert har ladet bede hos fru Thale Mehlen om Edels hånd.

Eksempler på tidens kvindemoder.

Det var modigt af den unge admiral at bejle til en datter af den mægtige Urne-slægt, af de stolte Urner, men tidspunktet var belejligt, slægten var samlet, så hans tilspørgsel kunde behandles i slægtens råd.

Faktisk var han jo af lavadel og ejede så at sige ingenting, en gård i hovedstaden lige ved det gamle gadekær og ellers part i nogle mindre gårde i Norge, ikke noget at regne, men han selv var noget, lensmand på et af hovedlenene og i stor nåde hos hans majestæt kongen.

Ganske vist var der noget uldent med hans farfar, der i en fejde havde optrådt som snigmorder, noget en Urne aldrig vilde have kunnet gøre, men så var der jo historien med hustrumishandleren Clavs Urne, som kastede en skygge over Urnernes moralske selvsikkerhed.

Endelig vidste man, at Pros Mund blandt sine aner talte Rutzer og Glambek'er, som jo da vist var sidegrene til Urnerne.

Vi ved, hvad det endte med. For nok var Pros Mund en dristig mand, men at bortføre en af Urnernes unge jomfruer, det var halsløs gerning.

Og så har man måske også kunnet spise ham af med en ret beskedden medgift. Der var jo da så mange søskende om at dele arven.

Måske var fru Thale Mehlen den sidste modstander, men da hun var død blev de unge mennesker gift, og i 1637 købte de den lille herregård Grevensvænge i Sydsjælland, og 1638 fulgte Edel Urne med sin ægtemand til Island.

Nu blev så Edel Urne i løbet af få år mor til fire børn, Christian, som måske allerede blev født i København og opkaldt efter kongen, Johan, som blev opkaldt efter sin morfar, Thale, der fik sin mormors navn, og Niels, der havde sit navn efter farfar.

Hvert forår måtte Pros Mund ud med flåden for at holde farvandede fri for pirater, men i 1644 blev han længere væk, end de andre år, og da der endelig kom nyheder hjemmefra var det budskabet om Pros Munds heitedød ved Femerns kyst.

End ikke en grav var der levnet hende at sørge ved.

Glambek-våbnet, som ligner Urne-slægtens våben: I blått et sort ørneben med gul klo På hjelmen et ørneben, som i skjoldet, senere to ørneben, som holder et rødt hjerte.

Endnu i 1645 var fru Edel Urne på Island for at indkræve re-
 dterende skatter og andre afgifter, som hun skulde gøre regn-
 skab for hos Christian den Fjerde. På et regnskabsleh skulde
 man nemlig ikke bare gøre regnskab for de penge, der var kom-
 met ind, men for samtlige faste indtægter af lenet - uanset
 om de var blevet betalt eller ej. De strenge lensherrer havde
 deres gode grunde til at være ubønhørlige, mange gik person-
 lig fallit på regnskabslen, som ikke svarede regnskab.

Da fru Edel endelig kom hjem til København, lod hun et epita-
 fium opsætte over sin ægtefælle i Runde kirke, den vældige
 Sankt Anna Rotunda, som Christian den Fjerde aldrig fik fær-
 dig og som blev revet ned til sidste sten snart efter.

Siden slog hun sig ned på Grevensvænge, men som en ægte Urne
 kunde hun ikke bare sidde med hænderne i skødet, men skaffede
 sig indpas i nabogården Rønnebæksholm, hvorhen hun flyttede,
 I 1646 modtog hun sin niece Bente Clausdatter Urne til opdra-
 gelse, børn er en enkes bedste beskyttelse. Hun blev på Rønne-
 bæksholm til 1655 - altså i henved 10 år.

I 1656 er Bente hjemme hos sin far, der da holder skifte med
 sine børn.

I 1657 oversvømmes landet af svenskerne, som også kommer til
 Sjælland, der altid før har været i sikkerhed.
 Hvordan fru Edel Urne har klaret dem, ved vi ikke.

Det sidste vi hører til hende er, at en anden niece, Anne Fol-
 mersdatter Urne i 1658 siges at være i huset hos Edel Urne på
 Rønnebæksholm.

Hun må være død under den fjendtlige besættelse. Hun nævnes ik-
 ke blandt dem, der havde søgt tilflugt bag Københavns volde.
 I 1658 står Pros Munds gård i Kattesundet tom, i 1659 er den
 lejet ud til fremmede - formentlig af arvingerne.

Ane nr.178: Frantz Rantzau til Estvadgaard og Bratskov.

Estvadgaard ligger i nærheden af Skive, på venstre bred af Karup å, helt ude på randen af engene, dengang på to små holme, borgholmen og ladegårdsholmen. Det temmelig anselige voldanlæg er nu en del af haven til vore dages Estvadgaard. Her blev han født 1620-21.

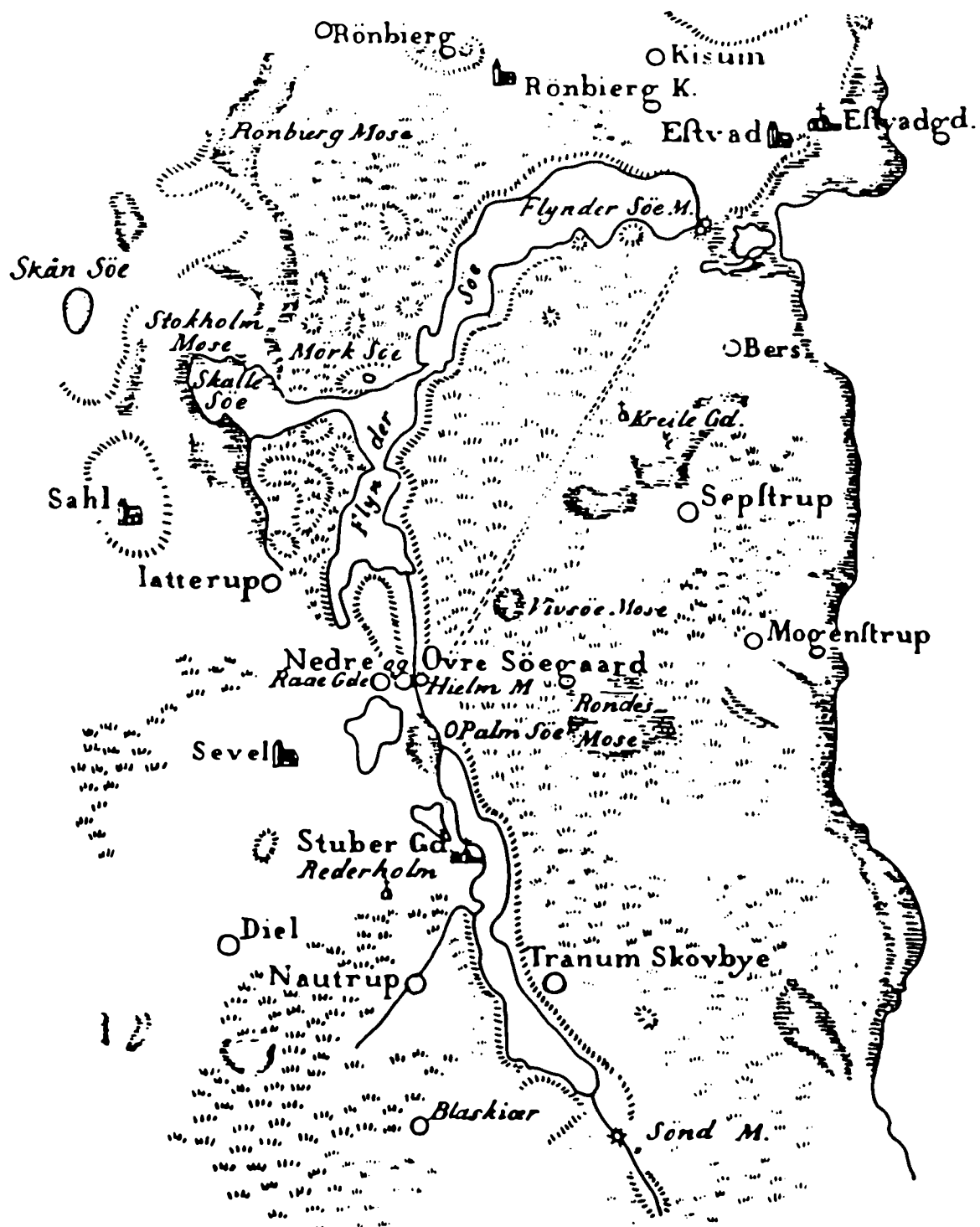
Hans far Johan Rantzau til Rantzau havde anskaffet gården omkring 1620 og havde giftet sig ved samme lejlighed med velbårne jomfru Dorthe Gersdorff, der blev mor til Frantz og en lille søster, som fik navnet Anne.

I 1623 foretog Frantzes farbror Henrich en rejse til Jerusalem, Cairo og Konstantinobel. Senere skrev han sin "Denckwür-dige Reise=Beschreibung..."

I 1625 gik Christian den Fjerde trods Rigsrådets advarsler i krig i Tyskland i sin egenskab af hertug over Holsten. Dette tyske eventyr endte, som vi ved med nederlaget ved Lutter am Barenberg i 1626. Her deltog Frantzes farbror Frederik, der i parentes bemærket i sin ungdom havde berejst Tyrkiet, Palæstina og Ægypten.

Imidlertid fulgte general Tilly og hans kollega Wallenstein sejren op, og i 1627 tilintetgør Wallenstein det schlesiske hærkorps, slår hertug Bernhard af Sachsen-Weimar ved Oldenburg. Imidlertid er Tilly gået over Elben den 25.juli og har besat Lauenburg. Først i august overskrider han grænsen til Holsten.

Allerede i 1625 havde kongen bedt ridder Gert Rantzau af Breitenburg om at appellere til den holstenske adel, og da han i 1626 selv i spidesen for 50 ryttere møder til troppesamling, betyder hans appel, at den holstenske adel viser sig villig. Nu i 1627 må der imidlertid mere til. Den gamle Gert Rantzau døde i januar, men nu havde det danske rigsråd indvilliget i at hele landeværnet blev kaldt under våben. Ak, for sent.

UDSNIT AF VIDENSKABERNES SELSKABS KORT

Her kan vi se egnen omkring Estvadgaard. Da Frands Rantzau var barn, var der endnu en del skov, men 3 besættelser 1627-29, 1643-44 og 1657-60 udyddede det hele.

Frantz Rantzau var 7 år, da Wallensteins tropper oversvømmede Jylland. Den udvalgte prins Christian, der var blevet udnævnt til ryttergeneral, blev grebet af panik og flygtede op i Jylland fulgt af de hvervede ryttere, som uden ledelse kastede sig ud i vild plyndring, brandskatning, skænden og brænden. Så galt var det, at de jyske bønder villigt angav de "danske" ryttere til Wallensteins mere veldisciplinerede tropper, som snart fik ryddet op. I Holsten holdt Breitenburg i 13 dage.

Først den 8. maj 1629 blev fredstraktaten underskrevet, og så kunde jyderne få fred for den hårde besættelse.

Det er nok mest sanssynligt, at Frantzes mor med børnene har søgt tilflugt på øerne. Vi ved ikke noget om det. Ved den danske fronts sammenbrud må hans far Johan Rantzau enten være fanget eller flygtet eventuelt også til øerne.

▲

Det er ved den tid, man i befolkningen begynder at tale om herremændene som haremænd. Sagen er den enkle, at den adelige rostjeneste har mistet sin særstilling som det tunge rytteri, da skydevåbnene blev så gode, at rustningerne var illusoriske. Fra det øjeblik var rostjenesten i praksis ikke mere værd end et beredent landeværn.

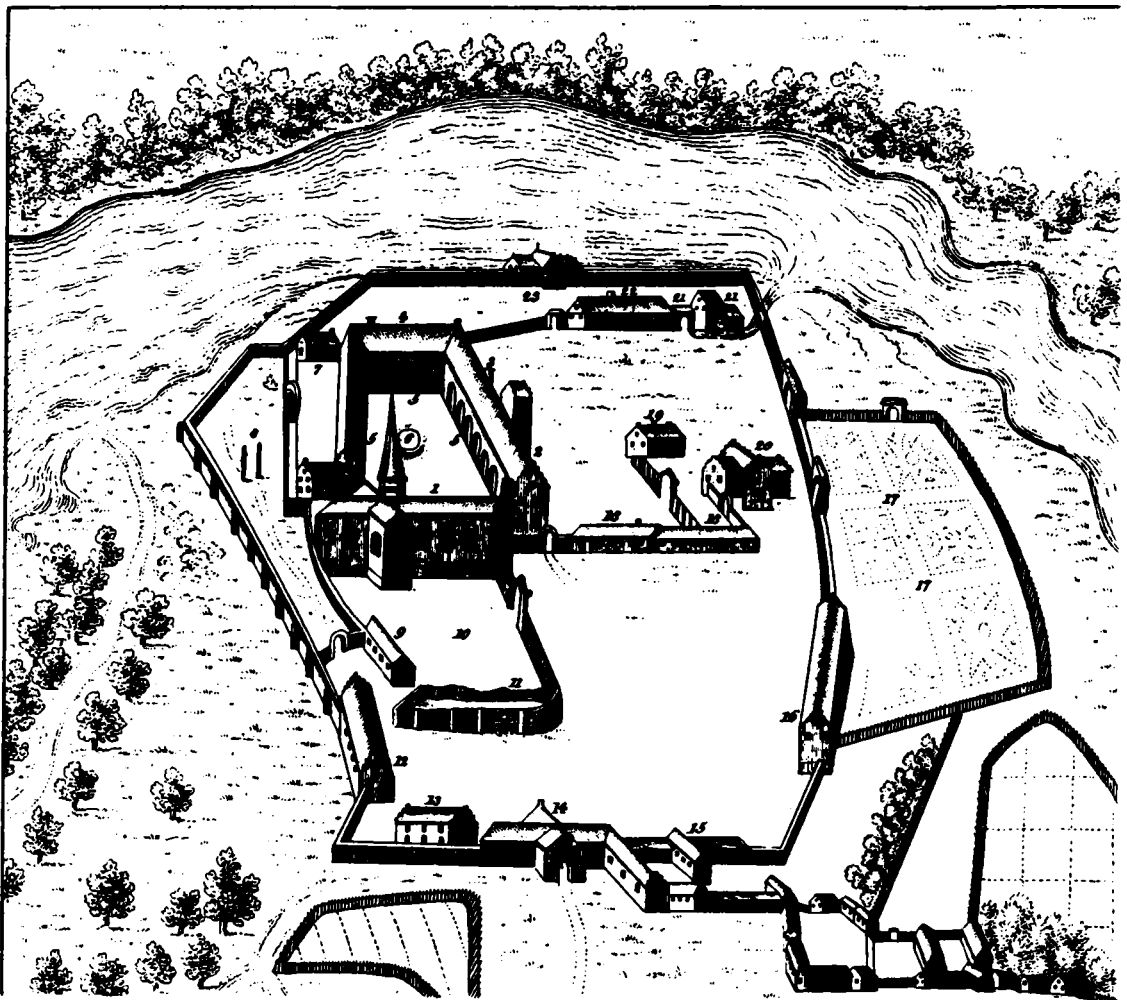
I 1631 deltog Frantzes far i dronning Sophies begravelse, og Frantz og hans søster Anne har nok fået en tilskuerplads ved begivenheden, som fandt sted i Roskilde Domkirke.

Jeg formoder, at Frantz og hans søster hovedsagelig har været opdraget i hjemmet, da de kun var de samme to søskende, men i 1633 måtte Frantz Rantzau hjemmefra.

Han er sikkert sat i Sorø skole endnu inden han var fyldt 13 år, så han ikke begyndte det nye sted i sit 14. år, der efter den tids tro var hans svagheds år. Det var nemlig hvert syvende år i et menneskes liv.

Her på Sorø skole gik han nu i 4 år, indtil han i 1637 blev optaget på Sorø Akademi.

Dette foretagende havde Christian den Fjerde oprettet for at spare valuta, idet de unge adelsmænds udenlandsrejser var en

Sorø ridderlige Academies bygninger i 1677.

vældig åreladning for landets økonomi, samtidig med, at de uerfarne drenge, selv om de var ledsaget af såkaldte hovmestre, ofte tog varig skade af de mange fristelser, de mødte i det fremmede.

Med oprettelsen af akademiet håbede kongen dels, at nedsætte den tid, de unge var hjemmefra, dels at udskyde tidspunktet for afrejsen, og endelig at gøre Sorø til mål for udenlandske adelige drenge, som kunde lægge penge her i Danmark. Det sidste formål blev ingen succes, men de to første gik rimelig godt.

Mens forskolen stort set var en almindelig latinskole, var skemaet på akademiet mere omfattende: teologi, jura, medicin, fysik, matematik, fortification, historie, politik, orientalske sprog, græsk, veltalenhed, latin, fransk, spansk, italiensk, ridning, fægtning, musik, tegning og dans.

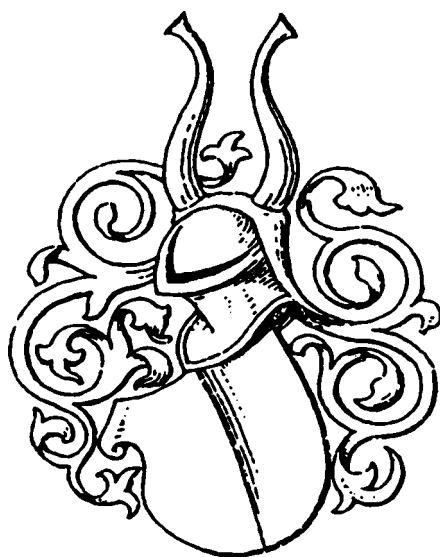
Institutionens hofmester var i Frantz Rantzaus tid den lærde Just Høgh til Gjorslev, der var en mand af anselig størrelse med rødt hår og skæg. Han havde stor indsigt i alle europæiske sprog og talte spansk som en indfødt. Disse kundskaber havde han erhvervet sig ved 14 års ophold i udlandet. Han var en behagelig mand, venlig og imødekommende overfor de udenlandske lærere, som han holdt lærde samtaler med i sin fritid.

Teologiprofessor var den kværlantiske Christian Matthiæ, der rask væk anklagede sine uvenner for kætteri. Han fornærmede den venlige Just Høgh ved at hævde, at H ikke var noget rigtigt bogstav, hvad der forstæeligt nok faldt denne for brystet. Matthiæ tog sin afsked i 1638.

Juraprofessor Henrich Ernst var medarbejder ved udformningen af Christian den Femtes Danske Lov.

Medicineren Joachim Burser efterlod ved sin død i 1639 et Herbarium vivum over danske planter. Det stjal Svenskerne i 1660.

Musikundervisningen omfattede sang, orgel, luth og violin. Dansen omfattede også fanesvingning, ekscersits og boldspil.

Rantzau. Lodret delt af hvidt og rødt.

I disse år havde Frantzes halvfætter Josias Rantzau boltret sig på den tyske krigsskueplads i den svenske hær. I 1633 var han hovedmand for Strassburg, i 1635 ledsagede han Axel Oxenstierna til Paris, hvor han straks lagde alle kvinder for sine fødder ved sin pragtfulde fremtoning, høj, flot, rank og lyshåret. Han var årets sensation. I 1637 blev han general-løjtnant.

I 1638 døde Frantzes far på Estvadgaard, men da han ikke ønskede at afbryde sine studier for at overtage sine ejendomme, tog hans onkel Henrich Rantzau til Schöneweide og hans svoger Peder Gersdorff sig af gårdenes drift.

I 1639 lod Frantz Rantzau sig immatrikulere i Leiden. Det år mistede halvfætter Josias en arm og et ben i slaget ved Arras, uden at det dog standsede hans militære løbebane.

Jeg er lige ved at tro, at Rantzauerne hældede lidt til den Calvinske vranglære. Leiden var helt og holdent calvinsk, og på et tidspunkt hvor rettroenhed var det altafgørende i tilværelsen, kunde det være et farligt vovestykke at frekventere et universitet af en anden konvention end ens egen officielle. Heller ikke familien vilde bryde sig om det.

På den anden side var Leiden spændende. Byen havde i 1574 kæmpet en heroisk kamp mod den spanske besættelsesmagt og var i sidste øjeblik blevet befriet af prins Vilhelm af Oranien, som lod digerne åbne og landet oversvømme, så Spanierne druknede i massevis, mens de hollandske skibe kunde sejle helt ind til byens volde med mandskab og levnedsmidler. For sin tapperhed fik byen året efter sit universitet.

Frantzes farfar af samme navn havde i sine unge dage deltaget i Hollændernes frihedskamp under prinsen af Oranien og var havnet i spansk fangenskab, så navnet var ikke ukendt i Leiden.

Holland, eller Generalstaterne, som de dengang hed, havde revet sig helt løs fra det Spanske overherredømme, og de var blevet anerkendt som selvstændig nation. De var herefter blomstret op med en kultur så rig og pragtfuld, at alle måtte den vej forbi og opleve den.

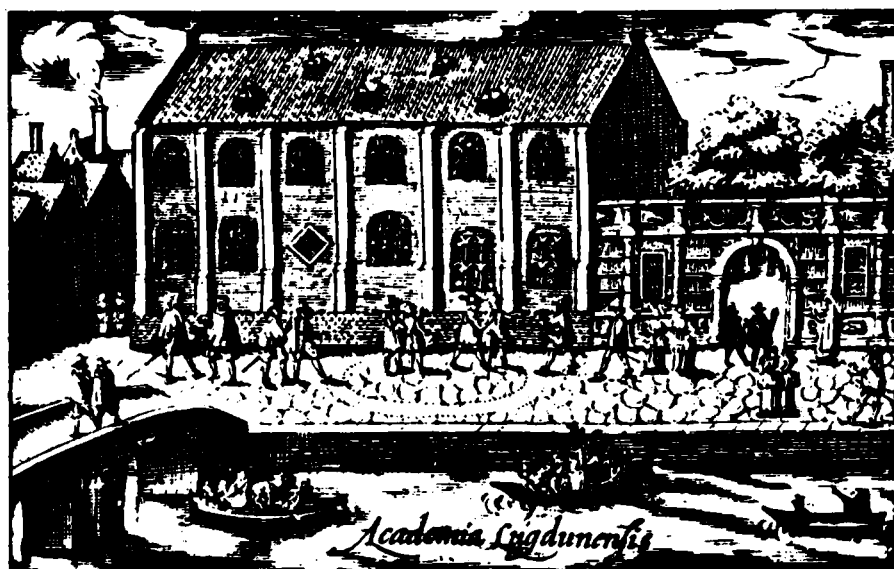
De hollandske malere Rubens, van Dyck, Rembrandt, Frans Hals,

THÉÂTRE ANATOMIQUE DE LEYDE AU XVIe SIÈCLE

BIBLIOTHÈQUE DE L'UNIVERSITÉ DE LEYDE AU XVIe SIÈCLE

BÂTIMENT PRINCIPAL DE L'UNIVERSITÉ DE LEYDE AU XVIe SIÈCLE

Jan Steen, Jan Vermeer, van Ruysdael, van Goyen, van de Velde og mange andre trak publikum til fra hele Europa, folk som ønskede at blive portrætteret. Skibsbyggerne trak også, arkitekterne, kanalbyggerne, digebyggerne, fortificationsmestrene. Trods divergens i troen drog man altså i flokkevis til det rige Holland.

Leiden blev et af de store lærdomssæder, og her praktiserede man dissektion og vivisektion.

Men det var et slid at studere ved Leiden Univeristet, for bøgerne var låset fast med kæder, og der var ingen stole i biblioteket.

I 1640 blev Frantz Rantzau immatrikuleret i Orleans.

Det var ikke første gang, der var en Rantzau i Orleans. Hans farfars fætter Gert var der i 1572 under de store forfølgelser af huguenotterne, hans farbror Erik var der i 1605, farbror Henrich var der i 1618, og endelig var faderens fætter Christian, den senere rigsgreve, immatrikuleret i 1632, hvor han blev udnævnt til Consiliarius nationis for den tyske nation ved universitetet - Les Grandes Ecoles.

Helt tilbage på biskop Absalons tid og formentlig endnu før var studenterne ved de europæiske universitetet organiserede i nationer, og skandinaverne var altid medlemmer af den tyske nation. Onkel Christian havde altså været en slags tillidsmand for de tyske og skandinaviske studenter.

Her ca. 125 km syd for Paris ved den højre, nordlige bred af Loire-floden havde altså Frantz Rantzau sin gang og sine aktiviteter i det følgende par år.

Her kunde han se de steder, Calvin havde besøgt, her kunde han høre om religionsforfølgelsernes rædsler i tiden efter Bartholomæusnatten i 1572, om alle de martyrer, som dengang blev henrettet, brændt eller druknet i floden.

Og her har han sikkert skaffet sig et godt kendskab til den gode franske vin.

Og i 1642 har han derefter ladet sig immatrikulere i Siena.

Plan du vieil Orléans.

Der fandtes dengang ikke noget Italien. Landet var splittet i en række stater, og faktisk havde det været endda mere splittet.

Således havde Etruskernes gamle land Toscana været delt imellem de to bystater Firenze mod nord og Siena mod syd. Først efter generationers rivalisering var det lykkedes for Firenze under de kraftfulde Medicier at undertvinge sin rival.

Siena var som alle de gamle etruskiske bjergbyer befæstet med en mur, som indesluttede hele den plane top af det bjerg, byen ligger på, således at murene fungerede lige som en forlængelse opefter af de stejle bjergsider. En fast og stærk borg var det, men desværre manglede byen vand, så den kunde ikke udstå en belejring. Det blev dens skæbne i 1555.

Det er muligt den dag idag at se den gamle byfæstning, der er næsten urørt siden sit fald, al senere bebyggelse er sket på bjergskræningerne neden for fæstningen.

Det er således muligt at gå i Frantz Rantzaus fodspor, hvor han gik til forelæsninger og manuduktion eller på biblioteksbesøg.

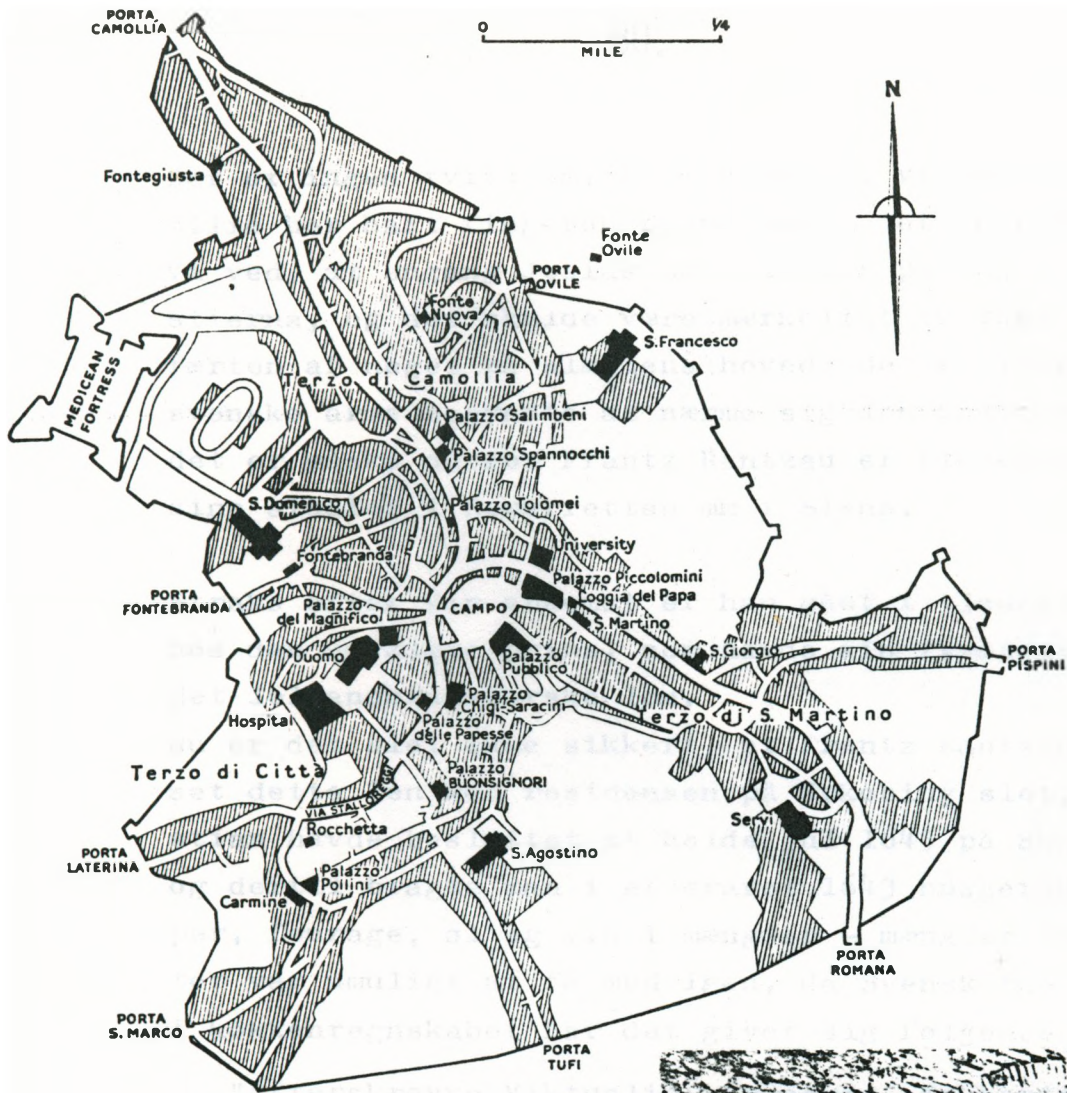
Her kan man finde det rådhus og den rådhusplads, som inspirede Nyrop til det rådhus, han byggede i København, og til den muslingeskal, han lod udgrave i pladsen, nu sløjfet for mange år siden.

Her under Toscanas glødende sol har han gået og iagttaget det brogede folkeliv, som det dengang levedes mellem de gamle mure. Han har set den fanesvingning praktiseret, som han lærte i Sorø, han har studeret de pragtfulde gamle fresker, som nu er skallet betydeligt af, og han har perfektioneret sig i det italienske sprog.

Hellerikke her var han den første Rantzau. Farbror Frederik og hans fætter Cai var der samtidig i 1611, farbror Henrich var der i 1622, og flere fjernere slægtninge havde der også været til forskellige tider.

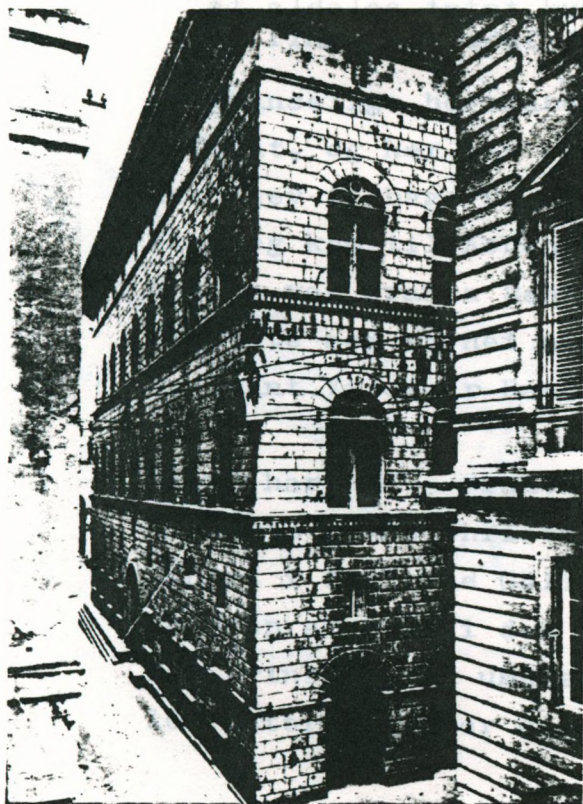
Vi ved ikke, hvor længe han blev i Siena, men ved sin hjemkomst blev han hofjunker hos den unge prins Christian,

Palazzo Piccolomini

SIENA

Der er ingen tvivl om, at den store, vidtudbredte Rantzau-familie har haft fingeren på pulsen i det internationale spil. Vi ved, at engang Josias Rantzau var på rejse med Axel Oxenstierna, og det skulde være mærkeligt om ikke man har haft farten af noget på slægtens hovedsæde Breitenburg, da den svenske arme begyndte at nærme sig den holstenske grænse. Så det er måske derfor Frantz Rantzau er blevet kaldt hjem fra sine studier i Romerretten mm i Siena.

Straks efter sin ankomst er han gået i tjeneste som hofjunker hos den udvalgte prins, som havde sin fyrstelige residens på det lollandfalsterske len.

Nu er det slet ikke sikkert, at Frantz Rantzau nogensinde fik set dette len med residensen på Nykøbing slot, for prins Christian havde besluttet at holde jul 1643 på Skanderborg slot, og dertil bragte man i efteråret 1643 husgeråd, møbler, tæpper, fourage, øl og vin i mængder - mængder som det snart efter var umuligt at få med igen, da Svenskerne kom.

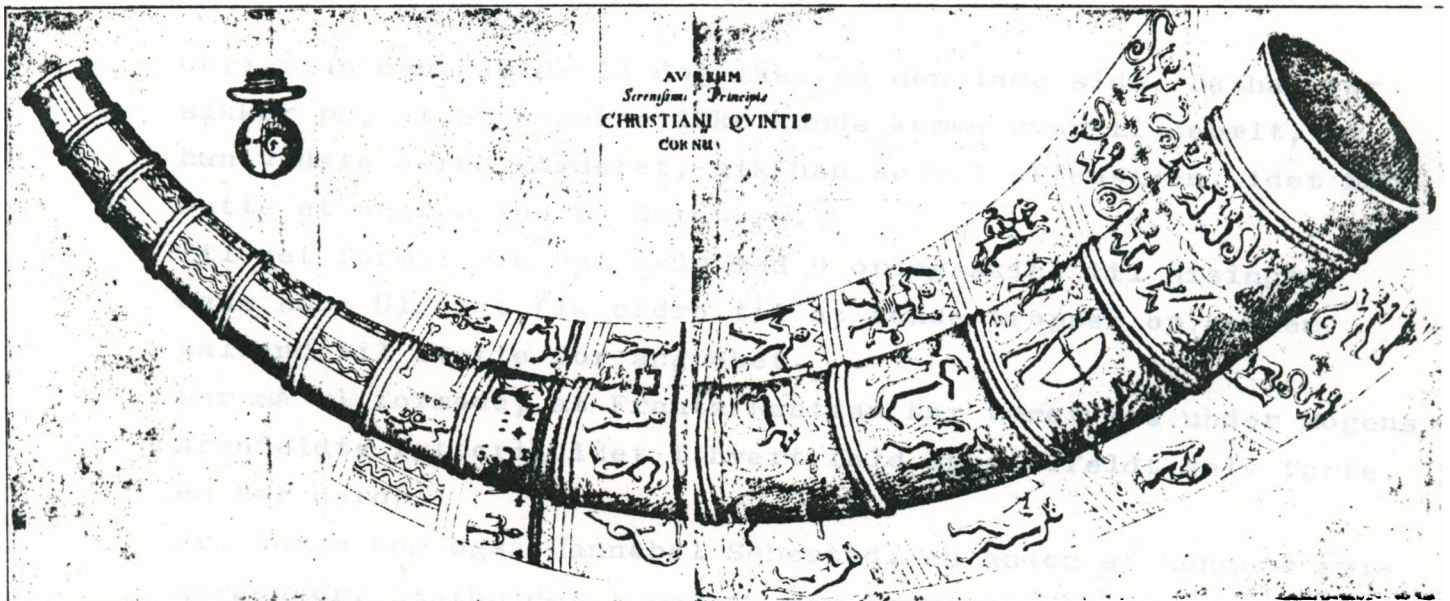
I køkkenregnskabet har det givet sig følgende udtryk:

"Efterskrevne Viktualie, Specerie, Køkkeninventarium og andre Species er forbleven paa Skanderborg udi December maaned Ann.1643, der...Prinsen og Prinsessen med deres...medhaven- de Commitat residerede der sammesteds og formedelst Svensk- ens uformodentlige og pludselige Indfald udi Holsten og Jyl- land derfra igen maatte forrejse og over til Sjælland, saa at aldeles intet kunde blive reddet og medført uden aleneste en ringe Del udaf forskrevne Køkkeninventarium..."

De prinselige herskaber flygtede over hals og hoved med deres hofstat, og her har vel Frantz været med. De af prinsens folk, der blev tilbage på Skanderborg blev udløst af svensk fangenskab og kom til København i juni 1644.

Men da var Frantz Rantzau blevet indkaldt til den adelige rostjeneste som kornet under ritmester Mogens Arenfeldt og dennes løjtnant Valdemar Daa.

Måske har han - Frantz Rantzau - haft lejlighed til at se den udvalgte prins Christian drikke af det lange guldhorn, som var fundet i 1639 ved Gallehus og til prinsens brug forsynet med en prop af guld i den spidse ende. Det vilde være sært andet, for prinsen drak umådelige mængder af vin, men han fik også 16 retter mad hver dag til de to hovedmåltider.

Det i 1639 fundne Guldhorn (Stik i „De aureo cornu (1641) efter Ole Worms Originaltegning). Guldhornet brugtes af Prins Christian som Drikkhorn

Frantz Rantzau's udnævnelse til kornet er dateret 16. marts og kendes fra et missive til ritmester Mogens Arenfeldt, der får ordre til, at Frantz Rantzau til Estwægaard, hofjunker hos prins Christian, skal være kommet under hans kompagni, hvorfor han straks skal tages til samme embede og have sin standard.

Mogens Arenfeldt havde allerede den 22. januar fået ordre til at gå med sit kompagni til Skåne og melde sig hos Ebbe Ulfeldt, der var generalmajor i Skåne og kongens svigersøn. Ebbe Ulfeldt samlede sine styrker ved Vidsø, hvor i sin tid Gustav Adolf som ung kronprins under Kalmarkrigen var faldet i baghold og nær var blevet taget til fange, men slap med et svidende nederlag.

Da imidlertid den svenske regering havde fået sikre efterretninger om, at Torstensson sad sikkert fast i Jylland, fik den svenske hjemmegeneral Gustav Horn ordre til at falde ind i Skåne med sine 16000 mand, men han opsøgte ikke den danske hær i Vidsø, han gik udenom og direkte til Helsingborg, der faldt i hans hænder den 17. februar 1644.

Nu måtte han imidlertid vente på sit artilleri, og danskerne fik tid til at sikre Malmø og Christianstad, der blev de faste holdepunkter for den danske forsvarsmagt.

Christian den Fjerde lå dog ikke på den lade side. Da han var sikker på, at Svenskerne ikke kunde komme over Lillebælt, så han vidste øerne garderet, gik han selv i offensiven, idet han satte et angreb ind på Gøteborg.

Til det formål gik han selv med 9 orlogsskibe til Hisingen, mens Ebbe Ulfeldt fik ordre til at sende tropper op gennem Halland til støtte for angrebet.

Her må vi formode, at Frantz Rantzau har været med under Mogens Arenfeldts rytteri, idet i hvert fald Ebbe Ulfeldt selv førte en hær derop.

Fra Norge kom også Hannøbal Sehested, en anden af kongens svigersønner, statholder i Norge, med en hær.

Stillingen var slet ikke utilfredsstillende for Christian den Fjerde, der mente, at om han fik 1000 gevorbne soldater, kunde han "gaa, hvor han vilde."

Gustaf Horn.
Stik af Falck.

Da var det, han fik underretning om, at en hollandsk hjælpeflåde til Svenskerne var på vej, og han brød straks op med sine skibe for at møde denne nye fjende.

Gustav Horn følte sig heller ikke for sikker og fulgte efter den danske hær op i Halland, hvor han den 13.maj indtog slottet Laholm, men Halmstad turde han ikke binde an med. Her havde formentlig den danske hær sit stode.

Altså vendte Gustav Horn om og gav sig til at belejre Malmø.

Efter slaget på Kolberger Heide, der havde sikret øerne, kom Christian den Fjerde tilbage til Skåne med en hær på 10000 mand fodfolk og 4000 ryttere, som blev landsat i Malmø.

Gustav Horn trak sig tilbage til en god stilling, men kongen omgik ham nordpå langs kysten og tvang ham til yderligere retræte. Landskrone og Helsingborg blev erobret tilbage, og den danske stilling var betydeligt forbedret, da meddelelsen om Pros Munds nederlag helt tog modet fra den gamle konge.

Han havde så længe balanceret på en stram line, samtidig med at han skulde jonglere med sine skiftende muligheder. Nu gik der panik i ham, og han trak sine styrker tilbage fra Skåne. Endelig var Frantz Rantzau igen tilbage fra fronten.

Skåne, Halland og Blekinge var tabt. At det var for bestandig, kunde ingen ane på dette tidspunkt, hverken her eller østensunds.

I Jylland havde man imidlertid oplevet, at Torstenson efter slaget på Kolberger Heide og efter at en kejserlig hær under general Gallas havde vist sig ved Holstens grænse, havde trukket sig ud af landet og kun efterladt nogle mindre garnisoner, som snart blev overrumplet.

Denne lettelse blev dog kun af kort varighed, idet general Gallas ganske passivt lod Svenskerne passere, og i begyndelsen af september kunde den svenske oberst Wrangel uhindret besætte Jylland igen.

Nu kom der dog mere bevægelse i den danske lejr. Anders Bille, som havde været med Christian den Fjerde i Skåne, drog nu til Fyn og satte derfra over til Kolding, hvor han skulde mødes med hertug Frederik, den senere Frederik den Tredie.

Torstenson.
Stik af Falck.

Anders Bille vilde nu gå mod Wrangel, der havde opslået sit hovedkvarter i Randers, men det vilde hertug Frederik ikke høre tale om, og de to herrer endte med at blive rygende uvenner. Frederik gik med sine 3000 mand til Ribe, mens Anders Bille blev i Kolding.

En ordre fra kongen til sønnen Frederik førte til et nyt møde, et nyt sammenstød i Kolding, og parterne gik nu hver til sit, Frederik til hertugdømmerne og Anders Bille retur til Fyn.

Det er overvejende sandsynligt, at det adelige rytteri også var med i Jylland og med det Frantz Rantzau. Denne udflugt havde imidlertid kun gjort ondt værre.

Oberst Wrangel sad uanfægtet i Randers, eller var han blevet general i mellemtiden?

I februar 1645 indledtes fredsforhandlingerne i Brømsebro. De blev seje og langtrukne, og først den 13. august 1645 kunde en fredstraktat underskrives.

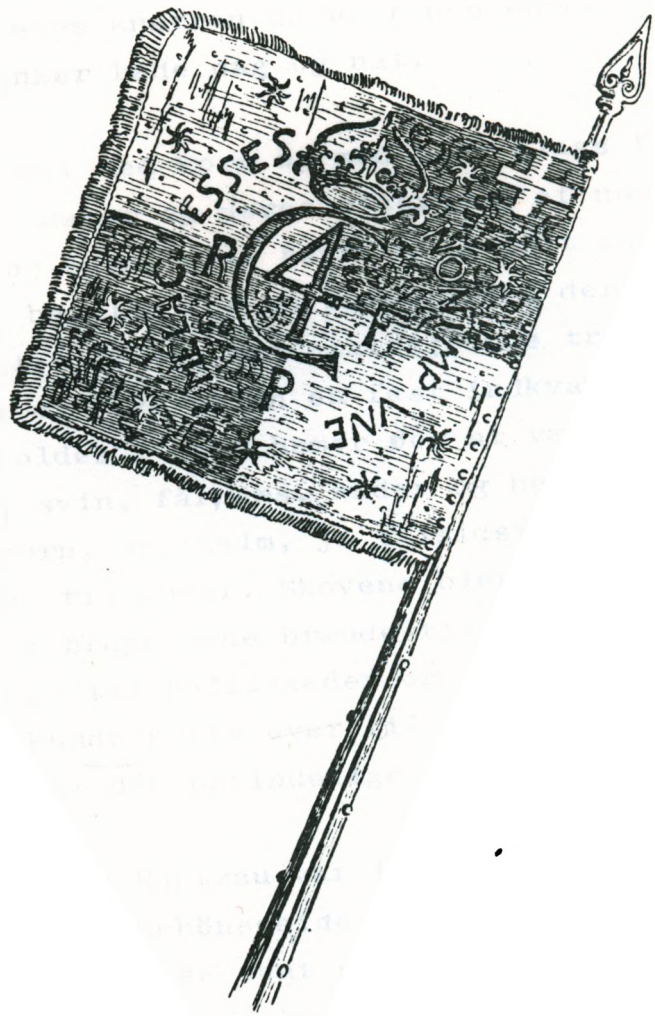
Danmark afstod Gotland og Øsel, Norge Jemtland og Herjedalen, desuden skulde Svenskerne have Halland i 30 år som garanti for freden og pant for den erstatning, Danmark skulde betale.

I slutningen af september havde Gustav Horn forladt Skåne og Blekinge med sine tropper. Danskerne forlod Halland og fæstningerne Varberg og Halmstad.

Den 4. september 1645 udsendte Danske Kancelli et missive til Fyns kommandant Henning Walkendorff, at det adelige rytteri nu skal hjemsendes, og det blev så enden på krigen for Frantz Rantzaus vedkommende.

Det er muligt, at han ugen før, den 28. august har været gæst ved sin løjtnant Valdemar Daas bryllup, som blev holdt "på en sal" i København, dvs i et privat hus i stedet for kirken, en nymodens mondæn skik, som havde grebet om sig blandt adelen.

Under fredsforhandlingerne var Svenskerne forblevet i Jylland, men det ser ud til, at de allerede i vinteren 1644-45 er blevet trukket sammen i det sønderjyske, og da freden var en kendsgerning forblev der endnu et svensk korps i de gottorpske dele af hertugdømmerne.

Rytterstandart fra Trediveaarskrigen med de oldenborgske farver (guld og rødt) samt Indskriften: Non impune me lacesses, o: Ustraffet skal du ikke udæske mig.
Rosenborg.

I efteråret 1645 vendte kornet Frantz Rantzau hjem til sit fædrene gods, Estvadgaard, som naturligvis ikke havde lidt mindre under den svenske besættelse end resten af Jylland.

Normalt kunde ved den tid plejliernes dumpe slag høres fra lade og lo i omegnens gårde og huse i de mørke efterårsdage, og når kornet til julens og vinterens forbrug var tærsket, kunde man se tungtlæssede vogne komme fra alle retninger gennem de sandede hjulspor ned mod Flyndersø vandmølle.

I den tid bar vinden lydene af vandets plasken og brusen under mølliehjulet og kværnenes knarren ud over den ensomme dal under Hjelm hedes mørke banker både dag og nat.

Men det år var det småt med korn og med alle slags fødevarer. De mange fremmede soldater og deres efterhæng af nonkombattanter, deres kvinder og børn, alle havde de krævet ind, og selv om man mange steder betalte for en sauvegarde, der skulde beskytte landsbyen eller gården mod omstrejvende troppe, så kostede det også dyrt at have sådan en fast indkvartering, som hele tiden skulde holdes i godt humør for at være nogen beskyttelse. Heste, køer, svin, får, gæs, ænder og høns måtte ustandselig lade livet, korn, hø, halm, ja tilsidst tagrørene på husene måtte afleveres til foder. Skovene blev forhugget, da den grumme fjende skulde bruge både brænde til varme, madlavning og lignende, men også til pallissader og skibbygning, idet man troede, at man kunde sætte over til Fyn og erobre hele Danmark, hvad der nok var den oprindelige hensigt.

Før krigen, mens Frantz Rantzau var i udlandet, havde hans onkel Henrich Rantzau til Schönevide taget sig af godset. Hans foged Niels Jensen nævnes så sent som 28. juli 1642 som boende på Estvadgaard, men hvordan forholdene har været under den lange svenske besættelse, kan vi ikke vide. De mange sagn fra kejserkrigen, Torstenson-fejden og Carl Gustav-krigene er naturligt nok blandet sammen i århundredernes løb, så man ikke kan skille dem ud fra hinanden.

Noget kunde tyde på, at tingene så noget bedre ud på Estvadgaard, end så mange andre steder.

I tiden umiddelbart efter krigen ser det nemlig ud til, at familien har taget ophold på gården. Således nævnes 1647-49 hans morbror Peder Gersdorff og frue Anne Lykke adskillige gange som faddere for godsets bønder sammen med Frantz Rantzaus moster jomfru Else Gersdorff. Også Peder Gersdorffs foged Søren Sørensen nævnes, så det er klart, at Frantz Rantzau endnu ikke har været i stand til selv at skaffe sig en foged.

Mon ikke han efter krigen igen er tiltrådt sin tjeneste som hofjunker hos prins Christian på Nykøbing slot.

Det kunde forklare, at han i 1649 bliver gift med den 18årige Lisbeth Rosenkrantz til Bramsløkke på Lolland.

Hendes far Palle Rosenkrantz til Krenkerup havde været lensmand på Nykøbing slot og altså husfælle med prinsen og prinsessen til sin død i 1642.

Hvad var mere rimeligt at antage end, at lensmandens datter forblev på slottet for der at få en høvisk opdragelse ved det prinselige hof.

Vi må tro, at Frantz Rantzau var med på prins Christians sidste rejse, hans kurrejse til Böhmen, der endte med hans død på slottet Körbitz i sommeren 1647.

Han må have ledsaget liget hjem til København og var formentlig med til begravelsen i Roskilde.

Siden har han vel været prinsessen behjælpelig med de mange forandringer, som hendes enkestand krævede, og han har båret sorg for sin afdøde herre.

Først i 1649 er han så blevet hjemmitteret sammen med sin brud og har taget varigt ophold på sin ejendom.

Måske var sørgeåret en passende overgang fra det søde liv ved det ungdommelige prinsehof til den ret ensomme tilværelse ude i en af rigets afkroge. Det skulde dog snart blive mere befolket på Estvadgaard.

I de følgende år fødte Lisbeth ham 4 sønner, Johan i 1650 blev opkaldt efter sin farfar, Jørgen i 1652 efter sin mormors far rigsmarsk Jørgen Lunge til Odden, Palle i 1654 var naturligvis opkaldt efter sin morfar, den afdøde lensmand Palle Rosenkrantz til Krenkerup.

Han blev døbt den 12. november 1654 i Estvad kirke og blev båret af sin oldemor fra Sophie Brahe, rigsmarsk Jørgen Lunges til Odden. Faddere var Frantz Rantzaus søster Anne Rantzau, Johan Brockenhuus' frue til Handbjerg Hovgaard, Erich Rosenkrantz til Havreballegaard, Jørgen Rosenkrantz til Krenkerup, Henrich Rantzau til Schönevide, som i 1648 var bleget ridder af den væbnede arm, Otto Krag til Trudsholm og Hans Juul til Staarupgaard.

Endnu en søn fødte fru Lisbeth, som fik navnet Frederik efter en farbror, så døde hun den 28. september 1657 på Kokkedal og blev begravet i Radsted kirke på Krenkerup gods.

På flugt for Carl Gustavs tropper havde hun søgt tilflugt hos den norske fru Karen Galde, som var gift med en bror til hendes farfar.

Der var krig igen. Efter et halvt års energisk oprustning og flittig diplomatisk virksomhed havde Frederik den Tredie den 1. juni 1657 sendt Sverige en krigserklæring, og nu var Carl den Tiende Gustav selv kommet med svaret.

Det gamle nag mellem marsken Anders Bille og kongen havde ført til, at man ikke havde aftalt nogen plan for krigens førelse. Anders Bille besluttede sig for et angreb på Bremen, som dengang var svensk område, og angrebet lykkedes. Hans hær var på 5000 mand rytteri og lige så mange fodfolk, bedst egnet til angreb.

Carl Gustav var forberedt. Hele foråret havde han ventet på en krigserklæring, og endnu inden han fik den i hænde, havde han truffet de sidste forberedelser til felttoget mod Danmark.

Den 25. juni brød han op fra Vestpreussen med sin elitehær, og den 15. juli fik han føling med fortroppen af det danske rytteri, som recognoserede i retning af Wismar.

Det var hurtigt klart, at nu gjalt det forsvaret af Holsten, og hertil var rytteriet ikke brugeligt. Det blev sendt nordpå til Rendsborg og siden den 25. juli af et panikslagent krigsråd videre til Frederiksodde.

Et regiment var dog efterladt i Bremen under Christoffer Hvass, som ved den svenske indmarch undslap ad søvejen. Et andet regiment under Jens von Hadersleben adlet Löwenklau blev tilbage i

Karl 10. Gustav (1622–60). Maleri af Sébastien Bourdon ca. 1653 (Nationalmuseum, Stockholm). Søn af grev Johan Kasimir af Pfalz-Zweibrücken og Gustav Adolfs søster Katarina. Karl Gustav håbede en tid at ægte sin kusine, dronning Kristina. Efter sin tronbestigelse 1654 ægtede han Hedvig Eleonora af Gottorp.

Holsten sammen med rigsmarsk Anders Bille som blänkere og vedetter til recognoserings og meldetjeneste. Dette regiment omfattede den jyske rostjeneste, sogneryttere fra Aarhus og en del af Viborg amt, samt Fyns rostjeneste og sogneryttere, ialt 12 kompagnier. Her var Frantz Rantzau med.

Da Anders Bille fik ordre til at trække sig tilbage og besatte fæstningerne Glückstadt og Krempe, sendte han dette regiment nordpå til Fredericia langs Vestkysten, men det var i sidste øjeblik, for det var ikke alle, der nåede frem, før Frederiksodde, som det dengang hed, var indesluttet af Svenskerne.

Det siges om Frantz Rantzau, at han "hyttede sig i tide" og bragte sin familie i sikkerhed nord for Limfjorden, og det er nok muligt, at det ikke lykkedes for ham at bringe sig i sikkerhed på Frederiksodde, så han måtte ride nordpå, og så er det vel ikke urimeligt, at han skaffede familien afvejen, før han ad søvejen meldte sig igen til tjeneste.

Måske var fru Lisbeth Rosenkrantz endnu afkræftet efter sin seneste fødsel, måske var hun højgravid og fødte under flugten, hun døde i hvert fald, før Svenskerne nåede over Aggertangen til Vendsyssel.

Den 3. oktober kæmpede det danske landeværn på denne landtange, som det selv i fredstid var risikabelt at passere på denne årstid. Chef for landeværnet var oberstløjtnant Niels Lykke, som trak det korteste strå mod den svenske generalmajor Hans Böttiger, som efter sejren ved Nabe syd for Agger drog hærgende men i ilmarch gennem Thy og over Thisted og Kokkedal til Nørresundby, som de nåede den 5. oktober.

Landgrev Georg den Anden, fyrste af Hessen-Darmstadt og morbror til dronning Sophie Amalie synes at have opholdt sig som fjende på Estvadgaard i den vinter, der fulgte, idet der nævnes en Magdalin, som var "hos Førsten paa Estvadgaard", der blev begravet på Estvad kirkegaard den 25. januar 1658. Det må have været en rimelig god residens for en fyrste, den ukendte gård, som lå her i Estvad sogn. Fyrstens hovmester Veit Lading Melchor von Keselan havde også sit kvarter her, mens fyrsten selv til tider boede på Landting i Eising sogn.

interieur fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Dekorationsmotiver fra Hr. Grosserer Gamels Gaard i L. Kongensgade.
Tegnet af R. Meiborg og Tom Petersen.

Hovmester Veit von Keselan havde nogle studehandler for, dels med den svenske krigskommissær Jacob Gutheim, dels med en dansk sortbørshandler og værnemager Peder Nielsen. De hentede stude på Landting og dennes ladegaard Nygaard og solgte dem til Gutheim og delte vel i porten.

Forresten var der flere, der kom godt nok ud af det med de svenske gæster. Således var Casper Kvartermester på Estvadgaard den 24. januar 1658 fadder for Hans Eskesens datter Mette, og den 21 februar stod Lucas Kvartermester fadder for David Lauridsens sø Jens. Snart efter rømmede Svenskerne Jylland efter bestemmelserne i Roskildefreden af 26. februar.

Den 18. juli 1658 tilstod Anne Madsdatter for menigheden i Estvad kirke, at hun var blevet voldtaget af "nogle af Svenskens Rytter", værre var det gået Maren Christensdatter i Holstebro, som nytårsdag 1658 blev voldtaget af tre af oberst Christoffer Overbechs ryttere, som derefter slog hende ihjel.

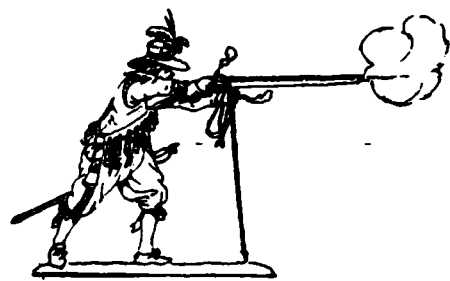
Men lad os se, hvordan det gik for Frantz Rantzau imens.

Imens ved vi faktisk ikke, hvor Frantz Rantzau er henne. Den jyske rostjeneste blev med andre indkvarteret på Langeland, da det kneb svært for Fynboerne at brødføde alle de mange soldater og heste, der blev stationeret der efter Frederiksoddes fald. Fæstningen var jo ikke færdig, og Svenskerne omgik simpelthen befæstningen.

Da Carl Gustav gik over isen med sin arme, var det umuligt at samle de danske tropper, som dels var spredt over hele Fyn og dels på Tåsinge og Langeland. De få folk, det lykkedes at få **skrabet** sammen, måtte snart overgive sig, da den danske generaløjtnant Ulrik Christian Gyldenløve, som var hærens øverste, blev syg og måtte lade sig bringe til Odense, hvor han snart efter døde.

Uden overhoved brød hæren fuldstændig sammen, og Carl den Tien-
de Gustav kunde uhindret fortsætte sit berømte triumftog over Fyn, Langeland og Lolland til Sjælland, hvor man i panik holdt udsalg ved Roskildefreden.

Der forlyder intet om de spredte danske styrkers bevægelser i denne situation. De hvervede soldater har Carl Gustav taget i sit sold, lige som han tog mange danske bønderkarle i sin hær.

Da Frantz Rantzau i 1658 bragte sin hustru i sikkerhed nord for Limfjorden, har han sikkert først søgt til sin gård Brat-skov i Brovst, men da fru Lisbet Rosenkrantz skulde nedkomme er hun i hast blevet bragt til en nabo, fru ~~Karen~~ Galde på Kokkedal. Her har han opsøgt hende efter Roskildefreden i foråret 1658 og har fået meddelelsen om handes død. Her på Kokkedal har han så mødt fru ~~Karen~~ Galdes svigerinde, fru Helvig Marsvin, der var enke efter Gude Galde, og hendes myndling den unge jomfru Helle Urne, der den 24.april 1660 blev hans hustru.

Det var ikke nogen ringe ting at blive indgiftet i "de stille Urner", som var en af de godsrigeste slægter i landet, men netop denne gren var nu persona non grata ved hoffet, idet en af Helle Urnes søstre havde giftet sig hemmeligt med Christian den Fjerdes søn Ulrik Frederik Gyldenløve den 11.juli 1659 og allerede fået en søn med ham og ventede sig nummer to,

Den 26.maj 1660 blev der sluttet fred med Sverige, og skønt Svenskerne var drevet tilbage overalt, kom Roskildefreden til at stå ved magt. Vore allierede ønskede ikke at få Danmark til at sidde på begge sider af Øresund igen.

Straks efter sin hjemkomst fra ~~Krigen~~ udfærdigede Frantz Rantzau en jordebog til Rentekammeret over Estvadgaards underliggende bøndergods i Estvad, Rønbjerg, Otting, Hvidbjerg, Brøndum, Hem, Dølby, Skive, Dommerby, Feldingbjerg, Mønsted, Fly, Vridsted, Sevel og Ryde sogne, og i den oplyser han, at af de 100 bønder godset havde, var de 36 forarmede, heraf 6 endda "ganske forarmet", og 4 gårde stod helt øde. Gården Primdal i Rønbjerg sogn, der tidligere havde været en lille hovedgård, var nu en almindelig bondegård, mens Nørkjær i samme sogn senere blev en ladegård under Estvadgård.

I 1661 fødte fru Helle Urne en søn, som blev opkaldt efter sin fars morbror, rigshofmester og rigsdrost Joakim Gersdorff, der døde det år.

I 1662 fik hun sønnen Frantz, i 1663 sønnen Frederik Christian, og dermed var det slut med sønner. Frantz Rantzau havde nu også fået 7 i rad. Nu fulgte 6 døtre, Margrethe efter mormor i 1664, Helvig Barbara i 1665, en hjemmedøbt 26.oktober 1667,

Elisabeth Sophie i 1669, Helvig, som blev begravet den 16.april 1671, og endelig Dorothea, som blev født i 1673.

Der havde nu længe været fred imellem Danmark og Sverige, men ønsket om revanche lå ikke ret langt borte i de danske, og i 1675 var tiden inde. En svensk hær trænger ind i Brandenburg, som er Danmarks allierede, og den danske flåde løber ud for at spærre forbindelsen mellem Sverige og de tyske besiddelser. Den 12.august 1675 gik en dansk hær ind i Lauenborg, videre gennem Mechlenburg til svensk Pommern, der snart er besat af Brandenburgerne og Danskerne. Kun Stralsund og Wismar er ikke faldet. Danskerne belejrer nu Wismar, der falder den 13.december for et stormangreb.

Frantz Rantzau, der imidlertid er avanceret til oberst ved Juels dragoner, har under belejringen, der var plaget af modbydelig råt vejr, pådraget sig en sygdom, der førte til hans død i begyndelsen af 1676. Han blev bisat den 13.april i Viborg og begravet den 15.s.m. i Estvad kirke.

Frantz Rantzaus forhold til bønderne og til tjenerskabet omtales som godt og patriarkalsk. Hans gavmildhed var kendt, og han var meget afholdt, men han skal dog ikke roses mere, end han fortjener, for det var en god politik, idet der efter de mange krige, og den store dødelighed i det sydlige Jylland især, var en stor udvandring af unge karle til Vejle amt, Ribe amt og Haderslev amt, hvor gode gårde var til at få på meget fine betingelser.

I 1663 skænkede Frantz Rantzau og Helle Urne kalk og disk, en flske til 3 pægle vin og en æske til alterbrød, alt af stærkt forgyldt sølv og med begges våben indgraveret, til Estvad kirke.

Ane nr.179: Helle Urne født o.1637 i Vestervig, død 1688.

Hun blev opkaldt efter sin mors faster Helle Marsvin, som døde 2.maj 1637, så det har nok været 1637-38, hun blev født.

Faderen var ridder af elefanten og den væbnede arm, rigens marsk og rigsråd Jørgen Urne til Aarsmarke, Sonnerup og Næs, lensmand til Vestervig kloster og len.

Moderen var Margrethe Marsvin til Marsvinsholm, og de var blevet gift den 16.februar 1624 på Kronborg, hvor Jørgen Urne den gang var lensmand.

Faderens fire hovedgårde lå vidt spredt, og det er vanskeligt at sige, hvor børnene er født, men for Helles vedkommende var det nok Næs, det nuværende Lindenberg i Himmerland, hvor familien synes at have følt sig hjemme efter købet i 1637.

Men lad os nu først se på den familiekreds, Helle Urne blev født ind i.

Farbror Christoffer Urne var statholder i Norge og blev senere rigskansler. Moster Ellen Marsvin var svigermor til kongen i hans ægteskab med Kirsten Munk. Det var gode forbindelser at have i en snæver vending.

Og så var der jo alle hendes søskende. Den ældste Ellen blev født 1625 på Kronborg, og Christian den Fjerde stod selv fadder til hende, og hun var selvfølgelig opkaldt efter sin moster. Nummer to, Christian blev også født på Kronborg og blev opkaldt efter kongen. Nummer tre, Knud fødtes på gården Alslev i Faxe herred. Det var under kejserkrigen, og faderen var blevet udnævnt til befalingsmand over Christianstads len i Skåne.

Nummer fire var den eneste, der døde som spæd. Han kom til at hedde Otte efter sin morfar, men blev kun godt 10 måneder gammel. Han ligger begravet i Blenstrup kirke ved Næs, hvor han må være blevet flyttet hen i 1637.

De følgende fire til og med nummer otte var pigerne Dorte, Birte, Sophie og Else, der kom med ca 1 års mellem rum. Fødested ukendt. Nummer ni var sønnen Otte, og nummer ti, som blev født i 1636, var pigen Magdalene Sibylle.

Ædle og velbårne jomfru Helle Urne var nummer eleve i rækken, som hendes mor havde sat i verden på 13 år. Der har ikke været plads til nogle aborter, så det må siges, at være en meget lille dødelighed, når de ti blev voksne.

Og så kom der endda to mere, Axel den 1. maj 1640 på Næs, og Merete Sophie efter faderens død. Også de blev voksne.

Ja, faderen døde kun 43 år gammel den 19. februar 1642, så han slap for megen sorg. Han blev bisat den 13. marts i Sct. Mortens kirke i Randers og siden begravet i Blenstrup kirke ved Næs.

Han var i 1638 blevet taxeret til 1548½ tdr. htk. for gårdene Alslevgaard, Sonnerupgaard og Næs. Årsmarke, som nu hedder Knuthenborg, synes han aldrig selv at have været ejer af, men kun skrevet sig til som arving. Men der var dog stadigvæk noget at dele.

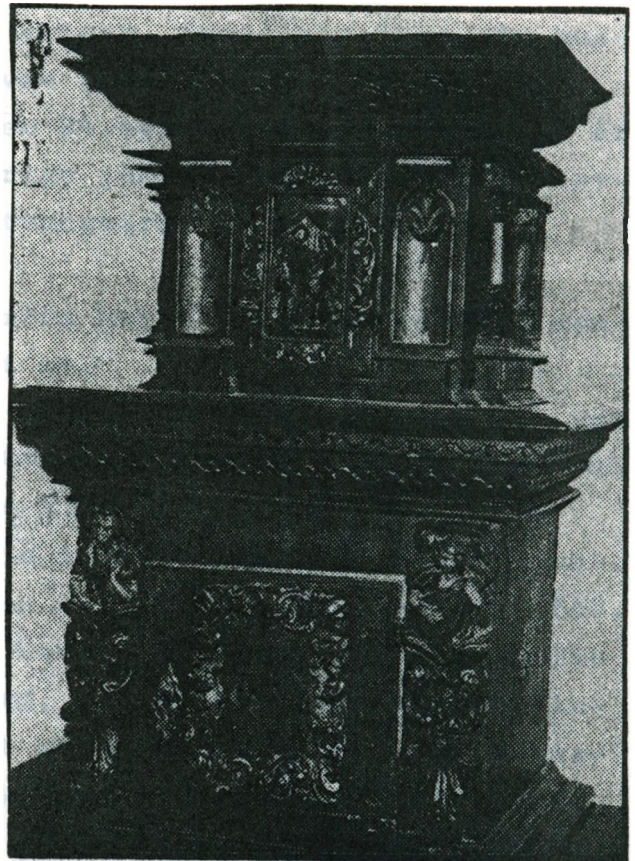
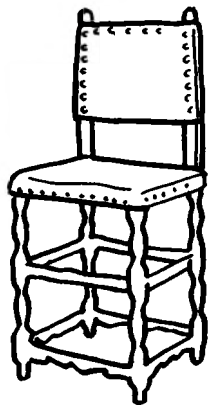
Moderen lod udføre et smukt epitafium over sin ægtemand og sig selv med alle børnene til Blenstrup kirke. Det er senere overført til Lindenberg.

Det er ikke godt at vide, hvor Helle er blevet opfostret, for hjemme hos forældrene har hun næppe været. Men når vi ser, at hun senere opkalder sin anden datter efter sin mors faster, Helvig Marsvin, så forekommer det sandsynligt, at hun har været hos denne, som i sine unge dage havde været i dronningens jomfrukammer, og som efter 1626 havde siddet enke efter Gude Galde til Thom. Efter faderens død fulgte Thorstenssonkrigen, og både Helle og hendes mor kan sammen med fr̄ Helvig Marsvin have søgt tilflugt nord for Limfjorden hos Gude Galdes søster, fru Karen Galde til Kokkedal.

Jomfru Helle Urnes mormor var død på Marsvinsholm i Skåne i 1641, og i 1647 døde også hendes morfar Otte Marsvin der. Nu overtog Helle Urnes ældste bror Christian Urne slottet Marsvinsholm, og det ser ud til, at også moderen tog ophold der, for det var på Marsvinsholm, hun døde i 1650.

Gamle fru Helvig Marsvin Gude Galdes var død i 1648, men det kan vel tænkes, at Helle Urne har fået smidt sine slæber ind hos fru Karen Galde på Kokkedal, hvis udtrykket kan tillades.

Møbler som jomfru Helle Urne har set dem.

Det kunde nemlig se ud som om, det var på Kokkedal, Helle Urne traf sin tilkommende ægtemand, Frantz Rantzau til Estvadgaard.

Da den tredie invasion gik over det plagede Jylland i 1657, bragte Frantz Rantzau sin højgravide hustru fru Lisbet Rosenkrantz og deres tre smådrenge i sikkerhed - troede han - nord for Limfjorden på sin gård Bratskov, men da han selv skulde til fronten, og fødslen var hårt forestående, søgte fru Lisbet tilflugt på Kokkedal, hvor hun nedkom med en søn og døde. Kort efter gik Svenskerne over Aggertangen og oversvømmede så hele Thy og Vendsyssel. Fru Karen har sikkert måttet betale en åhselig brandskat til besættelsesmagten.

Da Frantz Rantzau kom hjem fra krigen, fandt han ikke sin hustru, men en ung jomfru, som havde taget sig kærligt af hans nu fire smådrenge, og i 1660 den 24. april giftede den ca. 40 år gamle enkemand sig med den 22årige jomfru Helle, og parret synes at have taget ophold på Estvadgaard snart efter.

Men hvordan var det nu gået jomfru Helle Urnes søskende i denne urolige tid? Lad os prøve at se.

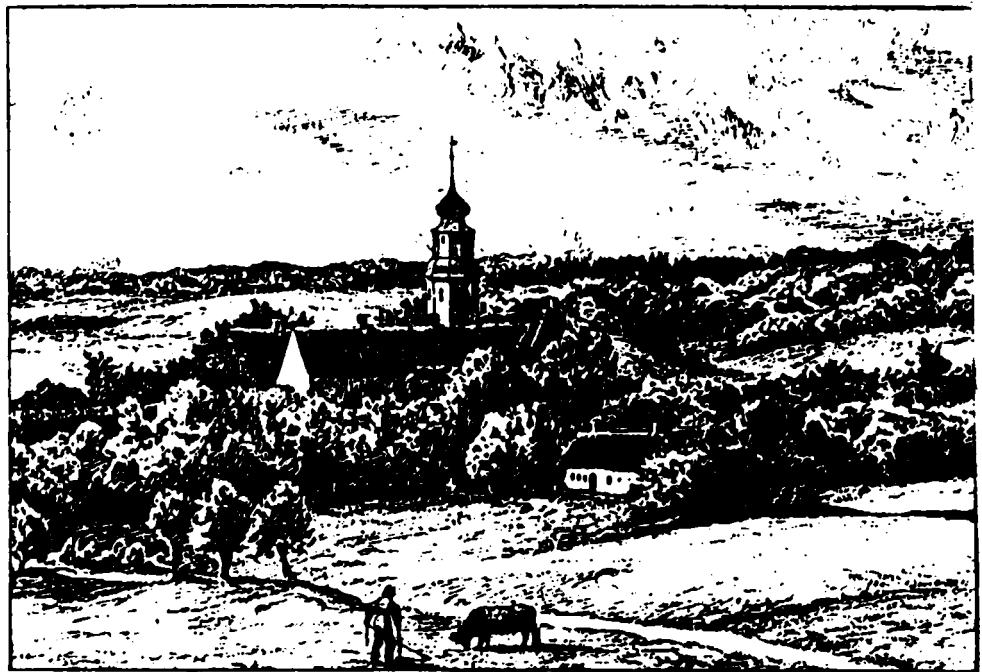
Ellen, som var den ældste, var endnu ugift i 1651, men hun var nu blevet gift med oberstløjtnant Hans Støensen til Grimstrup, og dem vender vi senere tilbage til.

Brødrene Christian og Knud havde i 1647 fået rejsepas til udlandet for at studere. Christian var således i Orleans i 1648. Året efter blev han sekretær i Danske Kancelli, og i 1652 fik han brev på et prælatur i Viborg, et såkaldt ben. I 1653 finder vi ham som ritmester for et kompagni af de skånske sogneryttere. 1655 solgte han Lyngbygaard i Hasle herred til Anselm Podewils. Da krigen kom i 1657 fik han bestalling som major til hest ved Axel Urups regiment, og samme år blev han udnævnt til oberstløjtnant.

I 1658 var han i København og blev såret ved et udfald den 3. september, samme år blev han oberst.

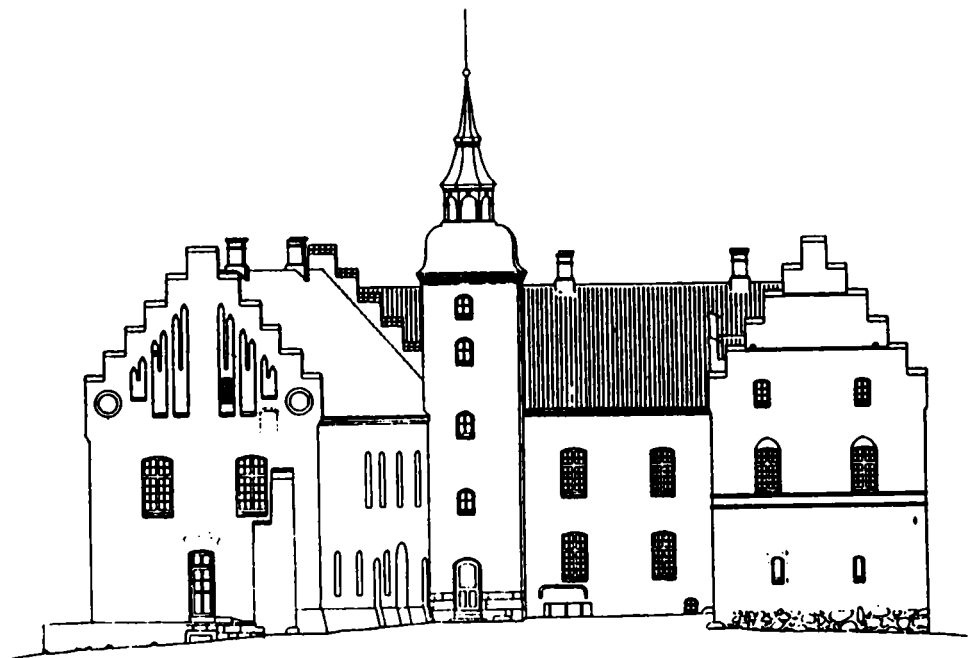
Igen i 1660 var han i København, hvor han deltog i suverænitetshandlingerne, der endte med Enevældens indførelse.

I bitterhed over denne tingenes tilstand og for at redde sin arv, det pragtfulde Marsvinsholm i Skåne, gik han i svensk tjeneste og døde 24. marts 1667 på sit elskede gods.

Nørlund i Nørrejylland, syd for Aalborg. Opført 1581—97 af Lndvig Munck og Ellen Marsvin. Stærkt ødelagt i Krigen 1658—59.
(Tegning af Milton Jensen.)

KOKKEDAL

Borggårdsanlæggets østfacade. Opmåling 1940. Nationalmuseet.

Nørlund var formentlig stedet, hvor Helle Urne fik sin opdragelse af fru Helvig Marsvin. Herfra flygtede de til Kokkedal, som på hendes tid havde endnu en længe, som lukkede gården.

Christian Urnes børn solgte Marsvinsholm og vsigte Danmark.

Knud Urne valgte den militære løbebane allerede i 1649, men først i 1655 blev han ritmester for de sjællandske sogneryttere, i 1657 blev han forsat som ritmester ved Kongens Livregiment til hest. Han deltog i udfaldet fra København den 23. august 1658 og blev samme år oberstvagtmester til hest. 1660 var han i broderen Christians regiment og var som han tilstede ved suverænitetshandlingerne i København.

I 1662 var han major ved norske rytterregiment. Han døde i dyb gæld den 20. december 1674.

Dorthe Urne var blevet opdraget hos sin moster Karen Marsvin til Dybæk, som var gift med Norges statholder Iver Krabbe. I 1661 giftede hun sig i København med Holger Mormand til Esperød. Også de var mere skånske end danske. Dorthe Urne døde den 21. januar 1699.

Birthe Urne var allerede den 3. august 1650 blevet gift med Jens Kaas til Støvringgaard, som døde fra hende i 1652. Men i 1655 giftede hun sig anden gang, med Claus Seefeld til Visborggaard, som var betydeligt yngre end hende. Da også han døde i 1671, sad hun tilbage med en betydelig gæld, og hendes kamp for at bevare gården var forgæves. I 1681 rykkede en af kreditorerne ind, og Birthe måtte forlade sit hjem.

Hun synes at have fået ophold hos sin første mand familie, og da hun døde den 26. juli 1694, blev hun begravet i Støvring kirke.

Sophie Urne, der i sit hemmelige ægteskab med Ulrik Frederik Gyldenløve havde født Frederik den Tredie to sønnesønner, fik besked på at gå i kloster i Itzehoe, hvor hun døde. Hendes skæbne kan nok have harmet de familiemedlemmer, som valgte at tage til Sverige.

Else Urne var endnu ugift den 14. maj 1658, så blev hun ægtet af den senere landsdommer på Lolland Joachim Frederik Steensen til Asserstrup i Sandby sogn. Han var bror til storesøster Ellens mand, Hans Steensen, der havde Grimsted i samme sogn.

Det var ved Grimstrup, de første svenske ryttere gik i land efter den kolde tur over Storebælt. Det var den 5. februar, og den danske styrke på stedet trak sig tilbage til Nakskov, hvorefter Svenskerne i ro og mag plyndrede gården og tog Ellen Urnes og Hans Steensens halvvoksne søn med tilbage til Langeland som fange. Dagen efter kom Carl den Tiende Gustav selv og slog sig ned på Grimsted, hvor han næste morgen kunde modtage Nakskovs overgivelse.

Aret efter kom Svenskerne igen til Grimsted og plyndrede gården for alvor, mens de simpelthen afbrændte broderens Assenstrup. I 1677 deltog Hans Steensen i slaget ved Lund, hvor han blev taget til fange, men han blev snart efter løskøbt, for i 1678 deltog han i erobringen af Rügen. Han døde 1686, og Ellen Urne solgte gården.

Otte Urne havde i 1651 solgt Alslevgaard, som var hans arvepart. Han var så gået i kejserlig tjeneste. 1654-56 tjente han som kaptajn under oberst Franciscus Trafforth, der det sidste år gav ham afskedspensent. Sagen var, at han i sin pure ungdom havde begået et drab, så han måtte rømme landet. Nu fik han frit lejde og var i 1657 kaptajn ved dragonerne, 1658 major og oberstløjtnant. Han faldt den 5. februar 1659 ved Frederikshalds belejring.

Den 17. juni 1660 bliver Anne Mortensdatter ansat på Estvadgaard som amme for den mindste af Lisbeth Rosenkrantz's sønner. Dengang fik småbørn die til de var 3-4 år gamle, og lille Frederik har sikkert haft en amme på Kokkedal, men ammer tabet deres mælk, og har man råd, skaffer man sig bare en ny.

I de følgende år ser man børnenes undervisning betroet til en række af skiftende skolemestre, Mikkell Jensen, Svend Skolemester, Jens Pedersen og Niels Jensen, der efter hinanden nævnes på Estvadgaard i årene 1661-1672, og endnu i 1685 nævnes Laurids Jensen som skolemester på gården.

Mens Lisbeth Rosenkrantz var gudmor for godsets børn i mindst 21 tilfælde, dvs 3 gange i hvert af de år hun var gårdens frue og husmor, så ser vi kun sjældent fru Helle Urne i denne rolle, men des oftere hendes børn og især hendes søster Magdalene Sibylle Urne.

På barselsbesøg omkring 1650. Pakken på moderens skød er det nye barn, som er ved at blive svøbt.

I kirkebogen møder vi også Lisbeth Gersdorff, som må være en kusine til Frantz Rantzau, Elisabeth Brockenhuus, som var en niece af ham, og nu og da andre, som kunde antyde, at Helle Urne måske tog sig af unge adelsdøtres opdragelse. Hendes egen lillebror Axel boede også en tid på Estvadgaard.

Forresten vrimler det med tjenerskab på Estvadgaard. Foruden skiftende ridefogeder og ladefogeder nævnes ladekarle og markdreng, røgter, kusk, snedker, skytte, fiskere og hyrder, podemester, postmand, løber, kammertjener (herrens tjener), fruens piger, jomfruernes pige, kokkepigen, kokken, fadeburspiger og en fadebursquinde, bryggerpiger og mælkedej.

Der blev jævnligt bortgiftet nogle af tjenerskabet, mandligt såvel som kvindeligt, og enkelte gjorde helt pæne partier med borgerfolk. Der har således været et festligt, myldrende liv på gården omkring fru Helle Urne, og med husets høgler i sin varetægt har hun haft meget at holde rede på.

Og så var der jo alle barnefødslerne, hun skulde igennem.

Hendes første var Joakim, som blev opkaldt efter Frantz Rantzaus morbror, Joachim Gersdorf, om hvem det sagdes, at hans stil var mere spansk end fransk. Det var i 1661.

Nummer to var Frantz, der blev født o. 1662, nummer tre Frederik Christian i 1663.

Margrethe, der var nummer fire, blev født i 1664.

I disse år var fru Helles søster, Magdalene Sibylla Urne til stadighed bosat på Estvadgaard, og hun har taget imod alle de små og har formentlig været gudmor for de fleste, men skønt kirkebogen begynder så tidligt som i 1646, kan vi ikke finde mere end et par indførsler for familien Rantzau og dennes bosatte slægtninge.

Vi kender ikke børnenes fødsler, men vi kan se, når de 14 år gamle begynder at stå fadder for bøndernes børn.

Derfor må også Elisabeth Sophie være den næste i rækken, nummer fem og født i 1665, for i 1679 får hun sammen med sin søster Margrethe bevilling til at være sin egen værge.

Det år 1665 blev velbårne jomfru Magdalene Sibylla Urne viet til sin fætter Christian Gjedde ifølge kongelig bevilling.

Jagten går ind

Akvarel fra 1645. Thottke Samling.
Det kongelige Bibliotek

Bonedans

Tegning i håndskrift 1653. Det kongelige Bibliotek

Han skrev sig til Skivehus, hvor det unge par hosatte sig, og de var også i de følgende år jævnlige og kærkomne gæster på Estvadgaard.

Også Helle Urnes lillebror Axel var en tid gæst på gården i 1662. Også han må så en tid have været på studierejse i udlandet, men vi har ingen beviser på det. Han er bare for en tid ude af sagaen.

I 1667 fødte fru Helle Urne et barn, som blev hjemmedøbt og døde. I 1671 blev der begravet en lille pige, som hed Helvig. Det må have været nummer seks og syv, rækkefølgen ufortalt. Endelig kom der en Helvig Barbara 1671-72 og en lille pige mere, som fik navnet Dorothea, nummer otte og ni. Dorothea, der blev født i 1673, sluttede rækken.

Imidlertid var junker Axel Urne blevet hofjunker i 1669, og i 1670 giftede han sig med Anne Elisabeth Lindenov til Lindersvold, som Axel Urne købte i 1672 for at sælge det igen i 1673 til sin svoger Rabe von Schilder, der var gift med lillesøster Merete Sophie Urne, som vi endnu ikke har omtalt.

Fru Merete Sophie Urne mistede sin mand i 1680, og fra den tid styrede fru Merthe selv sit gods med stor myndighed og dygtighed til sin død i 1724. Trods de dårlige tider udvidede hun godset betydeligt, men hendes navn blev også kendt af bønderne over hele landet, for når ungdommen red sommer i by og sang den gamle vise, som har været anvendt helt op mod vor egen tid, digtede de et af versene om og sang:

"Gud fri os fra den onde trold,
hør det, som vi bede,
og fra fru Merthe på Lindersvold,
vær os alle en nådig Gud med glæde."

Hun var dog ingen bondeplager, men forbedrede bøndergodset, hvor hun kunde, skaffede sine bønder forskellige privilegier og støttede deres ansøgninger om skattelettelser.

Da fru Merthe døde, var de værste nedgangstider for landbruget ved at være ovre.

Og så døde oberst Frantz Rantzau til Estvadgaard og Bratskov i 1676. Han blev bisat den 13.april i Viborg og 2 dage efter

blev hans kiste nedsat i familiegravstedet i Estvad kirke. Nu stod fru Helle Urne alene for styret.

Frantz Rantzaus kusine Lisbeth Sophie Gersdorff var i 1668 blevet gift med en vis Melchior Juel. Begge nævnes nu og da i Estvad kirkebog som boende på Estvadgaard, nu tog de ophold på Hindsels på Thyholm.

I 1677 sejrede Melchior Juels bror Niels med den danske flåde over Svenskerne i Køge bugt.

Fru Helles stedsønner var nu fra hånden, og hun havde bare sine egne små hjemme. Det ser dog ud til, at Johan Rantzau kort efter faderens død begynder at tage sig af sin ældste halvbror Joakim, som synes at have været retarderet.

Så giftede hun sig med Morten Skinkel til Bregninggaard, som var blevet enkemand samtidig med, at hun blev enke. Han nævnes første gang den 1.marts 1678 på Estvadgaard, da han udsteder et fæstebrev. Det blev imidlertid en kort lykke. Han døde allerede i 1679 og blev begravet den 7.maj i Estvad kirke.

En arvestrid med Morten Skinkels faster, Ide Skinkel, endte med, at fru Helle Urne fik alt Bregninggaards løsøre indtagen papirer og slægtsportrætter, faster Ide fik gården.

Og nu sad fru Helle enke i samfulde seks år, hvor præstesønnen Morten Knabe passede bedriften som ridefoged.

Hendes svoger Christian Gjedde, som 1677-82 havde været amtmand på Bornholm vendte hjem til Skivehus, hvor han og hans hustru, fru Helles søster Magdalene Sibylle Urne, sad i små kår, så de jævnligt måtte låne penge hos fru Helle.

Fru Helle Urne besluttede sig endelig til et tredje giftermål. Valget faldt på velbarne Hans Arenfeldt til Rugaard, en nimrod for Herren, som forfulgte ulven med et voldsomt had overalt, hvor han kunde få ram på den.

Han havde i Christian Gjeddes fravær forpagtet Skivehus, så han havde sikkert været en jævnlig gæst på Estvadgaard. Dog havde Helle Urne ofte i længere perioder boet i sin gård i Viborg, især om vinteren.

hun ca. 50 år gammel døde fru Helle Urne på Estvadgaard i 1688. Samtidig døde også hendes søn Frantz, og de blev begge "hæderligen begravet og indsat udi deres Begravelse i Estvad Kirke." Her fandt også velbårne Hans Arenfeldt sit sidste hvilested året efter.

I 1690 blev en pige Lisbeth, som velbyrdig salig fru Helle Urne på Estvadgaard havde taget til sig, begravet på Estvad kirkegård. Sådan var hun også.

Kristiane Nielsen, der var født i Estvad i 1854, fortalte omkring år 1900, at hun, da hun i sine unge dage var tjenestepige på Estvadgaard, ofte måtte sidde oppe om aftenen for at vente på, at det nybryggede øl kunde blive tilstrækkelig afkølet til, at man kunde tilsætte gær.

Hun oplevede da, at hver aften, når gårdklokken slog midnatslagene, gik døren til bryggerset stille op, og en hvidklædt dame skred gennem rummet for at forsvinde lige så lydløst, som hun var kommet.

Skulle det mon være fru Helle, der af gammel vane gik sin naturlige inspektionsrunde på sin gamle gård.

I alle tilfælde var den afdøde husfrue en myndig dame, som i alle måder synes at have varetaget sine interesser i gård og gods.

Var det mon velbyrdige salig fru Helle Urne,
der gik sin runde hver nat, eller sad bryg-
gerpigen Kristiane og sov på vagten?

Ane nr.180: Hugo von Lützow til Bakendorf etc.(1617-1693)

Der hvor i gamle, længst forsvundne tider de tyske delstater Mecklenburg, Brandenburg og Braunschweig-Lüneburg stødte op til hinanden, der, hvor også Elben får tilløb af bifloden Elde, der lå, og ligger endnu, den lille fæstningsby Dömitz på en lille ø i Elben.

Øen er $\frac{3}{8}$ preussisk mil - knap 3 km - i længden og 200 preussiske Ruthen - ca 750 m - på det bredeste sted. I den vestlige ende af øen ligger fæstningen eller kastellet, som er 36 Ruthen eller ca 135 m i tværmål. Kommandantboligen var 100 preussiske fod lang, ca 29 m, og 50 fod bred, 3 etager høj og med et tårn med en smuk udsigt over omegnen.

Indenfor kastellets område var der også statsfængsel og stokhus til soldater, som havde forset sig.

Det femkantede kastel har 5 bastioner: "der Held" og "der Drache", som frit kan bestryge Elbens hovedløb, "le Cavalier", der kan beherske byen, og "der Burg" og "der Greif", som kan bestryge hele sletten, den første især adgangen over en træbro til byen, den anden især den sluse for bifloden, som kan sætte hele sletten og øen under vand i en kritisk situation.

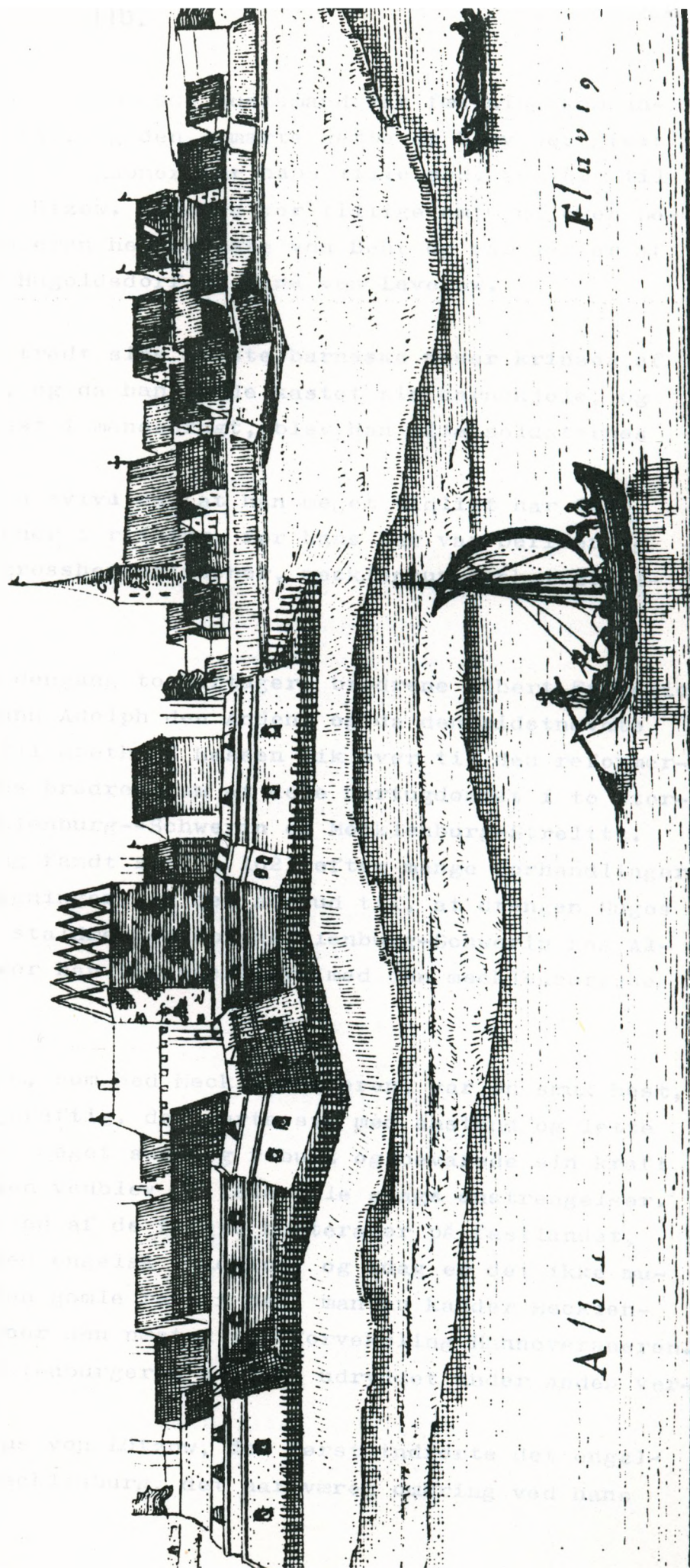
Byen er ca.270 m lang og ca.200 m bred og dækket af volde mod Elbens hovedløb i syd og mod øst, mens den er åben mod nord ud til "kleine Elbe" og til broen ind til land.

Den rummede 9 gader og stræder og 211 huse, og den var hjemsted for 16 skippere.

Foruden at være grænsefæstning og statsfængsel var Dömitz også toldsted, og kanonerne skulde sikre, at ingen skibe passerede uden at betale told.

Hele anlægget var færdigt i 1565 under hertug Johann Albrecht den Første, og i en årrække var kommandanten en Clawes von Lützow, som var en halvfætter eller lignende til Magnus von Lützow til Niendorf, Goldenbow og Bakendorf.

Domitz

Fluvius

Albis

Den sidstnævnte mecklenburgske adelsmand var fæstningskommandant på Dömitz i 1617, og den 1. marts dette år blev der givet salut med fæstningens kanoner for hans lille søn, som kom til at hedde Hugo von Lützow. Faderen var tillige amtmand over Dömitz domæneamt. Moderen hed Deliane von Behr og var datter af Hans von Behr til Hugoldsdorf og Anna von Levezow.

Og her har han så trædt sine første barnesko under krinsen af træer i kastelet, og da han havde kastet sin barnekjole, og kunde sidde til hest i mandsdragt, blev han alle soldaternes yndling.

Der er nemlig ingen tvivl om, at han meget tidligt har fået sine første lektioner i ridning, for hans far var berider og blev snart efter grossherzoglicher, mecklenburgischer Stallmeister.

Mecklenburg havde dengang to hertuger, brødrene Albert Friedrich den Første og Johann Adolph den Anden, og da den sidstnævnte ved ægteskab med Elisabeth af Hassen gik over til den reformerte religion, enedes brødrene om at dele hertugdømmet i to storhertugdømmer: Mecklenburg--Schwerin og Mecklenburg-Strelitz. Den endelige deling fandt sted i 1621 efter mange forhandlinger, opmålinger og beregninger, og det ser ud til, at drengen Hugos far herefter blev staldmester for Mecklenburg-Schwerin hos Albert Friedrich, hvor han fik overopsyn med den mecklenburgske hesteavl.

Den gamle hesterace, som hed Mecklenburgeren, var en smuk hest, passende fyrig og kraftig, der førte sig med anstand og lette bevægelser. Den var meget sund og robust og bevarede sin kraft i 20-30 år, idet den vedblev at tåle alle slags anstrengelser. Den var imidlertid en af de første hesteracer på fastlandet, der blev krydset med engelsk fuldblod, og idag er det ikke muligt at genkende den gamle race i den, man nu kalder Mecklenburgeren. Idag ligner den næsten til forveksling Hannoveraneren. Forresten blev Mecklenburgeren omtrent udryddet under anden verdenskrig.

Måske var det Magnus von Lützow, der først indførte det engelske fuldblod til Mecklenburg, det har været omkring ved hans tidsperiode.

Imidlertid trak sorte skyer op over det smilende land Mecklenburg. Ingen kunde ane det, men de uroligheder, der begyndte i Böhmen i 1618, skulde blive til en krig, der varede i tredive år og som skulde komme til at rasere store dele af Europa og sprede sine rædsler til de fjerneste kroge af det tyske rige og dets nabolande. Også den idylliske fæstning Dömitz skulde blive ramt.

Både i 1620 og i 1623 fik de mecklenburgske hertuger besøg af den svenske kong Gustav Adolf, der rejste incognito for at få et indtryk af den politiske situation, men det var den danske kong Christian den Fjerde, der i 1625 fik hertugerne til at slutte sig til den nedersachsiske kreds i alliance mod den kejserlige modreformation. Hertug Adolf Friedrich appelerede til sine undersætter om hjælp til istandsættelse af landets fæstninger, og danske, dvs hvervede tropper under danske befalingsmænd fik garnison forskellige steder i hertigdømmerne.

Efter Christian den Fjerdes nederlag ved Lutter am Barenberg fortsatte man de mecklenburgske rustninger og lod bl.a. skanserne i Dömitz forstærke.

Den 12. december 1626 var Tilly med sin hær rykket frem til Elben og krævede garnisoner for sine tropper i Dömitz, Grabow, Neustadt, Parchim, Lübz, Plau, Wittenburg og Boizenburg.

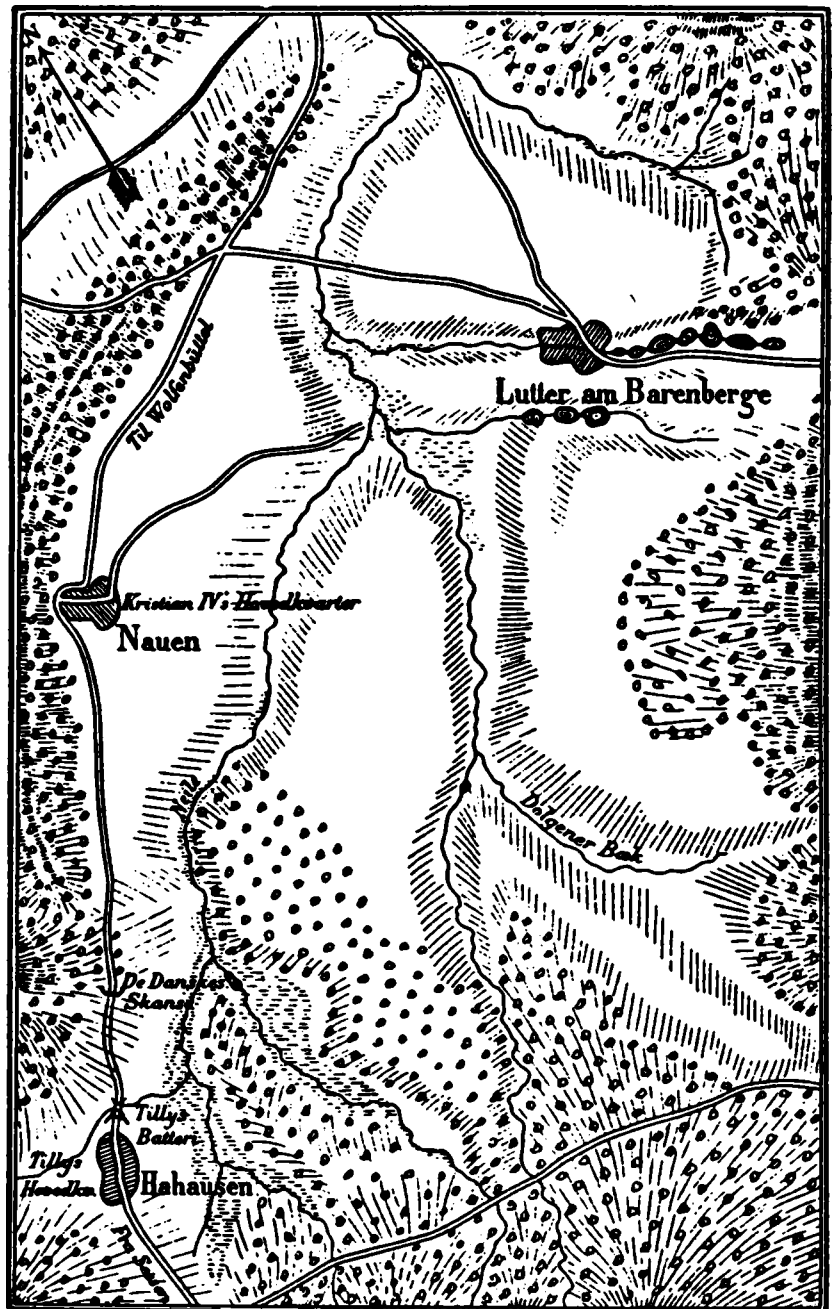
I 1628 afsatte general Wallenstein de to mecklenburgske hertuger og blev selv hertug over begge lande, men allerede i 1629 forlod han sin residens i Güstrow under trussel af den fremrykkende svenske arme. I 1630 opnåede hertugerne at blive genansat af kejseren.

Hvor Magnus von Lützow har været under alle disse omskiftelser kan vi ikke sige. Men han har sikkert været i sin hertugs nærhed.

Det var ikke krigen, der gjorde det af med ham, men en af krigens trofaste følgesvende.

Den 10. april 1630 døde den hertugelige staldmester Magnus von Lützow af pest. Hans søn Hugo, der var 13 år gammel, blev af hertug Adolf Friedrich anbefalet til den danske enkedronning Sophie som page.

Kort over Valpladsen ved Lutter am Barenberge.

Enkedronningen havde sin residens på Nykøbing slot på Falster, og hendes livgeding, dvs hendes gods som enkedronning var Lolland og Falster.

Her havde dronning Sophie regeret i mere end fyrre år, da Hugo von Lützow blev sendt op til hendes hof.

Han har selvfølgelig i forvejen fået at vide, at hun var Mecklenburger af fødsel. De daværende hertugers far var hendes kædelige fætter. Det må dog have været noget beroligende at vide for den 13års knægt, som skulde til et fremmed land, til fremmede mennesker og måske til søs for første gang i sit liv, ja, han havde måske aldrig set havet før.

Sophie af Mecklenburg var en dygtig dame til at administrere sit gods. Ved sin omhyggelige holden hus med indtægter og udgifter blev hun i stand til at drive en international bankier-virksomhed, og hendes ældste søn, Christian den Fjerde måtte ofte ty til sin mor, når lånemarkedet var lukket andre steder.

På Nykøbing slot havde dronning Sophie indført en fast husorden, som alle skulde være underkastet.

Blandt de ting, man bider mærke i, var det forhold, at der kun var to spisetider hver dag, klokken 9 om morgenen og klokken 4 om eftermiddagen, aldrig frokost, men ellers var maden rigelig, og alle fik nok at drikke, når de havde spist, for fruen vilde ikke have noget selskabeligt drikkeri i spisesalene, enhver fik sin drikkeration med sig til sit private kvarter.

Ved dronningens taffel serveredes hver morgen og aften 12 retter mad. Alle retter blev derpå bragt til hofjunkernes bord, og disse fik det øl, de kunde drikke og det brød, de kunde spise. Desuden kunde de hver dag rekvirere 3 pottes vin til fælles brug - enten til morgen eller til aften.

Når hofjunkerne havde spist, bragtes levningerne til hofstuen og serveredes for pagerne, vinskænken, sølvsvenden og dugsvenden, der naturligvis også fik øl og brød. Teoretisk kunde Hugo von Lützow altså få 12 retter mad både morgen og aften, men de bedste retter var nok ofte spist op, før de nåede til det tredje bord hos pagerne.

Det blev ikke stort mere end et år, Hugo von Lützow kom til at tjene hos enkedronningen. Den gamle frue havde rundet de 70, og hendes helbred var ikke godt. Kongens livlæge, Henning Arnisæus var jævnligt på besøg, og i efteråret 1631 var han igen på Nykøbing slot, hvortil også kongen, Christian den Fjerde nu kom. Dronning Sophie døde den 4. oktober 1631, og nu blev der igen travlhed og røre både på slottet og i byen.

Snedker og maler fik travlt med dronningens ligvogn, ligkiste og ligbør. I kirken blev opsat et "paulun", som blev overtrukket med sort klæde, og her blev ligkisten sat.

Kuskvogn og hestetøj skulde overtrækkes med sort klæde, og skrædderen fik travlt med at sy sørgeklæder til alle dronningens folk, så han måtte have tre svende og en dreng i arbejde.

Pagen Hugo var nu 14½ år og var sikkert vokset en del, så der måtte tages mål af ham til de sorte klæder.

Først i november førtes liget fra Nykøbing til Gaabense ledsaget af "fornemme hofsinder, opvartere og hoftjenere", så blev det overført til Vordingborg, og herfra gik toget igen ad landevejen til Roskilde Domkirke, hvor den afdøde blev begravet den 14. november. Hvad skulde der nu blive af den lille Mecklenburger?

Dengang kongen skulde afregne med sin salig mors hofstab, kom der også en lille 14 års dreng frem for ham, og han må jo have tiltalt den eliers så bryske og mistroiske konge, for han blev ansat som edelknabe hos majestæten selv.

Page, eller edelknabe, som det kom til at hedde, var en adelig yngling, som tjente og opvartede ved en fremmed fyrstes hof. Enhver, som vilde opnå ridderværdigheden, måtte fra sit 7de til sit 18de år tjene som page. Hans stilling var som en tjeners, han ledsagede sin herre på rejser, jagter, i krig, han opvartede ham ved bordet og bragte ham håndklæde og vaskefad efter måltidet osv. Efter pagetiden blev de væragtige eller væbnere, og de kunde da vælge en karriere ved hoffet, i administrationen eller i krigen, eller de kunde trække dem tilbage til deres private godser, hvis de havde sådanne.

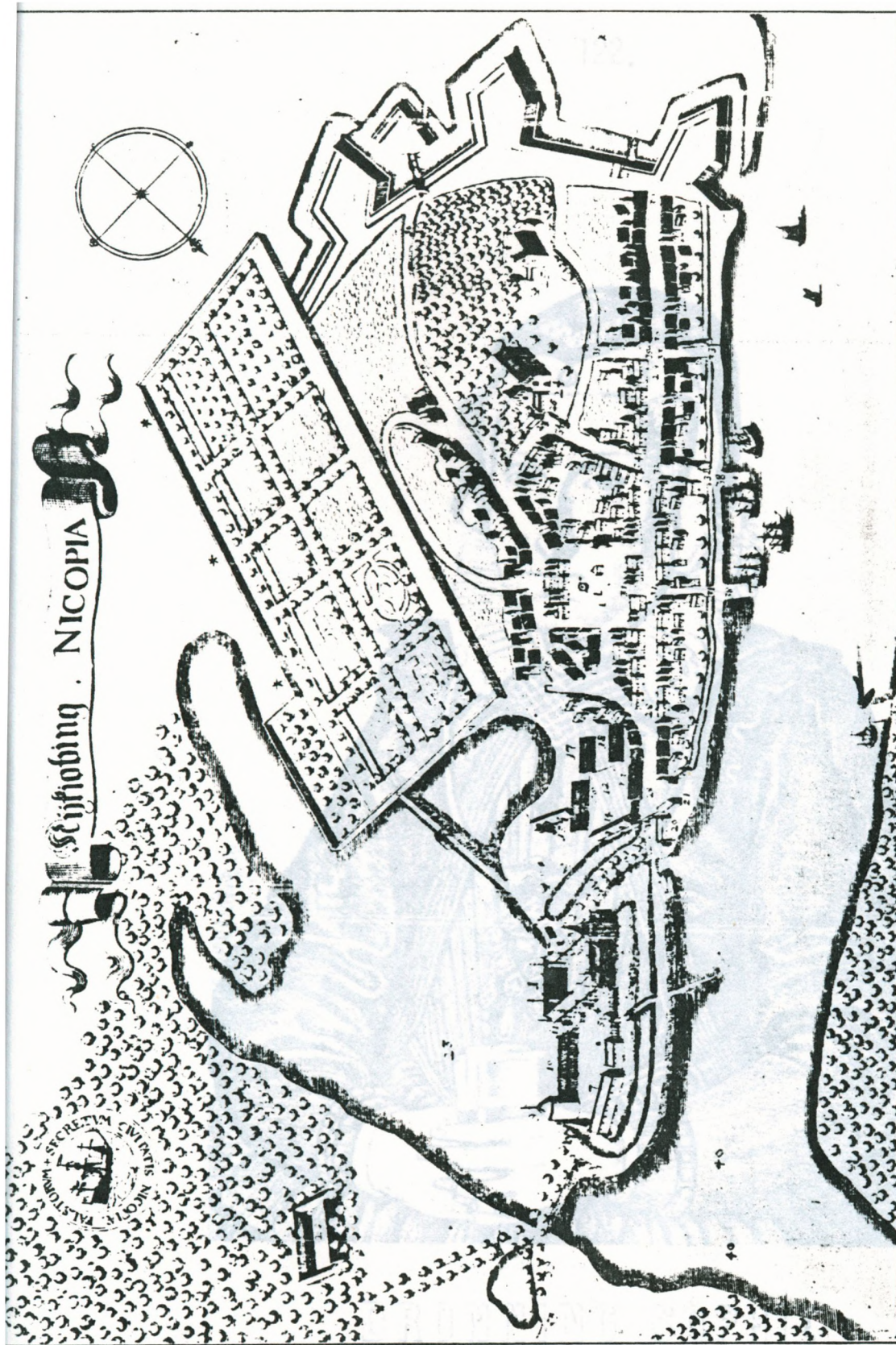

Fig. 33. Nykøbing Slot og By. Efter Resens Atlas.

1. Nykøbing Slots Kirke og der paa Dansesal med andre smaa Gemakker. - 2. Audienssalen og derunder Køkkenet, Bageriet og Udspisningkældere. - 3. Adskillige Gemakker og Jeruuder Sukker bageriet, Doctoris og Chirurgi Residens og atter derunder Vinkælderen. - 4. Dronningens egne Gemakker og Fruentimmerets. - 5. Portners Logement. - 6. Husfogedens Residens. - 7. Provianthuset med Bedkerhuset derunder. - 8. Køkkenkøkkens og Vinskenkerens Logement. - 9. Fars Hat, et Fangetaarn. - 10. Skriverstuen, Bryggeret og Salthuset. - 11. Vaskhuset. - 12. Staldg arden. - 13. Korn huset og Sukkerhuset. - 14. Arbejds-Hestestald. - 15. Livstalden. - 16. Kuskestalden. - 17. Ridhuset. - 18. Vognhuset. - 19. Vandmøllen. - 20. Hestemøllen. - 21. Smedien. - 22. Ladegaard n. - 23. Den ferske Sø. - 24. Kirken, som kaldes Grønstroede. - 25. Hospitalet. - 26. Raadhuset og den latinske Skole. - 27. Den danske Skole. - 28. Slottens gade. - 29. Lange gade. - 30. Frisegade. - 31. Færgestæde. - 32. Badstuebrostræde. - 33. Troldestræde. - 34. Store Kirkestræde. - 35. Lille Kirkestræde. - 36. Østergade. - 37. Nykøbing Færge i La Land. - 38. Skibs broerne. - 39. Vejen til Stubbeboing. - 40. Guldhøngford.

DRONNING SOPHIE

Frederik den Anden^s Gemalinde.

Etter en Copie af Maleriet paa Frederiksborg.

Og i de følgende 3-4 år fulgte han så sin konge omkring i landet. Vi kan ikke lave en dagbog for ham, men i Christian den Fjerdes egennændige breve kan vi finde ham og hans medpager i nogle få, men sikkert ret typiske situationer.

Den 29. februar 1632 skriver kongen til Frederik Urne fra sin residensstad København.

"Der skall bestillis bønderheste paa Fredag morgen thill att spende for disse effterfølgende vogne.

For de tuende store kudsker, som der kand sidde fire personer paa.

For de tre rustvogne, som kom nu sidst fra Kiøbenhaffn.

For de postvogne paa Kiøbenhaffn, Kroneborgh och Fredrichsborg, som ere fem.

For den wogn paa fire personer, som i fior bleff forandrett

For dend Hamborger kudsk.

For badskerens vogn.

Och skall der strax bestillis lige saa mange heste paa veien hen ad Korssøer.

Oberskencken selff fierde skall følgis med.

Kammertieneren och fyrbøderen och ingen flere som pleier att skee.

Skredderen allene.

De tuende smaa edellknaber, Hans Tiobold skall bliffue hoes staldmesteren.

Badskeren.

Lauris herrekock, som møder udi Roskilde, och skall hannom folck thillforordnis.

Køckenskriveren med en dreng.

Keldersuenden med en dreng.

Dend tydske secreterer med en dreng.

Fire drabanter.

Tuende trommetere.

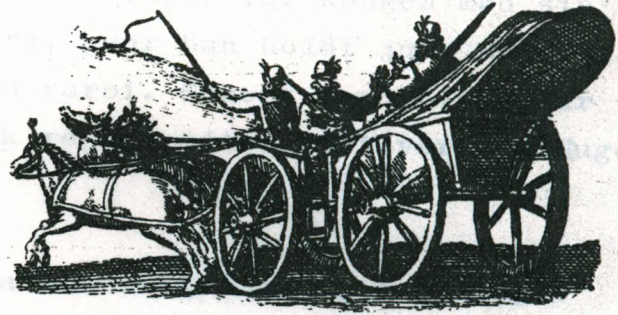
Wogenmesteren selff thredie med wognsmøreren.

Foræren selff anden.

Disse alle skall attvaris, att de ingen sløer tager med sig, som dett ellers ordinarie skeer."

Hans majestæt vil ikke have blinde passagerer med på rejsen.

Hugo von Lützows medpage på denne tur hed Christian Rab.

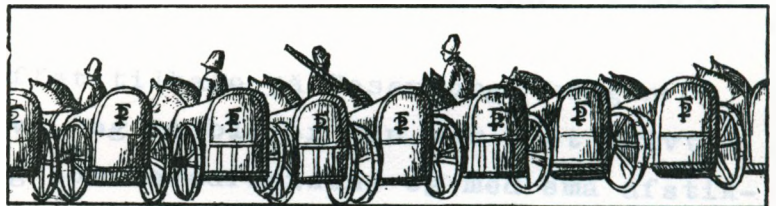
Kuskvogn med kalecher for og bag.

Karosse.

Firhjulede Bønderovne, de fleste forspændt med fire Heste, udskrevne til at transportere Hoffets Gods. (Efter Resen: Frederik II's Krønike).

Tohjulede Rustovne med Frederik den Andens Navnetræk paa Bagsmækken. (Efter Resen: Frederik II's Krønike).

Gammel Vej med Vadested

Straks efter dronning Sophies begravelse var kongen med sin hofstab taget til Frederiksborg, hvor han holdt jul, men mod slutningen af februar var roen forbi. Senest den 28.februar var han i København, og nu gik rejsen altså vestover, og Hugo Lützow var med.

Den 4.marts skriver kongen fra Antvorskov slot, som ligger ved Slagelse, men rejsen gik videre. Den 30.marts var man i Haderslev, men 4.april var man tilbage i Odensegård, den 23. april var kortegen i Koldinghus, men den 18.maj var man vendt tilbage til Frederiksborg.

I de næste 5 uger red Christian den Fjerde frem og tilbage mellem København og Frederiksborg, men den 28.juni var han i Tryggevælde i Sydsjælland.

Senest den 12.juli var hoffet så i Glückstadt, hvor man blev i ca.3 måneder med afstikkere til fæstningerne Krempe og Rendsborg.

I 1630 havde Hamborgerne indtaget Glückstadt, som var basishavn for den flådestyrke, som opkrævede Elbtolden, og efter at have tugtet de formastelige lod Christian den Fjerde opføre et slot på stedet i 1630-31. Selve den befæstede by havde han ladet anlægge 1616-20. Også Krempe var hans værk, færdigbygget i 1605.

Den 7.november er hele hoffet tilbage på Rosenborg, kongens nye sommerhus ved København, og nu bliver man her i et halvt års tid, med Frederiksborg som hovedresidens og med små afstikkere til Ibstrup den 20.november, Lundehaven ved Helsingør den 12.december, Hirschholm den 30.januar 1633, Lundehaven igen den 31.marts og 16.april, og ellers pendulfart mellem de Københavnske slotte og Frederiksborg.

Så den 26.april 1633 gik man ombord i orlogsskibet Archen for igen at sejle til Hertugdømmerne. Den 7.maj skriver kongen fra Glückstadt, og ikke før den 1.juni er han på vej hjem igen, idet han da skriver fra Nordtoft, nu Nordtorf i Holsten, en lille by syd for Rendsborg, som passerer mellem Glückstadt og Kiel. Det var formentlig en rasteplass på vejen, idet vi træffer på den igen på en senere rejse.

Og nu er der talt så ofte om Christian den Femtes rekordrejser mellem landsdelene, hvor alt blev sat ind på at nå så langt som muligt på en dag.

Men så må det dog siges, at være ganske godt skuldret, når Christian den Fjerde forlader Glückstadt den 1.juni og skriver brev fra Frederiksborg den 3.juni. Det har heller ikke været nogen fornøjelsestur for hans omgivelser på tidens elendige vøje, selv om rejsen måske delvis er gået ad søvejen, hvis vinden var gunstig.

Og så gik det igen frem og tilbage mellem Frederiksborg og de to slotte i København med en enkelt tur til Lunde haven den 11. juni. Kongen var vel oppe for at hente penge af Øresundstolden til sine mange foretagener.

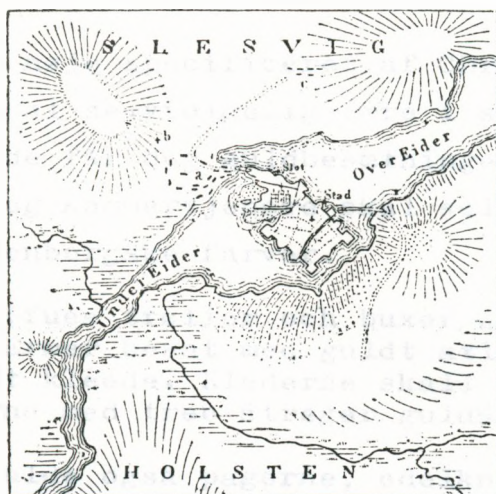
Den 27.juli passeres Nordtoft igen, og de næste par måneder er Glückstadt igen hovedkvarter. Blandt de ting, der skulde føres tilsyn med var opførelsen af den nye fæstning Christianspris, der var blevet påbegyndt i 1631.

Igen gik turen tilbage til Sjælland, hvor kongen den 7.oktober skriver fra Rosenborg, men allerede den 30.oktober er han igen på farten. Antvorskov passeredes den 29.oktober, og den 30. er man på Havreballegaard ved Aarhus.

Julen fejres på Skanderborg slot, og her tilbringes hele vinteren med en afstikker til Dronningborg ved Randers den 3.februar 1634. Den 10.april er kongen i Haderslev, den 14. i Glückstadt, og den 1.maj nævnes for første gang Christianspris som opholdssted.

Den 16.maj er hoffet igen hjemme i hovedstaden, hvor kongen nu går igang med forberedelserne til det helt usandsynlige gilde, der skal holdes i anledning af den udvalgte prins Christians bryllup.

Det er på Rosenborg, kongen sidder den 16.maj og laver en liste over, hvem der i anledning af det forestående bryllup skal have æresklæder.

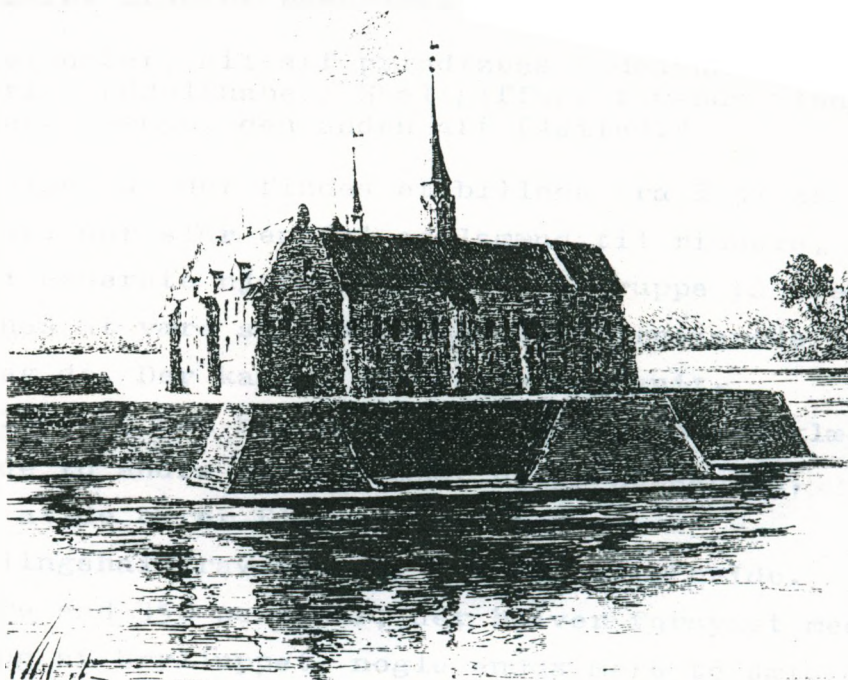
RENDSBORG CA. 1645.

Tegningen bygger på Johannes Mejers (1606–74) opmålinger og viser den befæstede by, der endnu ikke har bredt sig til fastlandet.

Mod N. det gamle Rendsborger Slot, (Knud d. 6.) adskilt fra staden af Mølleåen, gennem staden går Slibemølleåen.

a. Bebyggelsen Vindezier, fæstningsarbejderby fra 1539, b. Kampen Kirke, c. Bydelsdorf, svagt ses den gamle handelsvej og de dominerende højder mod N. og S.

Skanderborg slot

Koldinghus

Det hele bliver nøje specificeret af Christian den Fjerde selv. Gejstligheden skal selvfølgelig være i sort, professorerne ligeledes, men de får dog guldbesætninger på dragten. Kammerskrivere og kammertjenere skal selvfølgelig være i rødt og gult, de oldenborgske farver.

"Skall giiffues trøier och buxer aff Rødt fløieliell med opskorren Ermer besat med guldt atlask, Item kapper aff fiindt rødt kleede. Klederne skall besettis med et streg och kapperne med tree streger guldSnorer."

Selvfølgelig skulde også pagerne, edelknaberne være i oldenborgernes farver. Deres dragter beskrives også.

"Sex myne Eddelknaber, Nii aff prindtzens Eddelknaber, Tree H: frederigs Eddelknaber: Skal giffues thuende klenninger, en udaff kleede, den anden aff fløiel."

Og så er vi så heldige, at der findes et billede fra 1634 af Christian den Fjerde, der slæb en del adelsmænd til riddere, og på det ser man i nederste hjørne tilhøjre en gruppe på tre pager, som ikke synes at være så overvældende interesserede i det, der foregår bag de. Der kan vi se dragternes snit. Den ene bærer støvler, og han har formentlig den udendørs klædesdragt på, mens de to andre har strømper og spændesko på, så man må formode, at de bærer fløjelsdragten. Strømperne og kniplingshalskraverne var selvfølgelig hvide. Alt ialt er det mere end 350 personer, der bliver forsynet med nyt tøj i anledning af brylluppet, nogle endda mere to sæt, for at det ikke skal være løgn.

Rigens kansler og Rigens marsk får ordre til at befale herremændene at øve sig flittigt i dans og ridning, "fliitteliger end hiidtil sked er." Der skal hele tiden være trompetere tilstede, når nogen ønsker at øve sig.

I flere måneder stod faktisk hele hovedstaden på den anden ende på grund af festforberedelserne. Hugo Lützwog og hans 5 med-pager hos kongen, Hans Diepholt, Christian Rabe, Sivert Brockenhuus, Kaspar Wintherfeldt og Christoffer Frederik von Gersdorff havde alle nok at rende om i den tid - så til fods og så til hest - så skulde det ene hentes, og så det andet bringes. Forresten ser det ud, som om pagerne kaldes ved deres fars fornavn plus slægtsnavnet. Var det tidens form for høflig tiltale?

Her står
pigerne.

Hugo von Lützow nævnes ikke ved fornavn, da man ikke kendte hans far i Danmark, men med Kaspar Winterfeldt må der menes Helmuth Otto Caspars søn von Winterfeldt og med Christoffer Frederik von Gersdorff må der menes Joachim von Gersdorff. De øvrige kan ikke umiddelbart gennemskues.

Imidlertid lod kongen ustandseligt bud udgå med breve til tolderne i Glückstadt og Helsingør om straks at sende, det der måtte være i toldkisten. Næsten uge for uge bliver toldkisterne tømt, men som før sagt var det også et kostbart foretagende - omregnet til vor tids penge blev det 6-7 milliarder.

Måske har Hugo von Lützow været en af dem, der bragte gamle pergamenter og papirer til kongens fyrværkere, som de skulde lave bomber og raketter af til det store fyrværkeridrama, et skuespil, som aldrig før var set.

Ved det store optog under bryllupsfestlighederne kan han have været en af de amazoner, der red foran kongen og kronprinsen, eller han kan have været en af dem, der fremførte rendehestene før turneringen.

Vi skal ikke komme nærmere ind på selve brylluppet her, eller bryllupperne, for prinsen blev gift den 5.oktober, og prinsesse Sophie Elisabeth blev gift den 10.oktober med Christian von Pentz. Kongen havde ønsket at se alle Europas kronede hoveder repræsenteret, og han blev ikke meget skuffet, trods det at man var midt i 30årskrigen.

I et halvt år holder kongen sig i København med enkelte svip-ture til Nordsjælland, så går det igen vestpå den 11.november. Over Roskildegaard, Antvorskov, Nyborg og Haderslev går det nu til Flensborg.

Hoffet holder jul på Koldinghus, og bortset fra et par ture i januar og februar til Haderslev og en længere tur i marts til Rendsborg og Flensborg bliver man i Kolding til den 1.april.

Senest den 11.april er Christian den fjerde tilbage på Rosenborg - eller Haven, som han ofte selv kalder det - og nu bliver han igen i Nordsjælland/København-området til sidst i maj. Han er et par gange på Kronborg og den 6.maj ombord på Archen.

Et uundværligt led i datidens fyrstelige fester, var optog, hvis deltagere var udklædt på fantasifuld vis, ofte som antikke helte eller guder. På det her viste udsnit af en fremstilling af en sådan maskeradeprocession, ved »det Store Bilager« 1634, ses øverst en vogn med den romerske gud Janus' tempel og ham selv stående foran - dog uden dobbelt ansigt. I midten rider to amazoner frem foran de to »udfordrere«, kong Christian 4. selv sammen med sin ældste søn, brudgommen. Nederst føres tre af togets mange rendeheste i skabarak foran tre andre heste, som er »forklædte, ligesom de havde været forskrækkelige havdyr« (og forspændt et skib på hjul). Efter samtidigt stik i Ogiers beskrivelse af de Store Bilager.

»Det store Bilager« 1634 var et dobbeltbryllup. Den 5. oktober viedes Christian 4.s ældste søn, og festerne varede ved, indtil kongens næstældste datter med Kirsten Munk, Sofie Elisabeth, 10. oktober blev viet til Christian von Pentz. Om aftenen denne dag blev der givet et skuespil til bedste, som aldrig før var set, et fyrværkeri - der til lige var en tragedie - om kampen mellem dyder og laster. Det endte med at hornede djævle drev lasterne ind i gabet til »Helvedes pøl«, fremstillet efter de bedste middelaldermønstre, hvorpå det ganske sceneri efter tre akters kamp gik op i et flammehav af bomber, kannonslag og raketter, så hele København rystede! Stik efter »Triumphus nuptialis Danicæ«

Nu var Archen imidlertid blevet udrustet, og den 1. juni 1635 gik den til Norge, hvor man gjorde ophold ved Flekkerø, men siden fortsatte til Akershus, hvorfra kongen skriver den 18. juni. Fire uger senere er han igen på Rosenborg den 15. juli, men dagen efter går turen til Holsten, hvor kongen efter et kort ophold på Christianspris fortsætter til Glückstadt, hvor han kigger dybt i toldkisterne. Den 13. august er han på vejen hjem over Nordtoft.

Vi skal hele tiden tænke på, at der så at sige ikke findes anlagte veje, og at vogne med fjedre endnu ikke er opfundet. De fleste ture har Hugo von Lützw foretaget til hest, når man da ikke sejlede med tidens små skibe. Rejselivet var vist ikke noget at misunde ham, for når han så efter en lang, trættende dagsrejse var ved at gå omkuld, skulde han opvarte kongen og stå bag hans stol, mens han skrev sine evindelige breve.

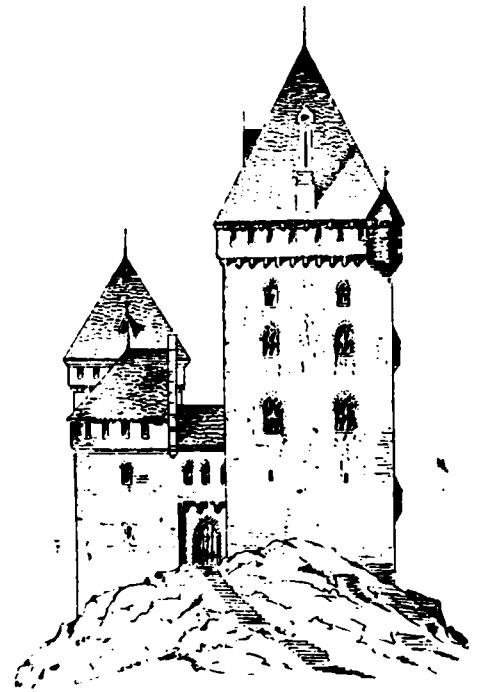
Men han fik set noget og lært noget om landet. Den 17. august gjorde kongen således ophold på Ladegården udenfor København, den 14. september var han på Børnehuset på Christianshavn, den 22. oktober var han på Esrom kloster i Nordsjælland, foruden selvfølgelig alle de sædvanlige afstikkere i Nordsjælland, og ind imellem selvfølgelig jagterne - og våbenøvelserne.

Og den 12. november var Christian den Fjerde på farten igen, over Roskildegaard og Antvorskov til Odense, en lille tur til Taasinge, hvor han sikkert har besøgt sin svigermor Ellen Marsvin, og så til Hansborg i Haderslev, som var udset til kvarter, hvor julen blev fejret.

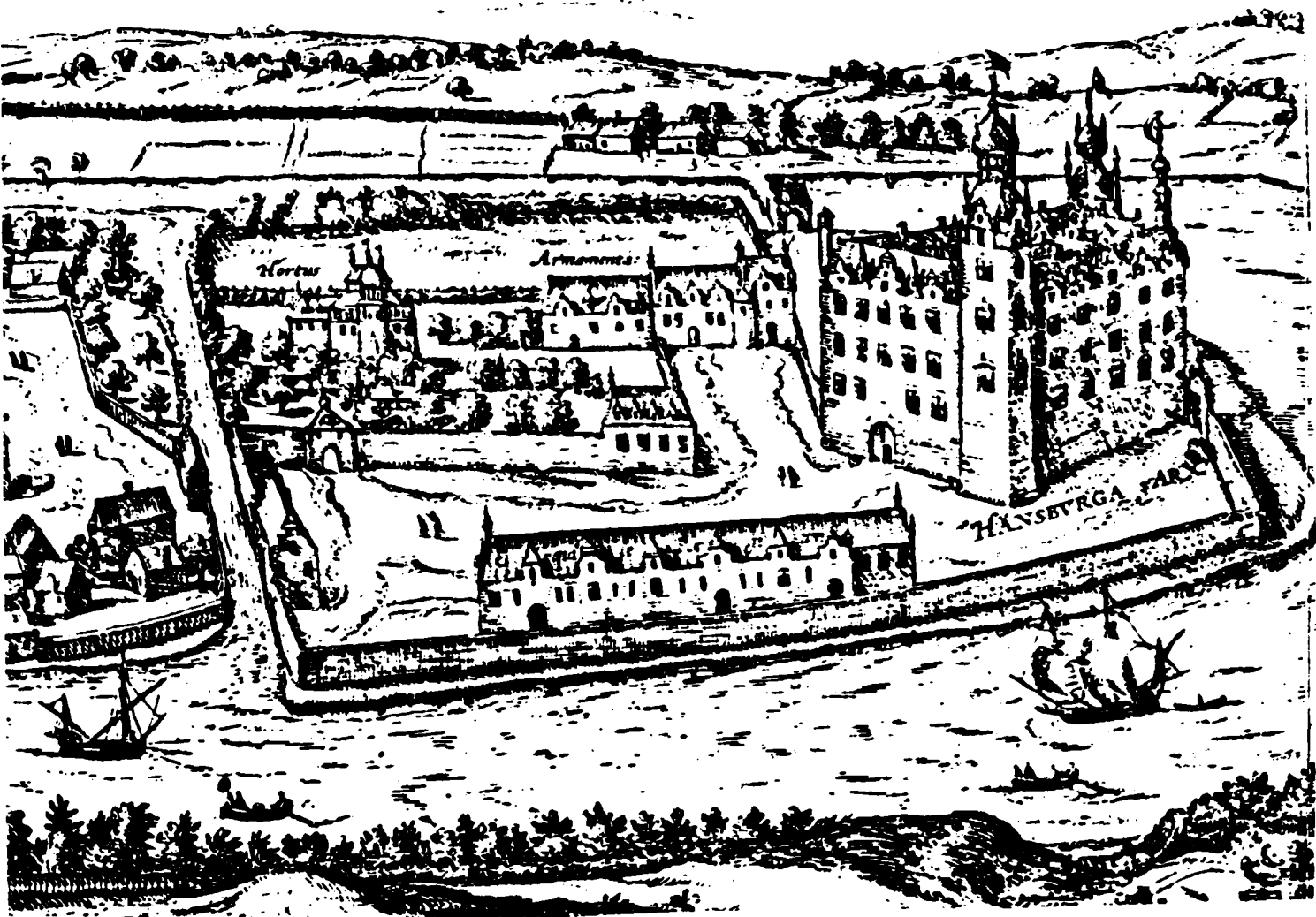
Herfra foretoges de sædvanlige inspektionsrejser til fæstningerne og andre lokaliteter. Den 19. januar Bollerslev, 30. januar Christianspris, 9. februar Flensborg, 13. februar Kolding og igen den 25. februar, Rendsborg den 15. marts, Glückstadt den 27. og Christianspris den 30. marts og 5. april.

Den 13. april var man endnu i Haderslev, men senest den 24. april sidder kongen i sin skriverstue på Rosenborg.

Denne gang bliver det faste opholdssted København med Rosenborg. En kort tur til Frederiksborg den 29.-30. april, et besøg på

Det ældste Akershus med „Vovchals“ og
„Fuglesang“.
(Efter P. Blix's Rekonstruktion.)

Antvorskov den 24.maj, på Kronborg den 15.-20.juni med inspektion på orlogsskibet Patientia og tilbagerejse over Frederiksborg, så var man atter i København, men ikke ret længe.

Den 3.juli var man på rejse igen over Antvorskov, Haderslev og Rendsborg til Glückstadt med ca.3 ugers ophold, den 21.august i Rendsborg og den 23.august i Roskilde, en uge højest i København og atter vestpå over Antvorskov og Koldinghus til Glückstadt, den 14.september i Itzehoe og så over Glückstadt og Rendsborg retur til hovedstaden, hvor man er senest den 7.oktober.

Ofte har Hugo Lützow måttet løbe med et af kongens breve, som måske netop det den 7.oktober 1636.

"Rentemeisterne til hande.

I skall uerre derom, at y kan faa Sa megiid Suordt dammask, som till en Prestekiortell, Och deraff strax lade gørrer En kiiortell tiill hoffpredikanten.

Rossenborg den 7 Octo: Anno 1636!"

Der skall ochsa Erfahris, om man kan faa flere fiier tiill købss."

Alt blandede han sig i, Christian den Fjerde, fra det mindste til det største. Det forrige brev, som var sendt fra Rendsburg, var således til kejser Ferdinand den Anden personlig om hans, kongens ubrydelige venskab for det romerske rige. Det følgende fra Københavns slot dateret 14.oktober var om betimeligheden af at aftakke de ganske krigsfolk på fæstningen Krempe i Holsten, og igen den 18.oktober må en af pagerne afsted til apoteker Esaias Fleischer efter et pund hvidt tragant, som bruges til konditorarbejde.

Den 5.november tager kongen en lille tur til Antvorskov, som synes udset til juleresidens, så er man tilbage i København indtil den 3.december, hvor Antvorskov bliver adressen for en måned. Så et lille rask svip til Frederiksborg og København, og en kort runde i Skåne med hjemtur over Helsingborg og Kronborg, og man er tilbage på Antvorskov for af forlægge residensen til København senest den 28.februar 1637.

Endnu et par ture vestpå er Hugo Lützow deltager i, 11.marts til 16.april og 2.maj til 16.maj, begge helt til Glückstadt, så ser det ud til, at det unge menneske har fået nok af rejse-

Helsingborg i Slumingen af det 16de Aarhundrede.
(Efter Braunius: Theatrum urbium IV.)

Karel van Mander har til titelbladet i en udgave af Jyske Lov fra 1643 tegnet Christian 4., som han bred og mægtig præsiderer i rigets daværende højesteret, herredagen, på Københavns Slot, hvor den netop fra hans tid oftest blev holdt. Kongen tog naturligvis tit del i retsforhandlingerne, som da han engang, ud fra vandmærket i et gælds-brev, påviste, at dette var et falsum. Det var dateret, før han havde ladet vedkommende papirmølle bygge!

livet i det kongelige selskab, for den 29.maj skriver kongen fra Frederiksborg.

"Dend Kock, som er paa Frederichsborgh hoes børnene, skall tilholdis, at hand bruger gewürtzet effter hoffmesterindens anordning, och saa framt hand sig derudi intett vill rettte, da skall hand gandske affskaffis, och skall Slagteren till Frederichsborgh brugis i hans Sted, och effterdi Staldmesteren (Arnet v.d.kuhle), Hans Tiboltz med dend dreng, som lerer at ride (Hugo von Lützow), kommer snart hidd..."

På Frederiksborg lensregnskab 1637-38 forekommer en udgiftspost til Johan Adam Berg, opvarter på slottet, for at have "spist" staldmesteren Arent van der kuhla, Hans "Stibolt" og Hugo vom Lützow med deres tjenere på en tid, da der ingen spisning var på slottet, mens frøknerne og hoffolket var i Haderslev.

Den dreng, som lerer at ride, det var altså Hugo von Lützow, men kunde han da ikke ride? jo, selvfølgelig kunde han ride, men han skulde lære den højere skole, og da hans far havde været staldmester hos hertugen i Mecklenburg-Schwerin, har det nok været et stærkt ønske hos ham.

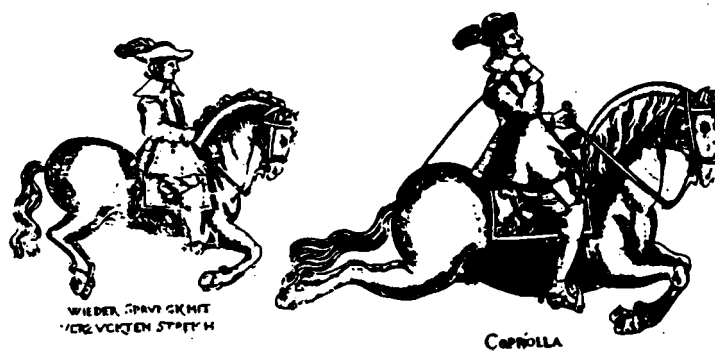
Skoleridt var dengang ikke kun til pynt, det var i virkeligheden en vigtig militær disciplin, idet livet kunde afhænge af, om hesten var rigtig tilredet, så den lystrede det mindste signal fra rytteren, og rytteren kunde beskytte sin hest ved at give den det rette tegn, så den enten sprang i vejret eller stppede sidelængs, eventuelt selv forsvarede sig ved at sparke bagud mod en fjende fra den side.

Christian den Fjerde fortsatte utrætteligt sine rejser i endnu godt 10 år, men Hugo von Lützow var formentlig nu berider i et par år, så blev han sendt med Hannibal Sehesteds ambassade til Spanien, til de mest katolske af alle katolske majestæter.

Det var en handelsdelegation, som ved aftaler med de spanske skulde skaffe Danmark fordele på Hamborgs bekostning.

Den 31.juli 1640 blev der udstedt instruks for Hans Ulrik Gøldenløve, der som admiral skulde med skibene, Den Norske Løve og Delmenhorst føre Hannibal Sehesteds delegation til Spanien.

20.000 rigsdaler blev der udbetalt af rentemestrene og en stor

Kopperstik fra Dehns "Beschreibung von Abrichtung der Rosse", Dresden 1637.

og prægtfuld delegation blev det, men forhandlingerne blev vanskelige og langvarige, og først i maj 1641 kunde Hannibal Sehested vende hjem over Frankrig, England og Bruxelles med resultater, som egentlig så meget lovende ud, men som skulde vise sig ikke at få væsentlig betydning i praksis.

Desværre havde Hollænderne fået det indtryk, at sendelsen havde haft andre og mere vidtgående politiske formål, og da Spanierne var deres notoriske arvefjender, følte de sig nu tvunget til at søge kontakt med Sverige.

Denne sidste negative følge af den spanske ambassades forhandlinger i Madrid skulde vise sig at blive større end de positive virkninger.

Det ser ud til, at delegationen ikke er rejst samlet hjem, måske af praktiske grunde, for Hugo von Lützow fik åbenbart mulighed for at sejle til England, hvorfra han rejste hjem over Holland.

I 1641 døde greven af Pinneberg, og kejseren vilde inddrage grevskabet som forfaldent len, da den afdøde greve ikke havde nogen arving.

Imidlertid hævdede Christian den Fjerde og hertugen af Gottorp, at Pinneberg hørte til Stormarn og altså måtte tilfalde dem i fællesskab.

I den anledning blev Corfitz Ulfeldt sendt med en delegation til Regensburg, og her blev Hugo von Lützow også udkommanderet. Ferdinand den Tredie var ikke til at rokke med hensyn til Pinneberg, men Corfitz Ulfeldt opnåede da en udnævnelse til tysk rigsgreve. Delegationens øvrige medlemmer har sikkert fået en eller anden smuk gave til afsked.

Disse to diplomatiske sendelser har måske åbnet Hugo von Lützows øjne for, at han manglede noget i uddannelse, og han søgte derfor orlov fra sin høftjeneste, for at anvende de penge, han havde tjent, til en videre uddannelse.

I sin omgang med rigens adel omkring kongen har han set og hørt meget om de forskellige uddannelsessteder. Hvilke discipliner der var bedst hvert sted, og altså hvorhen han skulde rejse for at få den bestemte uddannelse, han ønskede.

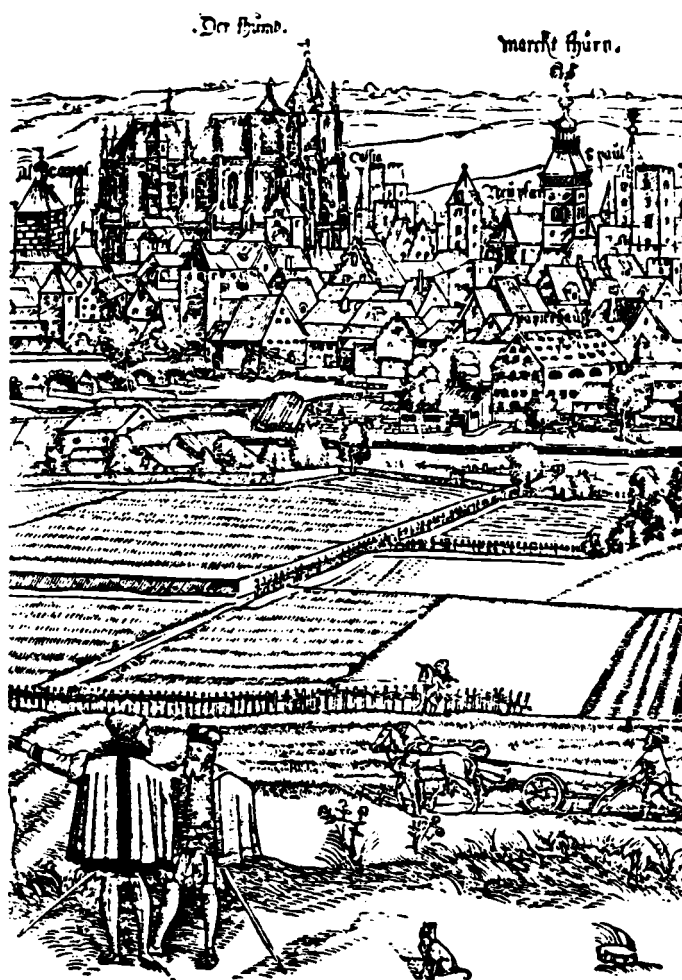
I Spanien overrakte Hugo von Lütow 3 smukke heste til kong Philip den Fjerde.

Slottet Escorial er opført i grå granit i tiden 1563-84. Det har 2.673 vinduer, og korridorernes samlede længde er 160 kilometer.

Tik kejseren havde Lütow medbragt en gave på otte smukke heste.

Regensburg ved midten af 1500-tallet. Detalje fra samtidigt træsnit. Tårnet med vejrhane hører til rådhuset, hvor rigsdagen holdt sine møder i 1541. Lige til venstre for rådhuset ligger den protestantiske Neupfarrkirche, der blev bygget i 1540. Domkirken (Der Thumb) påbegyndtes i 1275, men blev først fuldført i 1524. Den er en af de smukkeste gotiske bygninger i Tyskland. Stenbroen til venstre fører over Donau og er med sine 16 hrobuer ca. 310 meter lang og syv meter bred. Den blev opført i årene 1135-46 og benyttes stadig.

Et af de universiteter, der dengang var mest besøgt af danske studenter, og som havde været frekventeret af adskillige af hoffets mest fremtrædende personligheder, var Padua i Norditalien. Byen havde sine rødder helt tilbage til 1200 før Christi fødsel og var egentlig moderby for Venedig, som nu var dens beskytter. Patavia hed den i oldtiden, nu kaldes den gerne for Padova.

Her ca. 30 km vest for Venedig og lige så langt fra Alpernes fod ved floden Brenta ligger den by, hvor Hugo von Lützow lod sig indskrive blandt de studerende af den tyske nation. Her kunde man læse jura, medicin, fysik, kemi og botanik, men ikke teologi. Universitetet var religiøst tolerant, eller skal vi hellere sige indifferent, uinteresseret.

Blandt univervitetets seværdigheder og trækplastre var danskeren Johan Rhode, som i tiden 1622 og til han døde 1659 studerede og underviste i medicin, samtidig med at han prakticerede i byen som læge.

Bedst er han vel blevet karakteriseret af en kollega, som i 1636 skrev følgende linier til ham selv.

"Jeg fortæller ofte de folk, som ikke kender dig, at der fra det fjerne Norden er kommet en mand til Padua for at uddanne sig, en mand med en fin kritik, en sjælden lærdom, et ædelt sindelag og en mærkelig venlighed.

Han har haft de bedste lærere og er nu en udmærket lærer for andre. Resposter, som han flygter for, følger ham imod hans vilje, på hans råd kommer der meget godt frem, og hver enkelt arbejde bliver smukt og herligt. Men selv lever han i stille studier og tænker på at vinde et berømt navn i fremtiden ved lærde værker."

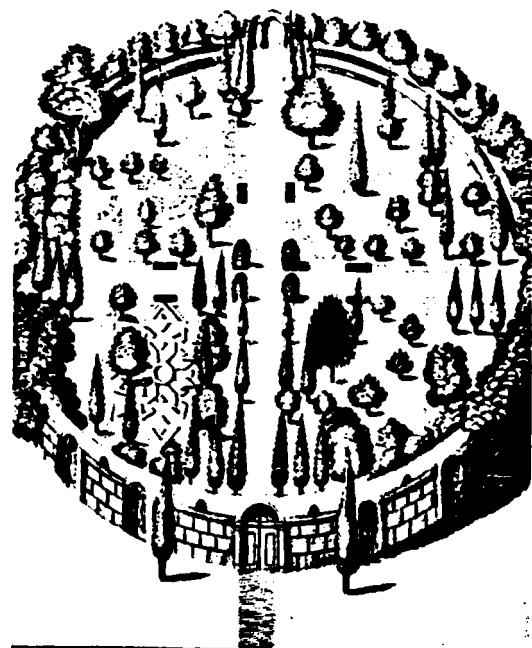
Vi har bevaret denne mands stambog, hvori ca. 800 navne er indført på studenter fra hele Europa, som han har betydet meget for, heraf ca. 200 danske.

Men universitetet havde andre kvaliteter. Et stort og godt offentligt bibliotek, et anatomisk auditorium, et observatorium, som Galilæi havde benyttet til sine studier, og en smuk botanisk have, som findes den dag idag.

Det var desuden en selvfølge, at et ophold ved universitetet i Padua også var et ophold i staten Venedig, og forudsatte besøg også i byen Venedig, som dengang havde 10.000 gondoler og et tilsvarende livligt bybillede.

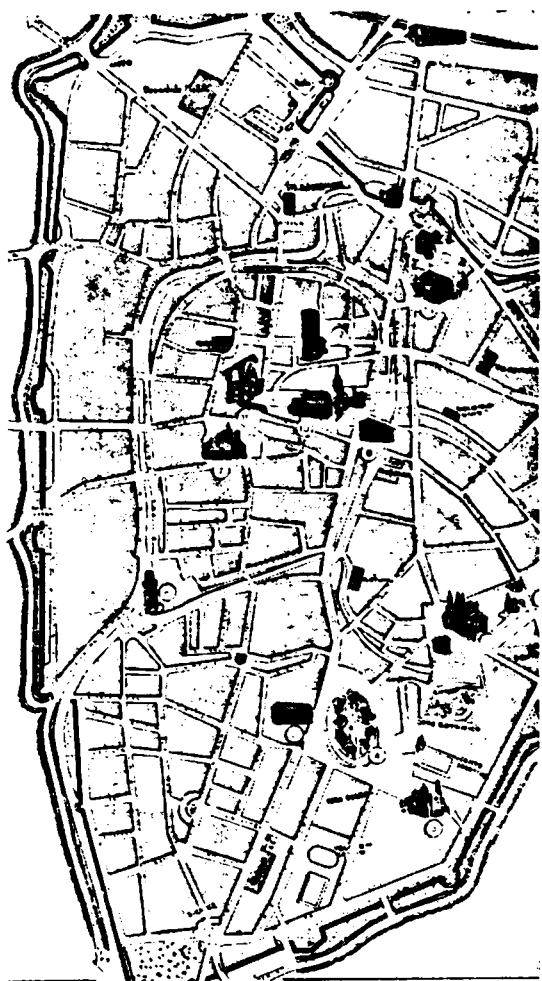

Galileo Galilei

VIRIDARIUM GYMNASII PATAVINI MEDICVM.

Padua's botaniske have

GYMNASIVM PATAVINVM

Padua's universitet i 17' århundrede

To år tilbragte han i Padua og Venedig, så rejste han i 1643 til Rom.

I Rom var der naturligvis ikke nogen mulighed for at studere på universitetet, ikke i selve pavens by, i selve S.Peters stol ikke når man var protestant, men det er dog interessant, at man trods de skarpt optrukne frontlinier frit kunde rejse alligevel og studere i "fjendens" land.

Alligevel var der nok at se på i den "evige stad", også uden at være indskrevet student var der meget at studere - som nu.

Næste år var han i Amsterdam. Måske er han bare på gennemrejse på vejen hjem. Danmark er jo nu i krig med Sverige, og det kniber svært, men Hugo von Lützow er jo strengt taget ikke dansk. Han kunde jo bare holde sig borte, det er ikke hans krig.

Følte han mon, at han var i gæld til Christian den Fjerde, eller holdt han bare af ham? Var han måske i disse ungdomsår gået hen og blevet dansker?

Han kommer i hvert fald til Danmark endnu i 1644, mens krigen raser på alle fronter, mens Hollændere og Svenkkere rotter sig sammen, og den gamle kongen farer fra sted til sted for at stoppe alle hullerne i forsvaret.

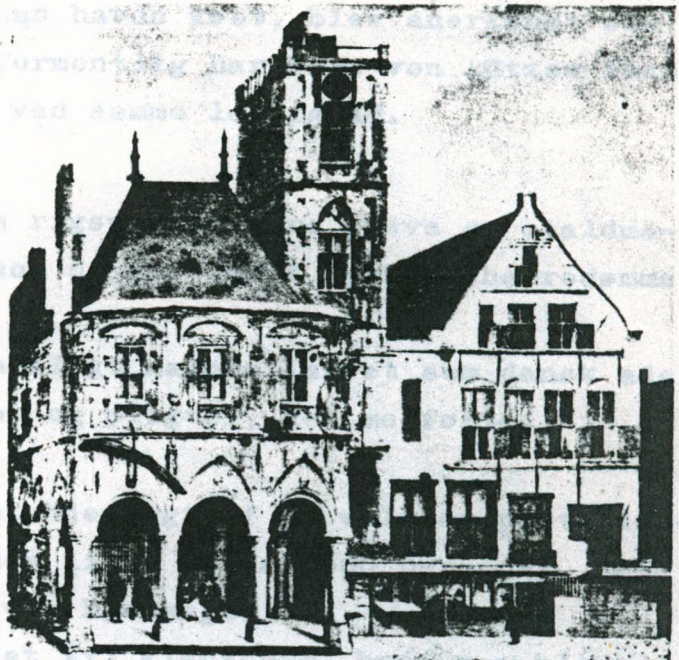
Han kom så til at opleve den sidste del af Torstensson-fejden, der endte så ulykkeligt for de danske farver. Han blev udnævnt til hofjunker og var sikkert i den egenskab med kongen til det sørgeligt berømte fredsmøde i Brømsebro, hvor både Norge og Danmark blev sønderlemmet. Fra februar til august stod forhandlingerne på, og det var ikke med sin gode vilje, Christian den Fjerde opgav Gotland, Øland, Bornholm, Halland i 30 år, Jämtland og Härjedalen. Og det var jo så kun begyndelsen. Svenskerne havde ikke fået nok endnu.

Imidlertid havde Hugo von Lützow indhentet det, der muligvis far blevet forsømt ved hans fars tidlige død, han var blevet verdensmand.

Den 9.maj 1645, altså midt under fredsforhandlingerne mistede han sin mor, velædle frue Diliane von Behr, og han må sikkert snart have fået orlov til at ordne sine affærer i Mücklenborg,

Brömsebro, som den nu ser ud.

Det gamle rådhus i Amsterdam. Udsnit af et maleri fra 1600-tallet. Omkring 1600 voksede Amsterdam op til en mægtig handelsby. På hundrede år steg indbyggerantallet fra 30.000 til 200.000, og byens børs blev centrum for Europas pengehandel. Læg mærke til udsalgsboderne til højre.

hvor han arvede godset Bakendorf i Strelitz-området, som han senere skilte sig af med for helt at blive dansk.

I de følgende år synes han at have fungeret ikke bare som hofjunker, men også som berider, og dette sidste med en succes, så han, da Christian den Fjerde i 1648 lakkede sine øjne, fik tilbud fra flere fremmede fyrster om at blive staldmester og kammerjunker.

Der må uden tvivl have været stil over ham.

Hugo von Lützow foretrak dog at blive i Danmark som hofjunker hos Frederik den Tredie, og i 1649 blev han udnævnt til staldmester og kammerjunker.

I 1650 ledsagede han grev Christian Rantzau til Wien, hvor denne på sin konges vegne tog Holsten til arveligt len af kejseren, idet han selv var statholder for hertugdømmerne efter sin far og farfar. Det lykkedes ham ved samme lejlighed at blive ophøjet i rigsgrevestanden for sig og sine efterkommere, og grevskabet Barnstedt, som han havde købt, blev anerkendt som rigsumiddelbart grevskab. Formentlig har Hugo von Lützow fået en smuk kejserlig forøring ved samme lejlighed.

Efter endt hverv rejste den rigsumiddelbare greve og staldmesteren en tur til Ungarn, som da var under tyrkisk herredømme.

Det følgende år blev han endeligt naturaliseret som dansk adelsmand med alle de rettigheder og pligter, det medførte.

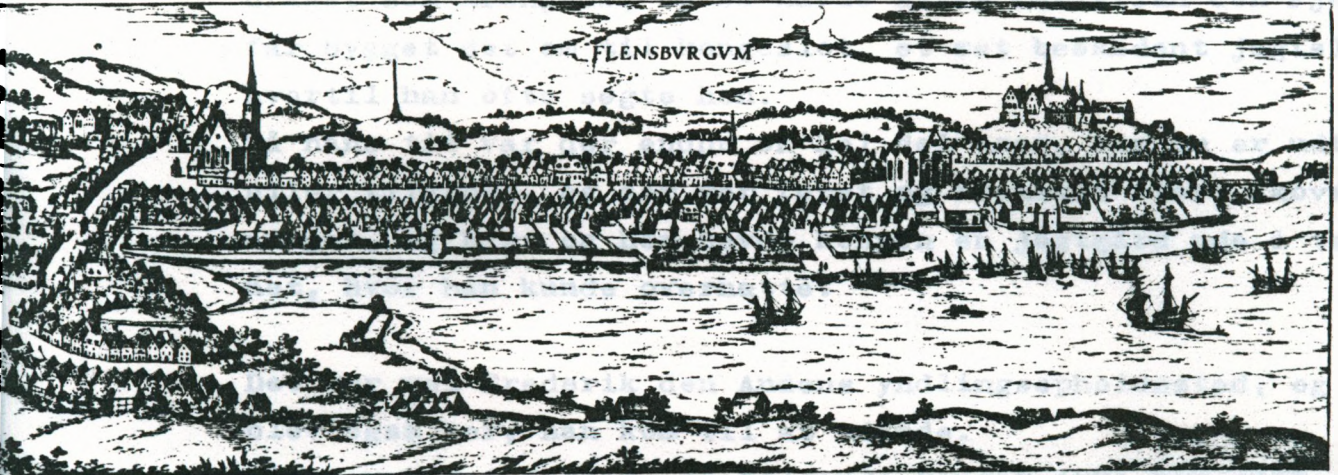
I efteråret 1654 blev landet hjemsøgt af en voldsom pestepidemi, som alene i København tog livet af ca. 9000 personer. Også Sjælland og Skåne-Blekinge var hjemsøgt.

Hoffet var imidlertid flyttet til Flensborg, hvor man blev, til pesten viste sig der i april 1655, men da var den også ved at have raset ud.

Det var også i 1655, Hugo von Lützow blev forlenet med Antvorskov og Korsør len, som han jo kendte så udmærket fra sine mange rejser med Christian den Fjerde. Hertil blev yderligere lagt Salts len ved Næstved.

Flensburgum. Silk. - 16,5x48,5
Fra: Braun & Hogenberg. Bd. 4. 1598.

PAX PATET INSIDIIS.

13.

Pax pacis paci pacem, Pax, pace requirit:

Quod vereor, verum est: Pax patet insidijs.

*o Fried, der Fried des Friedts, dem Fried
Den Friedn im Friede requiriert.*

*Was ich beforg, ist war zur Frist:
Entworffen ist Fried dem Dinderlist*

Flensburg. Silk. - 7,2x14,5
Fra: Kiser-Meissner. Bd. 2. 1623.

Antvorskov var bygget af Frederik den Anden. Egentlig var det oprindeligt et kloster, som var Reformationen var blevet indtaget som krongods, og så havde altså Christian den Fjerdes far bygget det om til kongeslot, et ret beskedent jagtslot, hvortil han ofte søgte hen.

På hans tid var der endnu en hel del søer, som nu er udtørret eller tilgroet, og der var først og fremmest store skovstrækninger, og hist og her havde kongen en jagtgård ude i terrænet, hvor han kunde overnatte.

Det var vel Frederik den Andens yndlingsopholdssted, og det blev også her, han kom til at udånde.

Måske var det derfor, de følgende konger ikke var slet så begejstrede for Antvorskov, men det kan også have den simple forklaring, at den stigende administration gjorde slottet for lille til residensslot. Lenet omfattede Slagelse herred.

Kalundborg slot var gennem lange tider sæde for det kongelige arkiv, forløberen for vore dages rigsarkiv.

De mange papirer og protokoller var opbevaret i det store tårn, som endnu står ved Korsør havn. Lenet omfattede Flakkebjerg herred.

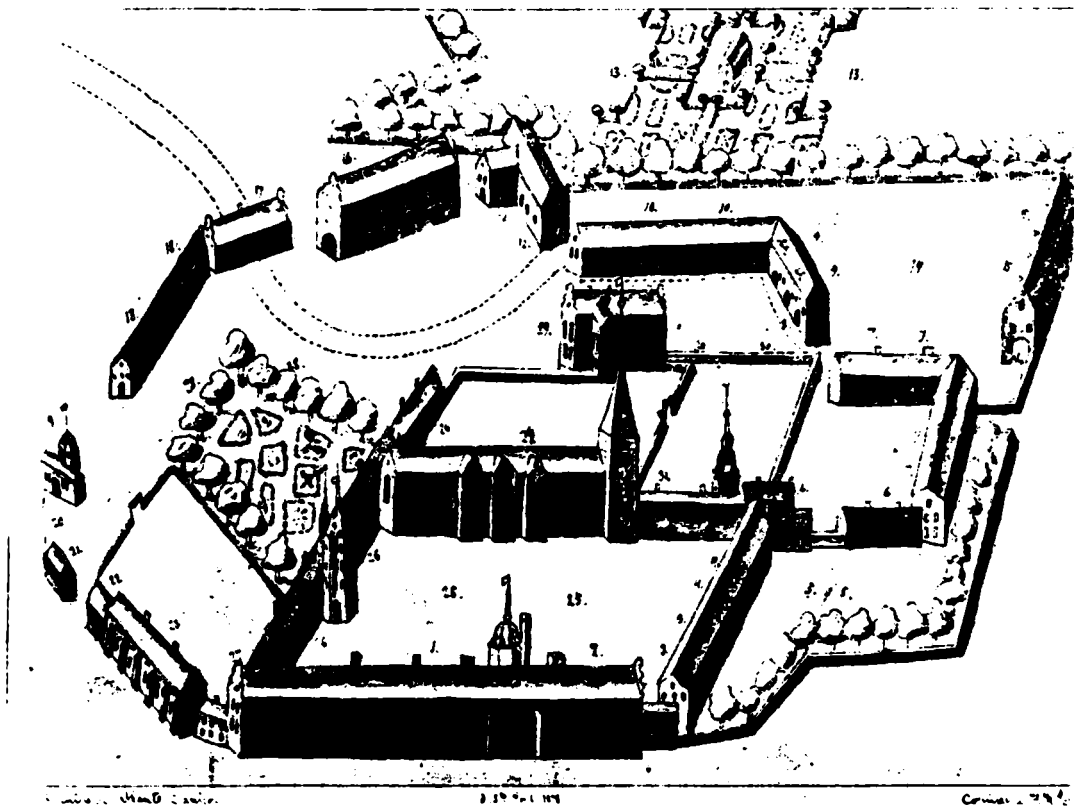
Saltsø havde en tid været i privateje, men vendte netop ved den tid tilbage til Frederik den Tredie, og da der ikke foreligger nogen regnskaber fra Hugo Lützows tid, kunde det se ud til, at han har haft denne "lille" sydlige ende af Flakkebjerg herred som et frit len udenfor regnskab, mens de to andre len var almindelige regnskabslen.

På Antvorskov måtte lensmanden forsørge 12 latinskoledisciple og desuden holde herberge for rejsende, ikke mindst for udelandske gæster, potentater og diplomater.

Antvorskov var afgjort et interessant knudepunkt, idet man her passerede både fra øst, vest og syd.

Med disse len i hænde fandt Hugo von Lützow, at det var på tide at stifte hjem.

På sine ture mellem Antvorskov og Saltsø, som han formodentlig har foretaget til hest, passerede han ofte Vindingegaard.

Antvorskov slot omkring 1675 (Resens Atlas). Den nederste bygning på billedet er den nordligste, der lå lige foran den Schou'ske familiebolig («slottet»). 1. Indkørsel fra Slagelse. 2. Kancelliet. 3. Riddersalen. 4. Kongens gemakker. 5. Dronningens have. 6. Dronningens kammer. 7. Ridefogdens kammer. 8. Nedgang til staldene. 9. Ny stald. 10. Folestalden. 11. Beriderstalden. 12. Sparepenge. 13. Kongens have. 14. Ridebanen. 15. Ridehuset. 16. Laden. 17. Nordre port. 18. Kostalden. 19. Vandhuset. 20. Vandrenderne. 21. Tinghuset. 22. Hestemøllen. 23. Bryggeret. 28. Præstehaven. 29. Amtmandens residens. 30. Spotterbænken. 31. Longangen.

Denne herregård, som nu hedder Fuirendal, tilhørte hofmester på Sorø ridderlige Akademi, forstander for Herlufsholm, rigsråd Jørgen Rosenkrantz, som han altså jævnligt har besøgt på vejen, ligesom Jørgen Rosenkrantz på sin vej fra Vindingegaard til Sorø ofte har besøgt Antvorskov.

Den 22. juni 1656 blev Hugo von Lützow gift på Københavns slot med Jørgen Rosenkrantz's datter Ide Rosenkrantz til Keldgaard i Nørrejylland. Kongen har sikkert været både hans talsmand og hans forlover.

Den 16. juli kunde man så fejre brudens 17 års fødselsdag.

Brudens mor var ædle og velbårne frue Christence Juel, og nu var Hugo von Lützow så blevet indgiftet i den danske højadel. Det var helt i overensstemmelse med kongehusets langsigtede planer.

Den lille mecklenborgske junker fra Dömitz var kommet godt i vej og havde nu fået foden under eget bord.

Men onde tider var i vente. Den svenske dronning Christina var konverteret til katolicismen og havde overladt kongeværdigheden til sin fætter pfalzgreven Karl Gustav, som kom til at hedde Karl den Tiende Gustav i Sverige.

Ganske vist var Danmarks onde ånd, Axel Oxenstierna død, men hans ide om at erobre Danmark ved en knibtangsoperation levede i bedste velgående.

Karl Gustav havde giftet sig med Hedvig Eleonora af Gottorp og havde således fået en fod i dørsprækken.

Mens Frederik den Tredie og Sofie Amalie holdt hof med store fester, baller, teater, ballet, koncerter, jagtselskaber osv. & en uendelighed, hvor man ikke forsømte at drøfte, hvordan man skulde få revanche mod Svenskerne, så gik Karl den Tiende-Gustav i krig i Polen, og da Frederik den Tredie fik taget sig sammen til at erklære ham krig på gammeldags vis med udsendte herolde, så var Svenskerne klar med en øjeblikkelig angrebs- og forsvarsplan, mens Danskerne først skulde til at tænke på, hvor pengene skulde komme fra. Da var vi nået til 1657.

Lensmanden Hugo von Lützow syntes dog ikke at have nogen grund til at bekymre sig.

Den svenske hær ved Frederiksdal 1657

Og så kender vi jo allesammen historien. Pludselig stod Svenskerne på Sjælland, den 11.februar 1658 gik han i land ved Vordingborg, og den 13. blev Køge besat.

Allerede lidt nord for Vordingborg havde Karl den Tiende Gustav mødt de første danske udsendinge, men det var først i Høje Tåstrup, ca.20 km fra København, han indledte egentlige forhandlinger, som foregik i præstegården.

Hvis amtmanden over Antvorskov len er blevet udkommanderet til disse forhandlinger med Svenskekongen, har han her på fjendens side mødt sin tidligere chef på delegationen til Regensburg, hr.Corfitz Ulfeldt, der var Svenskernes chefforhandler. Han var jo blevet udmanøvreret af dronning Sofie Amalie og ønskede nu hævn og genindsættelse i sine tabte positioner og ejendomme.

Det har næppe været noget særlig hjerteligt gensyn, men formerne har smukt været overholdt.

Siden underskrev man som bekendt freden i Roskilde, hvor man for altid afstod Skåne, Halland og Blekinge, Øland, Gotland og Bornholm, Bohuslen, Jemtland og Herjedalen samt Tronhjems len af Norge.

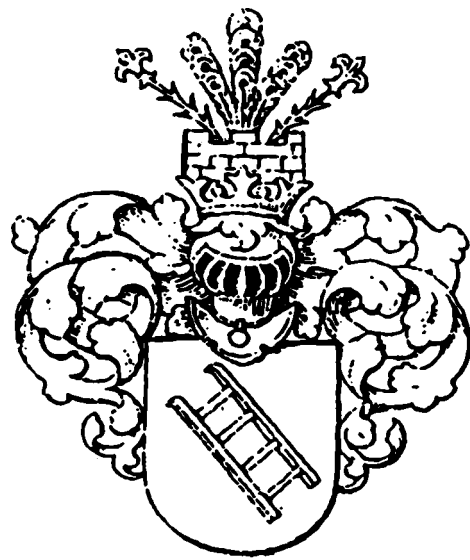
Det var ved denne tid, den unge frue på Antvorskov nedkom med sit første barn, en søn, der blev opkaldt efter majestæten, ikke den afdøde velynder, men Frederik den Tredie.

Men Svenskerne skulde ifølge fredstraktaten også have vinterkvarter i Danmark, nemlig i Jylland og på Fyn, som ikke skulde rømmes før den 2.maj 1658. Der var mange flere ydmygende detaljer, som vi ikke skal komme ind på her.

Derimod må det fastslås, at Svenskekongen var utilfreds. Mens de svenske tropper endnu var indkvarteret i Danmark lod han forhandlingerne fortsætte, og nye krav blev fremsat.

I august gik Karl den Tiende Gustav igen i land på Sjælland, idet hans flåde da løb ind i Korsør havn, hvor han lod udskibe 2000 ryttere, 4000 infanterister og 50 kanoner.

Denne gang var det direkte på Hugo von Lützows ansvarsområde.

Lützuu eller von Lützuu. En sort stige i gult.

Det må være ham, der den 8. august sender besked til hovedstaden om det nye fredsbrud, og selv om man blev rædselslagen, var vreden så stor over forrædderiet, så viljen til forsvar blev almindelig i hele byen.

Det var ved denne lejlighed, Frederik den Tredie måske sagde de berømte ord: "Jeg vil dø i min rede."

Da Svenskerne nåede frem til hovedstaden, havde man sat ild til forstæderne, det første store frivillige offer fra befolkningens side, og det blev klart for Svenskekongen, at det ikke vilde gå så let dennegang - at han faktisk havde forpasset sin chance i februar.

Men det skulde være ret let at udsulte den store by, hvortil mange var flygtet, da jo høsten ikke var i hus, men stadig stod på markerne, og byens forsyninger måtte være spist op.

Det var som sagt i Korsør, Svenskerne gik i land i anden omgang, og byen kom til at lide hårdt under rekvisitioner, indkvarteringer o. lign.

Svenskerne lod befæstningerne udvide og lod også nogle af småerne i Korsør Nør befæste.

Heller ikke Slagelse eller Antvorskov slot undgik krigens plager og ulykker. Kirkebøger og dokumenter fra disse år vidner om det. 44 pct af samtlige børn født i sognet var såkaldt uøgte fødsler, og af disse var halvdelen med svenske fædre.

Imidlertid holdt Hugo von Lützow ud på sin uriaspost. Han søgte at afværge de værste skader, ja i vinteren 1658-59 havde han reparationsarbejder igang på slottet.

Hans hustru var blevet anbragt i Sors hos forældrene, idet det ser ud til, at dette sted havde Svenskekongens særlige bevågenhed, og her nedkom hun i 1658 med sønnen Jørgen, som døde mens han var lille, og den 9. november 1659 med en datter, som kom til at hedde Deliana efter sin farmor.

Og så den 14. november sad Karl Gustav på Korsør slot under slaget ved Nyborg, hvor hans tropper blev slået.

Den 6. juli 1660 flykkede besættelsesmagten ud af Korsør, der bagefter opgjorde sine udgifter på Svenskerne til 85.500 rdlr. Stort bedre er det næppe gået for sig ude i lenet.

Man kan nok undre sig over, at Københavnerne kunde forsvare deres volde så godt mod Svenskerne, når man betænker, at den afdøde konge havde mere end fordoblet byens areal, at voldene knap var færdige, og at pesten i 1654 havde bortrevet en trediedel af byens indbyggere.

Efter krigen blev der foretaget en synsforretning på Antvorskov af Axel Juel til Villestrup, som skrev således til kongen.

"Slottets bygning anlangende, da befandtes husene på borggården flux brøstfældige på vinduer og tagene, såvelsom kirken også på vinduer og tage, såvidt som ikke med kobber er tækket. Så er og blyet og nogle steder på trappetårnernes spire i forgangne fjendetid, og som støds blyrenderne slet borttagne, somme steds en del deraf borttaget. Det vestre store hus, grundmuret, hvor de kgl. egne gemakker plejer at være, har udi midten på den østre side, givet sig noget ud, hvilket vel vil hjælpes udi tide med stærke murankere, at det ikke mere skal komme til at buge og sig udgive."

Også stald og lade havde lidt skade. Skovene var især medtagne i nærheden af slottet. En del unge ege og bøge var borthugget til palisader, som under krigen var opbygget ved Korsør.

Fra den svenske kommandant i Korsør, oberst Schönleben, er bevaret en plakat, der forbyder al hugst i Slagelseskovene, hvor bagere og bryggere en tid havde fået anvisning på træ, da de jo skulde levere brød og øl til besættelsesmagten. Man formoder at den fremmede herres omsorg for disse skove skyldtes, at den svenske konge havde lovet ham Antvorskov med alle herligheder, når krigen var vundet. Denne plakat er dateret 12. februar 1659, så nyheden om det mislykkede angreb på København var nok endnu ikke nået frem til ham.

På Saltsø, som den tidligere rigshovmester Corfitz Ulfeldt gjorde krav på, var der ikke destomindre en stadig huseren af de Svenske. I efteråret 1658 blev der udfærdiget et brev om, at det Banérskes regiment, som holdt strandvagt ved Karrebaksminde, skulde underholdes fra Saltsø.

Derpå, den 31. december 1658 kom oberst Fröhling med sit regiment til Saltsø, hvor ialt 35 mand slog sig ned på selve gården. Ved Fröhlings død, blev han afløst af oberst Planting, som med sin stab var indkvarteret her til den 29. september 1659. Så fulgte fyrsten af Hessen-Darmstadt med sit regiment. Med en stab på 80-90 mand blev han på Saltsø til efter freden den 7. juli 1660. Det var en kostbar indkvartering, og det fremgår yderligere af godsregnskaberne fra krigsårene, at de svenske og tyske tropper fjernede adskilligt gods, både løssere og nagelfaste dele fra gården.

Hugo von Lützow havde sit hyr med at holde øje med alt på sine ansvarsområder, og han var stadig på farten og underhandlede med fjenden, for at bønderne kunde blive skånet det mest mulige. Dem havde han dog også problemer med.

I Rigsarkivet findes et brev fra Lützow, dateret den 15. januar 1661 og stilet til Frederik den Tredie, hvori han forelægger den triste situation på lenene efter Svenskernes bortrejse.

Han begynder med selve Antvorskov slot og skriver, at bygningerne ligger højt for alle vinde, gamle og brøstfældige, også fordi de ikke har kunnet repareres forsvarligt under krigen. Blyet af ruderne er stjålet, og mange døre, borde og andet inventar er enten stjålet eller brændt af fjenden. Efter indhentet tilbud har kongen resolveret, at det ikke er tid at afholde byggeudgifter, og Hugo von Lützow svarer mistroetigt: "Storm, blæst og regn har så megen magt med husene, at jeg frygter, det skal koste dobbelt at reparere igen. Skal det repareres til hofholdning, var det bedst at nedbryde de uvigtige bygninger og holde det nødvendige dermed ved lige."

Slottets indtægter er ringe. ~~Omdet~~ hidtil ellers rige fiskeri oplyser han, at der nu kun ligger to små søer til slottet, Sumse og Nyese plus en part af Vindstrup sø og nogle damme, mens Løvesø og Gørløvsø samt en del af Tissø nu er sat i pant med Sæbygaard, "så om der skulde være nogen ringe hofholdning, da var der ikke raad til fisk."

En anden indtægtskilde, skovene stod det også skralt til med.

De var så forhuggede, at der i Storeskov, Haldager, Haarslev, Sønderup, Vindstrup, Stenstrup og flere andre skove ikke findes et eneste træ til bygningstømmer, men kun nogle stumper, ej heller et læs olden.

Orebo og Stenlille skove, som ellers var temmelig gode, er sat i pant, hvad der medfører tab af olden, brændsel og især bygningstømmer til hønderne, hjultømmer, trækul til smeden, der udfører slottets arbejde osv.

Af skove, der duer, nævner han dog Vindstrup skov, Tyelse skov og skovene i enemærkerne, "som dog i denne krigstid uløstelig er nær huggen og bortstjålet og med gevalt borttagen efter Svenskernes befaling, hvilken borgere og bønder selv har forhvervet." Og han tilføjer: "og haver jeg haft stor genvordighed, fordi jeg forsvarede dem mod vore egne landsfolk."

Stærke storme har også drevet deres hærværk, så disse skove tåler heller ikke nogen hugst, hvis de ikke helt skal ødelægges.

Om købstæderne i lenene skriver han, at deres tilstand er meget slet. Borgerne kan ikke ugholde indkvarteringen længere, men andrager om, at den må blive lagt på bønderne.

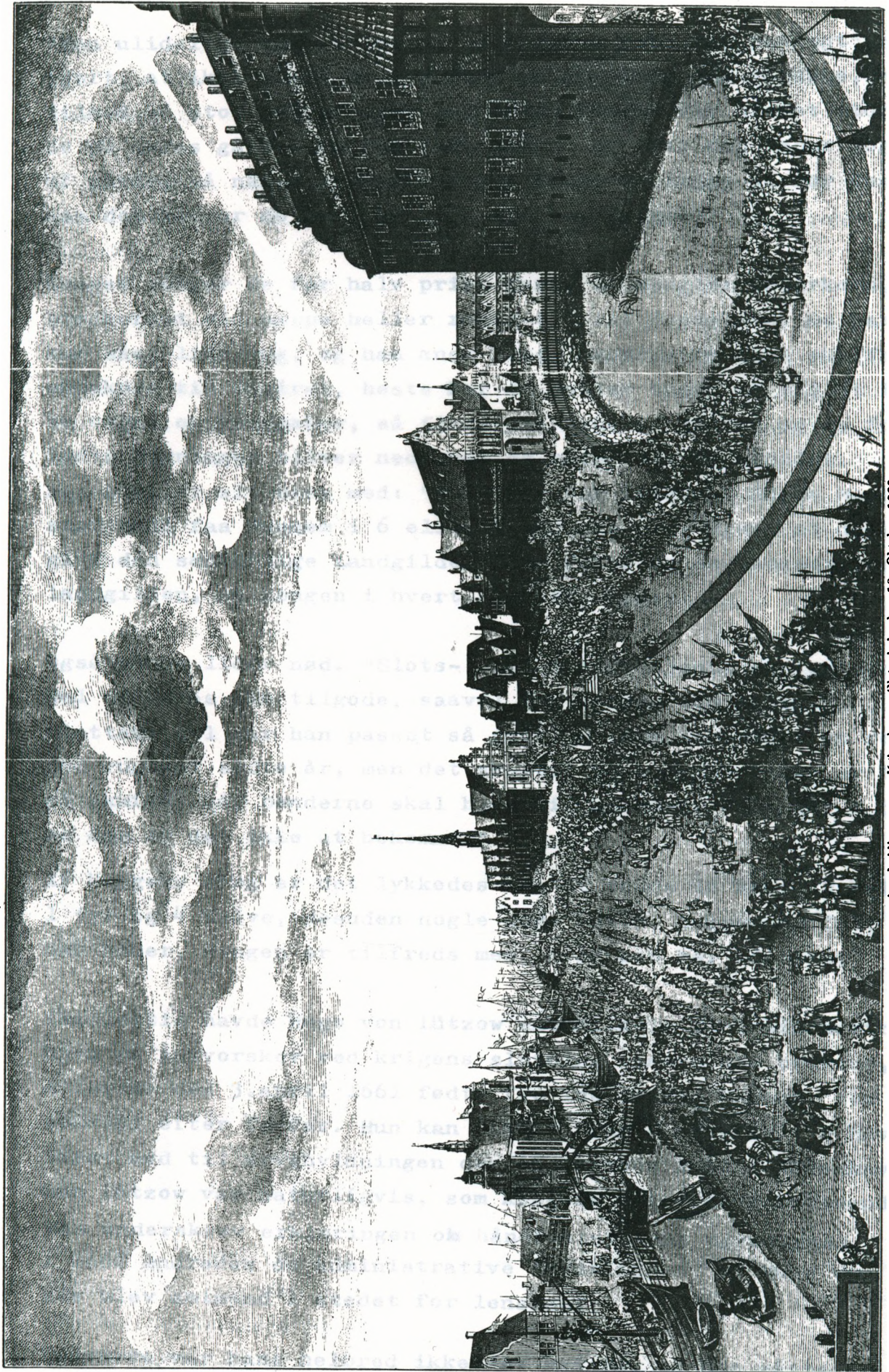
Mange indbyggere er løbet bort, dræbt under krigen eller presset til svensk militærtjeneste, og pesten i 1654 havde jo også taget mange sjæle, så mange huse og gårdestår tomme, øde eller afbrændte. Der er for få til at betale de pålagte skatter og andre byrder.

Men, som Lützwow skriver, bønderne "skulle bære al byrden", og det kan de heller ikke, da også de er gået meget tilbage i antal. Efter kongens befaling af 7. april 1658 har han købt korn til bøndernes underhold og til sædekorn, og han har lagt ud, så "at uden Deres Mayestæts naadigste Hjælp er jeg ruineret."

Han var også fortvivlet over indkvarteringerne, enten de så skulde være i byerne eller på landet. 137 øde bondegårde havde der været i lenet efter Svenskernes afrejse. De 97 var det lykkedes ham at skaffe fæstere til, men nu forsvandt fæsterne igen. Men "dersom denne store Indkvartering ikke havde kommet, skulde her paa Lehnet ikke have blevet mange øde Gaarde."

ARVEHYLDINGEN 1660 FORAN KØBENHAVNS SLOT

Arvehyldingen paa Københavns Slotsplads den 18. Oktober 1660.
Efter J. M. Preislers Stik af Wolfgang Heimbachs Maleri (Rosenborg).

"Den ulidelige Indkvartering, som dette Lehn var paalagt", har gjort, at ikke alene de nye fæstere er løbet fra gårdene, men tilmed en stor del af dem, som trods krigen var blevet siddende på deres gårde. De har tabt modet, og hver dag løber nogen af gårde, så naboerne "skal holde Tynge og lægge ud for dem, saa det kommer de fattige Folk alt for tungt."

Kvæget sælger de for halv pris, fordi de mangler foderkorn, og brødkornet vil næppe heller række til til fastelavn. De har kun sået lidt rug, og han aner ikke, hvorfra de skal skaffe sådekorn til foråret, heste har de heller ingen af til at trække vogne og redskaber, så flere vil løbe af gårde, og de forladte bygninger bliver nedbrudt og materialerne stjålet. Han slutter sit brev med: "Saa tror jeg ikke, at Eders Mayestæt skal faa dennem i 6 eller 7 Aar saa vidt igen, at de kan give den sædvanlige Landgilde," Han foreslår en nedsættelse af landgilden, så kongen i hvert fald får noget.

Også andre lider nød. "Slots- samt Staldbetjente har en stor Del af deres Løn tilgode, saavel før Krigen som siden." Slottets avl har han passet så godt, at der har været en ret god rughest sidte år, men det skorter på byg, som ikke er til at skaffe, når bønderne skal have til udsæden, "thi her i denne Egn er det ikke at bekomme."

Af kongens kvæg er det lykkedes ham at redde 12 køer, 3 kvier, 1 tyr og 4 kalve, desuden nogle unge heste, hopper og føl, og han håber, kongen er tilfreds med, hvad han har udrettet.

Imidlertid havde Hugo von Lützow naturligvis fået sin hustru hjem på Antvorskov ved krigens slutning sammen med børnene, og allerede den 3.april 1661 fødte fru Ide sønnen Magnus, som var opkaldt efter farfar. Hun kan derfor ikke - officielt - have været med til arvehyldningen den 18.oktober 1660 i København, men Lützow var naturligvis, som kongens betroede embedsmand. Han underskrev erklæringen om håndfæstningens ugyldighed. I 1662 ændredes de administrative inddelinger, og Hugo von Lützow blev amtmand i stedet for lensmand.

Desværre var hans helbred ikke det bedste, og han måtte et par gange rejse til udlandet i kur både til Holland og Frankrig, men hans hustru viste sig også denne situation voksen.

Ikke blot passede hun den almindelige husholdning på slottet, men også bøndergodsets drift og amternes administration påtog hun sig, og slap godt fra det.

I 1664 måtte Lützow kvittere Saltø, dvs formentlig kun den del, som lå udenfor Korsør amt, da lenet som sådant ikke mere eksisterede.

Fru Ide Rosenkrantz fødte ham endnu en søn Otto, og i 1666 var hun gravid igen. I begyndelsen af marts var hun ikke rigtig rask, og hun medicinerede på sig selv, og da Lützow den 9.s.m. var rejseklar til salig Otte Krags begravelse, følte hun sig så skidt tilpas, at hun måtte sætte sig i afskedens øjeblik, og hendes mand forbød hende at følge sig til vogns, som hun ellers altid plejede. Samme nat tog feberen fat igen, og hun nedkom i utide med et drengebarn, som i dåben fik navnet Christian, efter Christian den fjerde, som hendes mand altid havde berømmet. Hun sendte i sin svaghed bud efter sin ægtemand, der starks efter at liget var båret i kirke begav sig hjem, hvor han ankom den 14. og fandt hende meget svag. Dagen efter døde hun. Den lille Christian blev kun 3 dage gammel.

Der stod han da - Hugo von Lützow - alene med 5 små børn, den ældste ni år gammel, den yngste måske to. De måtte snarest muligt sættes i pleje, og sådan blev hans lille familie spredt for alle vinde, og i en alder af 50 år var han nu helt alene igen.

I 1671 fik han også tildelt Ringkøbing amt, og samme år blev han udnævnt til etatsråd.

Her på den almindelige rejserute faldt det ofte i hans lod at modtage fremmede fyrster og ledsage dem gennem sine amter, og på den måde fik han jævnligt brug for sin uddannelse i de unge år, og han kunde holde sine sprogkundskaber vedlige,

Med sine repræsentative forpligtelser kunde han ikke fortsat leve ugift, og den 14.november 1672 giftede han sig på herregården Lundsgaard på Fyn med frø Karen Juul.

Denne dame var af Lilje-Juulernes æt. Hendes far var Ove Juul til Brusgaard, som faldt i kamp med Svenskerne den 9.januar 1644

Efter krigen blev hendes far gravet op af den fællesgrav, Svenskerne havde kulet ham ned i, og den 7. februar 1646 blev han højtideligt indsat i S. Mortens kirke i Randers.

Huslæreren på Brusgaard var digteren Anders Bording, som til julen 1647 digtede en sang til de unge jomfruer på gården, hans små disciple, med titlen: Ørnen med sin' lette Vinger... Han har dog næppe været på herregården længere end til 1650.

I 1658 fik vi en ny svenskekrig med besættelse, og Karen Juuls fru moder, Elsebe Juel af Stjerne-Juelernes æt, skrev et brev til general Wrangel og bad sig fritaget for den pålagte brand-skat, da hun var en fattig enke. Tiden skulde give hende ret, var hun ikke fattig, så blev hun det.

I 1665 måtte hun skifte med sine børn - for ikke at formøble deres fædrene arv. Der blev så intet tilbage til hende selv.

Den 21. april 1669 blev Karen Juul gift med Markvor Rodsteen til Lundsgaard på Fyn, men allerede året efter, den 10. december 1670 døde hende ægtemage, og hun arvede hans gods.

Og så var det, at hun den 14. november 1672 indlod sig i ægteskab med sin afdøde kusines enkemand Hugo von Lützow.

Hugo Lützow var en ganske velhavende mand. I sin tid som lensmand havde han tid efter anden købt sødegårde op, især søde landsbyer. I 1657 havde han opnået brugsretten til et par gårde i Gimlinge sogn, men krigen gjorde det næsten omsonst, og efter krigen blev gårdene givet i pant til en af kongens kreditorer. I 1668 havde han sammen med Robert Colnet samlet 18 gårde i Vinstrup by, som han i 1670 forgæves søgte at oprette en adelig sødegård af, men i 1673 var sagen bragt i orden.

Året 1669 var et af de mest aktive med hensyn til gårdhandler. Han købte det år Korsør ladegårds søde byggegrund i Tårnberg sogn ialt 31½ tdr. htk. Jord, som han fra 1662 havde forsøgt at leje ud til Korsørs borgere for kronens regning. Samme år købte han landsbyen Dævidsrød i Kindertofte sogn, og endelig forsøgte han at få omdannet 7¼ tdr. htk. i Tranderup til en adelig sødegård men uden held.

Helt uden midler var han altså ikke den bedagede herre.

Han havde ikke fået noget gods med sin første hustru, men med fru Karen Juul fik han nu herregårdene Lundsgaard og Jershaug ved Kerteminde samt de to trediedele af herregården Vorgaard i Bælum sogn i Himmerland. Denne sidste afhændede han i 1675.

Det år havde fru Karen skænket han sønnen Marcus, som blev opkaldt efter hendes afdøde 1.ægteemand. Det var den 23.januar. Da hun i 1678 også skænkede ham en datter den 29.januar, blev denne pige opkaldt efter Hugo Lützows første hustru, Ide.

Hugo von Lützows helbred var ikke godt. Allerede tidligt måtte han høre op med ridningen på grund af stensmerter, og flere rejser til udlandets læger og kirurger havde ikke kunnet mere end lindre smerterne for en tid.

Under fru Karens pleje blev han sat på en mælkediæt, som synes at have hjulpet ham, og i flere år fik han så at sige ikke andet end mælk.

Lige som fru Ide Rosenkrantz var også fru Karen Juul sin ægteemand en pålidelig og dygtig støtte i hans arbejde både med det private gods og med lenets administration, og lige som fru Ide medicinerede hun på godsets folk.

Imidlertid udvidede Lützow stadig sit jordegods. I 1679 købte han Revninge og Drigstrup kirker med jus patronati et vocandi, dvs han havde ret til at kalde præst og degn i sognene. 1686 købte han en gård i Bogense, og i 1688 fik han af kongen Gimlinge kirke på Sjælland i stedet for pension. I 1689 købte han en del spredte gårde og huse på Fyn.

Dette sidste år mistede han sin anden hustru, som døde den 20. januar. Den 11.januar da hun sad i kirken, blev hun overfaldet af en pludselig skælven og kuldegysning, som blev ved, så hun om eftermiddagen måtte gå i seng, så fik hun høj feber og en stærk tørst, som begge stadig tog til, trods det hun forsøgte med alle de lægemidler, som hun ofte havde hjulpet andre med. Hun bøjede sig dog tålmodig for sin skæbne og sagde: Skee Guds Vilje enten jeg skal dø eller jeg skal komme mig.

Tilsidst blev præsten tilkaldt og gav hende den sidste nadver, og da hun så sin datter og den øvrige familie græde sagde hun: Græder ikke derfor...

For Hugo von Lützow var det et hårdt slag at miste sin elskede hustru og alderdomsstøtte. Det var dog en stor trøst for ham, at hans børn samlede om ham, ja den ældste, som havde været i krig med tyrkerne fra 1683, var også kommet hjem som kejserlig oberstløjtnant ved artilleriet.

Der havde været andre sorger. De to drenge Jørgen og Otto, som endnu levede ved deres mors død i 1666, var selv døde i mellem-tiden, og flere sorger skulde følge, og følge snart.

I tiden efter Karen Juuls død var børnene samlet på Antvorskov hos den sørgende enkemand. Oberstløjtnant Frederik von Lützu, som han kaldte sig, Deliana von Lützow og hendes søgte mand Lauritz Lindenov til Oregaard, som sammen ventede barn, Magnus von Lützow, som også var i kejserlig tjeneste, Marcos von Lützow, som i 1690 nævnes som page ved hoffet, og lille Ide von Lützow, som havde fået lov til at rejse med sin halvsøster til Norge.

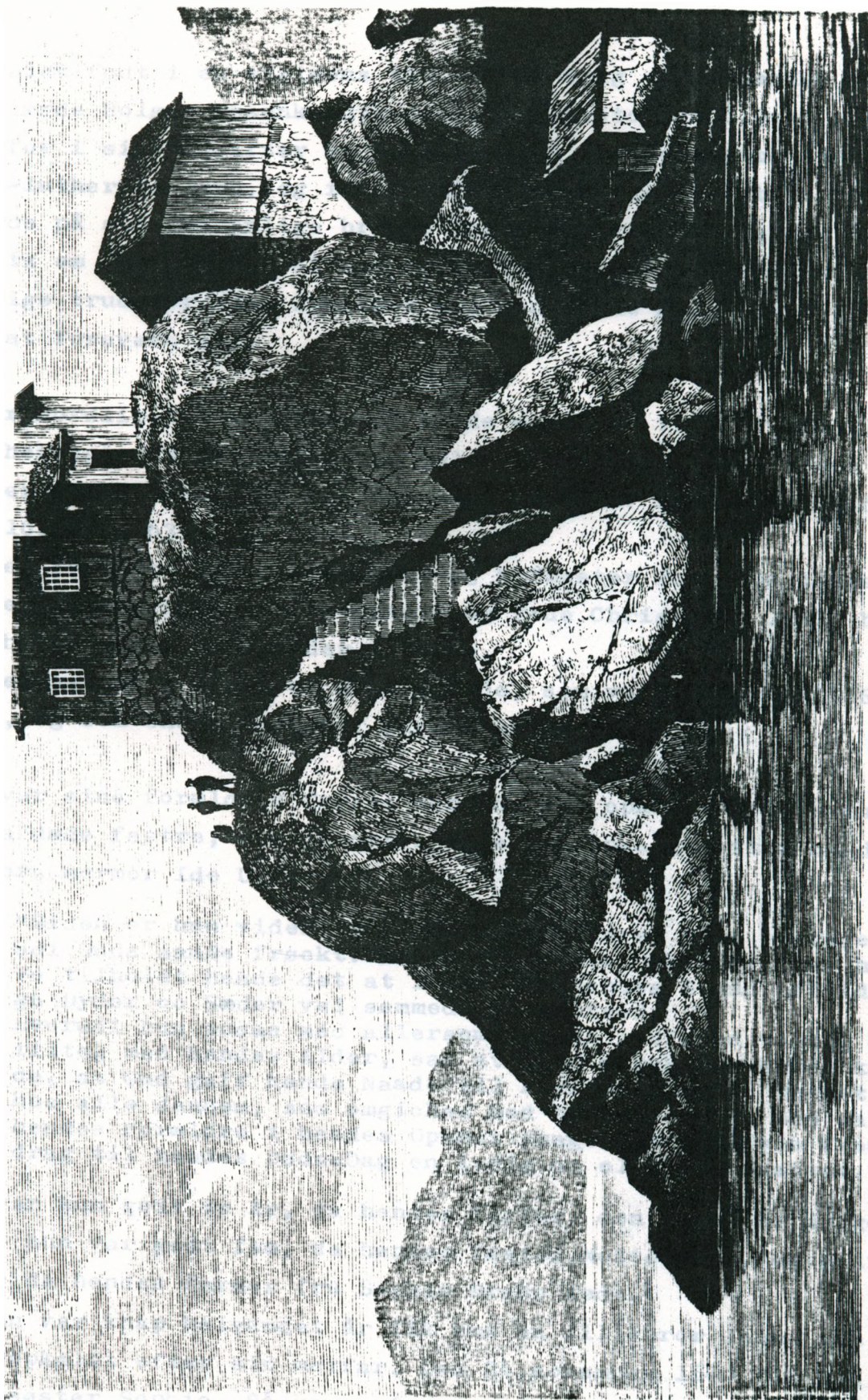
Og netop på denne rejse til Norge forliste deres skib, og begge søstre og svigersønnen druknede ved Jæderen på Norges kyst.

Men endnu var den bitre kalk ikke udtømt for Hugo von Lützow. Den mellemste søn, Magnus vendte hjem fra krigen med et fuldstændig nedbrudt helbred, og han døde i sin fars arme den 6/7. september 1691 på Antvorskov.

Da altså den gamle lensmand selv døde den 20. januar 1693 på sin hustrus dødsdag, efter flere måneders sygdom, efterlod han sig kun to sønner af ialt 8 børn.

I 1684 havde han fået rang med overchargerhe, hvad det så har indebåret i praksis. Han stiftede et fattighospital i Gimlinge, som eksisterede til 1895. Han ligger begravet i Gimlinge kirke med begge sine hustruer.

Vibrødden ved Egersund paa Fæderen. Efter en original Eftirr, tegnet af O. E. V. Kibert.

Ane nr.181: Ide Rosenkrantz født 16.juli 1639 død 15.aug.1666.

Hun blev født i en stridens tid - ikke krig - men hendes farfar den lærde Holger Rosenkrantz var af konsistorium blevet anklaget for i sine skrifter at have afvejet fra den rette evangelisk-lutherske lære, og i den anledning havde Christian den fjerde på sin sædvanlige bryske façon skrevet til Holger Rosenkrantz om "Revocation af det ugudelige scriptum" ledsaget af heftige trusler. Det lykkedes dog den lærde Holger at få lov til at forsvare sig.

Aller nordligst i Salling med brede enge ned til Fur Sund ligger herregården Keldgaard, og selv om det ikke er de samme bygninger som dengang, så var det her, hun blev født hin tirsdag den 16.juli 1639.

Hendes forældre var rentemester og hofmester for Sorø Akademi Jørgen Rosenkrantz til Keldgaard og frue Christence Juel, hvis far havde været statholder i Norge.

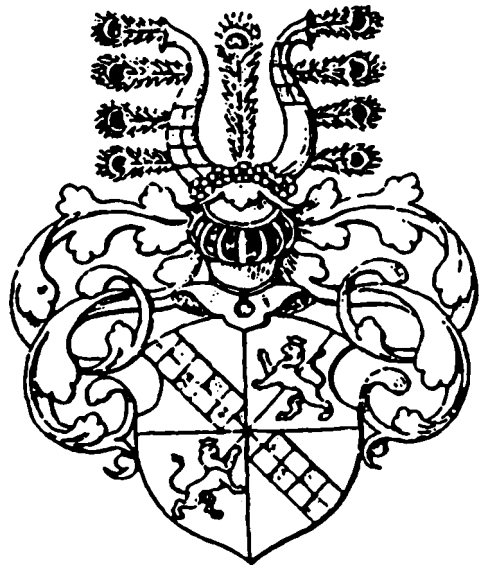
Gården har navn efter en helligkilde, som var indviet til Skt. Keld, og som endnu forsyner gården med vand.

Hun var sine forældres første barn og var opkaldt efter sine tre afdøde fastre, som på deres side var opkaldt efter hendes farmors mormor Ide Ulfstand.

"Siden er hun videre udi hendes Forældres Huus opdragen udi Guds sande fræckt: oc de i største Omhyggelighed haffve tilholdt hende det at lære, som hendes Stand aff Adelige Dyder oc Sæder vel sømmede oc anstoed. Hvorudi hun ocsaa med allersomstørste Lydighed vedtog oc tiltog med hendes Alder, saa at mand merckelig kunde kiende, at Gud gaff hende Naade til Forfremmelse oc Øndest hos alle dennem, som omgickes med hende, saa at hun var hendes Forældre i hendes Opvæxt saagel som Liffves Fremdrag til hendes Døde=Dag en lydige oc elskende Daatter."

Hun var kun godt to år, da hendes farfar, den lærde hr Holger døde, hun var godt fem, da hendes faster Nette døde, og godt seks, da hendes farmor fru Sophie Brahe døde.

Da hun var knap halvandet år fik hun en lillebror Jens, som blev opkaldt efter sin morfar. Den 24.november 1642 fik hun en lillesøster Sophie. Så kom - formentlig under Torstensson-fejden en lillesøster Dorthe og en lillebror Holger, begge født udenfor Keldgaard - vel i eksil på Sjælland.

Rosenkrantz. Firdelt, 1. og 4. felt en sort/hvid skaktavlet skråbjælke mellem rødt og blå (hvilket er slægtens oprindelige våben, se side 446), henholdsvis blå og rødt, 2. og 3. felt skrådelt fra sinister af blå og rødt, henholdsvis omvendt, heri en oprejst, kronet hvid løve. På hjelmen fem vekselvis røde og hvide roser og to vesselhorn tværdelt blå/skaktavl og skaktavl/rødt samt påfuglefjer. Skråbjælkerne i 1. og 4. felt er ofte, fejlagtigt, tegnet ud i ét, som om de var én sammenhængende figur, ligesom der ofte er byttet om på felternes rækkefølge. • Uradel, Jylland.

I 1647 var det igen en dreng, som blev født på Keldgaard den 10. marts og fik navnet Ove.

I 1648 blev faderen rentemester hos Frederik den Tredie og købte i den anledning matr.nr. 1 i Københavns Østre kvarter, Østergade nr. 1 på hjørnet af det nuværende Kongens Nytorv, og her har familien nu sikkert fæstet bo for en tid.

I 1650 blev Ides moster, velbårne frue Margarethe Juel gift på Københavns slot med Hans Kongelige Majestæts Ambassadør i Sverige, erlige og velbyrdige mand Peder Juel til Hundsbæk, og da de skulde rejse til Stockholm:

"Da begerte hun hende op til Sverig med sig at tage for Omgængelse, effterdi hun var saa fremmet: hvilcket hendes Forældre icke vilde hende neckte, effterdi de vare vel forsickrede paa hendes Omhyggelighed, at holde hende til det, hun saa vel i hendes Forældres Huus haffde begyndt. Hvor hun ocsaa Mandt stor Ønde for hendes Omgængelse effter hendes Alder, saavel hos det Svendske Fruentimmer som Ambassadeurens Huus besøgte, som hendes Moders Søster self, hun daglig omgickes med."

Det blev ikke stort mere end et halvt års tid, den 11årige Ide Rosenkrantz kom til at tilbringe ved den egendommelige dronning Christinas højkuliverede hof i Stockholm.

Denne dronning var for sin samtid en sensation og blev til forargelse, da hun gik over til katolicismen. Hun var i høj grad belæst og favoriserede videnskaberne og de skønne kunster. Hun havde en svaghed for unge piger, så Ide Rosenkrantz har nok fået en venlig modtagelse ved hoffet.

Men moster Margarethe døde i sin første barselseng, og

"da haffve hendes Forældre ladet hende igien hiemfordre"

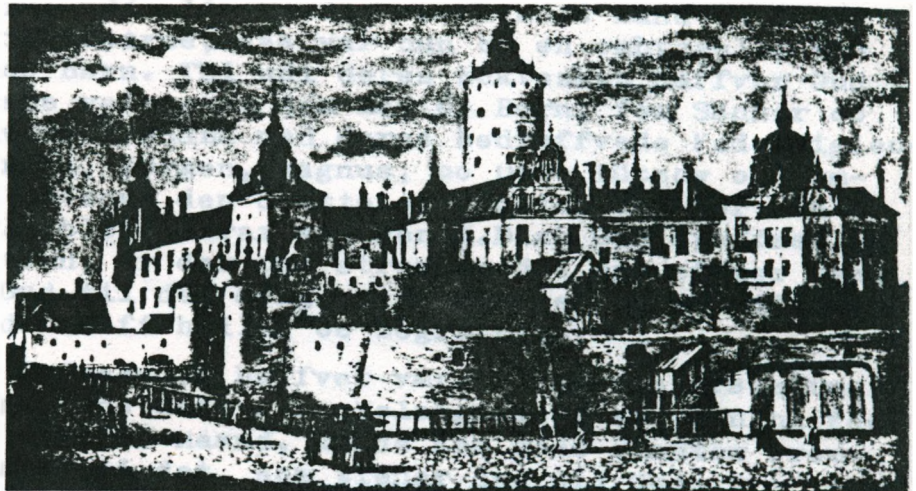
og skønt velbårne Peder Juel gerne havde beholdt hende hos sig så
"effterdi det icke anderledes kunde være, da Rod hand hende med sin egen Carosse til hendes Forældre nedføre in Octobri 1651. Siden bleff hun i hendes Forældres Huus"

Da hendes kongelige Majestæt dronning Sofie Amalie på lensmand Hugo von Lützows vegne anholdt om hendes hånd hos hendes forældre, gav de deres samtykke dertil, og jomfru Ide Rosenkrantz kom derefter i dronningens fruentimmer som hofjomfru, hvor hun blev indtil dronningen den 22. juni 1656 fejrede hendes bryllup med Hugo von Lützow på Københavns slot.

Den svenske dronning Christina

Den svenske residensstad Stockholm

"hvor der var forsamlet - foruden alle Danmarkkes Riges Raad oc den største deel af Adelen her udi Riget - adskillige førstelige Personer oc de H. Staters Gesandter, samt mange aff deres Generals Personer aff deres Flode."

Efter bryllupet kørte ægteparret med følge til Antvorskov, hvor den lille hofjomfru herefter skulde have sit hjem. Hun var endnu ikke fyldt 17 år, hendes ægtemand var 49 og led af stensmerter, der formentlig stammede fra nyreerne eller galden.

"Oc som Gud haffver til føjjet dennem udi deres Eckteskab, baade udi indfaldende Kriger oc Legomens Svagheder, atskillige Modgang, som Gud hannem med besøgt haffver: saa haffver hun dog vist sig offver hendes Alder derudi saa fornuffteligen at skicke, oc hun udi Feyde saavel som Fredsridder holte hans Huus udi en god Stand endog Midde-len dertil var dennem aff Fienden betagen. Udi hans Svaghed haffver hun med største Omhyggelighed oc kierlig Omhue for hannem tient hannem oc ladet sig ingen Umag eller Besværing for hans Helbred oc Velstand være for tung: saa at hand med des større Hiertens Væmodighed beklager sig at haffve mist saadan sin Hiertens Trøst.

Ja, for sådan gik det jo. Hun døde ung, og de foregående citater er fra hendes ligprædoken, som Hugo von Lützow lod trykke.

Oc efftersom hand imidlertid - for sin Svagheds Skyld - haffver maat giøre tvende Besverlige Reyser uden Lands, baade til Holland oc Franckrige: da hafver hun dog med saadan Fornufft oc Vindskibelighed forestaaet saadan besverlige Huusholdning, baade Hans Majest. egen Tieneste Amptet angaaende -saavel som hans egen privat Huusholdning, at udi hans Fraværelse intet bleff forsømt, som kunde være Hans Majest. til Tieneste, at det jo bleff saa vel forrettet udi hans Fraværelse, som hand selff maat været hjemme.

Hun var regnskabskyndig som sin farmor fru Sophie Brahe, der i mange år administrerede den lærde Holgers godser.

"Som den S. Frue udj alle Maader var hendes Mand en Kierlig oc øndelig Hustrue, saa var hun oc en omhyggelig Moder for hendes Børn. Thi udi deres Eckteskab haffver Gud Allermæcksigste velsignet dem med 6. Børn, fem Sønner oc en Datter, hvoraff endnu med deres bedrøffvede Fader igienleffve Fridrick, Jørgen, Magnus, oc Otto Lützow oc Jomfrue Diliane Lützow: den Siette oc sidste, som for sin Svagheds skyld bleff strax ved den H. Daab Gud opoffret oc kaldet Christian, er der paa strax fredie dag effter hans Fødtzel aff Gud til det ævige Rige antaget oc nu udi Kisten med hende selff hviler oc begraffves.

Hendes Børns Opdragelse haffver været hendes største Omhue, at saadan Guds Gaffve oc Velsignelse, som hun haffde annammet aff Herrens Haand, kunde som gode Planter fremvoxe oc tiltage udi det, som tiener dem til Guds Fræckt oc vellers udi alle adelige Dyder: oc skaanede icke noget, som kunde komme til deres Fremvæxt, være sig Formaning og flittig Tilsiun - eller Tuckt oc Reffselse, som saadanne unge Mennsker siunes at kunde behøffve."

"Hendes Tiunde oc Polck forestoed hun som en from oc god Huus=Moder oc holdte dem hver til sin Gierning oc gierne lønnede deres Tieneste oc belønnede deres Troeskab med Forfremmelse i en eller andre Maader, efftersom deres Vilkaar var til.

Hun haffde i hendes Huus icke Løst til nogen Offverdaadighed, men elskede nødtørfftig Tarffvelighed oc loed ickke fattes derudi noget, som ellers burde at tilgaae."

"Hun brød hendes Brød med en god Villie for den Fattige, som nu drøffvelig græder oc klager hendes Bortgang. Mødlidende oc Siuge besøgte hun flittig oc meddeelede dem gierne aff hves hielp hun kunde vide dem at være tienlig, oc var meget bekømt, naar hun hørde eller fornåm nogen at beklage sig, som hun icke kunde hielp."

Det er måske lidt overdreven ros, men det kan ikke have været bar løgn, når præsten stoß og sagde det i kirken i menighedens påhør.

I sit sidste svangerskab havde hun følt sig mere tung i kroppen end sædvanligt, og natten mellem den 2. og 3. marts 1666 var hun blevet angrebet af feber, som hun dog kurerede med egne medikamenter.

Den 9. samme måned, da hendes ægtemand var rejsefærdig til salling Otte Krags begravelse, blev hun så tung i kroppen, at hun ikke kunde stå op, men måtte sætte sig. Han vilde derfor ikke tillade hende at følge ham ud til vognen, som hun ellers altid plejede at gøre, når han skulde på langfart. Hun blev altså inde, men samme nat tog feberen fat igen, og om morgenen den 10. nedkom hun syv uger før tiden med et drengebarn, som for sin svagheds skyld blev hjemmedøbt med det samme, og da hun ikke kunde rådføre sig med Lützow om barnets navn, kaldte hun ham Christian.

"-oc det fordisaa hun haffde hørt (som hun siden selff berettede), at hendes velbaarne Huusbønde haffde saa tit roset oc berømmet den store Naade, hand ocsaa aff den Sl. Herre altid oc i mange Maader haffde hafft."

Da hun på grund af svaghed ikke selv kunde skrive, lod hun et bud drage afsted for at melde Hugo Lützow, hvor galt det stod til hjemme, og han tøvede da hellerikke, men rejste hjem, så snart liget var blevet bragt til kirken, så han var hjemme den 14. marts om eftermiddagen, hvor han fandt hende meget svag af en hidsig feber og ulidelige smerter i ryggen og siderne, som hun klagede meget over

"-men icke saa meget, som hun glædde sig offver, at se hennem hjemkommen til hende."

Saa bold som Rosen er, saa kort en Tid den hafver
 Saa rig du varst paa Dyd och Sindsens høye Gafver
 Ach, Ide Rosenkrands, saa snart hentoeg Gud dig
 Hand dig fuldkommen fandt, och derfor skyndte sig.

"Om Afftenen bad hun hannem, at hand vilde gaae til Sengs
 oc hvile sig aff sin hastig Reyse, saa gick hand hen oc
 lagde sig udi en Seng icke langt fra hende: men hun sov
 dog slet intet den Natt for ulidelig Pine hun haffde,
 saa at hun icke kunde legge ned, men maatte sidde op i
 Sengen. Men om Morgenen ved 4 Slette kom hendes Huusbonde
 til hende igien oc begiærede, hand møtte skicke Bud effter
 Doctoren, som hun ocsaa bevilgede."

Der blev nu straks sendt en vogn til Sorø Akademi efter profes-
 sor, doktor med. Just Cortnumi med skriftlig underretning om
 hendes tilstand.

"Men, som hun da var ene oc saae ingen i Cammeret med sig
 uden hannem allene, sagde hun: Min hierte Mand, jeg seer
 vel, jeg slipper icke fra denne Siugdom, thi er det best,
 at jeg slaaer mig fra det Verdslige til det Himmelske."

Da hun så, hvordan han sørgede over hendes ord, sagde hun, at
 han ikke måtte tage sig det så nær, og da han altid havde sagt
 noget lignende til hende, hvis noget menneskeligt skulde hænde
 ham, så svarede han hende:

"Hierte Kønne lille, alligevel det er mig en sørrigfuld
 Tiding, saa glæder jeg mig dog offver saadan Eders Gude-
 lige Forsæt."

Og de talte nu sammen om hendes saligheds håb og andet, som
 han for sorg ikke kan hverken huske eller tale om. Og hun bad
 ham læse for sig i bibelen, og så læste han en del for hende.
 Men da han spurgte hende, hvornår hun vilde se præsten, sagde
 hun, at det kunde vente til imorgen, når min mor kommer, og
 selv om hun fik besked på, at moderen ikke kunde komme ret tid-
 ligt, svarede hun, at hun var ikke nok forberedt til at tale
 med præsten.

Lützow overbeviste hende nu om, at det var det bedste, og han
 sendte så bud efter pastor Wandall.

Da præsten kom, forlangte hun en anden seng, som hun kunde dø
 i, hun gav sine nøgler fra sig til sin ægtemand, og sagde sig
 på denne måde fri af verden og dens pligter.

Derpå tog hun ham i hånden og sagde ham kærligt farvel og tak-
 kede ham for al god, kærlig og kristelig omgængelse.

"Der hand der imod vilde bede hende om Forladelse, om hand nogen tid haffde gjort hende imod: da tåg hun hans Tale aff hans Mund oc sagde: min Hierte Mand i kiender jo mit Hierte, oc at jeg haver intet imod Eder."

Og da han spurgte, om hun ellers havde noget på hjerte, svarede hun, at hun havde lovet noget til de fattige som tak for hans helbredelse, og det var ikke endnu betalt.

Hun slog så selv op i sin Bibel, hvad hun vilde have læst,

"-hvilcket hand gjorde, dog icke uden stor Hiertesorg oc bedrøffvelig Besværighed."

Og hun citerede nu nogle vers af bibelen og nogle salmer, og derpå bad hun præsten tage sit skriftemål, og de fik begge det hellåge sakramente.

Derpå gik Lützow, for at hun kunde få ro til at sove lidt, men hun spurgte nu, om der blev sørget for mad til ham, og han kom så ind igen, til doktoren kom og gav hende noget pulver i vand ad to gange, og da han ønskede at rejse igen, bad hun ham blive, til hendes mor var kommet, men det kunde han ikke.

Derpå læste Lützow igen i Bibelen, og hun repeterede de vigtigste steder, og så blev børnene kaldt ind til sengen, først jomfru Dilliane, derefter drengene en ad gangen, og hun havde en formaning til hver især, og tilsidst sagde hun til dem alle:

"Børn lille, jeg gaar nu ud aff denne Verden oc kommer fra Eder til mine Himmelske Værelser, som min Gud mig haffver bered, thi formaner jeg Eder, at I for alle Ting fræcte oc elske Gud: beder Gud, at I maae beholde Eders Fader længe, værer hannem lydige, oc følgger Eders Skolemesters undervisning: sagde til enhver især med Haanden paa deres Hoffvet: saa befaler jeg dig udi Guds beskiermelse i Nafn Gud Faders, Gud Søns oc Gud den H.Aands. Amen."

Derpå kaldte hun hans søstersønner Pasow og Christian Hugo:

"Jeg haffver elsket eder, sagde hun, som mine egne Børn: for Alting fræckter Gud - med andet mere - oc med lige Velsignelse befalede dem Gud i Vold."

De faldt nu alle på knæ og bad for hende, men hun savnede sin mor og spurgte flere gange efter hende. Hugo Lützow bad hende bare tænke på Jesus og trøstede hende med mange bibelord, og hun blev nu stærkt forandret. Feberen forlod hende, og nu kom så hende mor.

Det glædede hende meget. Hun bad sin mor om forladelse for alle mulige sorger og bad hende hilse faderen og hendes søskende

"-med mange Velsignelser, hun ønskede offver dennem."

Mindeportret over Ide Ronsekrantz fra 1666; stukket af Albert Hælewegh, hvis blade hører til de heraldisk rigest smykkede kunstværker i Danmark

Lidt efter fik hun en lille lur, og hun fik lov til at ligge alene lidt, så vendte moderen tilbage og så, at hun rørte sig, og sagde:

"Ide, nu fickst du en liden Slum. Ja, svarede hun, og læse saa ganske stille uden Bevegelse, efftersom hun saa sacktelig droges med Døden, dog man det icke kunde mercke."

Kort efter kaldte fostermoderen på hendes mor, og Lützow fulgte med. Han følte på hendes kind, som var ganske varm, og pilsen slog.

"Dog alligevel imedens han haffde sin Haand under hendes Hoffvet, døde hun saa sackteligen bort oc fick et meget saligt oc sackte Endeligt, saa at mand fast icke kunde mercke, at hun døde eller bevegede nogen Lem derved."

Under sygdommen havde adskillige fornemme kvinder besøgt hende og tilbudt at våge hos hende og opvarte hende.

Rosis Rosen for sit blomster
 For sin ynde, dyd oc bliide
 See her alle Rosers Munster
 I een Krandtz aff Roser - Ide.

Hun blev kun 27 år gammel

Ane nr.182: Christian Ulrich von Harstall, kgl. overstalsmester.

Han blev født den 5. november 1645 på slottet i Nykøbing Falster og blev i dåben opkaldt efter den Christian Ulrich Gyldenløve, der i 1634 havde samlet hans far op i Paris, hvor han var strandet, da prins Ulrich af Danmark var blevet snigmyrdet, mens han var i dennes tjeneste.

Gyldenløve, der var sendt i en ambassade til Spanien for at invitere kong Philip til den udvalgte prins Christians bryllup i København, syntes godt om den unge mand og tog ham med på turen til Spanien og hjem igen over England og Holland. Sådan var det gået til at Harstall var kommet til Danmark. I nogle år havde han redet Christian den Fjerdes livheste til på Antvorskov, men i 1642 havde prins Christian og prinsesse Magdalene Sibylle holdt hans bryllup på slottet med hofjomfru Sibylle Cathrine von Metzsch, som sikkert må være kommet til landet med prinsessen i 1634.

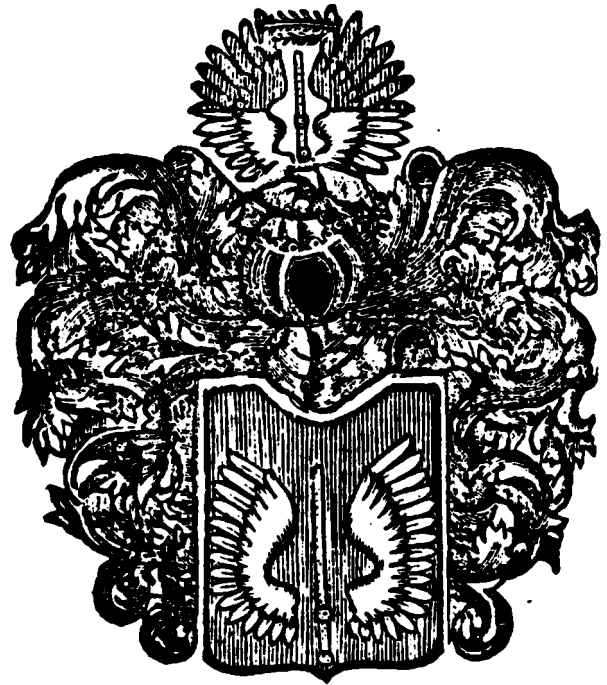
Da Christian Ulrich var to år gammel, døde prins Christian, og det var ved den tid hans far købte Berritsgaard på Lolland. Hans Vilhelm von Harstall var staldmester hos prinsen, og fortsatte i denne bestilling hos prinsessen, som fik Lolland-Falster som livgeding. Men i 1652 giftede hun sig efter et års trolovelse med hertug Frederik Wilhelm den Anden af Sachsen-Altenburg, en af de mange tyske småstater, som var opstået ved arvedelinger netop i de år. Landet var ikke større end Lolland-Falster, og det lå ved foden af Ertzgebirge mod nord i to dele, som var adskilt af en enklave af den lille stat Reuss.

I dette lille land blev Christian Ulrichs far marskal og indførte et nyt og fornemt ceremoniel. Og han glemte ikke at oplære sin søn - sine sønner - i alle adelige idrætter.

Christian Ulrich fik nemlig fire søskende, to søstre Christiane Lucretia og Magdalene Sibylla, og to brødre Johann Friedrich og Wilhelm Ludwig.

Da den gamle staldmester for Sachsen-Altenburg døde, påtog Harstall sig også denne opgave.

Harstall-våbenet: I rødt en gul stav flankeret af to hvide vinger. På hjelmen en gul stav mellem to vinger vandret delt af rødt og hvidt og foroven sammenholdt af en grøn krans.

Børnenes far stammede fra grænseområdet mellem Hessen-Kassel og Thüringen og skrev sig til godserne Creutzburg, Schrecksbach og Mihla, som alle fandtes ved floden Werra, en biflod til Weser. Desuden havde han erhvervet Berritsgaard og Pederstrup på Lolland, så når ellers tiden tillod det, var familien skiftevis i bjergene og ved havet.

Da Christian Ulrich var gammel nok - vel omkring de 15 år - sendte faderen ham ud i verden, for at han kunde prøve det, han havde lært, og udvide sin horisont og lære mere. Han har sikkert allerede på det tidspunkt været en fremragende rytter som sin far. Denne døde i 1666, og Christian Ulrich er da sikkert kommet tilbage til Sachsen-Altenburg, som omkring ved denne tid blev slået sammen med Sachsen-Coburg-Gotha.

Han giftede sig i 1669 med Maria Catharina von Einsiedel, der døde efter at have skænket ham en søn og en datter.

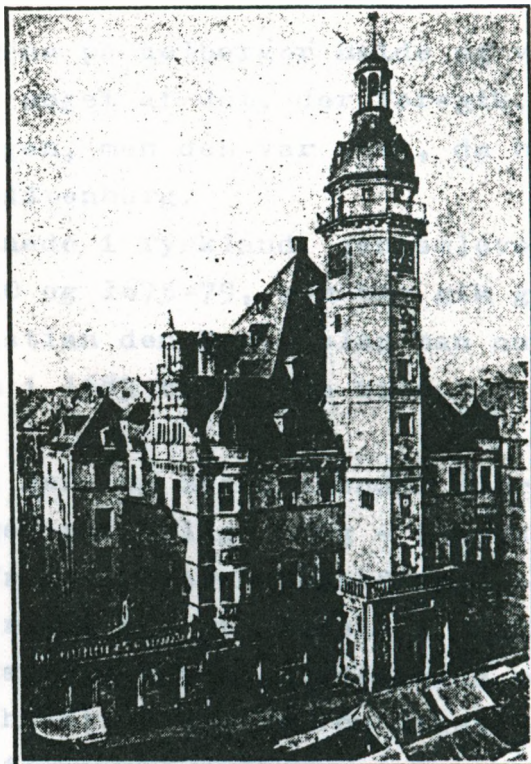
I sit andet ægteskab med Eleonore Helene von Pfuehl fik han to døtre og to sønner, så døde også hun i 1680.

Imidlertid var hertugdømmet gået i arv til 7 sønner af hertug Ernst, som døde i 1675, og der har næppe været grundlag for at holde stort stutteri med staldmester i hoget af de smålande, som kom ud af det, så i 1680 bryder Harstall op og rejser til sit fødeland, hvor han jo også har arvet Berritsgaard, Pederstrup havde han solgt allerede i 1673.

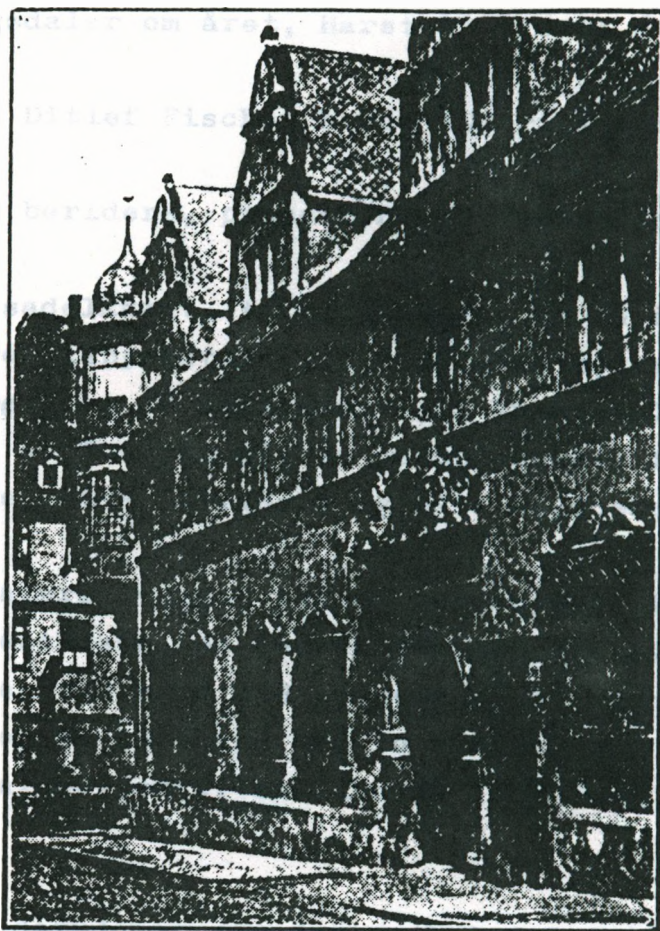
Christian den Femte var den ideelle principal for en berider som Christian Ulrich von Harstall. Han elskede alt, hvad der havde med heste at gøre, og han havde plads og råd til at holde stort stutteri med både staldmester og over staldmester.

Heroppe på Frederiksborg gik nogle af Europas bedste heste, alle farver var repræsenteret, der var stod i hver tænkelig farve plus brogede og skimler. Her var noget at tage fat på

Da Christian Ulrich var spæd, var Danmark i krig med Svenskerne, og der blev sat en masse forsvarsforanstaltninger igang på Lolland-Falster for at hindre en eventuel landgang fra svensk side.

Raadhuset i Altenburg.

Slottet i Coburg.

Her kunde han have fulgt søslagene på Kolberger Heide og ved Femern, hvis han havde forstået noget af det, der foregik. I Tyskland rasede Trediveårskrigen, men den var slut, da hans far rejste med ned til Sachsen-Altenburg.

Mens Harstall altså voksede op nede i Tyskland, gennemlevede Danmark to Svenskekrige, 1657-60 og 1675-79, som han gik glip af, og som staldmester hos Christian den Femte slap han nu også for krigen med Tyrkerne, som i 1683 belejrede Wien.

I "Kongens Haandbøger" - en art Hof- og Statskalender udarbejdet til Christian den Femtes eget personlige brug - findes i det ældste bind fra 1680 en hofrulle, hvor hofembedsmænd og betjente er opført med lønninger. På tre af bladene i denne lille bog - 12 gange 7.5 cm - kan man finde staldetatens personale. Heraf fremgår det, at Christian Ulrich von Harstall var den næstøverste i denne etat.

Overstaldmester var friherre Anton Wolff Haxthausen, som oppebar en gage af 1500 rigsdaler om året, Harstall tjente 600 rigsdaler.

Nummer tre, fodermarschal Ditlef Fischer havde 400 rigsdaler.

Så var der livknægten, to beridere, piqueuren ved jagthestene, skriver og staldskrædder.

I ridestalden var der en sadelknægt, to rideknægte, og 15 staldknægte. I den gamle og nye klepperstald (lette rideheste) var der en sadelknægt, to rideknægte og 19 staldknægte, i kuskestalden var der en geschirmester, en foderknægt, en geschirknægt, fem livkuske, otte andre kuske, otte forridere og otte biløbere.

I den nye rustvognstald (materialvogne) var en vognmester, fem kuske, fem biløbere, ni postkuske, en sadelmeger med tre sven- de og en dreng, en smed, en ridesmed med to sven- de, en vogn- og beslagsmed med to sven- de og en hjulmand med to sven- de.

Hans kongelige højheds staldbetjente: sadelknægt Jens Juel og to staldknægte.

Det var så København, men derudover var der en hel del folk i Nordsjælland, som også hørte til staldetaten.

På Frederiksborg var der foruden de førnævnte bestillinger en stutmester, et par folelestre og et par vangevogtere. Ialt omfattede staldetaten 152 funktionærer, foruden kongen selv, som kunde ride 6 heste trætte på en træningsdag.

Det samlede hesteantal i 1680 var 170, det laveste antal i hele Harstalls tjenestetid, men det hænger sikkert sammen med, at den nylig afsluttede krig har kostet en del heste livet. Det er muligvis også forklaringen på, at der havde været 284 heste på kost, sikkert udskrevne heste, som er blevet afleveret i årets løb.

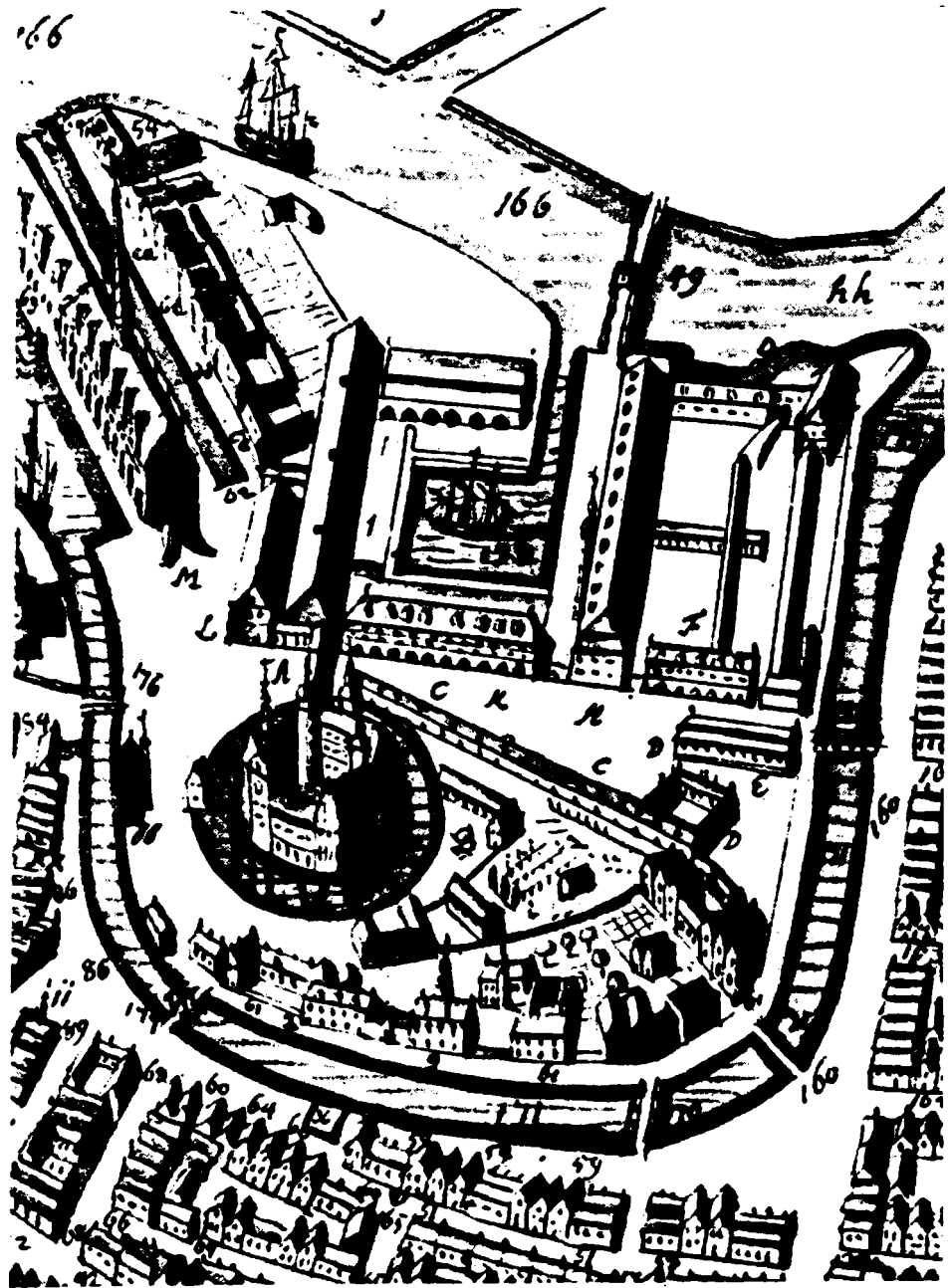
Både i stod og vognspænd søgte Christian den Femte at rendyrke følgende lød: hvid, hvidgrå, blåskimlet, sort, brun, rød, gul, tigret og broget, så det var nødvendigt med et stort hestemateriale.

Til skole- og manegeheste benyttedes den berømte danske hest, Frederiksborghesten, der var opstået ved forødling af den gamle landrace med indførte italienske og spanske hingste, samt med polske og tyrkiske stodhingste.

Til parforcejagterne holdt man et engelsk stod, så det kunde være helt i stilen, og til væddeløb havde man nogle såkaldte Coureurs. Spandhestene for de tunge karosser var svære vognheste af blandet race, mens rustvognshestene var mindre og noget tarveligere. Endelig var der pasgængere, Wallacher, Stutzohren og muldyr.

Man kuperede ørerne på en del af hestene, for at få dem til at virke kraftigere og større, og få hovedet til at se mindre ud, en af baroktidens ideer var jo de stærke kontæster.

Staldetatens hovedsæde var imidlertid på slotholmen i nær tilknytning til det gamle københavns slot. Det er vel tænkeligt, at Christian Ulrich von Harstall med sin familie kan have logeret hos Haxthausen i dennes embedsbolig for enden af den lange ridestald, men han kan også have haft bolig på selve slottet. Ofte boede dog familien på Berritsgaard på Lolland, hvor de var i nogen grad beskyttede mod hoffets letsindige påvirkninger. Til staldmesterens løn hørte også gratis foder til hans private heste.

Resens „Atlas Danicus“ (1674). Udsnit af Københavns-Kort med Slotsholms-Området. Faksimile. Kgl. Bibliotek.

Den lange ridestald er mærket C.
 Overstaldmesters bolig mærket D.
 Ridehuset mærket E.
 Ridebanen ved slottet og stalden mærket B.

Der udfoldede sig dagligt et myldrende liv på den store ridebane, når kongen og hans staldmestre, kavalerer og officerer trænede deres heste, chevaux de manege, de bataille, de chasse eller de coureurs. Beridere og skolarer perfektionerede de unge remonter i den høje, klassiske rideskoles strenge dressurregler ved indspænding mellem Pilar-søjler, longering med næsebånd, longearbejde med spansks rytter og andre instrumentia.

Udover de kunstrette gangarter, volter og vanskelige spring indøvede man ringrenden, hesteballet og karussel-exercitium.

Hele denne brogede verden kan genfindes på en række smukke gamle billeder, som hænger på Rosenborg. Ialt er der 24 billeder, hvoraf halvdelen viser den højere rideskole, mens den anden halvdel viser karussellens dystprøver. Billederne er fra 1690.

Et kapitel for sig var de farveprægtige, perlestukne og brodede sadler. Ridetøjet havde tilsvarende farver og var udstaffet med bånd og sløjfer.

Hovedtøjets vældige stangbid var et hårdt dressurredskab i rytterens hånd, og de fandtes i utallige variationer. Til udstyret hørte også kraftige sporer og en meterlang bøjelig birke- eller hasselridepisk, som rytteren holdt i højre hånd.

Ug så alle de rideudtryk, det er føjet med: passage, croupe au mur, spansk trav, pirouette, levade, pesade, croupade, balotade, og capriole. De sidste to spring var kulminationen af ridekunsten, glanspræstationerne, der altid forbløffede publikum.

Dog højdepunktet af pragtudfoldelse og ridekunst nåede den kongelige staldetat på de særlige festdage, hvor hoffets prægtige karusselskuespil for den store offentlighed gav folket anledning til at hylde majestæterne.

Oprindelsen til karussellen må søges helt tilbage i de gamle kampspil og figurriden i Hellas i den klassiske tid. Hovedindholdet var allerede dengang de militære øvelser. Karussellen var "une fete militaire ou une image de combat", som Guériniere skrev det.

7. Prins Jørgen (?) ridende hvid Hingst „Svaan“ i spansk Trav. Dragt: rød, guldbroderet. Saddeltøj: sort. I Baggrunden „Sparepenge“ (ved Frederiksborg). Maleri paa Rosenborg.

11. Kong *Christian V* ridende sort Hingst i Pesade. Dragt: gul Køllet, gule, sølvbroderede Ærmer, blaa Opslag. Saddeltøj: rødt. I Baggrunden Frederiksborg. Maleri paa Rosenborg.

9. Kronprins Frederik (IV) ridende hvid Hingst i Pirouette. Dragt: rød, guldbroderet, grønt Foer og Opslag, røde, guldsribede Benklæder. Elefantordenens blaa Baand. Saddeltøj: sort, guldbroderet. I Baggrunden Kronborg og Helsingborg. Maleri paa Rosenborg.

13. Prins Jørgen (?) ridende blaaskimlet Hingst „Pompeux“ i Capriole. Dragt: lyserød, højrod Besætning. Saddeltøj: grønt. I Baggrunden Antvorskov. Maleri paa Rosenborg.

Lige som til sydens karyevaller gik der lang tids forberedelser forud for en karussel, hvor dragter og andet udstyr blev valgt og fremstillet i to sæt farver til de to udvalgte kvadriller. På festdagen stillede kombattanterne op til optog, og så drog det prægtige selskab gennem byens menneskefyldte gader for at slutte på ridebanen, hvor de tilstrømmede menneskemængder blev vidner til en rigdom af vekslende, spændende og skønhedsfyldte optrin ledsagede af koncerter, recitationer og fyrværkerier. Somme tider afsluttedes det hele af dyrekampe, men sådan et program var også beregnet til at vare hele dagen.

Rytterne var iførte pragtfulde, kostbare dragter, allegoriske græske eller romerske kostumer, som Christian den Femte på Høsten på Kongens Nytorv, taget lige ud af en karussel. Pager bar på lanser og andet udstyr, biløbere og staldbetjente førte håndhestene frem, trompeter, trommer, pauker, oboer og piber forkyndte opstilling og start.

Selve karussellens festspil indledtes med ringstikning. Mellem to pragtfulde broncestolper var ophængt en ring, der var inddelt i felter, i højde med rytterens hoved og ud for hestens højre øre. Tilridningen skete i strakt karriere, og der var en lang række regler for pointgivning og fejlpoints.

Den kongelige staldetats gamle karusseltøj findes endnu bevaret. Lanser af træ, 216 cm lange, lansebænke, kastespyd, morianhoveder af træ og tyrkerhoveder af papmaché, blikskjold, harnisker og flintepistoler, alt sammen vel knap så gammelt som Christian den Femtes tid, men hovedsagelig svarende til billederne fra hans tid.

Somme tider øvede damerne ringstikning til vogns, en af hoffets mange forlystelser.

Næste øvelse var hovedrenden, en våbenprøve, hvor der var lansestikning, spydkast (146 cm lange) mod morian-, tyrker-, Medusa-, satyr- eller faunhoveder, hvorpå man skød til måls efter den eller huggede dem af med sabel fra hesteryggen. Ved disse øvelser var der otte hoveder anbragt på søjler, mens det sidste stod på jorden og skulde spiddes og bortføres på højt løftet kårdespids. Også her var strenge regler for gennemførelsen, og

A. C. Lamoureux: Rytterstatue af Kong Christian V. (Originalstatuen) Kongens Nytorv, København.

der gaves mange muligheder for strafpoints eller simpelthen diskvalifikation, og så var der ingen mulighed for at gå videre til næste disciplin.

Det var Quintan-løbet, et dystløb mod en træfigur, som skulde rammes meget præcist i midten for ikke at snurre rundt og slå rytteren i ryggen, et signal til ham, at han var til grin for hele folket. Quintanen kunde også være indrettet, så den tømte en spand vand i hovedet på den uheldige modstander.

Derpå kunde man afholde en slags skin turnering, hvor de godt udpolstrede ryttere kæmpede med stumpe lanser, så det hele var ganske ufærligt. Hestene var således uden hestepanser, og de var trods alt kostbare.

Nu kom selve karusselløbet, der bestod i kast med hårde, forgyldte gibskugler mod modstanderne, som dækkede sig med deres skjold.

Som en glansfuld sortie fulgte hesteballetten, ledsaget af instrumentalmusik, og den frembød ved sin meget varierede kvadrille- og volteridning et livligt og strålende skue. Der fordredes hertil overordentlig præcisionsridning af habile ryttere, og solopræstationerne, som blev redet af den kongelige rideskoles beridere, gav anledning til bragende bifald fra tilskuerpladserne.

Den højtidelige præmieuddeling, som fulgte på dagens lange og imponerende program, bestod af guldbægre, pragtkårder, fornemme pistolpar, ædle rideheste, strålende smykker, smukke dragter og alt, hvad der var værd at eje.

Sådan en karussel krævede naturligvis masser af plads. Det var yderst sjældent, man nøjedes med pladsen i det store ridehus, ja selv Amagertorv, som var blevet brugt hertil i gamle dage, var under Christian den Femte blevet for småt. I reglen foretrak kongen Slotsholmens eller Rosenborgs ridebaner som ramme om disse pragtforestillinger.

I Rosenborg have er endnu bevaret to høje granitsøjler med kobberkugler på toppen til ringridning eller ringstikning, de er fra Christian den Fjerdes tid.

15. Karusselrytter paa gulbroget Hingst, Ringrending. Heroisk Dragt, gult Skørt og Ærmer. Saddeltøj: blaat. Maleri paa Rosenborg.

16. Kronprins Frederik (IV) ridende brun Hingst. Ringrending. Heroisk Dragt, grønt Skørt, Guldsmors Underærme. Saddeltøj: rødt. Maleri paa Rosenborg.

17. Karusselrytter ridende rødbrøget Hingst. Hovedrenden. Heroisk Dragt, rødt Skørt, grønne Ærmer. Saddeltøj: grønt. Maleri paa Rosenborg.

18. Prins Jørgen (?) ridende lysebrun Hingst. Hovedrenden. Rustning, rød Frakke, grønt Foer. Saddeltøj: grøn. Maleri paa Rosenborg.

Der findes bevaret et program til en karussel, som skulde have været afholdt i anledning af Christian den Femtes fødselsdag i 1685. Det er en bog i tværfolioformat, indbundet i rødt Maroquinbind med kongens monogram i guldtryk på forpermen. Heri er gengivet de forskellige opstillinger i store træk inclusive en antydning af en koreografi til hesteballetten og en række illustrationer i guld, sølv og farver.

"Disposition des Könichligen Carousels, welches angesetzt war zu halten in Copenhagen auff den Newen Königs Marckt den 13. April Ao 1685."

Det blev som antydnet ikke til noget, fordi kongens mor, enke-dronning Sophie Amalie døde den 20. februar, og den påfølgende hofsorg forhindrede festen.

Forberedelserne havde dog været igang, og adskillige udgifter havde været afholdt, således 300 rigsdaler til staldmester C.U. v. Harstall "til hielpe ved carosselen."

Heri opregnes navnene på alle de inviterede deltagere, og hvis man har fået den opfattelse, at Harstall stod kongen særligt nær, vil man af hans placering i kvadrillerne se, at der var adskillige, der var betydeligt nærmere. Faktisk var han rumpen af anden kvadrille.

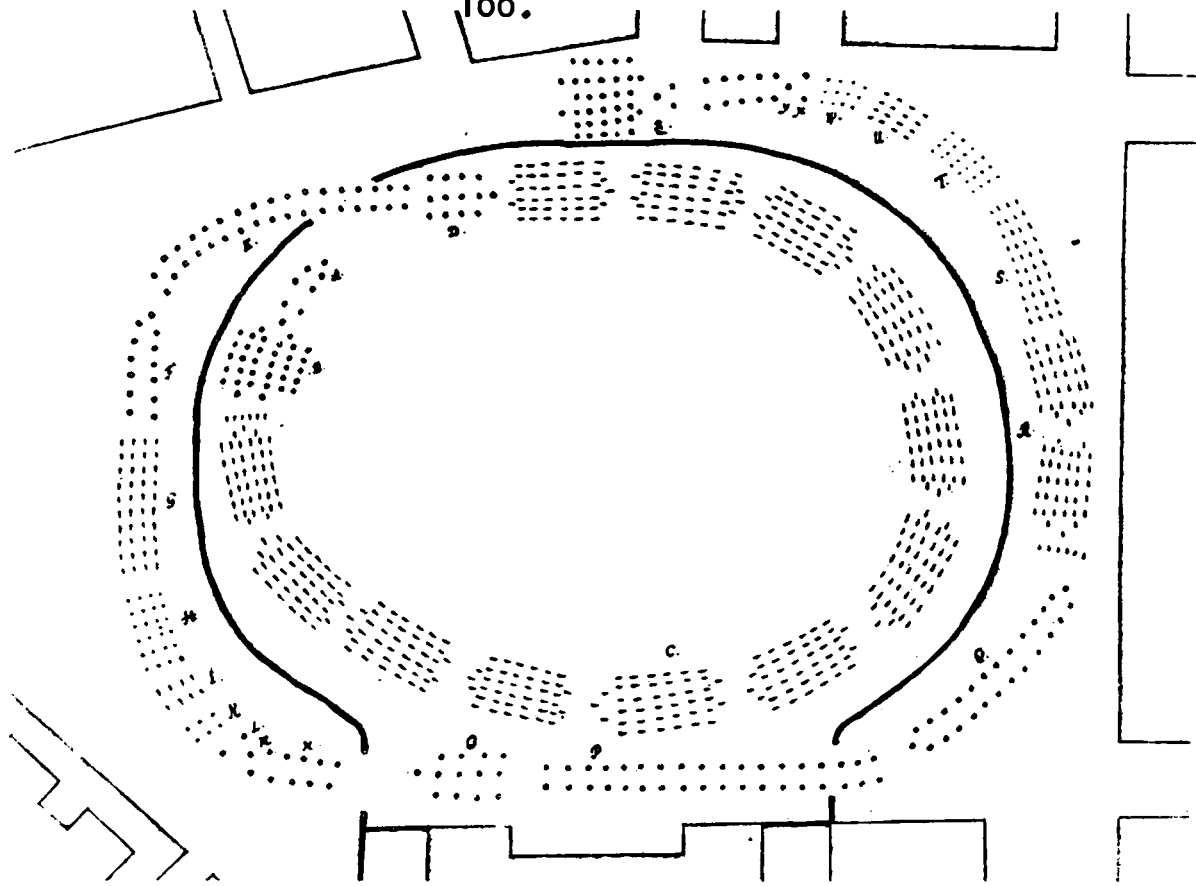
Dommerne (Judicirers) ved kampene var Gros Cantzeler grev Ahlefeldt, feltmarskal grev de Roy, geheimeråd baron Jens Juel og generaladmiral Niels Juel.

Kongens parti, Blawe Esquadrille, bestod af følgende deltagere. Maistres de Camps: geheimeråd Otto Schel og generalmajor Hans Schack. Chef: "Ihre Königl. Mayst, der König." Maintenateurs: hertugen af Wirtenberg og grev Revenklaw.

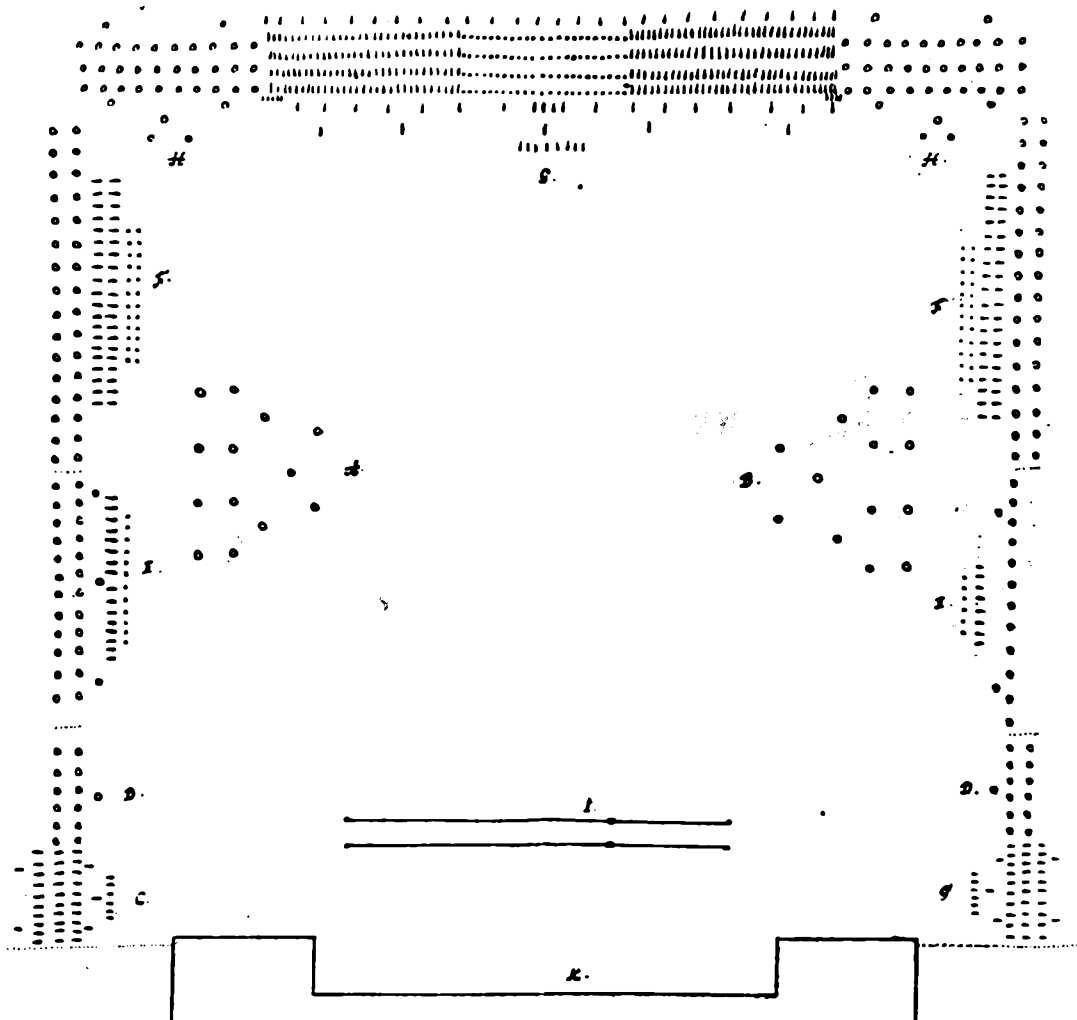
Die anderen seindt: geheimeråd baron von Winterfeldt, overkammerjunker von Knuth og overstaldmester von Haxthausen, samt oberst Ples, oberst Tramp, oberst Palle Krage og kammerjunker Donep.

Nahmen derer so die schulen machen: kongen, baron Winterfeldt og Haxthausen.

Det andet parti, Rohte Esquadrille, var underlagt grev Gyldenløve, kongens ældre halvbror Ulrik Frederik, som var hoffets

Disposition til den kongelige Karussel paa Kongens Nytorv d. 13. April 1685.
Opmarch ud for Charlottenborg. Manuskript. Rigsarkivet.

Karussel-Kvadrillernes Opstilling. Manuskript. Rigsarkivet.

utrættelige underholdningsminister. Hans parti bestod af følgende: Maistres de Camps: geheimeråd Marcus Gøe og etatsråd Moens Scheel. Chef: "Ihre hohe Exelenc Graff Gùldenlów." Mainteneurs: overmarskal von Bülow og overceremonimester von Gersdorf. Die anderen seindt: oberst baron von Löwendal, etatsråd Otto Krabbe, etatsråd Niels Krage, marskal von Lützow, envoyé von Ahlefeldt, kammerjunker von Winterfeldt, kammerjunker von Bönenbourg og staldmester von Harstall.

Men han var mellem dem, der skulde ride skoleridtet for røde kvadrille: Ulrik Frederik Gyldenløve, kammerjunker Winterfeldt og staldmester Harstall.

Hoffets damer skulde have siddet i Gyldenløves gård, det nuværende Charlottenborg. Alle pladser i de omliggende gårde var udsolgt længe før aflysningen.

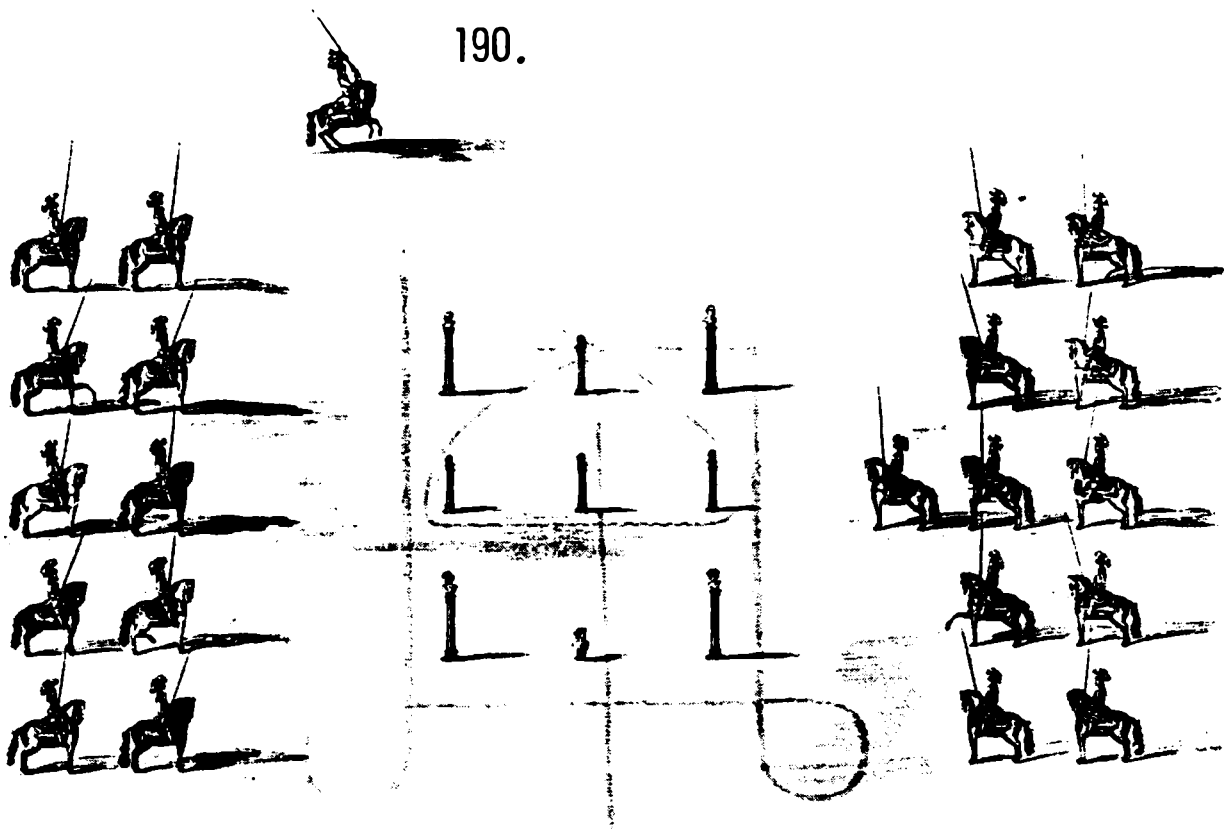
Toget skulde være åbnet af fodermarskallen med fire furerere, et kompagni af livgarden til hest og en bataillon af fodgarden. Dernæst fulgte efter planen de røde riddere i rødt og sølv på hvide heste. Forrest red en paukeslager og tolv trompetere, så fulgte riddernes 34 håndheste, chefens berider og hans tolv håndheste, riddernes 40 lakajer og 24 pager, chefens otte lakajer og seks pager, efter dem de to kampdommere og endelig ridderne med Gyldenløve selv i spidsen.

De blå riddere, som var klædt i blå og guld og rød på sorte heste fulgte i samme rækkefølge, dog havde kongen to beridere og 24 håndheste, og der var stukket to kompagnier af drabantgarden ind foran lakajerne og pagerne. Hele toget sluttede med et kompagni af livgarden tilhest.

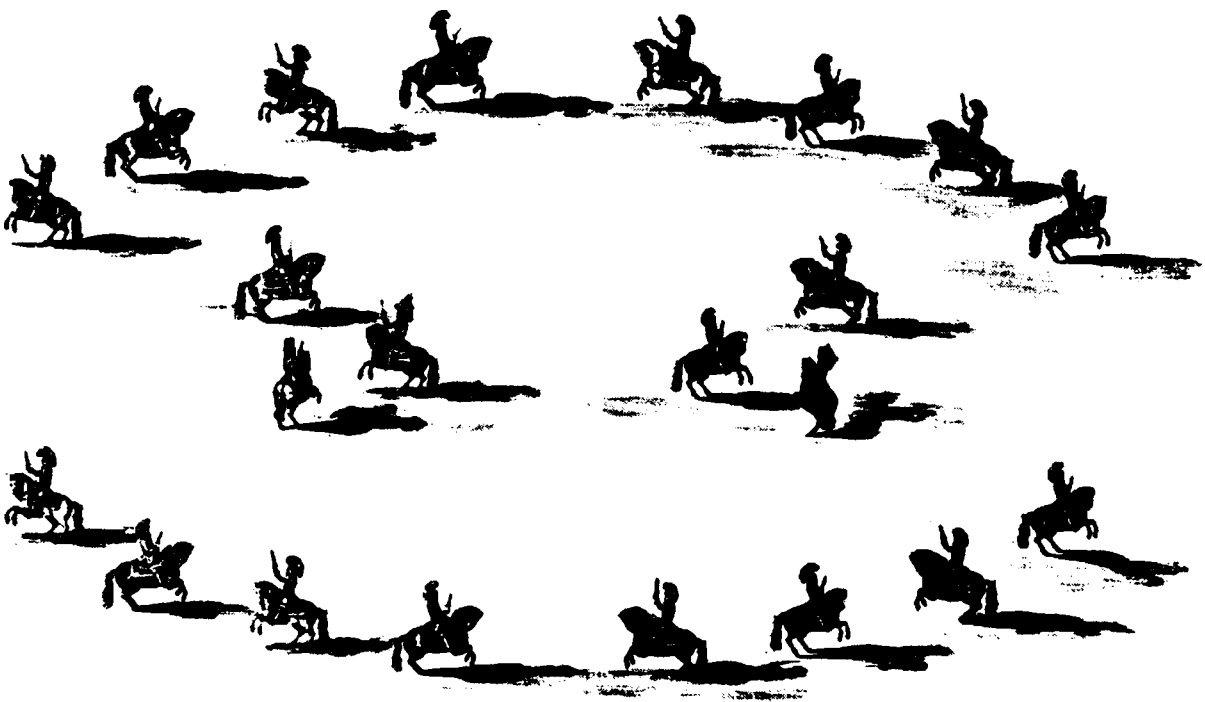
Når alle havde fundet deres pladser, skulde Neptun og Aeolus komme kørende ind på kamppladsen i en kunstig maskine og synge en sang, der spottede Mars og udfordrede til et dystløb på havet ved sommertid.

Første præmie havde været et bæger af massivt guld med inskription.

Hovedrenden. Nifigursløb. Karussel-Manuskript 1685. Rigsarkivet.

Militær Eksercits. Karussel-Manuskript 1685. Rigsarkivet.

Forresten var livet ved hoffet en ustandset strøm af forlystelser. Man susede fra det ene til det andet. Ballet, opera, teater, fastelavnsløjer på Amager, parforcejagt ved Frederiksborg, hofbal på Rosenborg, karussel på Københavns slot, maskebal, væddeløb, turnering til fods, hyrderomantik. Det fik aldrig ende.

Den 19. april 1689, hvor man formentlig endnu på femte dag fejrede kongens fødselsdag, blev der afholdt opæra på slottet Sophie Amalienborg, hvor der var indrettet operahus.

Naturligvis var staldmesternes børn jævnligt ved hoffet, og på denne dag var i hvert fald hans datter Eleonore Sibylle kommet til opera ved hoffet.

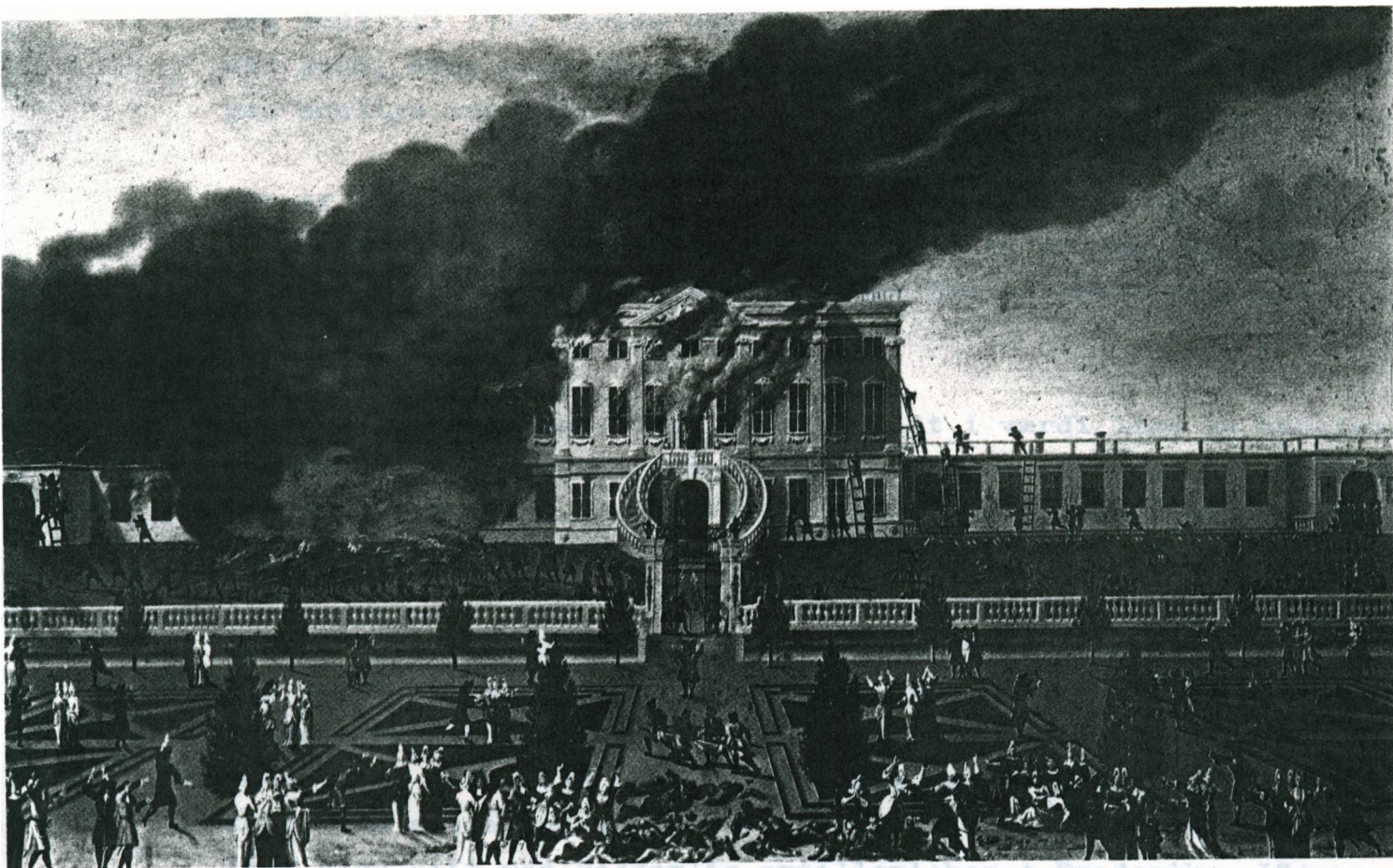
Det lille operahus var - som så meget af enevældens pragt - af træ, som var kamufleret med gips og forgyldning. Der var samlet ca. 250 tilskuere, og der var mange børn imellem, som sagt også Harstalls. Pludselig udbrød der ved et uheld brand i teatret, og i den opståede panik omkom over 200 af de 250 tilstedeværende, og blandt de omkomne var Harstalls yngste datter, som vel har været et halv sned år. Den ældste, Dorothea Magdalene, som også må have været tilstede, overlevede den forfærdelige katastrofe. Sønnerne har sikkert allerede været under uddannelse i udlandet.

Militærparader var også blandt kongens største fornøjelser, og det var en kostbar fornøjelse, men da der udbrød krig i Europa, kunde han leje sine tropper ud, dels til den tyske kejser og dels til Englænderne. Derved fik han råd til andre fornøjelser, og tropperne blev krigsvante.

Kongens største glæde var dog jagten. Han blev hurtigt ældet, så han måtte opgive at ride, men så kørte han i stedet, og man sørgede for at vildtet var tilstede, hvor han kom frem.

Ja, man afholdt sågar jagter i slotgården på Københavns slot, hvor man slap forskellige dyr løs og skød på dem fra slottets vinduer. Vildsvinejagt, hjortejagt, harejagt, hvor pagerne måtte løbe rundt og jage de forskræmte dyr op hele tiden, rævejagt, som foregik på lignende måde. Det kunde godt være farligt at være page ved hoffet.

Det var ikke enestående for Danmark. Der findes således adskillige billeder af sådanne jagter i Dresdens slotsgård.

Operahusets brand.

I 1698 overværede kongen en jagt i Dyrehaven, hvor han på nærmeste hold vilde overvære, at en hjort fik nådestødet, men den havde endnu kræfter til at vælte kongen og trådte på ham, så han i sin svaghed ikke siden genvandt sin førlighed.

Aret efter døde han.

Med Christian den Femtes død fandt Christian Ulrich von Harstall tiden inde til at trække sig tilbage fra hoffet. I 1697 var han blevet overstaldmester, og kongen havde også på andre måder vist ham sin påskønnelse i form af jordegods, som han fik lagt til Berritsgaard.

Måske havde han fornemmelsen af, at staldetaten ikke under den nye konge vilde få sådanne vilkår, som under den afdøde.

Fra 1699 til 1719 levede han en tilbagetrukken tilværelse på sit gods, hvor han, som det fortælles, dyrkede alle berømmelige, adelige idrætter.

Der er ingen tvivl om, at han var det, man kalder en hofyndling, men han var på den anden side ikke en af dem, der svansede om i salonerne. Han har fået lov til at bestille noget for sin yndest.

Om hans gods kan man sige, at det faldt i værdi lige så hurtigt, som han købte mere til for at runde sine besiddelser af, så det var ikke mere værd, da han døde, end da han arvede det fra sin far, måske snarere mindre.

Sønnen Hans Wilhelm gjorde sin far den store sorg at gå over til katolicismen, da han blev "premier gentilhomme du Cardinal de Medicis" ved hoffet i Florens.

En datter, Charlotte Sophie blev gift med Johan Chr. Körbitz og købte sin søster ud af Berritsgaard. Søsteren, Dorothea Magdalena blev gift med kejserlig artillerioberst Frederik v. Lützu.

Christian Ulrich von Harstall døde den 4. september 1719. Hans tredje hustru, Dorothe Sophia von Offenbergh overlevede ham i fem år.

Christian Ulrich v. Harstall(?).

Overstaldmester.

1645—1719.

Miniature Gotha Museet.

Sjogvættur fremmed allernaadigt Voris Overstald-
 mester Christen Ulrich von Harstall for ditti
 fangs allrindrodning indgiver Regjels, angaaende
 Voris Hofte forrest og ligte Aar 1698, saapaa all for
 vning, sinde for sig selv, eller Voris allernaadigt
 Villie og Befaling rephent. Skerent paa Vorst Høst
 Kjøbmefælu den 14 Marsj Aar 1699.

Christian
 Møth.

Ane nr,183: Eleonora Helene von Pfuehl g.Harstall, død 1680.

Vi ved så at sige intet om hende og hendes slægt. Hendes bror, Kurt Christopher von Pfuehl var sachsisk geheimeråd og hofmester, formentlig under kurfyrst Johann Georg den Tredie, som regerede i Dresden 1680-1691 - måske også både under hans far og under hans søn - begge at samme navn.

Selv blev hun gift i 1673 med staldmester i Sachsen-Gotha-Altenburg Christian Ulrich von Harstall, hvem hun skænkede 4 børn, hvorpå hun døde i 1680. Hun kom altså ikke med ham til Danmark, men hendes børn fik efterkommere her.

Ane nr.184: Peter Kühle i Stade nævnt 1651.

Han er lige så ukendt som den foregående. I 1651 er han medunderskriver af en protestadresse mod den svenske regering i Bremen-Verden.

Han er muligvis omkommet, da en trediedel af byen brændte ned i 1659. Han er rimeligvis far til Nicolaus Kühle, der er biografert som nr.92.

Ane nr.186: Nicolaus(Claus) Sommer, borgmester i Krempe.

Nede i Holsten, ude i marsken, nær ved Elbens munding, ligger den lille by Krempe, som netop ved den tid, vi nu skal beskæftige os med, havde fået en formidabel konkurrent i Christian den Fjerdes nye påfund, Glückstadt, som med store bekostninger var blevet bygget helt ude ved kysten på opfyldte grunde, en by og fæstning, som skulde reducere Hamburg til en landsby, havde kongen tænkt sig.

Krempe var også en fæstningsby, men lå ved Krempe å et stykke inde i landet på randen af Gesten, det faste land. Her blev han født den 13.oktober 1624, og de første 10 år af hans liv blev en lange kæde af katastrofer.

Hans far, Hans Sommer var borger i Krempe, moderen Wolber Görries var præstedatter fra Neuenbrook, en lille by mellem Krempe og Itzehoe.

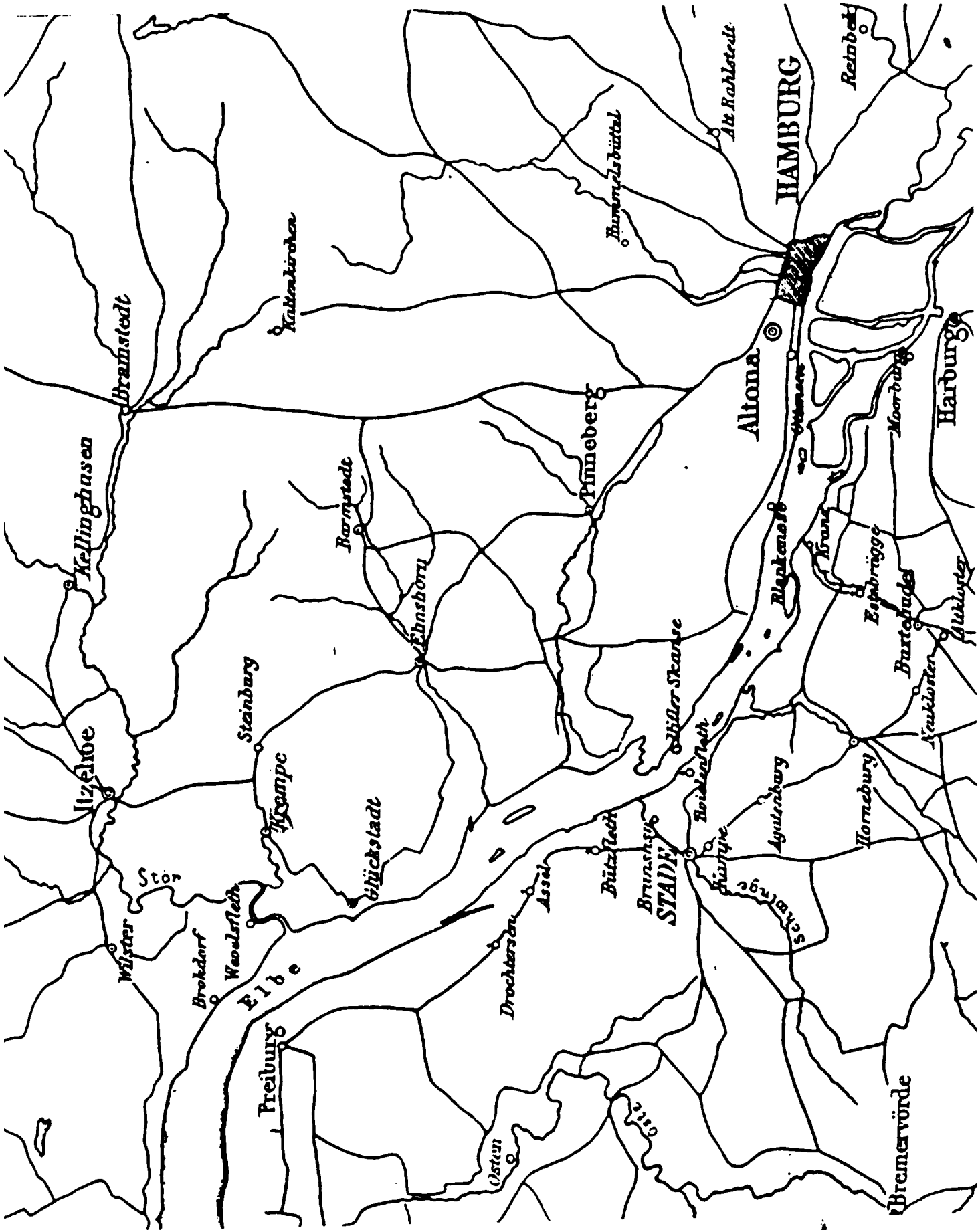
Ulykkerne startede allerede i februar 1625 med en stormflod, som snart blev fulgt af en pestepidemi. Så gik Christian den Fjerde frivilligt ind i Trediveårskrigen, landeværnet blev nu indkaldt, og overalt gik man igang med at anlægge skanser. Også Krempes befæstninger blev forstærket.

I 1626 blev Christian den Fjerde udmanøvreret af Tilly og slået ved Lutter am Barenberg. Krigen rykkede faretruende nær. I 1627 rykkede den ind i landet.

Sidst i september - først i oktober var Glückstadt og Krempe stort set de eneste steder, der ikke var erobret af de kejserlige. Da lille Claus fyldte 3 år, var byen indesluttet af fjenden.

Krempe havde dengang en besætning på 1200 mand, og magasinerne var fyldt til 2 måneders forbrug, men dels fra Glückstadt, der havde søværts forsyning, og dels andre steder fra fik Krempe suppleret sine lagre op.

Belejringen blev ledet af oberst Torquato Conti, forsvaret af Jørgen von Ahlefeldt og den franske oberst Franz Tetrant.

Situationen i Krempe var rædselsfuld. 1200 franske soldater i kvarter i denne lille by. Alle gader var fulde af kreaturer, dels borgernes egne, dels fra bønderne i omegnen, som også i stort tal selv havde søgt ly i fæstningen. Mad var der altså nok af i starten, men pladsen var kneben.

Den store garnison af franske soldater var ganske udisciplinerede, de slagtede bare løs efter forgodtbefindende og kogte og stegte overalt, hvor det kunde falde sig, mens de lod slagteaffaldet ligge og flyde. Kvæget blev selvfølgelig opskræmt af blodlugten og trampede selv de svagere dyr ned, det blev farligt at færdes i gaderne.

Rakkeren kunde ikke overkomme at fjerne alle indvoldene, og vi ved, at ærlige folk dengang ikke kunde befatte sig med at røre denslags, så stanken har været forfærdelig, og snart begyndte sygdomme at grassere i byen.

De franske soldater var tilmed så skamløse, at de planlagde et oprør, der skulde føre til fæstningens overgivelse og deres egen hjemsendelse til Frankrig ad søvejen.

Endnu var indeslutningen ikke så gennemført at forbindelsen til Glückstadt var blevet afbrudt. Ved juletid begyndte man udskiftningen af frankkmændene med andet mandskab, da man var blevet klar over intrigerne, men først i februar var denne udskiftning tilendebragt.

Netop i den periode - den 12. januar 1628 - døde den lille Claus' far, Hans Sommer. Var han med i et af disse gennembrud til nabo-byen, så han blev dræbt i en fægtning, eller var det en gal ko, der stangede ham. Måske døde han fredeligt i sin seng af en af de grasserende epidemier.

I februar lod Ahlefeldt forstæderne afbrænde inclusive kirken for landsognet, så de ikke skulde danne beskyttelse for fjenden.

Ved fastalavnstid foretoges der et udfald i retning af Wevelsfleth - godt understøttet af bønderne, som ventede hjælp fra Ditmarsken, men da Ditmarskerne udeblev, måtte Kremperne trække sig tilbage.

Omkring 1. april forsøgte man at generobre Steinburg, men, da Kremperne^s anfører faldt, trak de sig tilbage efter hård kamp.

Handwritten text, possibly a title or description, written vertically in a cursive script.

Det flade land var selvfølgelig sat under vand, så der kun var digerne at færdes på for fjenden, mens de lokale folk vidste, hvor man kunde vade eller ride sikkert.

Helt ind i juli måned fastholdt Kremperne landsbyen Neuenbrook, og før de blev fordrevet, stak de ild til kirken og alle gårde. På den tid må også Claus' morfar, pastor Heinrich Nicolaus Görries have søgt tilflugt i Krempe.

Samtidig med tabet af Neuenbrook gik også Glückstadtforbindelsen tabt. Et sidste forsøg på at hævde forbindelsen strandede, da Ahlefeldt kom for sent til kampen med sine Kremper.

Hen på eftersommeren kom Wallensteins berømte ryttergeneral v. Pappenhein, og han gjorde det klart, at Glückstadt ikke kunde indtages, så længe Krempe ikke var taget, hvorfor fjendens opmærksomhed nu blev rettet mere mod Krempe.

Der findes en skitse fra Pappenheims besøg, der viser Krempe med de fremskudte skanser, man havde bygget til lejligheden, samt den fjendtlige lejr og de løbegrave, man førte frem mod fæstningen.

Det var ved at være slut med den første tids overflod. Der var stadig mange mennesker i fæstningen, men kvæget var fortæret, og befolkningen begyndte at lide nød. Brød var det småt med blandt de civile, og man levede nu fortrinsvis af fisk, som der netop det år var særlig mange af i voldgravene.

De har nok været tiltrukket af det meget slægteaffald, som man har smidt ud - og måske af ligene, af de soldater, som ikke kom med tilbage fra udfaldene.

I oktober ankom Wallenstein med nye tropper, og nu blev indslutningen så tæt, at ingen forsyninger mere nåede frem til byen.

Også de fjendtlige belejrere led imidlertid nød, da de ikke havde de samme muligheder for at fiske, og den danske flåde på Elben afskar dem fra forsyninger ad søvejen.

Glückstadt fik nye troppeforstærkninger og foruroligede fjenden med stadige udfald, derfor gav den listige Wallenstein Krempe et meget fordelagtigt tilbud, hvis de vilde overgive sig og fæstningen.

Krempe og Glückstadts Belejring 1628.

Sådan var situationen, da belejringen havde stået på i et år.

I Krempe brændtes der 138 huse i forstæderne og 79 i selve byen, 41 huse i byen blev revet ned. Og det var kun en lille by.

Lille Claus Sommer var nu blevet 4 år gammel, og den kost, han fik, var næppe den gunstigste, og han fik givet for lidt. Da det faktisk var begyndt at knibe stærkt med forsyninger, indvilligede Ahlefeldt, og den 14. oktober drog militæret af, efter at Ahlefeldt havde ladet det sidste pund brød dele ud -

"mit Sack und Pack, Ross und Wagen, Bagage und alle Zubehör, fliegende Fahnlein, Ober- und Untergewehr, brennenden Luntten, schlagendem Spiel" - ad Glückstadt til.

Ahlefeldt medbragte en kvart stegt rotte som bevis på nøden, men det er den almindelige mening, at i hvert fald militæret og særlig officererne havde rigeligt med mad til det sidste.

Wallenstein lagde nu en besætning på 1500 mand ind i byen, så forsyningssituationen blev ikke stort bedre end før. Dog kunde modige folk nu forsøge sig i omegnen.

Havde Ahlefeldt ventet nogle dage, vilde Wallenstein være kommet i en svær knibe, for den 17. oktober blev hans lejr ødelagt af den stormflod, som man har kaldt "die Allerheiligenflut", og hele lavlandet blev nu igen oversvømmet for resten af vinteren.

To fødselsdage kunde Claus have fejret under belejringen, hvis man ellers føjrede noget som helst i de dage.

Hans morfar, den gamle præst fra Neuenbrook, døde også nu i 1629, enten det nu var fjenden, sulten eller pesten - der vendte tilbage - som tog ham.

1630 fortsatte med pest, der var stormflod igen i juni måned, og, da der nu var sluttet fred med kejseren, fandt Hamburgerne tiden inde til et internt protestantisk opgør om den lille irriterende toldstation, Glückstadt, som de indesluttede fra alle sider, fjernede alle skibe og forhånedet det danske flag, som de slæbte i vandet efter et af deres egne skibe.

Den dermed følgende uro, har Krempe ikke kunnet undgå at mærke.

Claus Sommer var nu blevet seks år gammel, og han havde ikke kendt andet end krig, pest og naturkatastrofer.

Hans far og hans morfar var døde, og hans mormor, Wolber Sieben var rimeligvis flyttet ind til sin datter i Krempe.

Wolber er selvfølgelig det samme ord som Valborg. Hendes mands efternavn, Görries - udtalt med j i begyndelsen - er det samme som Jørgensen.

I de følgende år var der stadig stridigheder med Hamburg, men Christian den Fjerde satte sig i respekt med flåden, og admiral Pros Mund blev sat til at patruljere Elbmundingen, og så - i efteråret 1634, natten mellem den 11. og den 12. oktober kom den store stormflod, som druknede adskillige kirkesogne og endnu flere landsbyer, og på Claus' 10 års fødselsdag stod hele marsken under vand, og der rådede fortvivlelse og skræk overalt. Man regner med, at der døde 10.000 mennesker og 50 tusinde husdyr.

"Trutz nun, Blanke Hans", sagde friserne, da de havde bygget deres diger, og Blanke Hans kom. 44 digebrud kender man fra denne katastrofe, og denne gang var Claus ikke for lille til at forstå, hvad der skete.

Måske var det Vorherres svar på Christian den Fjerdes overdådige festfyrværkeri ved sønnens store bilager i København.

Da Claus var 12 år, kom pesten igen, men så gik der godt nok nogle år, hvor alting artede sig roligt og fredeligt. Øksnehandelen gik godt, og der strømmede penge til Krempe, der jo først og fremmest levede af denne transithandel.

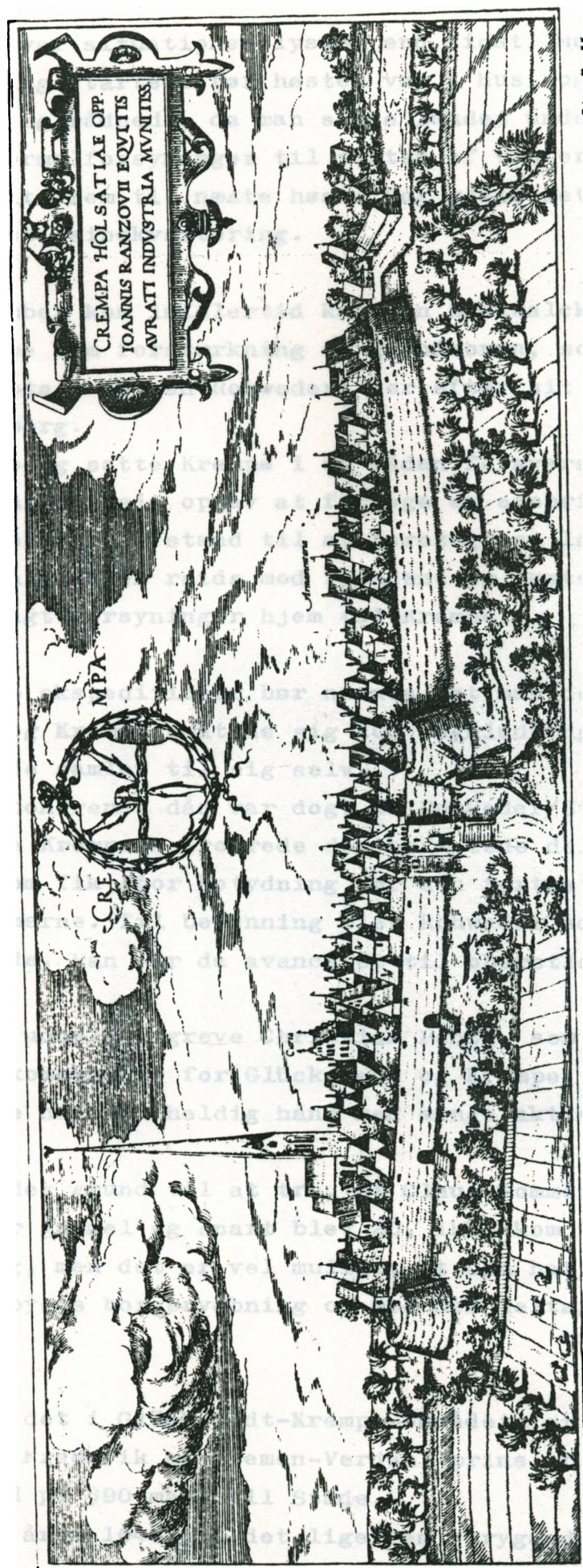
Så fik vi krig igen.

Denne gang kom Svenskerne uden krigserklæring. Pludselig overskred Lennart Torstensson grænsen til Holsten med en hær. Det skete den 12. december, og før nytår var hele Holsten besat på nær den lille Krückskanse og de to fæstningsbyer Glückstadt og Krempe.

I oktober var Nicolaus Sommer fyldt 19 år, og 14 dage senere blev fyrstbiskop Frederik af Bremen, den senere Frederik den Tredie af Danmark gift i Glückstadt med Sophie Amalie, en stor-slået fest i den lille by, men unægtelig kun en svag afglans af storebror Christians i København i 1634.

De Kremper-borgere har dog sikkert været en tur til Glückstadt i et betragteligt antal. Måske også Claus Sommer.

Men nu var festen forbi, nu var Krempe igen indesluttet af en fjendtlig hær. 80.000 rigsdaler havde det kostet sidt, hvad nu.

Mus Beaus Städtebuch und Haupt, Bau- und Kunstvermähler

Krempe 1584

På et punkt var situationen lysere end sidst. Mens kejserkri- gens belejring startede før høsten var i hus, og kornet stod på markerne og rådnete, da man satte landet under vand, så havde man nu normalforsyninger til resten af vinteren, og for visse varer helt frem til næste høst. Dog gjalt dette kun for en normal fredstidsindkvartering.

Midt i december kom imidlertid kaptajn Hudtwalcker med 150 knægte til Krempe som forstærkning af garnisonen, som blev kommanderet af kaptajn Jørgen Rohweder, der efter sit fødested blev kaldt Steinberg.

Denne Steinberg satte Krempe i en sådan forsvarsstand, at Lennart Torstensson helt opgav at forsøge en erobring. Derfor var Rohweder/Steinberg i stand til at foretage en lang række succesrige udfald eller raids mod fjenden, og næsten hver gang blev der bragt forsyninger hjem til Krempe.

Blandt disse ekspeditioner bør nævnes, at man den 9. februar fra Glückstadt og Krempe hentede sig 200 vognladninger korn, som de svenske havde samlet til sig selv.

Den mest imponerende dåd var dog, da Rohweder/Steinberg i spidsen for sine Krempere erobrede den befæstede del af Itzehoe, en erobring, som fik stor betydning for den fortsatte krigsførelse i hertugdømmerne. Til belønning blev Rohweder adlet af Christian den Fjerde. Han var da avanceret til oberstløjtnant.

Den påstået uduelige greve Christian Pentz, som var lensmand i området og kommandant for Glückstadt og Krempe, synes i denne krig at have haft en heldig hånd med mange aktiviteter.

Der er således grund til at tro, at Claus Sommer, som nu var blevet 19 år gammel og snart blev 20, ikke kom til at lide nød i denne krig, men det er vel muligt, at han har fået lov til at indtræde i byens borgervæbning og med den deltage i nogle aktiviteter.

Så godt gik det i Glückstadt-Krempe-området, at man kunde sende fyrstbiskop Frederik af Bremen-Verden, prins af Danmark en undsætningshold på 300 mand til Stade.

Og sidst på året 1644 gik det ligefrem strygende for Rohweder.

Ansicht von Krempe mit dem Rathaus.

Den 8. september forsvarede han Mørgen Steinburg med sådan en kraft og energi, at den svenske oberst Melm Wrangel trak sig helt ud af Holsten med det korps, Torstensson havde sendt ham til Danmark med, da han selv måtte drage bort.

I Nørrejylland havde Wrangel bedre held, men her fandt Rohweder også heltedøden i en skyttegrav under belejringen af Ribe den 27. december.

Det var under stor deltagelse, Rohweder bagefter blev begravet i Krempe kirke, som byens største søn. Hele byen var på benene, og alle tænkelige kirkelige ceremonier blev anvendt ved denne lejlighed af de taknemmelige Krempere.

Det vilde føre for vidt at beskrive alle de mere eller mindre heldige eskapader Kremperne foretog i denne krig. Det må være nok, at det hele endte med, at Christian den Fjerde efter Pros Munds nederlag og død på Claus Sommers 20 års fødselsdag tabte modet og indgik på den sørgelige fred i Brømsebro - begyndelsen til enden.

Efter krigen ragede kongen uklar med sine svigersønner, hvor iblandt var greve Christian Pentz, som vi kender fra krigens tid, og da Christian den Fjerde døde i 1648, blev Christian Pentz frataget alle len og poster, men fik dog en beskeden erstatning mod at holde sig borte fra hoffet. Han blev sindssyg af sorg og skuffelse, men kom sig dog inden sin død i 1651.

Imidlertid var Claus Sommer blevet voksen og myndig, og i 1650 giftede han sig ^{med} Metta Koll/Kollen, der ligesom han selv var af Kremperslægt.

Den 22. december 1652 fødte fru Mette ham en datter, som fik det traditionelle navn Wolber efter sin farmor.

Det så ud til, at den faderløse dreng alligevel skulde klare sig i tilværelsen, selv om den var hård.

Nu var han jo ikke alene i verden. Der var fire søskende mere, hvis rækkefølge vi ikke kender. Der var Johann, som i 1654 blev gift med Catharine Pranger fra Wilster. Han blev præst i Süderhastedt. Hans svigerfar var borgmester i Wilster.

Der var også to søstre: Wolber, som havde sønnen Heinrich Peter Plön, og Rebekka, som sikkert må være opkaldt efter sin farmor. Rebekka var gift med præsten i Beidenfleth, Peter Garp, eller Carpius, som døde 1662.

En bror Hans, der døde ung, må være født efter faderens død i 1628 og opkaldt efter ham.

I 1654 blev landet igen hærget af pest, der døde således 9000 mennesker i København, og det var lige så fortvivlet andre steder i rigerne. Men, som der står i sangen, for de gamle, som faldt, er der ny overalt.

Den 3. april 1655 nedkom fru Metta med endnu en datter, som fik navnet Rebekka efter faster og formentlig fasters farmor.

Den første august samme år blæste det op til en voldsom storm, som varede i fire døgn. Kornet blev slået ned på markerne, høet på de vidtstrakte enge, der blev kun lidt at høste for bønderne, men værst var det dog, at Elben gik over sine bredder, fordi den ikke kunde få afløb. Resultatet var vidtstrakte oversvømmelser i hele Elbmarsken. En mængde kvæg blev revet med af vandmasserne og skyllet op ved Kollmar, nogle var levende, men de fleste var omkommet i kampen med strømmen.

Anno 1656 er mindeværdigt ved, at der da ikke skete noget.

I 1657 fik vi krig igen - og besættelse sydfra som sædvanligt. Det var svenskekongen Carl den Tiende Gustav, som var lykkelig for at få et påskud til at slippe for sine besværligheder nede i Polen.

I pinsen gik Danskerne over Elben og indtog Bremen-Verden, som var svensk efter Trediveårskrigen. Men i stedet for at rejse hjem til Sverige, som Frederik den Tredie havde håbet, kom den svenske hær, som sagt over Oderen, gennem Mecklenborg til den holstenske grænse, som den overskred den 23. juni. En afdeling blev sendt til Bremen-Verden, mens kongen drog frem med skænden og brænden overalt, undtagen i Glückstadt og Krempe samt Wilstermarsken. Da Itzehoe ikke vilde overgive sig straks, sendte Svenskerne brandpile og gloende kugler ind over den ulykkelige by, der straks blev tændt i brand.

Nogen egentlig belejring af Krempe blev der ikke tale om.

Da Carl Gustav efter fredsslutningen i Roskilde den 26.februar 1658 fortrød sin underskrift, begyndte krigen igen også i Hertugdømmerne. De danske tropper i Holsten stod under general-feldmarskal Ernst Albrecht von Ebersteins overkommando. Han holdt Glückstadt, Krempe og Wilstermarsken besat.

Den 4.august løb Svenskerne storm på Steinburgerskansen, men blev kastet tilbage med store tab, den 10.august indesluttede de fæstningen Rendsborg.

For at holde de danske på afstand af denne manøvre sendte von Sulzbach, som havde den svenske overkommando, generalmajor Arendson til Wilstermarsken, hvor han overraskende anfaldt von Ebersteins livregiment, som mistede 42 officerer og ca 200 menige, mens Arendson beholdt Wilstermarsken, hvor jo Claus Sommers bror Johann, som nævnt, levede med sin familie. Svensken huserede slemt. I Neuendorff brændte de således en mængde huse, men skånede mod betaling af 90 mark de to præsteboliger.

Også i det åbne land brændte de huse og gårde af, og den 17.september afbrændte de Brunsbüttel. Hele det besatte land måtte betale brandskat for at slippe.

Da en vis Michel Lange havde spillet brætspil og kort med de svenske og vundet over dem, kaldte de ham en dansk hund, hvorpå han kaldte dem svenske hunde. Det skulde hævnnes, hvorfor de sendte et eskadron ryttere til Langes hus for at brænde det, men da der var betalt brandskat, greb naboerne til våben og jog de svenske ryttere bort.

Men nu var der nogle, der vendte bladet. Kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenburg, som i sidste krig havde stået på Svenskernes side, havde forliget sig med Polen, og sammen gik disse to magter nu mod Svenskerne. Også Hollænderne og Kejseren sluttede sig til, og nu blev de svenske lidt efter lidt trængt tilbage.

Danske og hollandske skibe gik op i Elben og afskar de svenske tropper i Bremen-Verden, samtidig med at de bragte forsyninger og forstærkninger til Glückstadt-området, og snart var Holsten befriet for fjenden.

Året 1659 bragte midt i krigsrøret nyt liv til familien i Krempe. Den 11. januar nedkom fru Metta med sin tredje datter, som i dåben fik navnene Anna Margaretha. Samme dag brændte Stade i Bremen-Verden, og de flyvende gnister nåede så langt som til Glückstadt, så ilden må have kunnet ses fra Krempe.

Igen den 7. maj 1660, mens fredsforhandlingerne stod på, fik fru Metta sin fjerde datter, som kom til at hedde Metta Dorothea. Den uhyggelige feltskyge, som rasede i Vejle amt og naboherreder synes ikke af være nået til Holsten, men sidst på året fik man en alvorlig forskrækkelse i Krempe.

"En stadskommission går fra hus til hus og kontrollerer brandslukningsudstyret. Det er årets tredje og sidste eftersyn."

Endnu er Nicolaus Sommer ikke nævnt blandt byens honoratiores, men han kunde meget vel som borger have været med i denne kommission, der går fra dør til dør i den lille by.

"En kold østenvind strøg over stadsvolden, ruskede i døre og vinduer, løb hylende og fløjtende gennem staden og jog beboerne inden døre. Isen på fæstningsgraven blev stadig tykkere, og det stigende højvande i Krempe å tårnede isflagerne op."

Fra Rebekka Sommers biografi ved vi, hvad der krævedes i brandmateriel af de enkelte husejere. Også at isen på åen skal være hugget op, så der er våger til at hente vand i.

"Om aftenen er eftersynet forbi. Vinden fløjter videre på sin vise og lader sig ikke stoppe af nattemørket. Med fast hånd griber den i takkel og tov på de skibe, der ligger på åen, og lige så kraftigt rykker den i jernkæderne på pakhusspillene.

Tovværkets klapren og spilkædernes klirren giver sammen med de raslende lyde af døre, porte og luger, som ikke er ordentlig sikret, en ikke særlig behagelig lyd, dog dette forstyrrer ikke borgeren "thor Crempen" i hans nattesøvn."

Pludselig lyder stormklokken, som han kender så godt fra krigenes tid, vægteren støder i sit horn, og så ved enhver, hvad han har at gøre.

Heldigvis blev det ikke alvorligt. Et enkelt hus brændte ned til grunden, men ingen kom til skade, ingen døde. Nicolaus Sommer kunde gå hjem i seng igen, efter at have drukket sig et krus natøl. Det havde været nogle nervepirrende timer for den gode familiefar, men nu var alt igen i den skønneste orden.

Häuser in der Hölzerstraße

phot. S. Martens, Bremen

Aret 1662 bragte to familiebegivenheder til Nicolaus Sommer i Krempe. Hans søster Rebekka i Beidenfleth mistede sin ægtemand, pastor Peter Carpius, og fru Metta skænkede ham en søn, som i dåben fik navnet Paul efter sin morfar. Det blev den eneste søn i ægteskabet.

Der fulgte nu nogle rolige år, men ikke ganske sorgløse. Forretningerne gik ikke så godt i Krempe. Færre og færre skatteydere var der i byen. Mange rejste nok til Glückstadt eller andre byer, København, Hamburg, Stade, men der kom så at sige ingen nye til Krempe, som tid efter anden så småt sygnede hen bag sine imponerende volde, der var tæt begroet med havtorn.

I 1666 nedkom fru Mette den 11. februar med tvillinge, men de blev ikke mere end 15 dage gamle. Mere end fem børn skulde det ikke blive til, men der var da en søn til at arve forretningen efter far.

Imidlertid voksede pigebørnene op i den lille, hendøende by, et miljø, hvor hver havde sin lille niche, og hvor intet kunde trives uden formentlig kiv og strid om ingenting.

Claus Sommer var jævnlige i Glückstadt i forretninger, vel også i Stade og Hamburg. Det var mest den vej, man var orienteret, og det har vel været o. 1670, at han har haft den ældste datter Wolber med sig - var det i vogen eller i båden? - det var til Glückstadt, hvor han trolovede hende til Peter Sartorius, senere præst i Glückstadt. Brylluppet stod vel omkring 1671 i Krempe.

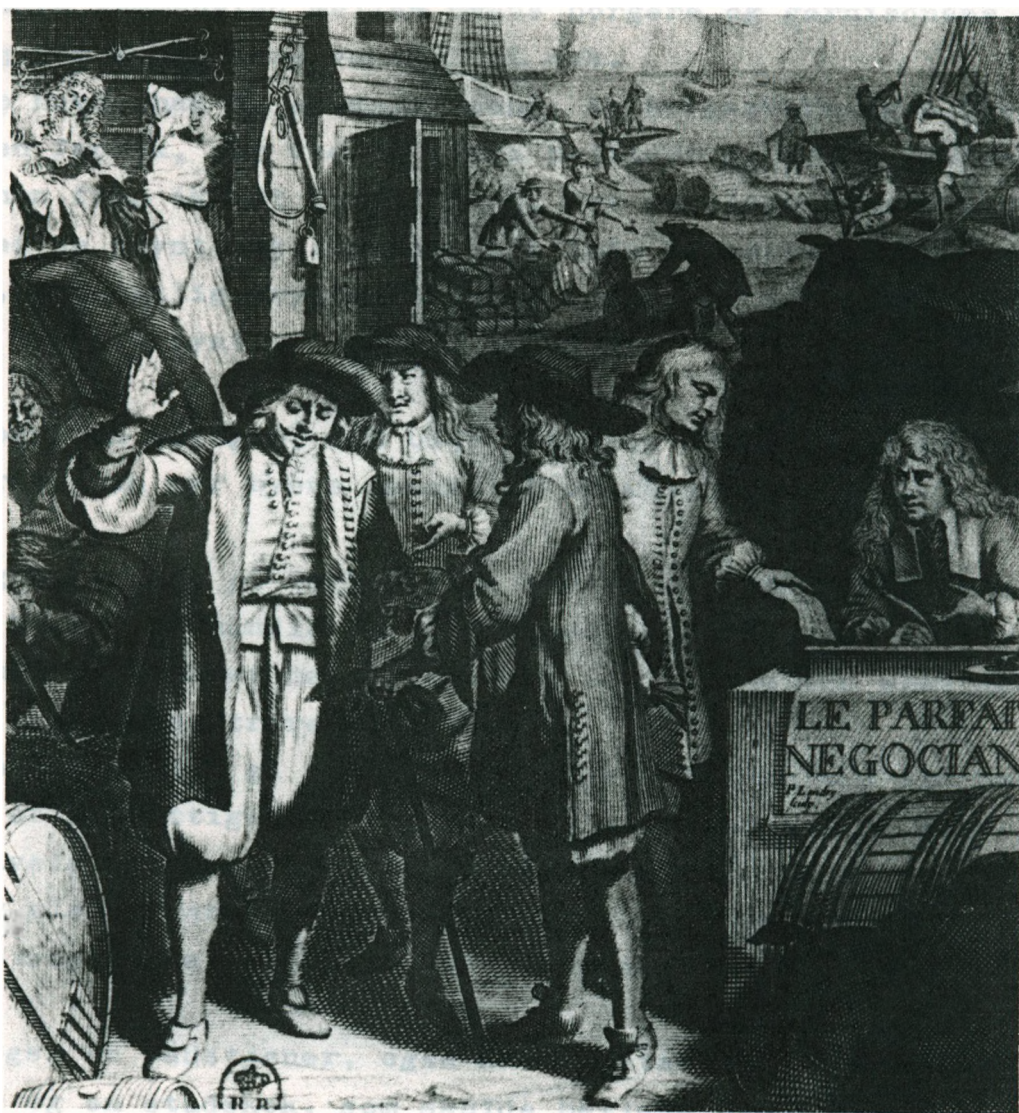
Frederik den Tredie var død i 1670, og byen har sikkert sendt en repræsentant til Christian den Femtes kroning. De skulde jo være med til at betale den alligevel.

1674 blev et hungerår i Danmark, og studedrifterne har været små det år. Vinteren blev meget kold og hård, men det nye år blev godt for Claus Sommer.

Da var han fyldt 50 år, og han blev nu fundet værdig til at beklæde en rådmands stilling parret med bestillingen som kammer.

Og så er det vel på sin plads at fortælle lidt om bystyret.

I spidsen for byen stod en førsteborgmester, Pro Consul, en andenborgmester, Consul, og fire rådmænd, Senatoren. Yngste rådmænd var tillige stadskaptajn dvs kaptajn for borgervæbningen.

Desuden var der en række embeder i byens forvaltning. Vigtigst var byskriverens embede, der forudsatte nogen juridisk indsigt. Det var også det mest brydsomme, men vel også bedst betalt.

Så var der borgervæbningens officerer. Som omtalt, var yngste rådmænd også borgerkaptajn. Ham påhvilede det at underbringe garnisonen i byen, så ingen fik større indkvartering end hans ligemand. Han skulde også sørge for ro og orden i byens gader og forhindre sammenstød mellem byens borgere og garnisonens soldater, og det kunde være vanskeligt nok.

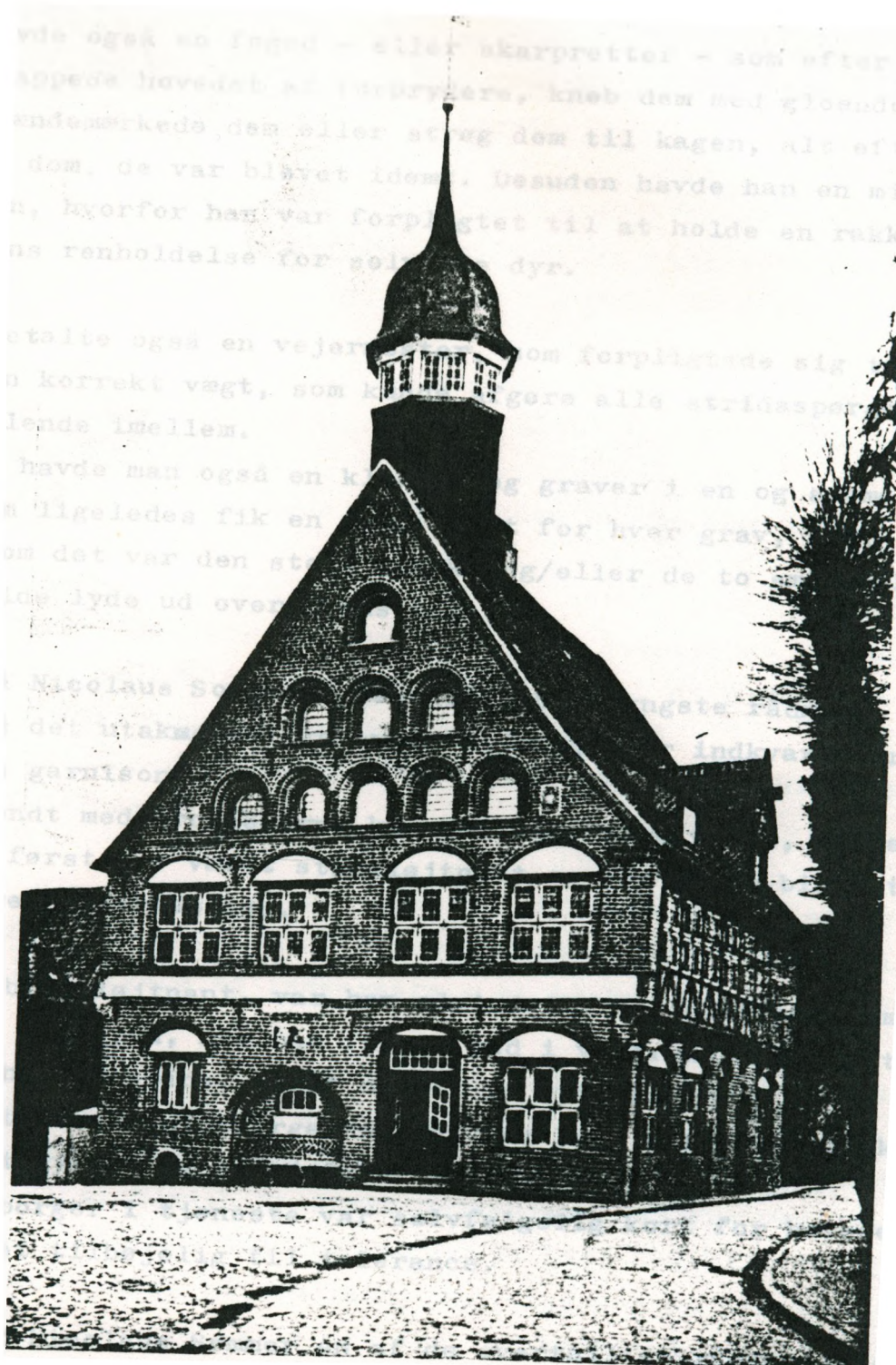
Til hjælp havde han en stadsløjtnant, og borgervæbningen havde desuden en fenrik, som ved de store højtider og ved kongebesøg førte fanen frem iklædt fuldt ornat, dvs et slags liberer i rødt fløj. Ved de nævnte lejligheder stillede borgervæbningen i rustning, formentlig brystharnisk og hjelm, og med våben. De var ikke kun til pynt.

Der var også en byfoged, som blev ansat og aflønnet af borgmestre og råd. Han var byens eksekutor og retsbetjent.

Fattigfogden skulde på markedsdage sammen med to fattiglemmer gå rundt blandt de handlende og fremmede og tigge ind til byens fattige med en aflåst bøsse, hvorfra det indsamlede blev uddelt til byens registrerede fattige.

Ligeledes skulde han gå omkring ved alle højtider med sin bøsse ledsaget af to fattiglemmer og bede om almisser til de arme. Ved begravelser og ved bryllupper må han sørge for at de fattige ikke blev glemt. Han var også kirkeværg, og ham påhvilede det for byens rædning at holde markedspladsen ren.

Der var også en rådstjener, også kaldet stadstjener, som var edsvoren, og en stadskok, som skulde betjene byens indvånere (som en slags kogekone idag) ved alle slags familiefester, men selvfølgelig også ved offentlige festligheder på rådhuset, dog skulde han ikke betjene soldaterkoner.

Kremper Rathaus nach der Ausbesserung

Phot. S. Strud, Glückstadt.

Der var også en stadsmusikant - også kaldet spillemand - som, i modsætning til stadskokken, først og fremmest skulde betjene byen som organist i kirken og som b~~ø~~ggervæbningens musiker ved alle parader - dels i spidsen for parader, dels ved musik fra rådhusårnet. Først i anden række skulde han betjene menigmand med musik ved private fester.

Byen havde også en foged - eller skarpretter - som efter fast takst kappede hovedet af forbrydere, kneb dem med gloende tænger, brændemærkede dem eller strøg dem til kagen, alt efter hvilken dom, de var blevet idømt. Desuden havde han en mindre fast løn, hvorfor han var forpligtet til at holde en rakker til byens renholdelse for selvdøde dyr.

Rådet betalte også en vejermester, som forpligtede sig til at holde en korrekt vægt, som kunde afgøre alle stridsspørgsmål de handlende imellem.

Endelig havde man også en klokker og graver i en og samme person, som ligeledes fik en fast takst for hver grav, samt takst efter som det var den store klokke og/eller de to små klokker, der skulde lyde ud over byens tage.

Da altså Nicolaus Sommer i året 1675 blev yngste rådmand, fik han også det utaknemmelige hverv at sørge for indkvarteringen af byens garnison.

Helt ukendt med problemerne kan han ikke have været, da han jo sikkert først har været stadsløjtnant og som sådan bistået den tidligere borgerkaptajn.

Før han blev løjtnant, var han almindelig spidsborger, nemlig bevæbnet med spyd, når han fulgte med i vagtrunden om natten. Et spyd hed en spids, heraf navnet på spidsborgeren.

I tjenesten var spidsborgeren såvelsom hans officerer beskyttet af et kyrads og en hjelm af spansk type.

En spidsborger i tjeneste var selvfølgelig kort for hovedet og ikke meget tilbøjelig til tolerance.

Måske var Nicolaus Sommer en af de overtallige rådmænd, som regeringen netop ved denne tid pressede ind i alle bystyrelser - begyndelsen til de senere helt kongevalgte borgmestre og råd.

1675 var også det år, hvor man forhandlede i Rendsborg om et mageskifte med den gottorpske hertug, som stod under svensk beskyttelse, mellem Oldenburg-Delmenhorst og de gottorpske Tønder og Aabenraa amter.

Midt i det hele indløb der meddelelse om et knusende svensk nederlag ved Fehrbellin i Brandenburg. Øjeblikkelig blev hertug Christian Albrecht sat fast og tvunget til at afgive sine tropper og slotte til kongen - og frasige sig den suverænitet, Svenskerne havde skaffet ham ved freden i 1660. Derpå besatte danske tropper det gottorpske Slesvig.

Disse begivenheder har man haft tæt inde på livet i Krempe, men det er vanskeligt at sige, på hvilken side sympatien har været. Krempe var kongelig, men befolkningen var tysk.

Nu begyndte så en ny krig. Danskerne gik ind i Lauenburg og videre ind i svensk Pommern, som var besat i løbet af halvanden måned på nær Stralsund.

Flåden løb ud og spærrede forbindelsen mellem Sverige og den svenske hær.

Griffenfeldt, der var imod krigen, blev styrtet og erstattet af Frederik Ahlefeldt. Hertug Johann Adolph af Pløn blev hærens nye øverstkommanderende, det var i 1676.

Det år blev rådmand Sommers datter Rebekka gift i Stade med en vis Nicolaus Kühle.

Krigen - den skånske krig - kom til at koste en del ekstraskatter, som Nicolaus Sommer i sin egenskab af kammer måtte ligge på sine medborgere og indkassere - et utaknemmeligt hverv.

Det gik ellers godt i begyndelsen. Niels Juel erobrede Gotland, men måtte senere afgive øverkommandoen til den hollandske admiral Cornelius Tromp, som stod for overførslen af de danske tropper til Skåne. Ulrich Frederik Gyldenløve går fra Norge ind i Sverige med en hær. Den svenske konge Karl den Ellevte måtte trække sig tilbage til Småland, men slog dog et dansk korps på vejen til Norge ved Fylle bro syd for Halmstad.

Det så ikke for godt ud for Sverige i slutningen af 1676.

Vi ved, hvordan det gik. Da Griffenfeldt var borte begyndte en magtkamp ved hoffet om indflydelse på den let påvirkelige kong Christian den Femte. Alle planer gik i stykker, og det fik den triste følge, at Karl den Elæfte slog Danskerne ved Lund, så alt ved fredsslutningen blev ved det gamle. De skånske landsdele var for evigt tabt.

I 1676 havde kongen inddraget de gottorpske landsdele i Slesvig og afkrævet alle embedsmænd troskabsed, mens hertugen, som var undvejet til Hamborg, sendte kontraordre.

Da imidlertid solkongen besatte Oldenburg og krævede at alt, hvad der var frataget Sverrig og Gottorp, skulde gives tiåbage, var der ingen vej udenom. Krigen sluttede med status quo ante bellum både i hertugdømmerne og i de østlige provinser.

I Kremepe var status dog ikke den samme, og det gjalt vel alle danske og norske byer. Krigen havde været kostbar, og det var en forarmet by, der nu skulde forberede sig på fremtiden.

En kvægpest i 1681 gjorde ikke sagernes stilling bedre.

Da Nicolaus Sommer i 1675 blev rådmand, bestod bystyret af følgende mænd.

Proconsul var Martinus Clüver, der døde på rejse til Itzehoe den 11. september 1678. Da rykkede Claus Sommer et trin op til sekretær, og Claus Claussen blev yngste rådmand og borgerkaptajn.

Consul var Simon Bonenberg, der i 1678 rykkede op som proconsul. Han døde i 1680, og Claus Sommer rykkede op som anden rådmand. Nicolaus Piening rykkede ind som borgerkaptajn.

Første senator hed Nicolaus Maess, og han rykkede op som proconsul i 1680, men døde allerede året efter. Petrus Gries rykkede ind i rådet.

Anden senator var Jordanus Hermanus Uhlich, der døde som proconsul i 1682, og nu blev så Claus Sommer udnævnt til consul, da han var ældste rådmand/senator. Proconsul blev samtidig Martinus Arrien, og Johann Christian Jessen rykkede ind som yngste senator.

Som det fremgår af det sidste afsnit, var det et farligt, opslidende arbejde at være proconsul, og der gik da også kun to år, så døde også Martinus Arrien,

Vinteren 1684 var meget hård - en stor vinter - og den 9. februar døde proconsulen Martinus Arrien, og consul Claus Sommer indtog hans sæde.

Det år besatte Christian den Femte de gottorpske dele af Slesvig og afæskede alle embedsmænd i området en troskabsed. Men, da hertugen fra Hamborg, hvor han havde søgt tilflugt, udstedte kontraordre, fandt områdets præster det uforeneligt med deres værdighed at bryde den ed, de havde svoret hertugen.

Høsten 1684 blev dårlig, og i 1685 fik vi så hungersnød i landet, en situation, som må have sat Claus Sommer på en vanskelig opgave.

I 1686 indesluttede Christian den Femte Hamborg, der nægtede at anerkende hans overhøjhed, med 14000 mand, men de politiske konjunkturer skiftede i kongens disfavør, og han blev nødt til atter at trække sig tilbage og indrømme den gottorpske hertug den suverænitæt, han havde fået af Svenskerne.

Under disse forhold har garnisonen naturligvis hele tiden skiftet, og der har været en mængde forhandlinger og skriverier. Bønkrifter om nedslag i kravene til den lille forarmede fæstningsby var - selvfølgelig - forgæves.

I 1691 vender datteren Rebekka hjem fra Stade som enke, og der bliver liv i de stille stuer i den aldrende proconsuls hjem.

Endelig i 1695 lykkedes det for Claus Sommer at gøre kancelliet forståeligt, at byen ikke længere formåede at udholde indkvarteringer, og han opnåede tilladelse til at nedlægge befæstningerne omkring byen, opfylde gravene med voldenes jord.

Man indledte værket med at fjerne alle de havtornbuske, som groede på voldenes ydersider som værn mod stormangreb, og de forarmede borgere i den lille by fik brændsel til en hel vinter. Resten af demoleringen gik det småt med. Byen havde ikke penge til at betale for arbejdet, som fortrinsvis blev udført af fanger og fattiglemmer, og først i 1704 var Krempe en åben by.

I mellemtiden var Christian den Femte død i 1699,

Da Frederik den fjerde skulde hyldes, måtte Claus Sommer, som nu var 75 år gammel, rejse til København på byens vegne og aflægge hyldningsed.

Og så ragede Frederik den Fjerde og Carl den Tolvte straks uklar. En ny krig brød ud med den gottorpske hertug på svensk side. Men Krempe var nu nedlagt som fæstning, selv om værkerne ikke var helt nedbrudt, så nogen belejring eller besættelse blev der ikke tale om.

Trods det vældige arbejdepres, der må have hvilet på Claus Sommer i disse fattige årtier, hvor byen gang på gang måtte bede om udsættelse eller eftergivelse af de kongelige skatter, holdt han sig i live som proconsul i samfulde 17 år.

Den 7. marts 1702 om morgenen mellem klokken 6 og 7 døde Claus Sommer 77 år 4 måneder 3 uger og 1 dag gammel.

Den blomstrende handelsby og fæstning, som han var blevet født i, var nu blevet reduceret til en landsby, hvor man dog endnu nogle få årtier forsøgte at fastholde købstadsprivilegierne og det højtidelige byråd.

Men han efterlod sig 5 børn og 21 børnebørn. Hans hustru overlevede ham i 10 år.

Skulde vi engang prøve at se, hvad astrologerne siger om hans karakteregenskaber. Vi behøver jo ikke at tro på det.

Han var født i vægtens tegn. Her er charmen det fremførskende træk, og vægten forstår at bruge sin charme. Han har store diplomatiske evner, han er smidig og klarsynet, han har stor tilpasningsevne, han holder af fred, undgår helst enhver form for sammenstød, er vanskelig at fornærme.

Han har ofte kunstneriske evner og er kunstkender, han elsker skønhed og elegance, er en fortræffelig danser, musiker eller digter, men også en udmærket sælger.

Han elsker at overdrive og kan være noget letsindig i pengesager, i det hele taget måske noget ustabil. Han er meget lidenskabelig i sin kærlighed, men brænder hurtigt ud og er ikke særlig trofast.

Han elsker rigdom, velvære og luksus og præges af indre og ydre harmoni.

Efter denne beskrivelse må han have været en god borgmester, men en mindre heldig kæmner. Metta Kollen har nok været lykkelig.

Ane nr.187: Metta Kollen f.o.1634 i Wilster, død 1712 i Krempe.

Nord for Kremper marsk men syd for Ditmarsken ligger Wilster marsk med byen Wilster i centrum. Wilster ligger ved Wilster å, der ligesom Kremper å løber ud i floden Stør. Her i Wilster boede Paul Koll(e), der var søn af en Kremperborgmester Joachim Koll. Måske hed hans hustru Anna Margaretha, men hendes efternavn dølger sig stadig for os.

Ligesom Krempe havde Wilster lidt under kejserkrigen 1627-29, men på en anden måde, da byen ikke var en fæstning. Dog havde Wallensteins tropper ladet den befæste med volde og grave. Ved den tid, vores historie begynder, var byen så småt ved at komme sig efter krig og besættelse af fjendtlige og egne tropper, og handelen var begyndt at blomstre igen.

Anno 1634 den 12.octob. paa en løverdag om natten rejste her en forfærdelig storm- og syndflod, som kom daa ganske hastig.

Ved middagstid den 12. var Ribe helt oversvømmet og vandet stod alenhøjt i domkirken. I Ditmarsken og sydpå druknede 10.000 mennesker og 50.000 stykker kæg stort og småt. Det var måske ved den lejlighed den lille Metta kom til verden.

I Wilstermarsken var der 30 digebrud, som bagefter skulde repareres, og det gav anledning til en del konflikter, da digerne for en del blev lagt om, og de gamle digelav kunde ikke komme overens om fordelingen af arbejdet.

Christian den Fjerde var selv flere gange nede for at se på forholdene, ja, en overgang var han så meget i Glückstadt, så rigets centrum var flyttet ud i Elbmarsken.

Endnu i vore dage er der bevaret et bybillede i Wilster, der i det store og hele kan give os et indtryk af det miljø, Metta Kollen voksede op i - det fysiske miljø vel at mærke. Det gamle rådhus er det samme, som det hun har passeret 100er af gange, og mange huse fra hendes tid står endnu. Nyere huse er i samme størrelse og stil som dengang, da marskjorden vel næppe kan bære større etagehuse.

Vi kan altså næsten kigge ind ad hendes vindeverer.

Metta har været en halv snes år, da Svenskerne uden krigserklæring oversvømmede landet i 1643-45.

Vi ved ikke, om hendes far bragte sig selv og familien i sikkerhed i Krempe eller Glückstadt, eller hvornår Metta i det hele taget kom til Krempe.

Vi ved heller ikke, hvornår hendes forældre døde.

Hun kan jo have haft familie i Krempe, hvor hun kan være blevet opdraget, men på den anden side er der ikke noget i vejen for, at den unge borger i Krempe, Klaus Sommer kan have haft forretninger i Wilster og der truffet sig tilkommende brud.

Klaus Sommer var søn af afdøde postholder Hans Sommer i Krempe og fru Wolber Görries, hvis mor var fra Wilster. Da det ofte var kvinderne, der indledede ægteskabsforhandlinger på den tid, er det ikke usandsynligt, at en forbåndelse er bragt i stand ad den vej.

Hvis Metta Kollen har boet i Krempe, kan begyndelsen have været, at de unge har "ligget på tro og love", det gamle nordiske nattefrieri.

Om dagen kunde en ung mand ikke tillade sig at henvende sig til en ung pige uden at udsætte sig for et dårligt rygte. Der var - og er måske til dels endnu - en vis skyhed for at vise sine følelser blandt unge mennesker i Norden, men mørket skjulte nædigt rødmen og blegnen og forfjamskelse, så hver lørdag nat havde unge, ugifte piger åbent hus.

Til daglig sov man dengang nøgen i sengen, og da der som regel kun var et soveværelse, sov forældre, børn, tjenestefolk og gæster alle i samme rum, og man kædte sig ugenert af i hinandens påsyn.

Så meget mærkeligere var det, at lørdag aften gik pigen i seng fuldt påklædt, og hendes frier(e) mødte ligeledes fuldt påklædt, og mens pigen lå under sin dyne, lå han ved siden af i mørket og snakkede med hende.

Det er en selvfølge, at de unge mænd kun opsøgte piger af deres egen stand, men det var dengang også en selvfølge, at de besøgte flere forskellige og gav sig god tid til at snakke med dem, og pigerne fik da også mange forskellige besøg.

Af: »En troe Faders christelige
Siæle-Gaffue«. 1645

**En Quinde skal være hendig
Mand Lydig;** Icke altid snurre/
fnurre/murre/brumme och hæppe effe-
ter; ey heller altid see ud som hun vilde
æde een; Icke altid/naar Manden taler
it Ord/ haffue trei derimod. Det giør
uroelige Hoffueder / som siden icke ere
ræt lærte at faa til rætte igien. Hun skal
icke heller altid tije stille / som it Træ-
Dilicde; thi det er icke heller smuækt.

En Quinde skal være Venlig.
Med it fornufftigt Ord kand hun vinde
de Manden / och faa hannem til Mild-
hed. En troisig haardnacted Quinde
er Manden en tung Byrde. Och huo
vilde icke heller boe iblant Uffue / end
som hos en end / bidst Quinde? Huad
er der / som miere forstyrret dend edle
Huus; Fred/end som en uhydig och uven-
lig Quindis Uffijhed och Giensstridig-
hed? Thi Uhydighed fører Manden
Foract; men Foractelse forarsager
Vrede: saa som udi dend lydige Esther
Historie er at see.

Min Gud! naar en Quinde seer och
veed / at en ting maa och skal være: hui
staar hun da imod? Huorfor kommer
hun icke frem med milde och venlige
Ord? Det er jo bedre at holde Fred
med Adlydelse / end slaes och bidis med
Gienstridighed. Det er jo saa/och maa
saa bliffue: Hoffuedet skal regiere; men
Lemmerne skulle rætte dennem effter
Hoffuedets Vilie.

**En Quinde skal være Uffuor-
lig;** icke legge sig effter Glancierij; men
med Glæde tage sig sit Huus Væsen
an: Paa det Manden udi sit Arbejd
och Sorrig kand haffue/och i Gierning
gen fornemme en troefast Medhielp.

Baade Mand och Quinde skulle
med huer andre flitig arbejnde / och med
huer andre flitig bede. Det er det bes-
te Middel til at vorde Riq-

Når først de unge var blevet enige, og den unge mand havde fortalt sin mor eller en anden kvindelig pårørende, hvilken pige, han kunde tænke sig at gifte sig med, så ophørte nattebesøgene. Pigen kunde ikke have en fast nattegæst uden at komme i folkemunde, så der skulde både takt og finesse til.

Der er således god grund til at formode, at Claus Sommer har ligget "uppe Truwe unde Love" hos Metta Kollen, og de er kommet overens. Men så var der dog lang vej igen, før ægteskabet kunde blive til noget.

Det var dog også ganske almindeligt, at unge mænd, når de havde nået den alder, hvor de vilde stifte bo, henvendte sig til en slægtning eller velynder og bad vedkommende om at skaffe sig en passende ægtefælle, uden selv i forvejen at have tænkt på nogen bestemt.

Kun få følelser nød dengang så ringe anseelse som forelskelse. Faktisk rangerede den med drukkenskab idag, mens drukkenskab til gengæld dengang var absolut agtværdigt.

Det var således et nøgternt par, der ved kloge og erfarne forhandlere søgte frem til en kontrakt, som kunde være til fordel for begge parter.

Måske kan man sige det på den måde, at man gav sig selv og modparten points, og man vidste præcis hvormange points, man selv var værd, mens det gjalt om at aflure modparten og se ham i kortene. Det var betragtet som en ærlig sag at forsøge at bluffe sig til et bedre ægteskab end man var værd - dog sikkert inden for visse rammer. Der skulde nødigt blive fjendskab med en for stærk slægt hos modparten.

Når de indledende forhandlinger havde fundet sted til parternes tilfredshed, skulde de unge mennesker hver for sig indhente familiens samtykke. Forældre, bedsteforældre, søskende, onkler og tanter - alle de slægtninge, som man kunde risikere at arve eller hvis arv kunde mistes ved uforsigtighed - skulde give deres samtykke. Derved indkaldte man faktisk ekspertbistand til vurderingen af den udsete modpart.

Også her måtte man bruge list og indhente samtykke fra nogle, før man spurgte andre, igen behændighed og finesse påkrævet.

Kobberstik fra Therkelsens Oversættelse af
"Astrea", Glückstadt 1646.

Når så begge parter underhånden havde skaffet sig familiens samtykke og i visse tilfælde sikret sig brev på det, kunde den formelle henvendelse ske. Manden skulde fri til pigen.

Mens der hidtil kun har været tale om det, man idag vilde kalde en evaluering, som ikke forpligtede nogen af parterne, så var selve frieriet en alvorlig sag.

Det gjalt her om straks at sikre sig et gunstigt svar, så man ikke stod bundet, mens pigen og hendes familie med et henholdende svar kunde være frit stillet til at søge bedre friere.

På den dag, frieren ventedes, var hele familien og dens betydeligste venner - ofte hele det lokale gildelav - samlet i pigens hus. Man ønskede så mange vidner som muligt til det, der skulde foregå, så man havde noget at hænge kalorius op på.

Derfor blev det tidligt skik, at frieren sendte erfarne, behændige talsmænd, der havde ordet i deres magt, så de kunde bringe det ønskede svar med hjem til den ventende frier.

Bedst var det for Mettas familie, hvis de kunde sende talsmændene hjem med et henholdende svar. Så havde man Claus Sommer i hyttefad og kunde forhandle til anden side om et eventuelt bedre parti, eller man kunde presse prisen op - en større morgen-gave, en mindre medgift - alt var muligt.

Nå, jeg tror, Mettas far sagde ja, og at Claus Sommer, der ventede udenfor blev hentet ind, og at Metta blev kaldt ind og, som det passede sig for en ung ærbar jomfru, vægrede sig, mens hun sagde til sin far, at hun vilde ikke, at man skulde lade hende være i fred.

Hvis nu - når nu ja-ordet var en kendsgerning, holdt man ja-øl, et gilde for den samlede familie, frieren og hans talsmænd, men dermed var det endnu ikke gjort. Nu skulde man aftale en dag for selve trolovelsen, der jo skulde foregå med en præsts velsignelse. Men allerførst skulde lille Metta lære sin katekismus, ellers blev der ingen trolovelsesfest, og så kunde hun blive gammeljomfru på både 17 og 18 år, før der kom en ny chance.

Når nu Metta havde klaret for sig i katekismuslærdom, kunde dagen for selve trolovelsen fastsættes. Her skulde man vogte sig for uheldige dage, som dem, Thycho Brahe havde fundet frem til og udsendt lister over. Også ugedagen var vigtig. Mandagen var på forhånd udelukket, men tirsdag og fredag blev regnet for lykkelige dage til trolovelser.

Og da så dagen kom, da begge familier var samlet med talsmænd og i festligste skrud, så gennemgik man alle forhandlingerne helt forfra. Hele historien blev gentaget som en slags resume. Kun slægternes interne rådslagninger blev her udeladt. Endelig var alle ceremonier overstået, og Metta blev tilsagt Claus, og nu var de efter gammel nordisk skik rette ægtefolk, men man levede i en brydningstid, og faktisk havde kirken nu forbudt dem at leve i ægteskabeligt samliv før de var blevet viet i kirken.

Det fremgår af navnet, at vielse er en indvielse af noget, som allerede var en realitet, og sådan følte man det også dengang. Men nu havde kirken fået foden indenfor ved ægteskabsstiftelsen i Norden, og nu holdt den fast.

Endnu i mange år efter var der præster, som så igennem fingre med, at børnene kom før de første ni måneder var gået efter vielsen, hvis bare det var mere end ni måneder efter trolovelsen, men kursen skærpedes, og tilsidst afskaffede kirken egenmægtigt den gamle traditionsrige trolovelse.

Den 13. september 1650 stod Metta Kollens bryllup med den afdøde postholder Sommers søn i Krempe, den unge Claus Sommer, der så ud til at have en smuk karriere foran sig.

Mettas svigermor, wolber Gørries var med, men vi ved ikke, om der var nogen af Mettas forældre i live efter de to krige, som havde hærget landet og byerne.

Metta gik nu ind i en ny tilværelse som borgerkone i den lille fæstningsby, som ellers - bortset fra de høje volde, som indsluttede byen - lignede hendes fødeby Wilster med de små gavlhuse og skibene i åhavnen.

Det føltes nu nok alligevel mærkeligt med de volde, som afsluttede alle gaderne, ligemeget hvor, man kiggede hen.

Disse flittige borgerfolk er ganske vist fra den svejtsiske by Bern, men også Metta Kollen og familien i Krempe har siddet og spundet uld og vuret garn i deres stue.

Dragterne har næppe virket særlig fremmedartede på folk i Krempe.

Selve brylluppet med alle dets ceremonier springer vi over i denne historie, men afslutningen må vi have med her, overrækkelsen af husets nøgler, som ofte hang i en tung sølvring med en tung sølvkæde i, det var måske for bruden det største øjeblik. Her var det håndgribelige bevis for hendes stilling som husets eller gårdens herskerinde.

Det var jo dengang almindeligt at låse alt inde selv husets forråd af fødevarer, men ofte lå man jo også inde med mad og drikke til mere end et halvt års forbrug, så det vilde være særdeles letsindigt at have fri adgang til disse forråd, her måtte en person have hele ansvaret og overblikket over situationen.

Næsten to år gik der, før den lille madam Sommer blev gravid. Hun var da ca. 18 år gammel. Medens hun var med barn kunde hun ikke forlade byen, for gammel overtro sagde, at en gravid kvinde ikke måtte bestige vold eller dige, da hun så vilde nedkomme i utide, og hun måtte ikke gå gennem et skår i vold eller dige, da en sådan symbolsk genfødsel straks vilde sætte hendes egne veer igang.

Men dette stavnsbånd betød på den anden side, at hun slap for truslen om at møde en hare, en ulv eller værre en varulv, når hun forblev i byen, men der var forbud nok endda for den gravide kvinde i de tider.

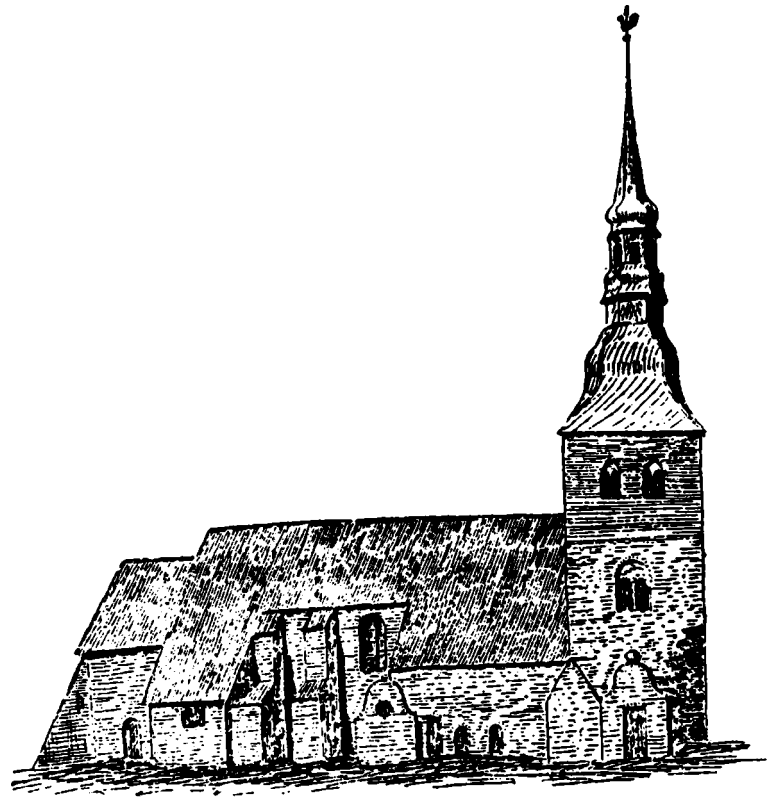
Utallige var de handlinger og hændelser, der betød ricisi for utidig nedkomst eller for vansiret eller vanskabt afkom.

Svigermor har været om hende til stadighed og advaret hende, som den ældre og erfarne, der havde mindst fem heldige fødsler bag sig.

Og så hen under jul 1652, midt i den allerstørste travlhed, fik Metta Kollen veer, og gildelaugets madammer strømmede til huse, og den 22. december nedkom hun med en datter, der blev opkaldt efter sin farmor Wolber, der måske er død kort i forvejen.

Umiddelbart efter fødslen blev der holdt et gilde for de assisterende kvinder, hvor disse traditionelt drak sig forrygende fulde og bagefter drog hærgende og larmende gennem byen, idet de slog hatten af enhver mand, der kom dem i vejen. Alt det, vi kender som nytårsløjer, var muligt ved disse optog.

Kirche zu Krenpe seit 1650.

Marſchland

Karl Blohm, Bieleberg

Efter barnedåben blev der holdt et tilsvarende gilde med akkurat det samme resultat, berusede kvinder, der trængte ind i de huse, de passerede, og tvang vildt fremmede til at danse med i deres kreds.

Barselkonen lå traditionelt i 40 dage efter fødslen på lit de parade, og det forventedes, at hun lå, når nogen kom på visit, og visitter var der en stadig strøm af hele dagen, jævnfør Holbergs Barselstuen.

Og der lå hun så borte Metta og nødtes til at smage på alle de retter, de mange besøgende kom med i deres såkaldte barsels-potter. Den ene kom måske med flødegrød, hvorover flød 4 tommer smeltet smør, hvori der sejlede honningkagestykker og ituskårne hårdkogte æg, den næste kom måske med en fed ålesuppe, og den tredje med byggrynsgrød med korender, men der var også nogle, der bragte vin og konfekt eller småkager.

Lad hende nu hvile lidt, og lad os endnu engang se på det hjem, hun nu bestyrer.

Da Christian den Fjerde i 1624 gjorde postbefordringen til en centralt styret organisation, som han forresten bortforpagtede til syv københavnske købmænd, mistede Mettas salig svigerfar sit hverv som postholder, men han må jo have haft noget andet ved siden af, og det må naturligt have været et gæstgiveri.

Vi ser det senere, at brevsamlingsstederne samtidig var kroer og gæstgiverier, så det er i høj grad sandsynligt, at Metta var gæstgiver eller krokone i Krempe.

Hvis vi igen ser tilbage på tiden før postreformen, så ser vi, at postvæsenet i de foregående 100 år var et kommunalt anliggende, og hvad var da mere rimeligt at antage, end at de heden-gangne postholdere havde bestyret herberget på byens rådhus, en logisk kombination, som må have ligget lige for.

Når vi så konstaterer, at Mettas oldefar, Pavel Koll i 1581 gav 100 mark til byens gasthaus, så er det ligesom en cirkel er sluttet, når Metta flytter ind her.

Den 3.april 1655 nedkom madam Metta med datteren Rebekka.

Nu trak det sammen til krig igen. I 1654 havde den nye svenske konge Carl den Tiende Gustav giftet sig med en datter af den gottorpske hertug - en alvorlig provokation mod Danmark. Nu var han begyndt krig i Polen, og forskellige landes diplomater begyndte at røre på sig for at skabe en alliance mod denne nye svenske aggression på fastlandet.

I 1656 overførtes norske tropper til Danmark, og der samledes et større hærkorps i Hertugdømmerne under ledelse af rigsmarsk Anders Bille, som advarede mod krig, da vort beredskab ikke var i orden.

Også Krempe har fået en forøget garnison i disse måneder, og så gik det, som det måtte gå, når to parter rasler for længe med sabelen, krigen brød ud.

Carl Gustav var kun alt for glad for at slippe fra sine vanskeligheder i Polen, og hos hertugen af Gottorp havde han en allieret på stedet, så han kom i ilmarcher den vej Torstensson havde vist ham nogle år tidligere.

Det lykkedes ikke for den sejrrige svenskekonge at erobre det store marskområde langs Elben. Kun enkelte razziaer ind i Wilstermarsken blev det til, og så hærgede Svenskerne vidt og bredt og afbrændte huse og gårde.

Krempe gik helt fri, ja byen var end ikke belejret, men det var næppe sikkert at færdes i det åbne land mellem byerne.

Midt under krigen, den 11. januar 1659 skænkede Metta Kollen sin Claus endnu en datter, som i dåben fik to fornavne, noget hidtil aldeles uhørt, som røber at familien allerede da havde en vis position.

Det blev forresten snart skik, at i hvert fald pigerne fik to navne, mens drengene for det meste måtte nøjes med et.

Carl den Tiende Gustav, der jo også havde fået to fornavne, døde i vinteren 1660, og der blev straks indledt fredsforhandlinger. Kort før freden blev sluttet, nedkom Metta Kollen den 7. marts med endnu en datter, den fjerde, som kom til at hedde Metta Dorothea. Freden var en kendsgerning den 26. samme måned, og selv om betingelserne var en skuffelse, var lettelsen stor.

Proklamationen af Enevælden har næppe gjort det store indtryk i de kongerigske enklaver af Hertugdømmerne, hvor kongen hele tiden havde været så godt som enevældig, men sikkert har borgerskabet glædet sig over adelens næsestyver.

Den 8. december 1662 fødte Claus Sommers hustru i Krempe en søn, som i dåben kom til at hedde Poul efter hendes far, og man må spørge sig selv, om ikke der har været en tidligere sønnefødsel, hvor faderens far er blevet opkaldt. En sådan søn er der tydeligt nok plads til i skemaet, men der er intet overleveret om hans eksistens, og Poul Sommer er den eneste søn, vi kender.

Den 11. februar 1666 kom der tvillinge i familien, men de blev kun 14 dage gamle.

Imidlertid har Mettas charmerende ægtemand sikkert fået sine første tillidshverv i den lille fæstningsby. Måske startede han sin karriere som borgervæbnings fenrik for senere at gå op igennem graderne til løjtnant og kaptajn.

Givet er det, at han har måttet gå vagt i byen med borgervæbningen fra ægteskabets første tid, og Metta har sørget for, at hans hjelm og harnisk har været velpudset til runden. Sit spyd og sværd har han selv taget sig af.

De mange krige, som var gået over landet, havde forarmet det i uhyggelig grad, og nu krævede Enevældens ødsle hofholdning høje skatter af det fattige folk. Gang på gang må Krempe anmode om nedsættelse af skatterne, om udsættelse med betalingen, om nådig eftergivelse.

Nye skatter blev udskrevet i en uendelighed, og byen blev truet af fallit.

Frederik den Tredie døde i 1670. Han havde vel slået sig til tåls med forholdene, men Christian den Femte vilde have revanche, og nye skatter blev udskrevet til ny mobilisering.

I 1675, da krigen brød ud, blev Mettas ægtemand udnævnt til yngste rådmand i Krempe og dermed også til kaptajn for borgervæbningen. Det har været omtrent ved den tid, den ældste datter, Wolber blev gift med præsten Peter Sartorius i Glückstadt.

Krigen begyndte med at kongelige tropper besatte alle gottorp-ske lande, og siden gik den ganske godt for de danske våben, men da de danskes allierede sluttede fred med Frankrig, kunde Danmark ikke klare både Sverrig og Frankrig på egen hånd, og freden gav ikke Danmark nogen revance for tidligere nederlag.

I 1678 var Mettas mand blevet næstældste rådmand og slap for borgervæbningen, i 1680 blev han ældste rådmand, og 1682 var året, han blev yngste borgmester.

Den kostbare krig uden gevinst havde bragt Kreme et par lange skridt nærmere til bankerotten. Skatterestancerne steg, floden mudrede til, så skibe ikke kunde besejle byen, fæstningsværkerne forfaldt. Det hele så sørgeligt ud.

Selvfølgelig har borgmesters kone ikke sultet eller lidt nogen nød, men den fornuftige husmoder kunde ikke ønske sine børn en fremtid i den fattige fæstningsby, og vi ser da også, at hendes tre næste døtre bliver gift med gode mænd i Stade på den anden side af Elben.

Det blev Mettas mand, Claus Sommer, der kom til at stå for afviklingen af den lille købstads fallitbo.

I 1685 blev han førsteborgmester eller Pro Consul, som man her kaldte denne stilling, og i de følgende år fik han afviklet befæstningen, som var kostbar at holde ved lige, fik nedbragt gælden, solgt byens rådhus, udstykket de jorder, hvor vold og grav før havde optaget pladsen, og ved hans død i 1702 var den tidligere fæstning blevet en åben by, men solvent.

Fru Metta overlevede sin ægtefælle i ti år. Helt dårligt har det ikke været med hende økonomi, for kort før sin død i 1712 stiftede hun et legat.

Ved sin død efterlod hun sig 21 børnebørn.

Ane nr.188: Hieronimus Scharffenberg, oberstløjtnant, død 1705.

Han må være født under trediveårskrigen - ikke før, og formentlig inden 1640. Vi må regne med, at det var i Tyskland, og det var sandsynligvis i det østligste Mecklenburg i grevskabet Penzlin, der grænser til Pommern og Brandenburg.

Han skrev sig til Wodruw bei Penzlin, muligvis borgen Wustrow, som tidligere havde givet navn til grevskabet, og som lå i syd-østlig retning fra Penzlin ved bredden af Totensener-søen.

Hvis tilknytningen ~~til~~ borgen er rigtig, har enten han eller hans far været lensmand hos grev Malzan til Penzlin og Wartenberg, som ligger i Schlesien.

Det er usikkert, om han tilhører den gamle adelige slægt von Scharffenberg, som hans sønnesøn senere antager. Vi kender ikke hans forældre., og han kan have været en lykkejæger, som i krigens tid har slået sig igennem.

Og han slog sig jo igennem, idet han endte som oberstløjtnant.

Han må nok have været en høj mand, for begge hans sønner blev fændrikker en tid, og det kræver en anselig højde.

Hans hustru, Catharina Dorothea siges at have været en Rantzau, men hun forekommer ikke i den Rantzauske stamåvle, og selv om det ikke modbeviser påstanden, så er påstanden heller ikke bekræftet nogen steder.

Mærkeligt er det også, at ingen af de to stamforældre synes at være blevet opkaldt i efterslægten.

Der var fire børn i ægteskabet. Georg stod i gottorpsk eller mecklenburgsk tjeneste, han var gift med en Moltke og døde i 1702. Gertrud Margrethe var gift von Winterfeld og døde 1750 i Wusterhausen. Hermann Nicolaj kender vi, og Lucia er til gengæld helt uden data.

Vi ved ikke i hvilken hær, Hieronimus Scharffenberg tjente sine sporer. Han døde 1705.

Ane nr.190: Valdemar Daa til Borreby etc. (1616-1691).

En vinterdag i året 1630 sad lensmandens hustru på slottet Dragsholm i Faarevejle i Odsherred med udsigt over Lammefjordens brede flade og skrev i sin nye bønnebog.

Hun var en dame på 37 år, 12 børn havde hun født til verden, men halvdelen havde Vorherre taget igen, mens de var spæde.

Hun havde udvalgt sig en helt ny pennefjer, og der var kommet helt frisklavet blæk på blækhuset.

"Denne bog hører mig Ingeborg Parsberig til och blif mig gifvet af min kiere sønd Voldemord Daa den 20 Febreuai(!) ano 1630."

Det har sikkert været i forbindelse med Valdemars optagelse på Sorø ridderlige Akademi, at han har foræret sin mor denne bønnebog til erindring og opbyggelse.

Bønner var der god brug for. Landet var hjemsøgt af pesten i de år, og man stod aldeles magtesløs overfor denne svøbe.

Formentlig var den unge Valdemar Daa fortrolig med forholdene i Sorø, da han nok har frekventeret latinskolen der, som en nødvendig forskole til akademiet.

Hans far havde gået på denne skole, så det har Valdemar sikkert også gjort - vel fra han var omkring ved 7 år gammel.

Valdemar Daa blev født den 15.maj 1616 mellem klokken 9 og 10 om aftenen på kongsgården i Trondhjem, det tidligere ærkebispesæde, som ved reformationen var inddraget under kronen og nu var lensmandens sæde i Trondhjem.

Gården, som kun var en enkelt længe af den gamle trelængede bispegård, resten var forlængst revet ned, lå syd for domkirken, parallel med denne, allerwydligst i byen.

Her henlevede Valdemar Daa sine første fire barndomsår i Trondhjems umilde klima.

Faderen, kongens lensmand, ædle og velbyrdige strenge herre Claus Daa til Raunstrup, Holmegaard, Borreby, Fraugdegaard etc. fik i 1620 tildelt Vestervig klostrets len nær ved Vesterhavet, og det var så også Valdemars hjem i de næste tre år, idet vi må formode, at han så er blevet sendt i latinskole

Den kongelige latinskole i Sorø kloster var en såkaldt trivialskole, oprindeligt grundlagt 1560 i Hillerød af Frederik den Anden, men flyttet 1585 til Sorø kloster formedelst

"at han var kommen udi Forfaring, hvorledes med samme Skolebørn meget forsømmes...af den Aarsage, at vi selv ideligen holde Hof på fornævnte vort Slot Frederiksborg, og de der daglig med gemene Hoftjenere kunne have Omgængelse, hvoraf Ungdommen meget bliver forført og forkrænket."

I 1586 kom den senere Christian den Fjerde til at gå i Sorø latinskole sammen med sin lillebror Ulrik, og i 1587 kom Claus Daa til at gå i skole med prinserne - heraf vel hans frisprog overfor Christian den Fjerde - og i 1623 blev det nok Valdemar Daas tur til at komme afsted.

Jeg siger ikke, at han gik der, men det vilde være sært andet, da hans far netop i 1623 var med til at grundlægge akademiet, hvor Valdemar kom til at gå i årene 1630-34, og akademiet blev netop disloceret her på grund af den forhåndenværende latinskole. Om børnenes forhold på latinskolen siger fundatsen den 31. maj 1586 - Danmarks ældste skolelov - følgende:

"Her skal og aldeles ingen Personer indtages udi denne Kongelig Skole, med mindre end han tilforn haver lært sin Abecet og Donat, baade ad tyde og uden at læse, saa meget fornøden er og Behof gøres."

Der var et års prøvetid.

"Og skal ingen udi denne Skole lenge end udi Sex Aar have denne Underholdning."

Valdemar kan altså have gået der 1623-29 eller 1624-30.

"Forstanderen med Skoelemesteren skal gjøre Forordning, hvor Skolle-Personerne skulde have deris Sove-Kammer, og hvor mange Senge udi hvert Kammer skal bereedes, og det så beskicke, at der kunde ligge toe udi hver Seng tilsammen, og skulde de toe Locater ligge udi toe Kamre hos Børnene, saa de dennem til betimelig Tiid om Morgenen kunde opvække, og siden følge dennem udi den gemene Stue, og der tilholde dennem, at klæde og binde om sig, og udi samme gemene Stue, som de dennem iklæde, skulde hænge et Løf-Kar med en stor Bæcken eller liden Kjædel under, der skal Dug-Svenden altid holde reent Vand udi, som Børnene kunde toe dennem, naar de ere iklædte."

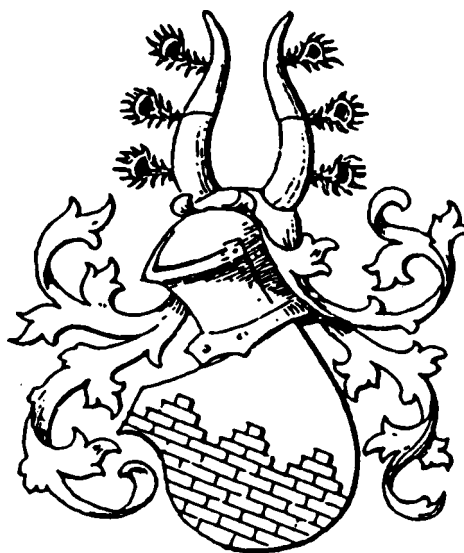
De små fyre kunde altså næppe klæde sig på selv, når de blev sendt hjemmefra på latinskole, men noget latin skulde de altså have lært ved den tid. Der findes et maleri fra 1629, som formodes at forestille Valdemar Daa ved latinskolens afslutning, og lige før han begynder på akademiet.

Adelige skoledrenge på Valdemar Daas tid.

Adelig discipel, formentlig fra Sorø akademi, muligvis Valdemar Daa (1616–91). Malet som 12-årig i 1629. Frederiksborgmuseet.

Blandt de drenge, som begyndte deres uddannelse på Sorø ridderlige Akademi i 1630, var foruden Valdemar Daa, Mauritius Schade og Claudiuſ Pors, to borgerlige drenge, som sikkert har delt seng, Valdemar Lykke af Grinderslev kloster, som nok har delt seng med Valdemar Daa, Otto og Holger Rosenkrantz, som vel har haft samme seng, Magnus Olai og Johannes Einhausen, som også var sengekammerater, og Christophorus Lindenow og Nicolaus Vind som det sidste hold.

Da Valdemar Lykke blev immatrikuleret i Leiden i 1634, og Valdemar Daa omtales der i 1636, kan det vel tænkes, at de to kontubernaler er fulgtes til Leiden i 1634.

Valdemar Lykke overtog Grinderslev kloster allerede i 1638, og igen er det tænkeligt, at de er fulgtes ad hjem, for i 1640 er de begge antaget som hofjunkere i København.

Som den to år ældre har Valdemar Lykke sikkert været den ledende i det kompagniskab.

Det skal lige bemærkes, at det ikke var alle danske adelige unge, der lod sig immatrikulere ved de universiteter, de besøgte, da de jo ikke skulde tage nogen embedseksamen.

Nu blev Valdemar Daa altså hofjunker, en hofjunker ved Christian den Fjerdes hof. Og hvad lavede så han?

Han må jo have deltaget i jagtselskaber, og fulgt kongen på rejserne rundt i landet. Ofte har han været ridende bud for majestæten.

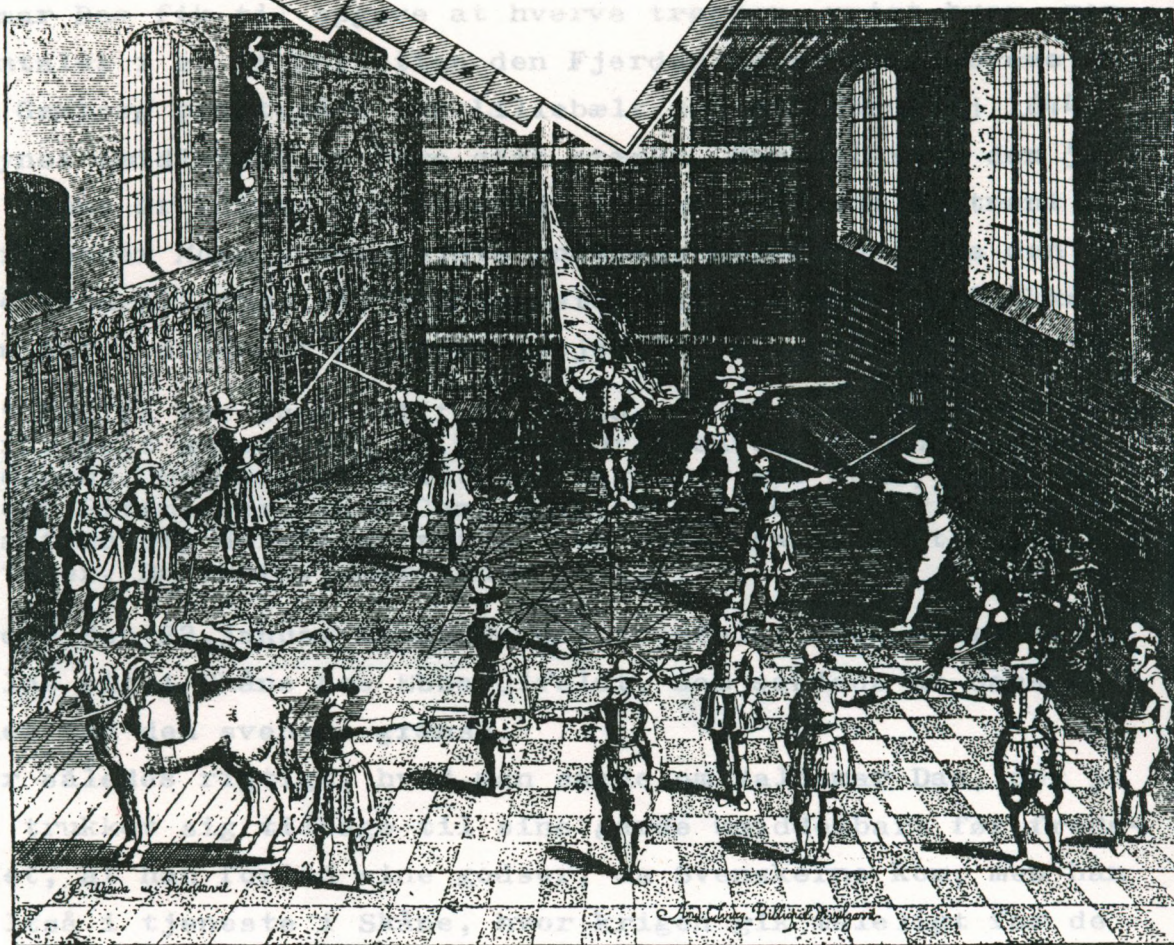
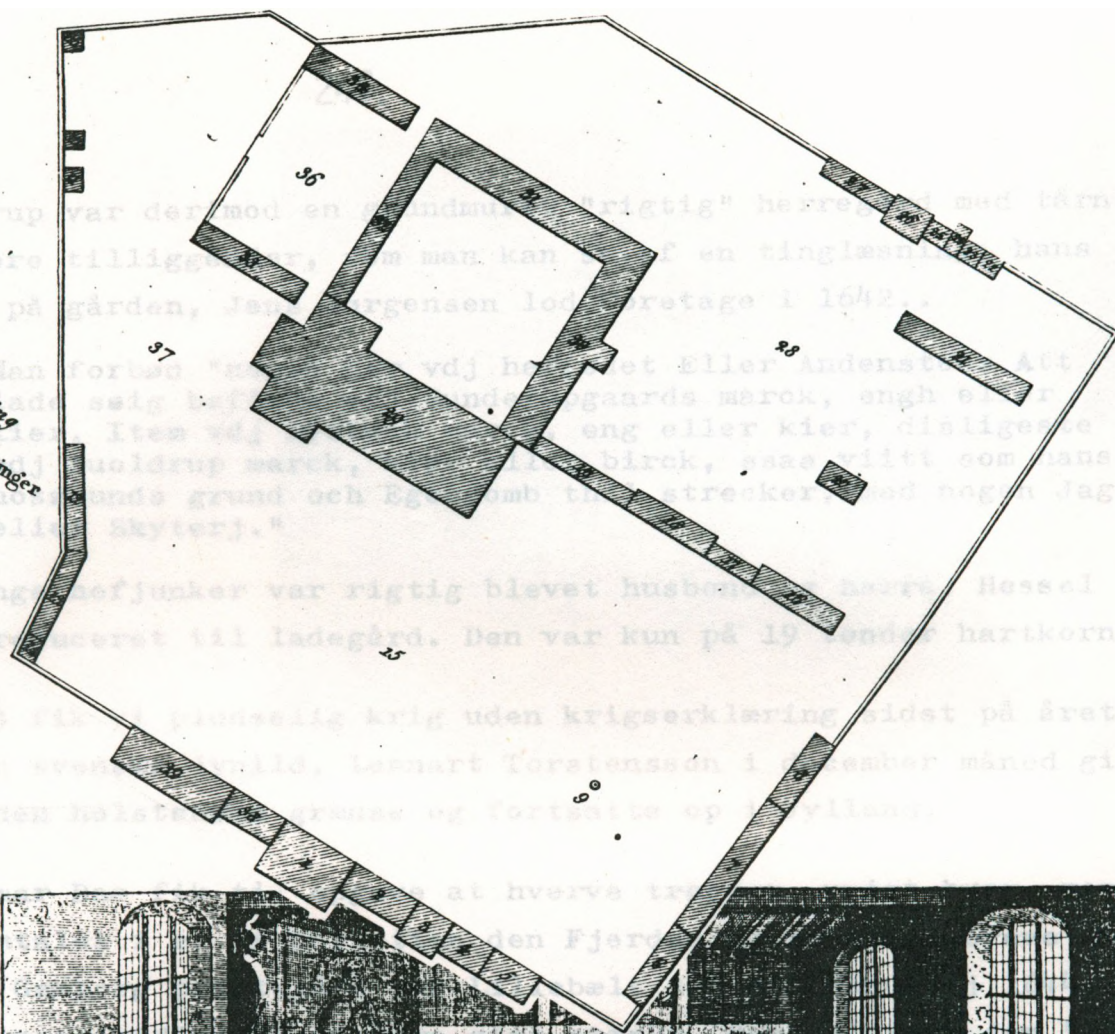
Det var forresten nok ikke første gang, han var i København, da han i 1640 blev hofjunker, for i 1634 må han sikkert have været med til det store bilager, da den udvalgte prins Christian blev gift.

I 1641 døde hans far og mor på Fyn med få dages mellemrum, og Valdemar Daa fik orlov til at rejse til begravelse - og siden vel også til afholdelse af skifte efter forældrene, et skifte, som nok har taget sin tid, da faderen havde været gift to gange og købt flere herregårde, så det var vanskeligt at gøre ret og skel til alle sider.

Som vi ved fik Valdemar Daa herregårdene Bonderup og Hessel, af hvilke den sidste var en stråttækt bindingsværksgård, men den havde et godt fiskevand i Lovns bredning.

Grundtegning
 over
 Sorøe Academies Bygninger
 1683.
 som Apoteke

At ride og at danse, og ikke mindst at søgte, er med til at danne krigeren, hofmanden og diplomaten. Unge adelsmænd studerer i udlandet. Leyden 1610.

Bonderup var derimod en grundmuret "rigtig" herregård med tårn og store tilliggender, som man kan se af en tinglæsning, hans foged på gården, Jens Jørgensen lod foretage i 1642..

Han forbød "nogen her vdi herredet Eller Andensteds Att lade søig befinde vdi Bunderupgaards marck, engh eller kier, Item vdi Sycbeck marck, eng eller kier, disligeste udj Suoldrup marck, kier eller birck, ssaa viitt som hans hoszbunds grund och Egendomb thil strecker, med nogen Jagt eller Skyterj."

Den unge hofjunker var rigtig blevet husbond og herre. Hessel blev reduceret til ladegård. Den var kun på 19 tønder hartkorn.

I 1643 fik vi pludselig krig uden krigserklæring sidst på året, da den svenske lynild, Lennart Torstensson i december måned gik over den holstenske grænse og fortsatte op i Jylland.

Valdemar Daa fik til opgave at hverve tropper, uvist hvor, men det omtales i et af Christian den Fjerdes egenhændige breve dateret Gamborg præstegård ved Lillebælt den 18.februarij 1644. Det synes imidlertid at være gået stærkt, for allerede den 5. marts samme år bliver han indkaldt til at møde som løjtnant ved ritmester Mogens Arenfeldts rostjensteeskadron, dvs den adelige værnepligtige rytteritjeneste. Det betyder altså ikke, at han har i sinde at gå militærvejen for at gøre karriere der.

"Chr.IV: Vor Gunst tilforn, Wiid, at wi naadigst haffuer for gott anseet Dig at bruge for Lieutenandt vnder oss elschl. Mogens Arenfeldt til Rugaard, wor Mand, Tienere och Rittmester, hans Compagnie; thi bede wi Dig och wille, att Du Dig dereffter retter och strax samme Bestilling antager. Dat.Hafn.5.Mart.Anno 1644."

Allerede den 22.januar havde Mogens Arenfeldt fået ordre til at melde sig i Skåne hos Ebbe Ulfeldt, som samlede de danske styrker ved den svenske grænse.

Det er således rigtigt, hvad man sagde om Valdemar Daa, der jo havde trukket sig tilbage til sine gårde umiddelbart før fredsbruddet, at han forlod sine godser, da Svenskerne kom, men han var altså i tjeneste i Skåne, hvor krigen gik tåleligt for de danske våben, indtil massakren ved Fehmern fik Christian den Fjerde til at tabe hovedet. Tropperne i Skåne blev skyndsømt trukket over til Fyn på nær en beskeden garnison i Malmø.

Inden da havde Valdemar Daa deltaget i et togt til Halland og i den guirillakrig, som blev ført fra Christianstad. Det er ikke umuligt, at han var blandt de tropper, der gik i land i Jylland og erobrede Kolding.

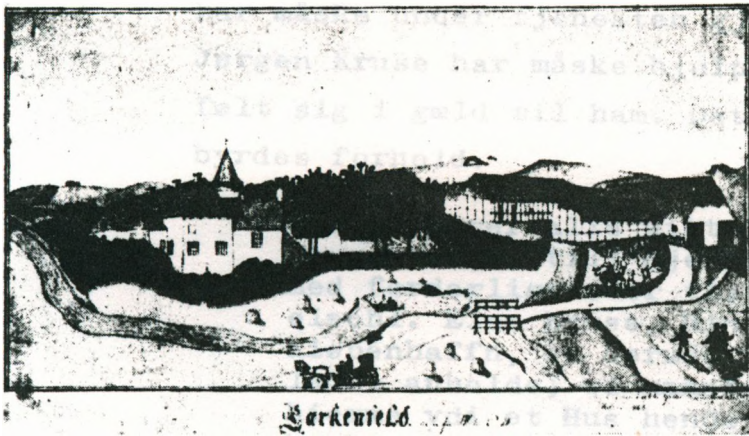

Hessel. Hovedbygningens vestside mod haven.

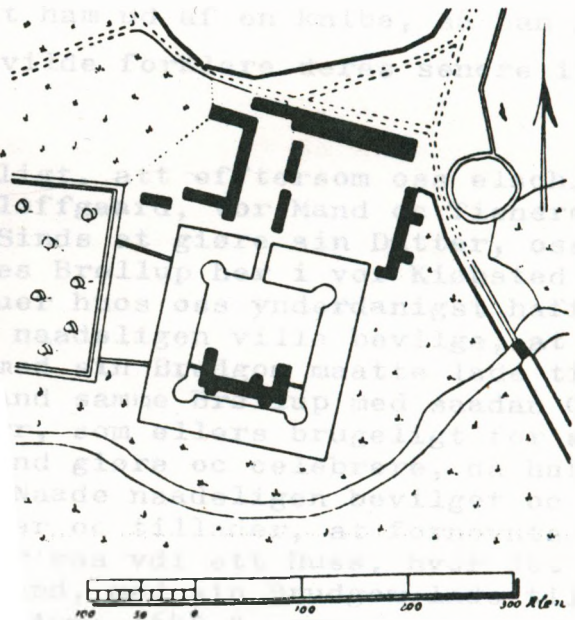
Inidertid var der noget, han skulde have ordnet i København, inden han yndte huse sig her.

Allerede den 13. maj 1847 var der vist Jørgen Knudsen som kaldt som søn til Pøstmanden i Ribe, der var medlem af Kompagni - ikke at forveksle med Pøstmanden i København, som naturligvis har de samme forføjelsestidspunkter som de andre nær sammen - i hvert fald en del af Arjen, der Valdemar som

Lerkenfeldt 1865, set fra sydvest. Akvarel på Lerkenfeldt af Christian Gullev.

Beliggenhedsplan 1803, der viser den gamle avlsgård og borgholmen med runddele på hjørnerne.

Herregården Bonderup nuværende Lerkenfeldt.

Der var ingenting, der vilde lykkes for de danske våben, og i Brømsebro, hvor man førte fredsforhandlingerne under ledelse af Corfitz Ulfeldt på dansk side, gik det ikke bedre.

Da den sørgelige fred var underskrevet, det var i august 1645, fik Mogens Arenfeldt ordre til at hjempermittere sit mandskab, kongens brev er dateret 4. september s. år.

Der havde ikke været nogen laurbær at høste for Valdemar Daa i denne krig, som var ført så valent, og han glædede sig til at komme hjem til sine gårde i Jylland, selv om han frygtede for synet af ødelæggelserne efter besættelsesmagten og bønderne, som havde haft frit spil.

Imidlertid var der noget, han skulde have ordnet i København, inden han vendte næsen hjemefter.

Allerede den 15. maj 1643 var en vis Jørgen Kruse blevet indkaldt som menig til rostjenesten i ritmester Jørgen Seefeldts kompagni - ikke at forveksle med rigsråden Jørgen Seefeldt. Formentlig har de seks jyske rostjenestekompanier gjort tjeneste sammen - i hvert fald en del af krigen, og Valdemar Daa har måske under tjenesten gjort Jørgen Kruses bekendtskab. Jørgen Kruse har måske hjulpet ham ud af en knibe, så han har følt sig i gæld til ham. Det vilde forklare deres senere indbyrdes forhold.

"Chr. IV. gør alle witterligt, att efftersom oss elschl. Jørgen Kruse till Hjermsløffgaard, vor Mand oc Tienere, med forderligste er til Sinds at giøre sin Datter, oss elschl. Else Kruse, hinds Brøllup her i vor Kiøbsted Kiøbenhaffn, oc derudoffuer huos oss ynderdanigst haffver ladet anholde, wi hannem naadeligen ville bevilge, at hand hiemme vdi et Hus hende med sin Brudgom maatte tilhaabe gifve, effterdij hand samme Brøllup med saadan Cereemonier oc paa dend Manierr, som ellers brugeligt for adskillige Tilfald, ikke kand giøre oc celebrere, da haffve wi af synderlig Gunst oc Naade naadeligen bevilget oc tillat, saa oc hermed bevilger oc tillader, at fornevnte Jørgen Kruse samme sin Datter maa vdi ett Huss, hvor det hannem beqvemmeligst falde kand, med sin Brudgom lade tilhaabe vie. Gifvet Hafn dend 28. Aug: 1645."

Den lykkelige brudgom var Valdemar Daa. Pigen var 17 år gammel.

Der var selvfølgelig gået mange og langvarige forhandlinger forud, sådan som det dengang var skik, og nu var familierne så samlet i hovedstaden, og tiden var inde.

Det var dengang almindeligt, at adelen havde et hus eller en gård i hovedstaden og i de byer, hvor der blev holdt landsting og rigsdagssamlinger. Her kunde slægten samles til større begivenheder.

Da det blev påbudt ved lov, at vielser skulde foregå i kirken, og det således ikke længere var et adeligt privilegium, begyndte adelen at søge dispensation under alle mulige påskud til at holde bryllup under private former, og det var en sådan dispensation, Jørgen Kruse havde fået.

Vi ved ikke med sikkerhed, hvor Valdemar Daas bryllup blev fejret, men det er nok ikke helt ved siden af, når vi gætter på, at det var i Marsvins gård, som lå ved Stranden mellem Fortunstræde og nuværende Højbroplads, vis a vis det kongelige slot. Denne gård tilhørte nemlig Jørgen Kruses faster, der muligvis har opdraget den unge brud.

Det skulde vise sig at være en skæbnesvanger beslutning, Valdemar Daa tog, da han knyttede sin skæbne til Jørgen Kruse til Hjermitslevgaard i Vendsyssel.

Der fulgte nu nogle stille år, hvor Valdemar Daa nød sin ægteskabelige lykke. Hans gårde havde sikkert lidt noget under den svenske besættelse, især har skovene måttet skatte til de svenske forskansninger, til Svenskernes bådbygningsplaner, til de svenske troppers varme og madlavning og til de danske bønders frie hugst - når katten er ude.

Men han var dog en holden mand med sine to herregårde og deres bøndergods.

I 1647 mageskiftede han nogle gårde med kongen, et tegn på, at han stadig havde sin gamle hærchefs bevågenhed. Christian den Fjerde døde 1648.

De første tre børn, den lille Else fødte ham, døde alle som små. Claus, Jørgen og Else Sophie var deres navne, nummer fire kom til at hedde Christian efter kongen.

Årene 1648, 1649 og 1650 gav alle misvækst, men enghøet har der næppe været nogen mangel på, så studeopdrættet har klaret sig. Værre har det været for svigerfar i Gammel Ryumbaard i Marie Magdalene sogn, som måtte regne med kornavlen. Han måtte låne af svigersønnen, da han sad hårdt i det efter store byggearbejder.

Børnene blev sendt til Ryumgaard efterhånden, som de blev født. I 1650 var det Beate, som døde og blev begravet i Marie Magdalene kirke, i 1651 var det Ide, som det gik ligesådan, og i 1652 var det Enevold, opkaldt efter mors farfar. Også han ligger begravet i Marie Magdalene.

Året 1652 var ellers et begivenhedsrigt år. Valdemars bror, Jørgen druknede på Lillebælt i en båd, der kæntrede for en kastevind, og da Valdemar Daa arvede halvdelen af Borreby ved Skelskør, bestemte han sig til at tage bolig der med sin familie. Måske har han tænkt på skoletiden i det dejlige sjællandske landskab.

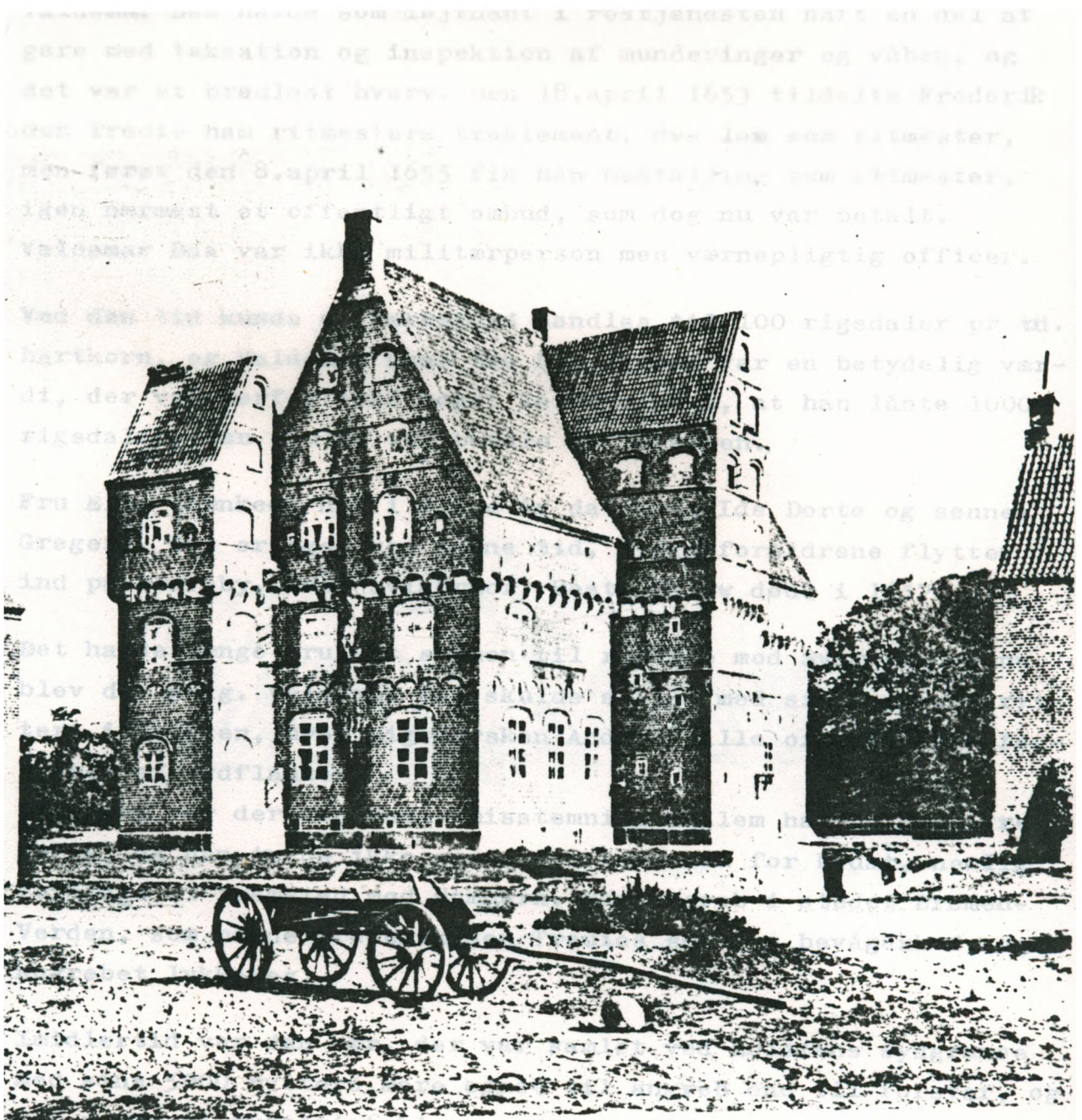
Samtidig ser det ud til, at Valdemar Daa ikke mere har nogen penge tilovers til sin svigerfar, for denne låner nu 1700 rigsdaler, og Valdemar tror endnu så godt om ham, at han kautionerer på pantebrevet - en uheldig disposition.

Borreby er bygget af ~~Oluf~~ Johan Friis og er, som den stadig ligger på Stignæs en lille fjerdingvej syd for Skelskør, en prægtig renæssanceborg. Hovedbygningen er på tre etager med kvist og kælder. I kælderen var forrådskamre og to fangehuller, første etage var familiebolig, anden etage var en stor "riddersal" og øverste etage var krigsfolkenes våbenhal. Murene var tykke, beregnet på forsvar, og der var et stærkt faldgitter for den eneste dør.

Til gården hørte over 200 tønder hartkorn, hvoraf skovene var i stand til at tage 700 svin på olden. Alt blev delt lige mellem Valdemar og hans 10 år ældre halvbror Olaf, som i nogle år havde bestyret godset for sin lillebror, den druknede Jørgen.

Valdemar Daa fik selve hovedbygningen og skulde selv bygge en ladegård, mens Oluf Daa fik alle de øvrige bygninger. Et tårn, der hørte til Olufs del, blev revet ned for at få mursten til Valdemars ladegård, som var muret imellem bindingsværket.

Der var en præst i Boeslunde, som hørte under Borreby, han hed Ifver Hansen og blev kaldt den lystige præst. Han havde efterfulgt sin far i kaldet i 1641 og er særlig kendt for sin ordsprogssamling, som dannede grundlag for Peder Syvs ordsprog. Herr Ifver var en ynder af god mad og efterkom gerne en invitation til at spise på gården, og han gik heller ikke af vejen for et spil kort.

Borrebys hovedbygning, "det store hus" flankeret af et par avlsbygninger.

Han tabte engang 125 rigsdaler til Valdemar Daa, men, da præstegården brændte samme dag, fik han beløbet eftergivet mod at betale renterne til de fattige i sognet, og det blev tinglyst som en prioritet i præstegården, som alle hans eftermænd kom til at betale.

Måske var det, mens præstegården endnu var under opførelse, at Ifver Hansen var inviteret til jagt med herremanden, og Valdemar Daa lovede ham, at han måtte få, hvad han skød på jagten, hvorpå præsten skød et stort træ. Valdemar Daa stod ved sit ord, og præsten fik træet.

Valdemar Daa havde som løjtnant i rostjenesten haft en del at gøre med taksation og inspektion af munderinger og våben, og det var et brødløst hverv. Den 18. april 1653 tildelte Frederik den Tredie ham ritmesters traktement, dvs løn som ritmester, men først den 8. april 1655 fik han bestalling som ritmester, igen nærmest et offentligt ombud, som dog nu var betalt. Valdemar Daa var ikke militærperson men værnepligtig officer.

Ved den tid kunde en herregård handles til 100 rigsdaler pr tdt. hartkorn, og Valdemar Daas tre herregårde var en betydelig værdi, der var derfor ikke noget letsindigt i, at han lånte 1000 rigsdaler. Han skulde vel betale for chargen.

Fru Else skænkede ham i disse år datteren Ide Dorte og sønnen Gregers. Det er også ved denne tid, svigerforældrene flytter ind på Borreby, hvor svigermor, Beate Bülow døde i 1657.

Det havde længe trukket sammen til revance mod Sverige, og nu blev der krig. Valdemar Daa skulde stille med sit kompagni ryttere i Holsten, hvor rigsmarsken Anders Bille organiserede forsvaret af sydflanken.

Desværre var der den gamle misstemning mellem ham og kong Frederik, og han turde ikke gøre, som han anså for bedst, nemlig foretage et fremstød mod Pommern. Han angreb i stedet Bremen-Verden, som havde Frederik den Tredies særlige bevågenhed, og angrebet lykkedes.

Imidlertid var den hær, der var samlet ved Holstens sydgrænse med sine 5000 ryttere mere egnet til angreb end til forsvar, og det meste af rytteriet blev sendt op til Rendsborg for at holdes i beredskab. Men den jyske og fynske rostjeneste blev tilbage.

Lejrscene.

Efter Stik i Danckwerth. Landesbeschreibung der Herzogthümer Schleswig u. Holstein. 1652.

Man lå ikke i campingvogne dengang i felten.

Valdemar Daas ryttere, der hørte til oberst Christoffer Hvass' regiment, var med til at erobre Bremen-Verden, og de var blandt de tropper, som Anders Bille efterlod, da han trak hovedstyrken hjem til Holsten for at forsvare linien Hamborg-Lübeck.

Da de svenske tropper nåede frem til Holstens grænse, blev Wrangel detacheret til med sine tropper at generobre Bremen-Verden, som jo kun var besat med 3000 mand, og det tog ham da også kun 10 dage at besætte hele stiftet på nær fæstningen Bremer-Wörden. Christoffer Hvass' regiment blev splittet, og en del drog langs Vestkysten op til Aggertangen, hvor de led et knusende nederlag under Niels Lykke imod den svenske angriber. Her kan Frands Rantzau have været med.

Den anden del drog med Christoffer Hvass langs Vestkysten og tværs over Jylland til Frederiksdde, derfra over til Fyn og videre til Sjælland, hvor de blev indsat i kystbevogtningstjeneste. Her var Valdemar Daa med. Ved Roskildefreden blev regimentet opløst, og vi ved ikke, hvad han siden foretog sig i krigen.

Den 28. november 1657 nævnes Valdemar Daa sammen med major Herman Kaas som strandvagt på Lolland, hvor Svenskernes landgang senere foregik.

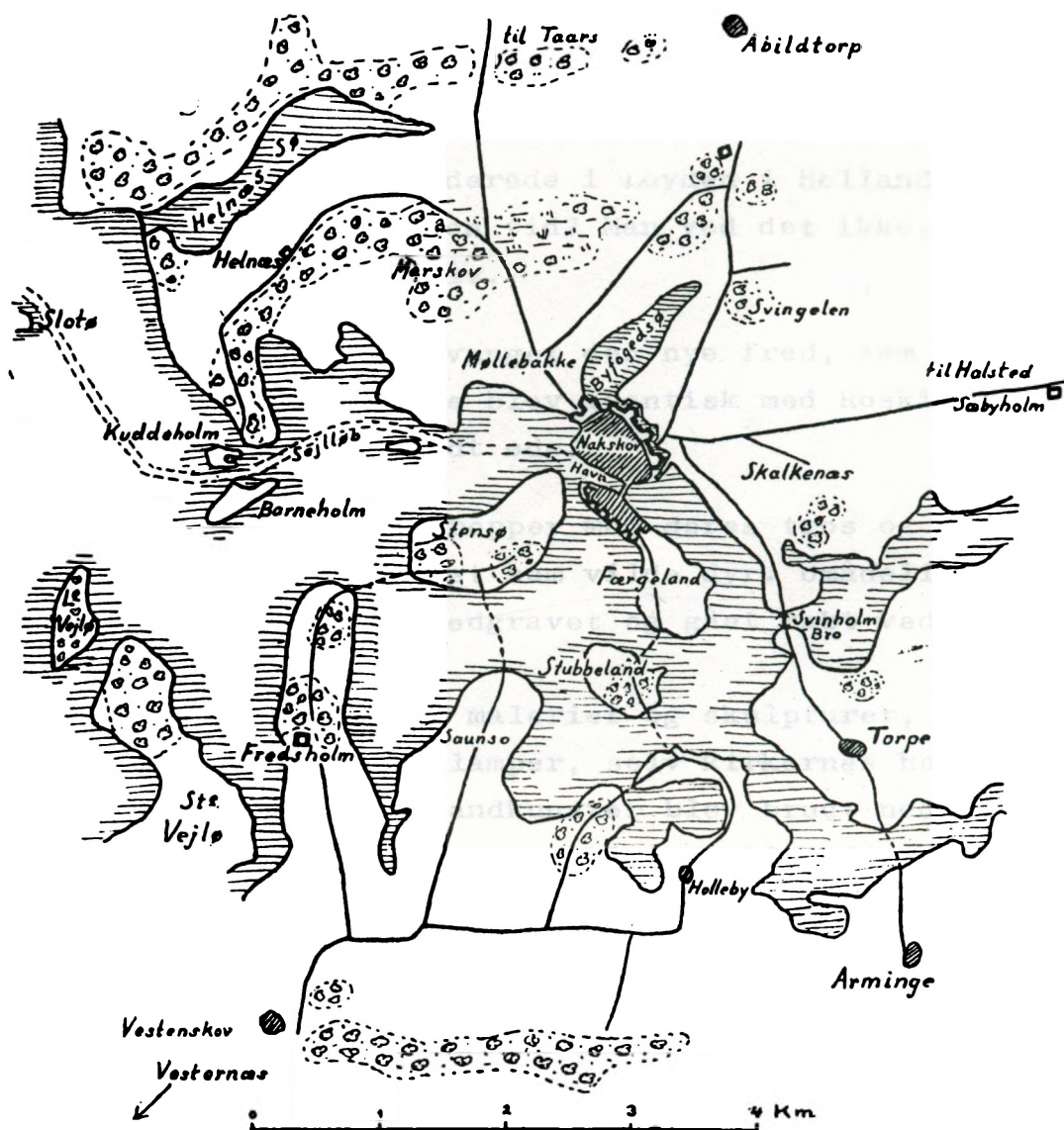
Ved nytårstid blev Herman Kaas udnævnt til oberstløjtnant for det rytterregiment, som Joachim Kørber fik, da Christoffer Hvass blev syg i København, hvor han snart efter døde. Der er næppe tvivl om, at Valdemar Daa er blevet tilsluttet dette regiment, som blev sat til at forsvare Samsø.

Da Roskildefreden var en kendsgerning, blev Joachim Kørber kommandant for Nakskov, og da Svenskerne brød freden, begyndte Joachim Kørber sin egen krig, idet han overrumplede de svenske garnisoner på Lolland-Falster, Møn, Langeland og Ærø. Han udrustede kapere, forstærkede Nakskovs befæstning, og holdt byen indtil 13. juli 1659, da besætningen fik fri afmarch med flyvende faner, klingende spil, spændte geværhaner og brændende lunter, samt fri afsejling til Kiel, med husstand etc.

Først havde Wrangel fra Fyn generobret Langeland og Ærø, så havde Svenskerne angrebet Lolland, hvor Kørber blev såret og måtte trække sig ind til Nakskov, så faldt Møn ved forrædderi, så i lang tid var der kun København og Nakskov på danske hænder.

**Svenskernes march eller Danskernes
flugt over Storebælts is i 1658.**

Nakskov og Omegn, 1658.

Imidlertid var Danmarks allierede trængt op i Jylland, og da Naskovs tapre forsvarere kom til Kiel for at spise sig mætte, begyndte straks forberedelserne til Fyns generobring.

Og midt i det hele, midt under krigen, levede hverdagen videre, for det var ikke krig hele tiden allevegne. I året 1659 blev Valdemar Daa og hans hustru Else Kruse portrætteret, han med et kompas og en konstruktionstegning, hun med en blomst i hånden.

Det må vel være i Kiel, dette billede er blevet malet. Kunstmalere er næppe rejst frit omkring i landet fra herregård til herregård for at tilbyde deres kunnen.

Valdemar Daas attributter på dette maleri er tankevækkende. Er det en skibstegning, han lægger sin hånd på. Kompasset kunde tyde på det, men så må han jo være begyndt på skibsbyggeri før krigen.

Var det skibsbygning, han studerede i Leyden i Holland. Hans far var dog rigsadmiral ved den tid? Man ved det ikke, men det gamle maleri taler for sig selv.

Da stormagterne havde gennemtvunget den nye fred, som for de danske landskabers vedkommende blev identisk med Roskildefreden, da lå landet vidt og bredt øde.

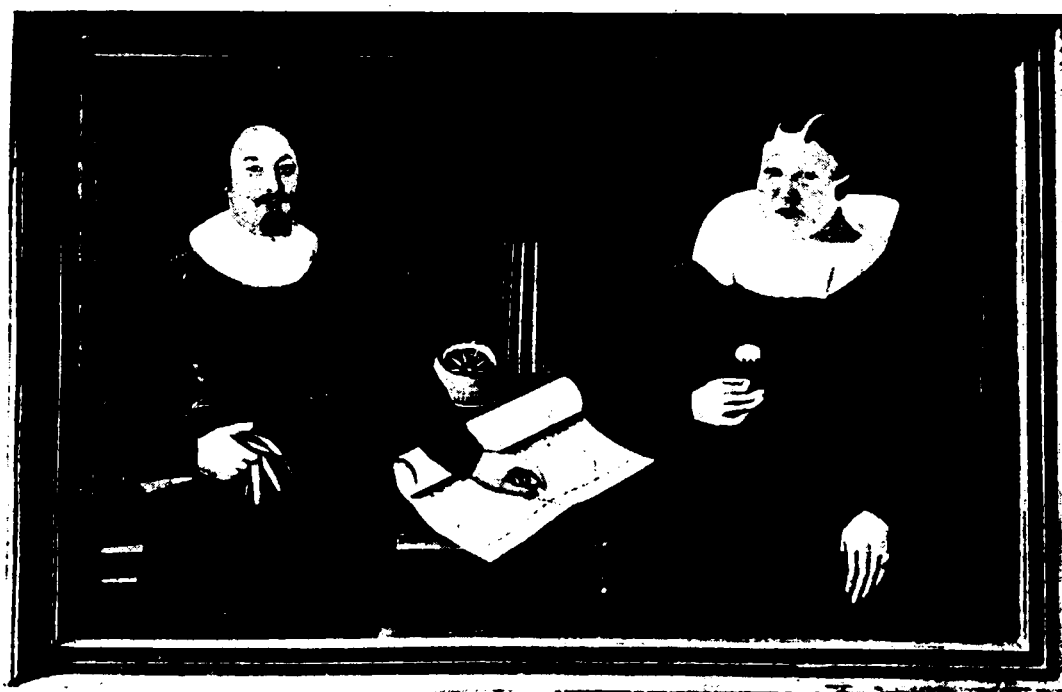
Alle vegne havde de svenske tropper med deres tros og medløbende marodører sværmet og huseret som vilde dyr. Umådelige værdier var blevet stjålet eller nedgravet og gået tabt ved ejerens død for fjendehånd.

Sølv, guld og juveler, bøger, malerier og skulpturer, møbler, gobeliner, tæpper, spejle og lamper, selv kirkernes hellige kar, intet var dem helligt, vandkunster blev brudt ned og bortført, huse og slottes kobbertage og blytage blev fjernet.

De ødelagde slotte og herregårde, byernes købmandsgårde, bondegårde og husmandssteder, lejevåninger, kirker og offentlige bygninger af alle slags. Bindingsværkshuse blev revet ned for tømmerets brændeværdi, stråtage blev taget til hestefoder, når der var behov for det.

Brandskatninger og kontributioner kom hak i hæl, salvegarder var næsten lige så dyre at holde, som de marodører, de skulde beskytte imod. De lånte, lod sig pånøde, købte uden at betale, tilspillede sig med falske kort og terninger alt af værdi.

Antagelig Hofjunker Valdemar Daa, f. 1616, d. 1691, og hans Hustru, Else Kruse, f. 1627, d. 1667. Han ejede Borreby fra 1652-1681. Maleriet, der er gammelt Inventar paa Borreby, bærer følgende Indskrift: ER IST GEBOHREN ANNO 1616 / IST GEMAHLT AANO 1659 / SIE IST GEBOHREN 1627 / IST GEMAHLT ANO 1659.

Midt under krigen var det også hverdag, og Valdemar Daa og Else Kruse fandt tid til at blive portrætteret.

Kompasset og tegningen forgriber hans skibsbyggeri i 1662-63. Måske byggede han mindre skibe før Delmenhorst. Hans far havde jo været rigsadmiral, så hans interesse for søen var ikke helt grebet ud af luften.

Mord, drab og bortførelser forekom i tusindvis. Mindst 14000 unge mænd blev udskrevet til svensk krigstjeneste alene i det sjællandske område. Pest og feltsyge rasede især i Jylland og dræbte folk i titusindevis. Hele herreder mistede op imod 90% af befolkningen. Folk lå og døde i massevis på gaderne i Ribe.

Og skovene var forhugget overalt i landet. Til nye skanser og til forstærkning af landets fæstninger havde kongen rekvireret i tusindvis af pallisader. Ved Nakskov således en mængde i fem kvarters tykkelse, dvs 75 cm i firkant, det var pallisader, som kunde stå for skud, men det kostede også nogle træer. Også Svenskerne lavede forskansninger, f.eks. Carlstad, som blev bygget ved Brønshøj, men iøvrigt ved alle deres garnisoner.

De skulde imidlertid også bruge ved til at varme sig ved og og til at koge deres mad over, og så huggede de systematisk tømmer til skibsbygning, dels for at svække Danmarks muligheder for at forny flåden, dels for selv at bedre deres egne. Mele skibsladninger af tømmer blev sendt hjem under besættelsen.

De danske bønder holdt sig ikke tilbage, og det var der heller ikke andre, der gjorde. Når katten er ude...

Det var forøvrigt nogle forfærdeligt kolde vintre, som har krævet meget træ til opvarmning.

Naturligvis gik Borrebys skove ikke ram forbi. Den svenske indkvartering i Skelskør skulde bruge træ, såvel som nogen, og vi har dokumentation for, at der ikke var nogen skov på Skelskørs byjorder, så man har hentet træet på Stignæs, hvis skove kunde ses fra byen henover fjorden. Og det vilde nok være slemt naivt at tro, at de gode borgere i Skelskør følte sig for gode til at hugge sig et træ til husbehov.

Stignæs skove var i 1652 takseret til 700 svins olden, mens matriklen over korsør amt for 1664 sætter skovenes værdi til 400 svins olden. Men det er ikke en større forringelse, end mange andre steder.

Præsten i Magleby, herr Laurits Hirnklou mistede sin kone under krigen i 1658, måske for fjendehånd, og blev "melankolsk". Han forsøgte at drukne sig, ved at springe i fjorden fra Skelskør bro, men blev reddet og angrede sit selvmordsforsøg, så han fik tilgivelse og døde salig.

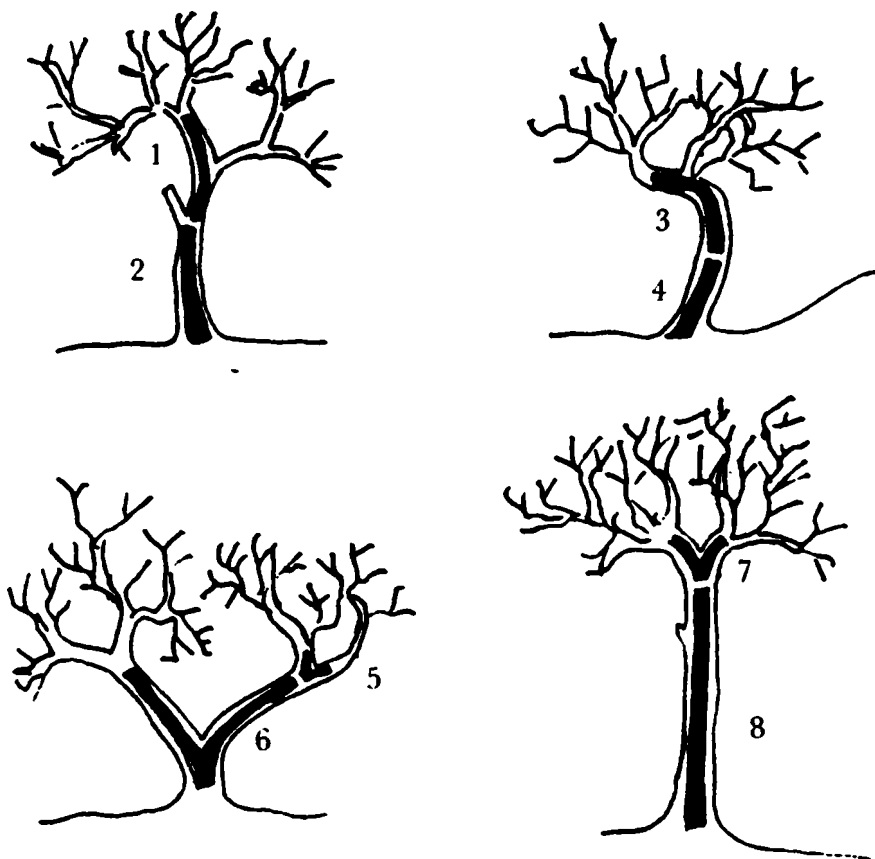
Måske skulde vi lige her gengive Hugo Lützows indberetning til Frederik den Tredie om skovenes tilstand i Antvorskov len efter svenskekrigene:

De var så forhuggede, at der i Storeskov, Haldager, Haarslev, Sønderup, Vindstrup, Stenstrup og flere andre skove ikke findes et eneste træ til bygningstømmer, men kun nogle stumper, ej heller et læs olden.

Orebo og Stenlille skove, som ellers var temmelig gode, er sat i pant, hvad der medfører tab af olden, brændsel og især bygningstømmer til bønderne, hjultømmer, trækul til smeden, der udfører slottets arbejde etc.

Af skove der duer, nævner han dog Vindstrup skov, Tyelse skov og skovene i enemærkerne, som dog i denne krigstid "ulæstelige er nær huggen og bortstjaalen og med gevalt borttagen efter Svenskerne's befaling, hvilken borgere og bønder selv har forhvervet". Og han tilføjer: "- og haver jeg haft stor genvordighed, fordi jeg forsvarede dem mod vore egne landsfolk".

Valdemar Daa var ikke hjemme, så han kunde forsvare skovene.

Tommerdele der kan fremelskes fra træerne er unge. 1. topspant, 2. bundspant, 3. kranbjælke, 4. sitters (ovre spantedel), 5. alm. knæ. 6. underste hækbjælke, 7. skarp bundstok, 8. agterstævn. Efter R. G. Albion: Forests and Seapower (1926).

Det var den slags træer, Svenskerne sendte hjem, for man kunde dengang ikke dampbøje rette træstykker. Delene skulde være groet i façon.

Boeslundepresten, herr Iver Hansen, som vi før har været præse-
senteret for, viste sig under krigen at være andet og mere end
den lystige præst, som alidt havde et eller andet skæmtsomt
ordsprog på rede hånd, så han kunde optræde i festligt lag.
Den gode pastor havde svenske officerer indkvarteret, som vel
opførte sig pænt i det store og hele, men som havde den uvane,
når de havde spist, at stikke sølvtøjet i lommen. Præstens ry
for morsomhed skaffede ham imidlertid en invitation til genera-
len, som havde kvarter på herregården Espe, og her bar herr
Iver sig ad, som sine "gæster", han stak sølvtøjet til sig, og
da generalen fortørnet spurgte, hvad han bildte sig ind, sva-
rede præsten, at han troede, det var en svensk skik, siden hans
gæster altid bar sig sådan ad. Så fik han sit sølvtøj igen.

Forresten opkøbte han røvet sølvtøj af de svenske soldater og
andre tid den ret billige og ret faste pris, sølv fik på den
tid, og efter krigen kunde rette ejermand købe sølvet tilbage
til samme røverkøb.

Det var et trøstesløst syn for Valdemar Daa at komme hjem til.
Især var det galt på Bonderup, som på det nærmeste var en ruin.
Der havde ikke været så meget skov i forvejen der, nu var den
så at sige væk. Og jorden sprang i lyng. Her var ikke længere
blivende sted. Kopskatten, konsumtionsskatten og græspenge-
skatten af 1660 fortæller, at der var 3 karle, 1 pige og 1 hest
på gården, 5 fæ, 30 får, 10 lam, 20 bukke og geder, 4 køer og
5 svin. I folkeskat skulde han betale 2 rdl.32 sk., konsumptio-
nen beløb sig til 3 rdl.16 sk. og græspenge blev til 1 rdl.6 sk.
Året efter var der 12 heste og køer på gården.

På Hessel så det ikke stort bedre ud.

Alt manglede. Huse var ødelagt, bønder forjaget, dræbt, bort-
ført, uddtagen de gamle og de mindste børn. Der manglede kvæg,
sædekorn, redskaber, fiskenet og bundgarnspæle.

De få bønder, der kom frem fra deres skjul i krat og mose, kom
med tomme hænder for at få dem fyldt.

Valdemar Daa kunde ikke gøre andet for sine bønder end at love
dem henstand med skatter og afgifter og tale deres sag for kon-
gen, skaffe dem noget sædekorn og nogle redskaber, så de kunde
komme igang igen. Det har ikke været gratis.

Borreby så betydeligt bedre ud, men også her var der god grund
til fortvivlelse, skønt "det store hus" srods alt var beboeligt.

Boeslunde kirke.

Her på Borreby, hvor Valdemar Daa fæstede bo med sin familie, slap han ikke så billigt fra skatterne som på Bonderup. Udover græspenge, konsumtion og folkehold, som hver for sig sikkert har været dyre, måtte han for sin familie betale kopskat fire rigsdaler for sig selv og for fru Else og en rigsdaler for hvert af børnene. Omregnet til vore dages penge var en rigsdaler 700-1000 kroner, men indkomsterne var forholdvis lavere, så der var ikke noget overskud at tage af.

I 1660 nedkom fru Else Kruse med datteren Ingeborg, og året efter fødte hun endnu en datter, som kom til at hedde Johanne Catharina. Vinteren 1660-61 begyndte med is i farvandene allerede sidst i december, og det var isvinter til 10. februar, som blev fulgt af misvækst til høsten.

Jørgen Kruse skulde låne til skatterne i gen, og Valdemar Daa kautionerede som sædvanlig.

Valdemar Daa underskrev suverænitetssakten i 1661, der anerkendte Frederik den Tredies ret til selv at bestemme betingelserne for sit styre.

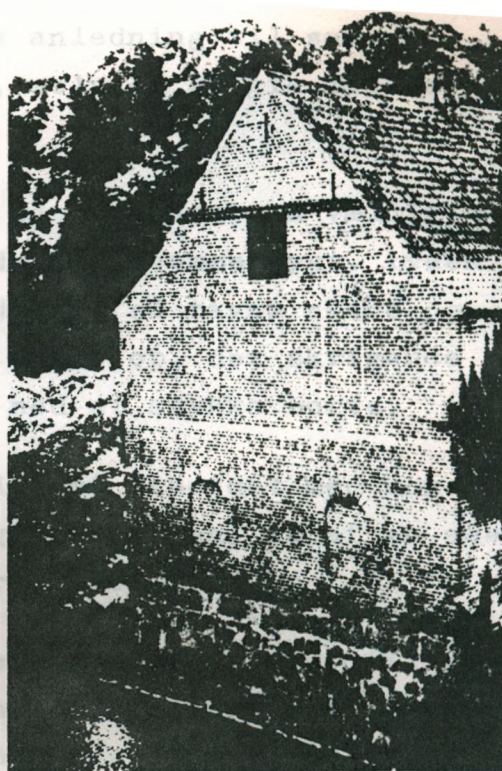
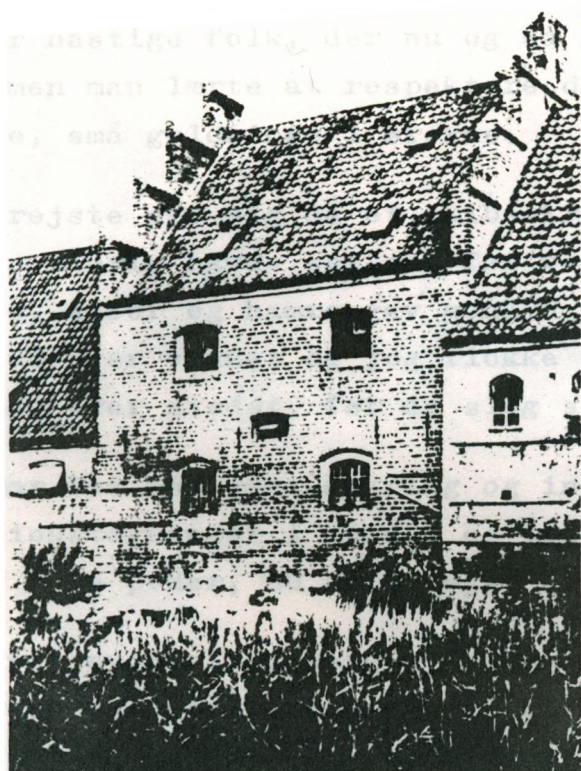
Og så tog han fat. Det kunde jo ikke nytte at sætte sig hen og græde over elendigheden. Han er måske nok begyndt tidligere, men det er først i 1662, vi har skriftligt belæg for hans skibbyggeri på Stignæs.

Herude har det flydt med fældede og parterede træer, som Svenskerne har efterladt.

Det første år er nok gået med at få orden og samling på det altsammen. Tømmeret skulde sikres, så det ikke lå i skovbunden og rådne eller fangede svamp. Det skulde sorteres i bygnings-tømmer, skibstømmer, brændeved og kvas, og skibstømmeret skulde sorteres efter sit rette brug.

En del er måske straks blevet solgt til orlogsværftet, men et sæt spanter, knæ og stævne er blevet tilbage, og så er man gået igang med at bygge et orlogsskib på stranden af Stignæs ud mod Agersø Sund.

Vi ved ikke, hvor meget Valdemar Daa har vidst om skibskonstruktion. Han kan have studeret det i Holland, hans far var jo rigsadmiral, dengang Valdemar studerede der, men der har i alle tilfælde været brug for en skibbygmester og nogle skibstømrere. Og der er kommet fremmede folk til Borreby, der vrængede ordene frem på en mærkelig og besværlig måde.

Forskellige eksteriører af Borreby slots bygninger.

Det var hastige folk, der nu og da gav anledning til sammenstød, men man lærte at respektere dem, selv om de gik med latterlige, små guldringe i ørerne.

Og så rejste der sig da et skibsskrog på stranden, så vældigt som man aldrig havde set det før ved denne ensomme kyst. Lyden af save, økser og hamre gav genlyd i de før så tavse skove og langt ud over vandet og jog flokke af fugle op, der skrigende kredsede over stedet, før de slog sig ned et stykke borte.

Valdemar Daa har gået omkring og inspiceret arbejdet med konstruktionstegninger i hånden og ledsaget så af en, så af en anden af sine poder, nu og da også af fru Else.

Måske var svigerfar, Jørgen Kruse allerede flyttet over til sin datter på Borreby, for det var ved den tid kreditorerne angreb ham kraftigt, og i hvert fald levede han sin sidste tid her.

De fremmede arbejdere klatrede som myrer på det store skib, der voksede op bag det dige, som beskyttede det mod højvande og storm. Skroget var selvfølgelig også sikret med solide for-tøjninger mod at blive revet med af en stormflod.

De lokale folk så med gysen på de fremmedes dristige manøvrer i højderne. Det var gudsbespotteligt, det kunde ikke blive ved med at gå godt, man kunde ikke friste sin Gud på den måde. Og selvfølgelig fik de ret.

En eftermiddag var der en af de skrækkelige klatreaber, der mistede sit greb i højden og styrtede til jorden og slog sig ihjel. Bønderne korsede sig. Uhyggen ved bratdød uden trosbekendelse og syndsforladelse sad dybt i dem med truslen om evig fortabelse.

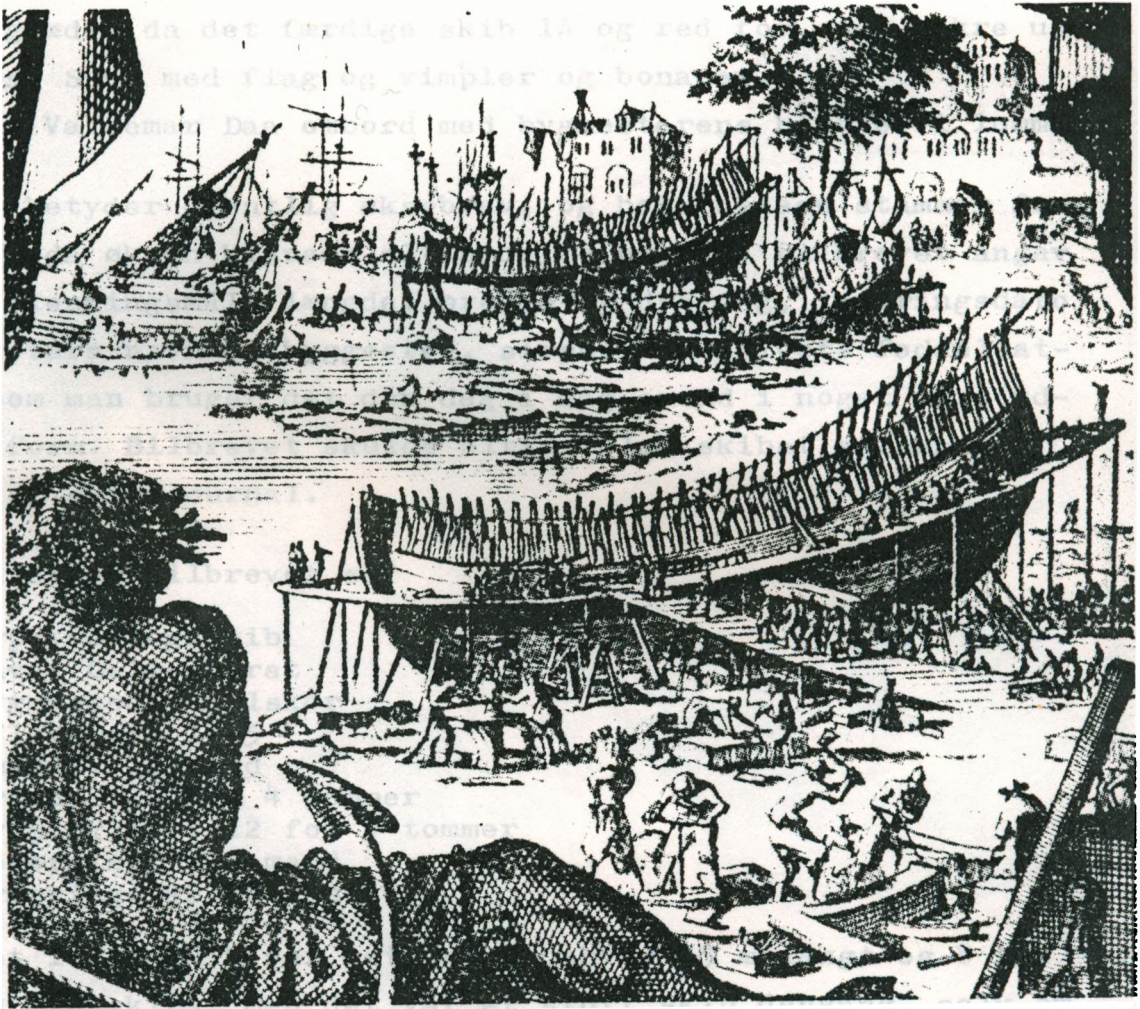
Kirken var fuld, da den fremmede blev stedt til hvile på Magleby kirkegård.

Vinteren 1662-63 var ret streng, men allerede i marts var vandede isfrie. Og så en dag i 1663 var det den store dag, da skibet skulde sættes i vandet.

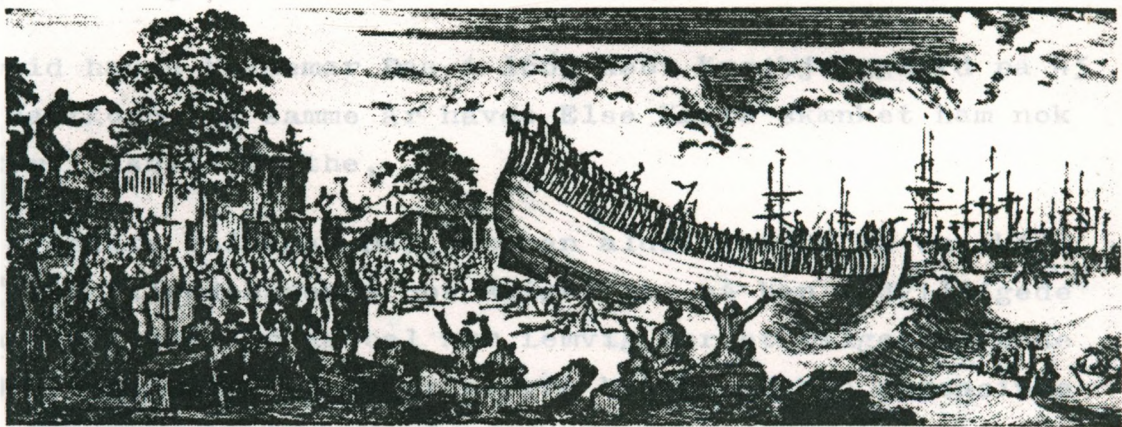
Da floden var på sit højeste blev alle afstemninger slået los, og skibet væltede.

Med stort besvær og bogstavelig talt med lodder og trisser fik man fartøjet op på beddingen igen og fik skaderne udbedret, men først i 1665 var skibet afleveret til udrustning på Orlogsværftet.

Holländskt skeppsvarv på 1600-talet. I bakgrunden t. v. brännes det gamla becket från botten på ett kölhalat skepp. I förgrunden en allegorisk figur. Van Yk

Stapellopping på ett nederländskt varv i slutet av 1600-talet. Van Yk.

Det rædselens gys Valdemar Daa havde oplevet, da skroget væltede af beddingen, blev afløst af en berusende følelse af stolthed og glæde, da det færdige skib lå og red for sine ankre ude på Agersø Sund med flag og vimpler og bonader.

Selv var Valdemar Daa ombord med bygmesterens bilbrev i lommen.

Bilbrev betyder egentlig øksebrev, og betegnelsen stammer fra den tid, da øksen klarede alt arbejde ombord. Bilbrevet angav skibets kendingsmål: længde, bredde og dybgang, leveringsdato samt mesters navn og byggested, simpelthen skibets fødselsattest, som man bruger det den dag i dag omend i noget mere udførlig form. Bilbrevet skulde altid følge skibet sammen med logbog og skibsjournal.

Og hvad siger bilbrevet så?

Type: orlogsskib
 Navn: Delmenhorst
 Byggested: Skelskør
 Afleveret: 1665
 Længde: 111 fod
 Bredde: 26 fod 4 tommer
 Dybgang for: 12 fod 9 tommer
 Besætning: 275 mand
 Armering: 42-48 kanoner

Sådan et lille skib var det, bare henved 35 m langt og 8 m i bredden midtskibs, men det var et stort skib dengang, selv om det ikke var en orlogsmænd af første klasse, så var det dog i fregatklassen. Kanonerne og den store besætning var selvfølgelig kun til krigsudrustning.

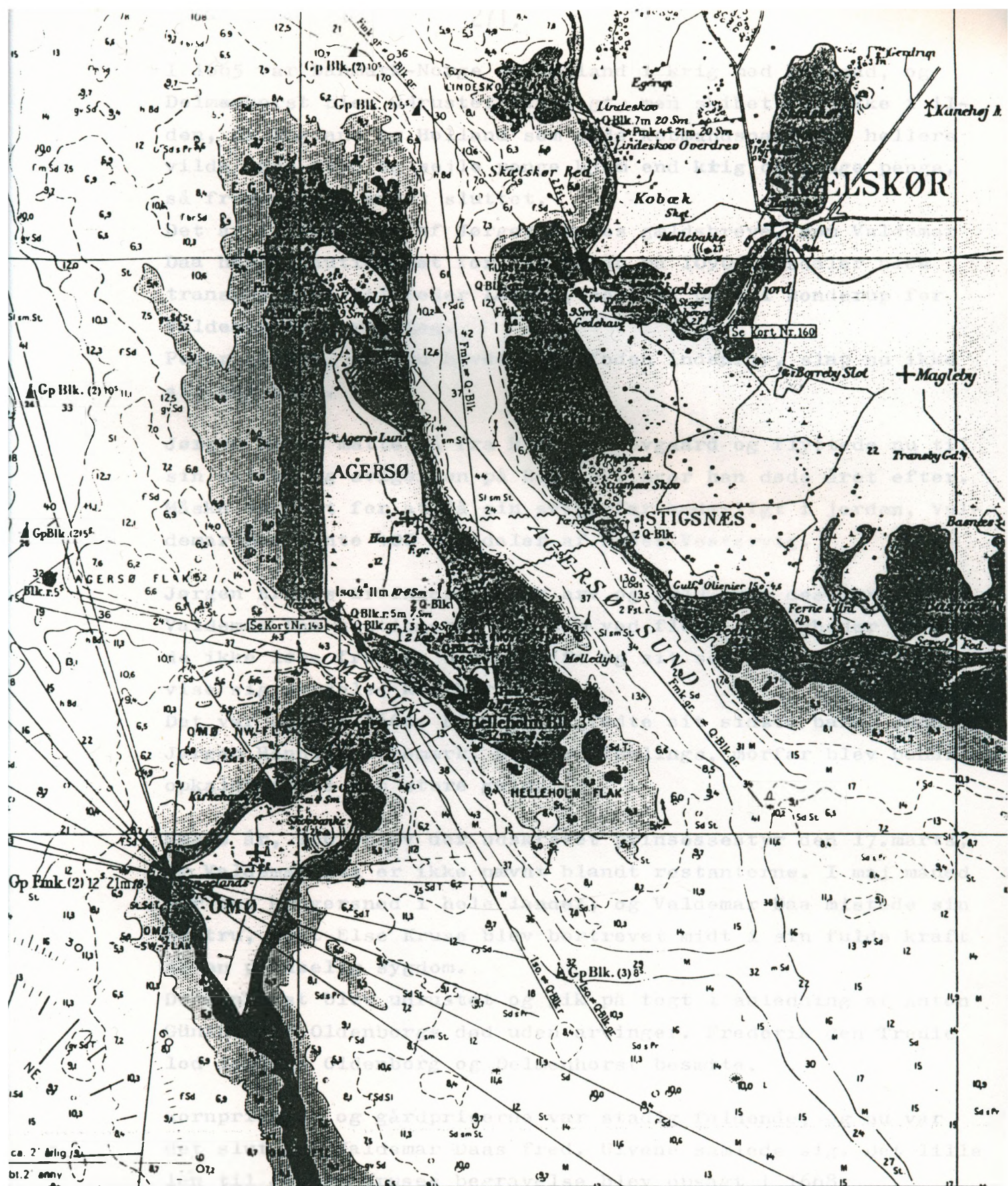
Imidlertid havde Valdemar Daa i 1663 købt Krejbjerggaard på 45 tønder hartkorn, og samme år havde Else Kruse skænket ham nok en datter, Lisbeth Dorthe,

I 1664 erkendte Valdemar Daa, at han aldrig vilde få en skilling af sit tilgodehavende hos svigerfar, så han indvilligede i at tage harregården Kappel nær Lemvig for et tilgodehavende på 13.340 rigsdaler, et langt større beløb end han nogensinde selv lånte.

Jorden deroppe er fremragende god, men gården var på den tid slet ikke de penge værd, og priserne raslede ned. Han overlod samme år gården til sin søster Dorthe - pris ukendt.

Det var også det år, han skulde svare 130 rigsdaler i prinsessestyr, men kun betalte det halve, skønt han lånte 1000 rigsdaler af Ove Juul til Lundbæk.

Søkort over området ved Stignæs og Borreby gengivet uden tilladelse fra Geodætisk Institut og Farvandsdirektoratet.

Her ud imod Agersø Sund byggede Valdemar Daa skibet Delmenhorst, der gjorde tjeneste i flåden i ca.40 år. Måske var det ikke det eneste skib han byggede.

I 1665 var Danmark-Norge og Holland i krig med England, og Delmenhorst blev udrustet til togt, men skibet kom ikke i illden, da England og Holland som gode købmandsnationer hellere vilde have fred og sejle penge hjem end krig og bruge penge, så freden blev snart sluttet.

Det år forfaldt et af Jørgen Kruses gældsbreve, som Valdemar Daa havde kautioneret for, et beløb på 1090 rigsdaler blev transporteret til Peder Lørche, som fik pant i Bonderup for Valdemar Daas regning.

Peder Lørche, som nu havde fået foden indenfor, slap nu ikke sit tag igen.

Jørgen Kruse måtte gå fra Hjermitslevgaard og flyttede nu til sin datter og svigersøn på Borreby, hvor han døde året efter. Måske var det for at få sin svigerfar hæderligt i jorden, Valdemar Daa lånte 400 rigsdaler af Peder Vestervig.

Jørgen Kruses arvinger fragik arv og gæld, men desværre havde Valdemar Daa kautioneret for ham ved flere lejligheder og kunde ikke løbe fra sin underskrift og sit segl, og det skulde vise sig særdeles kostbart.

Det var også i 1666, Else Kruse fødte sit sidste barn, sønnen Jørgen Henning - bemærk, no hard feelings, morfar blev behørigt opkaldt trods den store gæld.

Næste år, 1667 blev der udskrevet prinsessestyr den 17.marts, og Valdemar Daa er ikke nævnt blandt restanterne. I maj måned var der hungersnød i hele landet, og Valdemar Daa mistede sin hustru, idet Else Kruse blev bortrevet midt i sin fulde kraft af en pludselig sygdom.

Delmenhorst blev udrustet og gik på togt i anledning af Anton Günther af Oldenborgs død uden arvinger. Frederik den Tredie lod landene Oldenborg og Delmenhorst besætte.

Kornpriserne og gårdpriserne var stadig faldende, og nu var det slut med Valdemar Daas fred. Ulvene samlede sig. Det lille lån til Jørgen Kruses begravelse blev opsagt i 1668.

Så i 1669 gjorde en af kreditorerne, Abraham Jacob von Platou udlæg i gods i Krejbjerg sogn i Salling for et lån på 1000 rdl. som var vokset til små 1500 rdl.

Han udtog gårdene Grundvad, Norsgaard, kirkegården, to andre gårde og to huse, så var han tilfreds.

Hofjunker Oluf Daa

I 1666 overtog Valdemar Daa sin 10 år ældre halvbror Oluf Daas part af Borreby.

Det kunde være interessant at vide betingelserne, hvor meget denne part omfattede, og om der var nogen skov tilbage på Olufs part. Havde Valdemar Daa måske også lånt sin bror penge?

Hele tiden viser Valdemar Daa sig optimistisk. Han håber stadig på bedre konjunkturer. Han kunde ikke vide, at krisen skulde vare et halvt hundrede år endnu.

Men indtægterne faldt stadig og ejendomspriserne faldt, og nye skatter blev udskrevet, og bønderne kunde ikke betale.

I 1670 kom en ny prinsessestyr i juni måned, og Hessel blev taget for skattegæld.

I 1671 forfaldt hans eget lån hos Ove Juul til Lundbæk på 1000 rigsdaler som med renter var vokset til små 1200 rigsdaler, og Ove Juul fik to gårde i Østrup, en i Mejlstrup og to i Aarup. På den opsigelse, Valdemar Daa havde modtaget i 1668 af forvalteren på Vestervig, Peder Pedersen af lånet på 400 rigsdaler, havde Valdemar skrevet

"...mig lovligen forkyndt, vil formode, den Dannemand Peder Pedersen eftertænker Tidens Besværlighed og lader Kapitalen fremdeles blive bestaaende, Renterne skal næst Guds Hjælp af mig vorde rigtig erlagt og betalt".

Men tidens besværlighed blev ikke lettere. Priserne faldt og faldt på landbrugsprodukter og ejendomme, og kreditorerne blev nervøse for deres tilgodehavender. Og Valdemar kunde ikke klare renterne heller, så i 1671 var de 400 rigsdaler vokset til godt 500 rigsdaler, hvorfor Peder Pedersen fik tre hele og en halv gård i Svingelbjerg og to boliger i Vonsild.

Hartkornsprisen var på mindre end tyve år faldet fra 100 rigsdaler til 20, skriver tyve rigsdaler, til en femtedel, og enden var ikke endda.

Hvad skulde en ærlig mand gøre under sådanne forhold. Valdemar Daa bortforpagtede Borrebys jorder til en dygtig mand, og der blev optaget en ny jordebog over godsets tilliggende.

"Borreby Hoffuidgaard och Weyermøllen sampt jus patronatis till Magleby och Boeslund Kircher tillige med Hoffuidsgaardens vnderliggende Skove udj alt Hartkorn 135 Td.1 Scheppe".

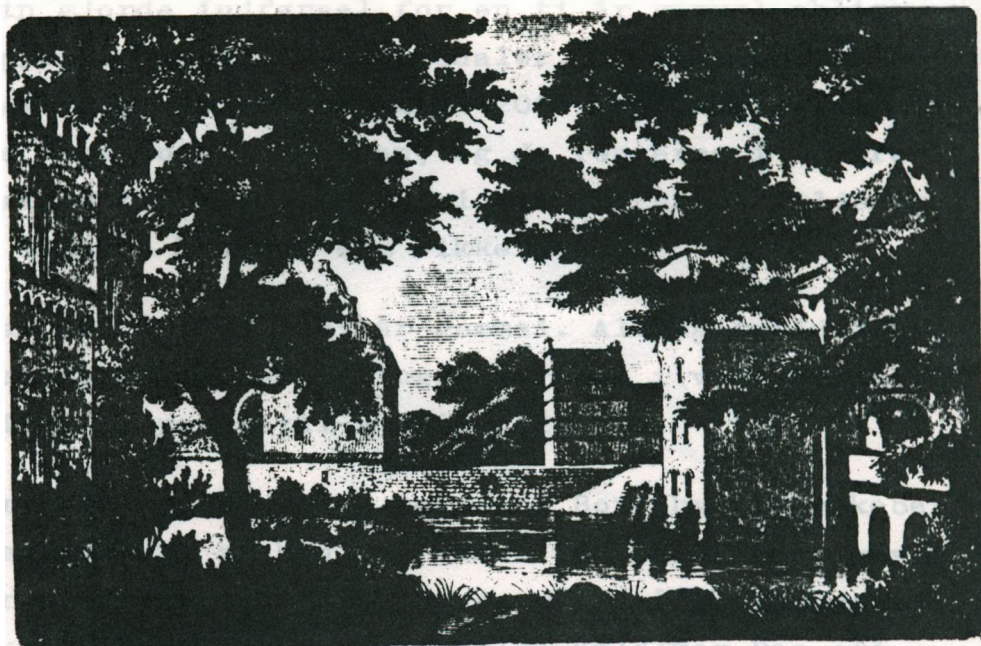
Så følger en detaljeret oversigt over de 37 større og mindre gårdmænd og husmænd, som hørte under Valdemar Daas part af gården, jordloddernes størrelse og landgildet for hver bondes vedkommende i rug, byg, havre, svin, får, gæs, høns, æg og smør. Jordebogen slutter med disse linjer.

"Dette at være en rigtig Copi aff min Jordebog, saa vit mig tilhørende er, bekreffter ieg med min egen Haand og Ziegenet.
Actum Borreby, dend 8.December 1671. Woldemar Daa, egen Handt".

Borreby set fra Nordøst. Fra Ydertaarnene kunde Hovedflojens tre Sider bestryges, den fjerde blev forsvaret fra Trappetaarnet paa Sydsiden.

Forpagteren Frederik Kofod var antagelig en søn af præsten i Magleby, provst i Flakkebjerg herred, magister Jacob Jørgensen Kofod, og han har sandsynligvis kendt forholdene på stedet og måske endda været en personlig bekendt af Valdemar Daa.

Han har ikke betragtet det som et fallitbo, men har tværtimod set en chance for sig og sin familie.

Nu var de to dele af Borreby samlet til et hele igen. Det var en fin chance.

Men nej, det gik ikke. Frederik Kofod gjorde, hvad han kunde, men der var ingenting at gøre ved deflationen.

Allerede i foråret 1671 var der gjort indførsel på Borreby af Otto Pogwizch, som en halv snes år tidligere sammen med Valdemar Daa havde kautioneret for svigerfaderen. Beløbet var vokset til 1800 rigsdaler.

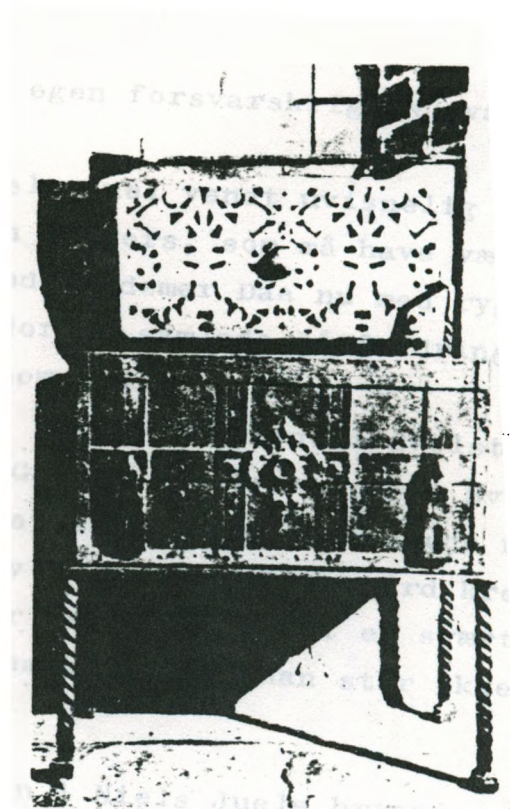
Så ser det ud til, at kreditorerne lader Valdemar Daa i fred i 1672, om det nu er for at se, hvad Frederik Kofod kan få ud af situationen. Men i 1673 går det løs igen, ulvenes kreds blev stadig snævrere.

Fru Karen Marsvin gjorde indførsel for en ti år gammel obligation, som nu udgjorde næsten 1000 rigsdaler, og så havde Valdemar Daa "for adskillige Aar siden" lånt 2000 rigsdaler af den holstenske greve Christoffer Rantzau, og da renterne i foråret havde forøget gælden til næsten 3000 rigsdaler, havde Valdemar Daa måttet give andel i Borreby som sikkerhed.

Broderen Oluf var død i 1671 - 65 år gammel. Alting smuldrde, gårdens bygninger forfaldt, som vi også ser det i vore krisetider, når der ikke er penge til vedligeholdelse.

Valdemar Daa var ikke nogen streng herre. I Borrebys regnskaber er bevaret vidnesbyrd om, at han har været yderst langmodig som kreditor overfor bønderne, som ofte havde mange års restancer. Men skatterne skulde betales, og dem skulde Valdemar Daa stå inde for, og kunde han ikke betale, måtte han af med noget af sin jord.

Bortforpagtningen viste sig at være en klam fidus, og Frederik Kofod trak sig snart tilbage. Penge til at holde tjenestefolk for var der ikke, og så måtte døtrene tage fat.

Pengekiste, ca. 1650. Gammelt Inventar paa Borreby. Muligvis har den tilhørt Valdemar Daa, der ejede Borreby fra 1652-81.

1674 bragte hård vinter, hungersnød, kobberskat og krig.

Frederik den Tredie døde den 9. februar 1670, og hans søn Christian den Femte blev konge, og drømmen om revanche overfor Sverige levede stadig. Da Svenskerne i 1674 går ind i Brandenburg, er Danmark forpligtet til at angribe Sverige, men Griffenfeldt søger at undgå fredsbruddet, og det lykkes for en tid.

Da Svenskerne imidlertid i 1675 lider et knusende nederlag ved Fehrbellin, kan Griffenfeldt ikke mere holde "høgene" tilbage.

Den danske flåde løber ud i Østersøen for at afskære den svenske hær fra moderlandet, og Delmenhorst er med. Den danske hær går ind i Pommern og har stor succes.

Året efter deltager Delmenhorst i togtet til Gotland og er med i slaget ved Øland, hvor Svenskerne led et knusende nederlag. Griffenfeldt faldt på sin fredspolitik, og danske tropper går i land i Skåne. Valdemar Daas ældste søn Christian var deltager i en diplomatisk sendelse til Nijmegen, og siden hører man ikke mere til ham.

Imens førte Valdemar Daa sin egen forsvarskrig. Nu var det ved Bonderup; det pressede på.

Og mens Delmenhorst under Niels Juel vandt uvisnelig hæder ved slaget i Køge Bugt, og sønnen Gregers, som må have været lang, blev udnævnt til fændrik, stod Valdemar Daa nu med ryggen mod muren overfor Peder Lørche, der nu samlede på fordringer mod ham med pant i Bonderups godsområde.

Syv gårde i Vesterbølle, en i Morum, to gårde i Svolstrup, hvoraf den ene kaldtes "Pigernes Gaard", og tre gårde i Svingelbjerg. Peder Lørche begyndte at lugte blod. Han havde nu fået fast fod i godset, og han blev Valdemar Daa en hård kreditor, der forfulgte sit mål med stor rastløshed. Det er svært at sige om hans fremgangsmåde er fordømmelig, men han står ikke i det bedste lys.

I 1679 sejlede Delmenhorst igen i Niels Juels brigade.

Den 21. februar 1680 igen prinsessestyr, er der da ingen ende på fortrædelighederne. Jo. enden er nær.

Lillejuleaften 1680 mødte ædle og velbyrdige Knud Urne til Julskov, en fætter til Helle Urne på Estvadgaard, og ædle og velbyrdige Herluf Trolle, som ikke er identisk med søhelten, som var

"aff Siællandzfars Landsting blefuen udmellede som Ride-mænd at giøre welb: Hr. Etatzraad Ofwe Rammel Indførssel och Udlægg udj welb: Waldemar Daaes pantsatte Jordegods og andre hans Midler og Formue".

Med ridemændene fulgte Borrebys ridefoged og etatsråd Ramels fuldmægtig, men "saasom Juulehealigt saa hasteligen til stunde", blev sagen udsat til efter Nyttår.

Greve Kristoffer Rantzau i Holsten var død, og Valdemar Daas obligation til ham var blevet købt af den nævnte Ove Ramel, som var nabo til Borreby. Gælden var nu med renter løbet op til 4000 rigsdaler, som Ramel krævede udlæg for.

I slutningen af januar 1681 mødte ridemændene igen og foretog det bebudede udlæg.

"...det store Huus, som staaer paa Woldstædet, item twende Huuse udj Borregaarden, det ene kaldes Fadebourshuuset og det andet Brøggers- og Kiøckenhuuset sampt Wascherhuuset, som staaer paa Hiørnet imellem fornefte twende Huuse"

Husene beafndtes at være "ofuer alt af saa stoer een Brøstfeldighed, saa at till dets Reparation behøfwes een anseelig Bekostning". Så var der de bygninger, som før havde tilhørt broderen Oluf Daa, men som Valdemar havde købt på et ukendt tidspunkt, også de var i en meget dårlig stand, og således gik man hele ejendommen igennem, og selvfølgelig blev ingenting vurderet for højt. Skoven på Stignæs var borte, i Gedehaven var alle store træer væk. Det hele var en elendighed.

På Smidstrup mark lå et lille hus, som ikke var beboet, her lejede Valdemar Daa sig ind for 10 mark den vinter med sine døtre, Ide Dorthe og Johanne Cathrine, som siden fulgte ham til Viborg.

Den 26. marts samme år foretoges den endelige indførsel i Bonderup, der ifølge papirerne var aldeles ubeboelig og så at sige uden indbo. Det var et gammelt lån fra 1655 med Jørgen Kruses og Valdemar Daas navne på, oprindelig på 1000 rigsdaler, nedbragt til 500 rigsdaler, men nu med renter vokset til 1800 rigsdaler. Ihænderhaveren Wolf Blome var søn af den afdøde kreditor. Snart efter solgte han Bonderup til landsdommer Peder Lerche.

Det var dog først efter retssag og meget korrespondance, at Peder Lerche, som havde fået kongelig bevilling til at kalde Bonderup med sit eget navn Lerchenfeldt, var i endelig og ubestridt besiddelse af hele godset.

Tilbage havde Valdemar Daa kun nogle kirketiender at leve af, som han havde bortfæstet til bønderne for en fast afgift.

Der findes i Borrebys godsarkiv afskriften af et anonymt dokument fra 1743, som fortæller om Valdemar Daa, at han var guldsmager, alkymist, og at det var derfor, han måtte gå fra hus og hjem.

Mange forfattere har benyttet dette manuskript, ja selv folk, der regner sig for seriøse historikere, har kritikløst benyttet dette skandskrift som kilde til Valdemar Daas historie.

Det er i sig selv meget betænkeligt at benytte en gammel mands barndomserindringer som kildekrift, forfattet mere end tres år efter de begivenheder, det skildrer. Alene på den baggrund er kildeværdien ringe.

Dernæst er det fuldt af den gamle mands resonnementer over det, barnet har troet at se, blandet med historier og sagn fra før fortællerens tid. Det gør ikke skriftet mere tillidsvækkende, når der ikke findes nogen dokumentation for påstandene.

Så er skriftet fuldt af notoriske fejl, og mere eller mindre bevidste forvrængninger. Således episoden med skibet, som ikke kunde sejle, men som faktisk gjorde tjeneste i marinen i mere end fyrre år, ja som gør tjeneste endnu som en del af fundamentet for søfortet Prøvestenen. Eller historien om de gamle brevkister, som blev tømt for papirer, som det kan synes i Valdemar Daas tid, men den person, som nævnes i den forbindelse, var Ove Ramels lakaj og senere ridefoged og administrator Peter Rosenmeyer, der ødelagde kisterne tilsidst.

Sidst men ikke mindst svækkes dokumentets troværdighed ved, at det netop ved den tid, det selv påstår at være skrevet, var det i bogstaveligste forstand fortjenstfuldt at skrive skandskrifter om den gamle, danske adel, det kunde betyde en smuk karriere for forfatteren.

Og så var historien populær. Den passede til befolkningens fordomme som hånd i hanske, og den er blevet slugt og gylpet op, tygget igennem med masser af spyt og slugt igen, og man har rigtig nydt den degenererede adelsmands velfortjente, selvfor-skyldte vanskæbne.

Man har beskyldt ham for at være fej i krigen på basis af den sætning: "han flygtede med en sko og en støvle", men det tyder snarest på, at hans tjener har været den den flygtede først. Det kan have været en historie han har diverteret sine gæster med.

Man har givet ham skylden for at forhugge Borrebys skove uden at tænke på, at Svenskerne var her, og at halvdelen af skovene i fjorten år var i broderens varetægt.

Man har beskyldt ham for ødselhed, men det var svigerfaderen, der brugte pengene - både sine egne og Valdemar Daas. Ewald Tang Kristensen har da også fremsat den formodning, at det var Jørgen Kruse, der var alkymist.

Der findes nemlig i alle de bevarede dokumenter ikke et eneste bevis for, at Valdemar Daa var guldmager.

Det kan da godt være, at han har syslet lidt med noget destillering i sin fritid, men det har ikke kostet penge, for han havde ingen og kunde ingen tjene på landbruget og kunde intet låne.

Et træ skal kendes på sine frugter, og skal man bedømme Valdemar Daa efter sønnen Gregers Daas liv, så var han en værdig ætling af den gamle danske adel.

Ti lange år levede Valdemar Daa beskedent i Viborg med sin ældste datter Ide af et par kirketiender. På det sidste hedder det:

"da Valdemar Daa alene opholdt sig af andres Medlidenhed og er derforuden sengeliggende uden noget Haab nogen Tid sin Førlighed igen at bekomme".

Han døde i Viborg den 5.februar 1691 og blev begravet der i en kiste betrukket med sort og med følgende pladetekst.

"Her under hviler Ærlig og Velbyrdig, nu Salig Mand Valdemar Daa til Borreby, som er fød paa Trundheim Slott i Norge den 16.Maij 1616. Hans Fader var Ærlig og Velbyrdig Mand Her Claus Daa til Ravnstrop, Rider, Danmarks Riges Raad og Rigens Admiral, Befalingsmand paa Dragsholm Slott. Hans Moder var Ædle og Velbyrdige Frue Ingeborg Parsberg til Bunderup. Oc efter hand haver (ført sit Liv) i Guds frygt oc Oprigtighed, endet hand det ved en meget salig Død i Wiborig den 5.Februarij 1691."

Om Valdemar Daas værste avindsmand, Peder Lerche haves et digt af en anden art.

"Den største Smaus i Verden var, han lægges nu i kiste
Ej større Gnier Jorden bar, som Gud og Hvermand vidste
Han gjorde aldrig noget godt - den uomskaarne Jøde,
thi har han nu den evig Spot - saa Gudske lov han døde."

Det var så historien om Valdemar Daa i modvind. H.C.Andersen, der løb med en halv vind, bliver ikke let at indhente.

Om Valdemar Daas søskende ved vi, at der var otte, der blev voksne.

Halvbroderen Oluf, som vi før har været præsenteret for, var en af Christian den Fjerdes livdrabanter under togtet til Hamborg, så han har været stærkere, end portrættet af ham lader formode. Han havde arvet Holmegaard ved Næstved og andet gods, men det gik ikke ham bedre end Valdemar.

Søsteren Lisbeth var gift med Jacob Ulfeldt til Bavelse, en kødelig fætter til den herostratisk berømte rigshovmester Corfits Ulfeldt. Hun havde bl.a. børn en søn Corfits, der som oberstløjtnant deltog i Bremens erobring i 1657, men som senere opholdt sig som flygtning på Fyn. Valdemar Daa var jo ikke den eneste, der måtte flygte den gang

Broderen Christian Daa var ritmester for den fynske rostjeneste, men han faldt i svensk fangenskab, og kom først fri ved Fyns tilbageerobring den 14. november 1659.

Søster Dorthe til Jerstrup og Hverringe på Fyn, som i 1655 var enke efter Gregers Krabbe, havde også part i Espe i nærheden af Borreby, og her havde hun ophold sammen med sin søster Hilleborg, som døde der i 1662.

Dorthe fik 1641 bevilling til at være sin egen værge. Under krigen - i 1657 - lånte hun kronen 1000 rigsdaler, og oberst Kaj Lykke - netop ham - lånte hun 5500 rigsdaler til udrustning af hans rytterregiment. Efter hans død fik hun Hverringe som hjemfaldent pant.

Jerstrup fik hun efter sin svigerinde, den blinde Mette Krabbe.

Søsteren Ide giftede sig med den Christian Urne, som valgte Sverige af kærlighed til sit skånske gods Marsvinsholm. Hun fulgte ham. Deres børn valgte Danmark.

Endelig var det broderen Jørgen, der ved at drukne på Lillebælt i 1652, blev anledning til, at Valdemar Daa flyttede til Sjælland, hvor næsten hele søskendeflokken i en periode synes at have været samlet i den sydvestlige del mellem Næstved og Skelskør.

Ane nr.191: Else Kruse af Hjermitslevgaard (1627-1667)

Hendes far Jørgen Kruse var kødelig fætter til Christian den Fjerdes kone, Kirstine Munk, og han var sekretær i Kancelliet og i kongens personlige tjeneste, da han den 17.september 1626 blev gift i København med Beate Bülow

Hendes farfar Enevold Kruse havde været lensmand, rigsråd og statholder i Norge og havde skrevet sig til Hjermitslevgaard, Ryungaard, Svendstrup, Kabbel og Stenalt. I København havde han ejet Marsvinsgaard, som nu var i hans hustrus Else Marsvins besiddelse, og der er næppe tvivl om, at da Else blev født i efteråret 1627, er hun straks blevet sat i huset hos sin farmor i den samme Marsvins gaard, der lå vis a vis Københavns slot.

Det var krig, da Else blev født, og netop ved den tid trængte Wallenstein med de kejserlige tropper op i Jylland, som snart var besat helt op til Skagen, og der er grund til at tro, at Else Kruses mor blev i København.

Året 1628, der bragte så mange lidelser til Jylland og så mange problemer til kongen og rigsrådet, medførte også en række familiebegivenheder.

Elses farbror Otte Kruse må have været ude og feste i natten til den 22.januar, da vagten i København dræbte ham i mørket. Det var bare ærgerligt.

Farbror Tyge Kruse, der havde deltaget med kongen i slaget ved Lutter am Barenberg, blev gift den 28.juni med Karen Sehested i København, og det er nok foregået i Marsvins gård. Else og hendes mor har næppe været med til selve festen, da moderen på den tid var højgravid. Hun nedkom den 24.august med en datter, som fik navnet Kirsten, formodentlig efter Kirsten Munk, som vel har båret barnet.

Netop ved den tid døde Elses mormor, fru Else Grubbe, som blev begravet i Ystad den 8.september.

Else Grubbe havde været gift med tyskeren Joachim von Bülow, som var blevet dansk lensmand, og som ^{med}egen rytterfane havde deltaget i Kalmarkrigen, hvor han var blevet såret flere gange. Elses morfar var død i 1615.

Dette lille allegoriske træsnit fra en af 1600årenes trykte ligprædikener viser et barn, der blæser sæbebobler med et strå. Det har Else Kruse også gjort, men hun har ikke kunnet løbe nogen omkring, for børn var dengang klædt på som små voksne. Dog havde drengene som små pige/dametøj på med lang kjole.

Blandt lille Elses tanter, som boede i Marsvins gård, var også fru Berte (Birgitte) Marsvin til Engeltofte, enke efter Frederik Ulfeld. Hun døde den 14. februar 1629. Der går ikke møl i sørgekklæderne i store familier. Måske var det pesten, der tog hende. Den rasede det år, og måske er det derfor, fru Beate Bülow tog til Skåne, hvor hun den 11. august på Beldringe nedkom med sønnen Enevold. Nu havde Else både en søster og en bror.

Det år, 1629 blev skæbnesvangert for familien, idet Kirsten Munks utroskab fik Christian den Fjerde til at tage Vibeke Kruse som elskerinde, og året efter blev Kirsten Munk forvist fra København. Kirsten Munks mor, Ellen Marsvin mistede sin indflydelse og hele slægten kom til at stå mere i skygge.

Vinteren 1630 blev meget streng, og man kunde ride og køre over isen til Bornholm. Pesten rasede fortsat, men den 8. maj fik vi fred med kejseren, og nu tog Elses forældre ophold i Jylland, hvor fru Beate nedkom med sønnen Jochum, som vi iøvrigt intet ved om.

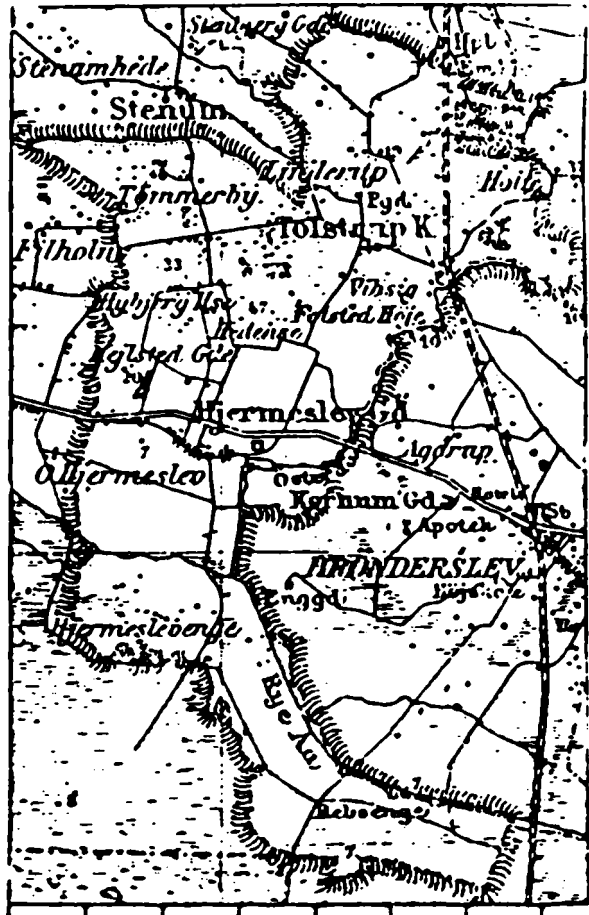
En fjendtlig officer havde efterladt et par "tigre" afrettet til jagt, antagelig et par geparder, hvoraf den ene frøst ihjel i 1630. Den anden skød Jørgen Kruse i Dronninglund skov i 1631, og måske blev der også noget pelsværk til Else, som nu var fire år gammel.

Vi fik en meget våd sommer og høst i 1632, og det år fødte fru Beate endnu en datter, Anne Margrethe, og nu havde lille Else to brødre og to søstre, hun skulde vel nu hedde store Else, men den 25. oktober, da farmor Else døde, var hun meget lille og uheldig.

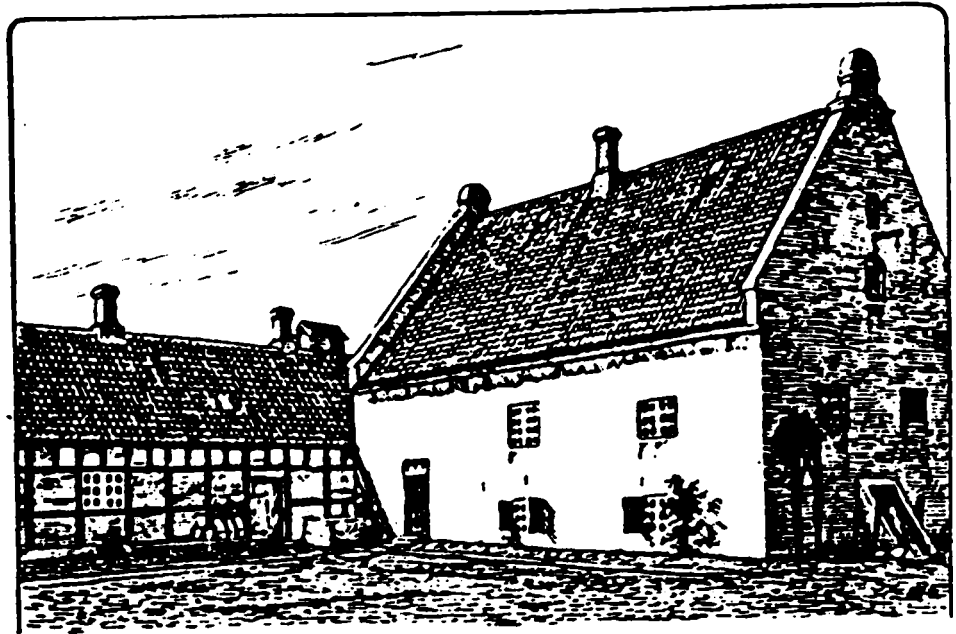
Det blev faster Karen Kruse, Oluf Parsbergs til Jernit, der arvede Marsvins gård, og hun overtog vel også opdragelsen af Else, - for en tid i hvert fald.

Vi ved dog, at faster Ingeborg, som havde været i huset hos Karen, også kom nogle år i huset hos Jørgen Kruse, og så er det nok muligt, at Else er kommet hjem til Hjermitslevgård i Vendsyssel, idet nemlig Ingeborg blev opkaldt, men Karen ikke.

Nå, men det vender vi tilbage til.

Hjermitslevgaard i Tolstrup s.
Beliggenheden ved Ry å var me-
get praktisk, men Vesterhavets
nærhed og Store Vildmosese som
nabo gjorde klimaet noget råt.

Hjermslevgaard.

Den høje stenbygning er opført af Else Kruses farfar Enevold.
Bindingsværkslængen er ikke Krusernes værk.

I vinteren 1633-34, som var meget streng, nedkom fru Beate Bulow med endnu en datter, som efter sin fars moster kom til at hedde Helvig. Elses faster Birgitte Kruse blev gift med Steen Bille til Kjærsgaard på Fyn.

Og så indløb kongens invitationer til det store Bilager i København, hvor den udvalgte prins Christian og prinsesse Sibylle af Sachsen skulde formæles, og hvor samtidig en af Kirsten Munks døtre, prinsesse Sofie Elisabeth fik den holstenske guvernør Christian Pentz.

Kongen indskærpede alle de indbudte, at de flittigt skulde øve sig i dans og alle ridderlige idrætter, og han dekretede desuden, hvorledes de indbudte adelsfolk skulde være klædt på.

Der blev en travlhed over hele landet med alle de mange øvelser og forberedelser. Det kongelige fadebur gjorde også rening på at låne fødevarer, dækketøj, tæpper, bestik, sengetøj og i det hele taget - alt hvad der kunde blive brug for til de udenlandske potentater, som var inviteret til den overdådige fest.

Else har næppe været med. Der har ikke været plads til nogen tilrejsende børn i Marsvins gård, der sikkert har måttet stille rum til disposition for kongens gæster.

Men alle de hæsblæsende forberedelser har hun været vidne til, og hun har set det pragtfulde optog drage til København med, alt hvad huset formåede.

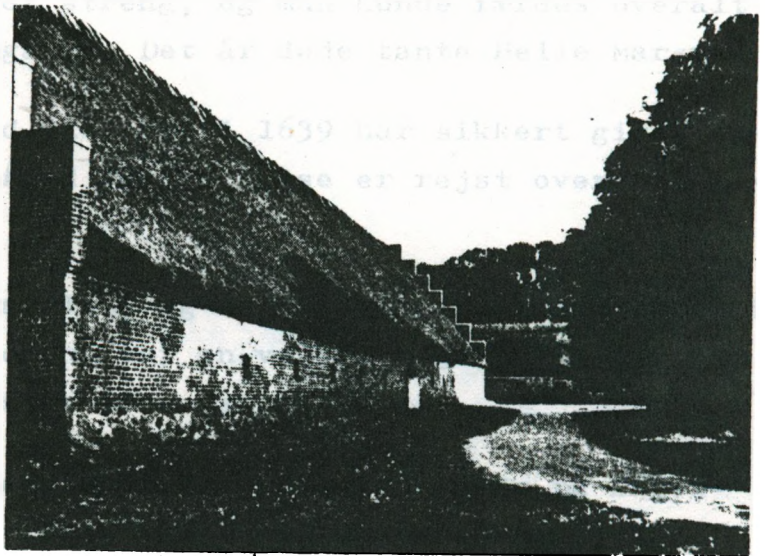
Der findes ingen overleveringer om, hvordan den store stormflod den 11. og 12. oktober 1634 virkede oppe i Vendsyssel, men sydpå var ødelæggelserne forfærdelige, og meddelelserne har fyldt de åndeløst lyttende med rædsel, også oppe i Vendsyssel.

Faster Ingeborg, der forlængst havde opgivet enhver tanke om et passende giftermål, nu hun var over de 25 - hun fik nu en bejler, og den 25. januar 1635 stod hendes bryllup i Viborg med ædle og velbårne Jacob Grubbe, og her var Else sikkert med som brudepige. Vinteren var hård igen, og man har kørt i kane, for der var vintervej til Bornholm, så man har også kunnet køre på Limfjordens is.

Fru Beate nedkom med endnu en lillesøster til Else, som kom til at hedde Else Sophie. Hele familien var nu flyttet til Ryomgaard på Djursland.

*Portalen med
Jørgen Kruses
våbentavle
og årstallet
1643 (for.
Niels Elswing).*

Jørgen Kruses store lade fra 1637 (for. Niels Elswing).

Billeder fra Gammel Ryungaard, som er bygget af Jørgen Kruse.

Det var på Ryumgaard, Else Sophie først så dagens lys, og her fødtes med et års mellemrum yderligere børnene Christian i 1636, Otte i 1637 og Beate i 1638.

Ryumgaard ligger på Djursland i et betydeligt bedre klima end Hjermitslevgaard, men i det lange mosestræk vest for det nu ud-tørrede Kolindsund. Efter tidens forhold var det en fortræffel- lig strategisk beliggenhed, idet gården kun kunde angribes med held nordfra.

Selvfølgelig kunde den ikke forsvares imod en hær, men bondeop- rør, som man havde kendt i århundreder, og selv store flokke af marodører i en krigssituation kunde man nok holde sig fra livet her.

Og da en eventuel fjende under normale klimaforhold skulde he- le vejen vest om Clausholm eller øst om Kolindsund, så vilde en udisciplineret fjende næppe fastholde Ryumgaard som mål, når der var så mange andre muligheder for rov på vejen.

Her byggede Jørgen Kruse i de følgende år en ny borg, som idag har forandret udseende fuldstændigt, men som i grunden er den samme, som han byggede.

Det har været spændende for børnene, og Else har ofte med far eller mor eller ammen været henne for at se på byggeriet.

Det var ved denne tid Eleonora Christine blev gift med Corfitz Ulfeldt, den geniale unge mand, som kom ude fra den store ver- den med store planer for sin og Danmarks fremtid.

I 1637 var vinteren meget streng, og man kunde færdes overalt på moserne omkring Ryumgaard. Det år døde tante Helle Marsvin.

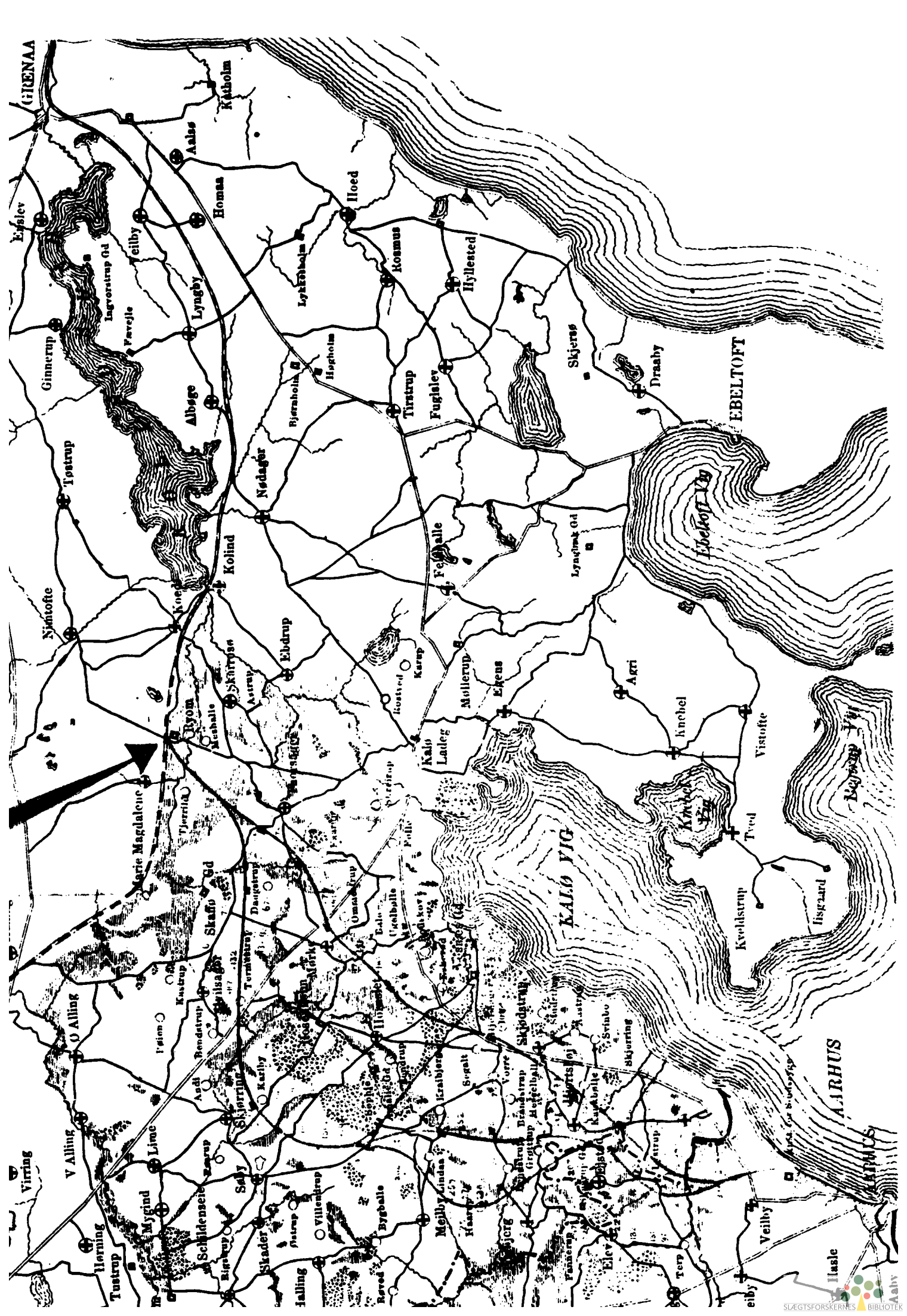
Fundet af guldhornet ved Gallehus i 1639 har sikkert givet an- ledning til at i hvert fald Jørgen Kruse er rejst over til Kø- benhavn for at se det.

I 1642 blev Rundetårn indviet, og da har hele familien været i hovedstaden, og Else, som nu var en voksen pige på 15 år, har taget ophold hos sin faster på Marsvins gård.

Den 16. september 1643 døde morbror Christian Bülow på Engel- stad i Skåne, og her har Else været til begravelse.

Og så var det Svenskerne brød ind i Holsten i december.

GRENAA

EBELTOFT

KALLO VIG

AARHUS

Eyslev

Aalie

Katholm

Homas

Iloed

Kosmus

Iylstedt

Ginnerup

Lyngby

Albage

Lystebalm

Hegholm

Tirstrup

Fuglevej

Skjerns

Draaby

Tosttrup

Nedager

Kolind

Bjerneholm

Hegholm

Fedalle

Lyngholm Od

Ebeltoft

Niustofte

Koep

Eldrup

Skarrup

Astrup

Karup

Mollerup

Ercus

Argi

Knebel

Vistofte

Ryom

Mehalle

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Knebel

Vistofte

Marie Magdalene

Tjerrholm

Skarrup

Astrup

Eldrup

Kallo

Latleg

Argi

Elses far blev tilsagt til at møde til rostjenesten, dvs i det adelige rytteri, den tids eneste egentlig værnepligtige. Han kom til at gøre tjeneste i Skåne og Halland, hvor Svenskerne også gjorde indfald.

Familien blev i København, hvor mange flygtninge var samlet både fra Jylland og fra de østensundske lande, og pladsen blev trang i den lille by bag de høje volde, og luften blev usund med de mange mennesker til at belaste renovationsvæsenet.

I efteråret 1644 rasede der en epidemi af en slags i byen, og i Marsvins gård har de nok været syge allesammen, for i oktober måned døde først Else Sophie på knap 9 den niende, faster Ingeborg den ellevte, Enevold på 15 år den ottende og lillebror Otte på 7 et halvt den 29.oktober.

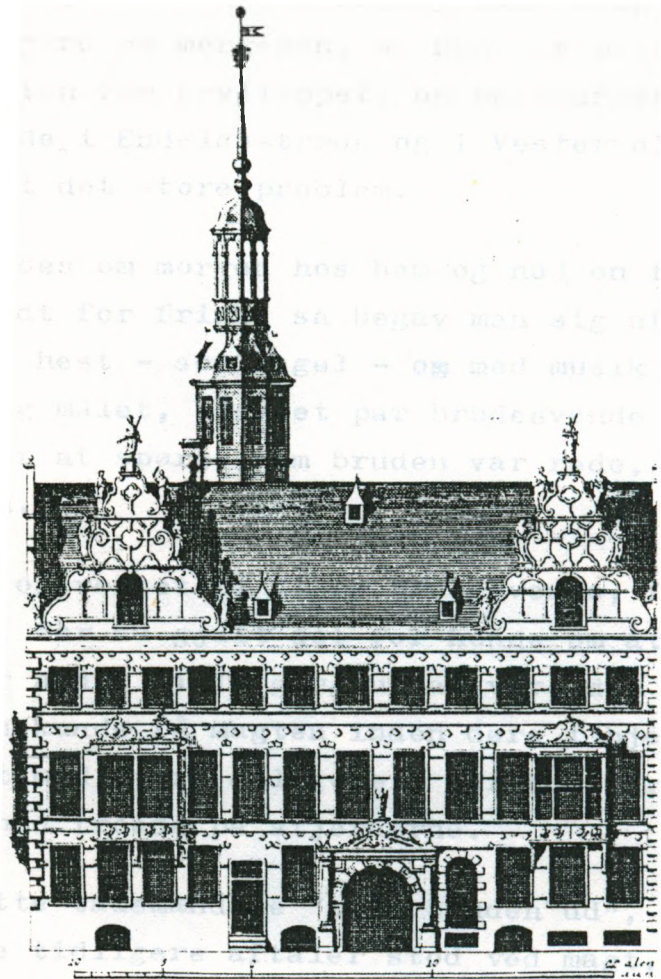
Krigen kom til helt at stå i skyggen af det forfærdelige, og vi kan jo ikke være sikre på, om der ikke var flere i huset, der døde ved denne lejlighed. Det har vel været en tyfuseepidemi, selv om den er kommet lidt sent på året.

Midt i det hele indløb så meddelelsen om det fatale nederlag for Pros Mund i slaget ved Femern den 13.oktober, og snart efter vendte de danske tropper hjem fra Skåne, for hastigt at blive overført til Fyn, hvor man frygtede en invasion fra Jyllands besættede.

Måske er Else Kruse blevet præsenteret for sin tilkommende ægtemand i forbifarten. Valdemar Daa var løjtnant i rostjenesten for et andet kompagni end Jørgen Kruses, men de synes at være blevet enige, og videre forhandlinger kunde så pågå blandt de to slægters kvinder om de nærmere betingelser.

Og så den 13.august 1645 blev fredstraktaten mellem Sverige og Danmark-Norge undertegnet i Brømsebro, den fred, der var begyndelsen til enden på Danmarks stormagtsdrømme.

Og den 28.august underskrev Christian den Fjerde en tilladelse til "os elskelige" Jørgen Kruse om at holde bryllup på en sal i hovedstaden, og så stod Else Kruses bryllup med Valdemar Daa. i den smukke Marsvins gaard mellem Store og Lille Færgestræde lige over for slottet.

Den Marsvinske også kaldet Stenbøkkens gård.

Her sad senere den svenske general Magnus Stenbock fanget.

Med de tre søskendes pludselige død var Else blevet et betydeligt bedre parti end før, og det har givet vist sig i de endelige forhandlinger før brylluppet.

Marsvins gaard var også det mest naturlige sted for Valdemar Daa at bo, når han var i København, for Else Kruses faster var gift med hans mors fætter Oluf Parsberg, og der er stor sandsynlighed for, at Oluf Daas ægteskab otte år før var blevet indgået i den samme velbeliggende og repræsentative gård. Det var dengang Claus Daa og Ingeborg Parsberg endnu levede, og Christian den Fjerde var gået med i brudetoget, da en løbsk hest trampede ind i gelederne. Det har man sikkert talt om ved denne lejlighed.

Nu krævede skikken imidlertid, at Valdemar Daa og hans følge skulde ankomme til brudens gård om morgenen, så han har måttet finde et andet logi for natten før brylluppet, og Parsbergerne havde flere gårde i byen både i Endeløsstræde og i Vestervoldgade, så det har næppe været det store problem.

Brudgammens ledsagere samledes om morgen hos ham og nød en forfriskning, som ofte blev lidt for frisk, så begav man sig afsted til bryllupsgården til hest - som regel - og med musik i spidsen. Når man nærmede sig målet, blev et par brudesvende sendt i galop i forvejen for at spørge, om bruden var rede, og om brudgommen var velkommen.

Else Kruse havde bare gået og ventet på disse brudesvende, for at se, hvorfra optoget kom, for nu gjalt det for hende om at skjule sig for fra et eller andet lille glughul at være den der først så brudgommen, så hun kunde få magten inden døre i hjemmet. Det har hun nok regnet med at få alligevel, for hun var jo født i løvens tegn, og hun troede på stjernerne.

Ved brudgommens ankomst måtte talsmændene "tale bruden ud", og man forespurgte igen, om de tidligere aftaler stod ved magt, og fik et omstændeligt ja til svar, hvorpå Else Kruse bad sine forældre om tilgivelse for alt, hvad hun havde fortørnet dem med, hvorpå hun fik deres velsignelse. Og nu var Else Kruse da efter gammel hedensk skik bortgivet til Valdemar Daa, så manglede vielsen, som ikke var ægteskabsstiftende, men en indvielse af noget færdigt og afgjort, men det var ved denne tid, kirken fik foden indenfor ved ægteskabsstiftelsen.

u. l. frauen.

HAFNIA

METROPOLIS

D

Stoer

s. peter.

H

Som vi ved, havde Jørgen Kruse opnået kongelig tilladelse til at holde vielsen "paa en sal", dvs her i Marsvins gård, og præsten var blevet afhentet af et par brudesvende. Altså blev nu Valdemar Daa og Else Kruse viet af en os ukendt præst i familiers og venners nærværelse.

Men, der manglede endnu et, selve offentliggørelsen, bryllupet, brudeløbet eller brudeoptøget - det store festlige optog - i dette tilfælde gennem byens gader - med piber og trommer og trompeter i spidsen, med ryttere langs siderne, der red frem og tilbage med voksllys i hænderne eller med gevær, som de hele tiden fyrede af i luften.

Det gjalt om at gøre så meget støj som muligt for at holde alt ondt borte fra bruden, og de brændende lys og fakler havde samme formål.

I 1600årene gik brudetoget til kirken - her antagelig Vor Frue kirke i København, og her overværede alle bryllupsgæsterne en gudstjeneste, før man i flok og følge vendte hjem til bryllupsgården.

For nu skulde der spises - og drikkes.

Ganske vist havde man fået lidt indenfor vesten i brudgommens gård om morgenen, og brudens far har nok også styrket sig sammen med sine venner, siden havde man fået et "lille glas" efter bortfæstelsen, og måske havde man beseglet vielsen med nok en dråbe, så der var sikkert mange, der allerede havde en lille ansats, som det hedder.

Og mindre blev det ikke i dagens løb. Der blev drukket enormt dengang, umådelige mængder af vin, kryddervin, likør, brændevin og øl, og der blev spist, så vi slet ikke kan fatte det i dag, at de kunde overkomme det.

Så hørte det sig også til med skueretter, kunstfærdige opsatser med historiske scener eller eksotiske optrin - dioramer vilde vi vel kalde dem idag. Men der skulde også være noget for øret, så der var både taler og sange.

Og så skulde brudeparret til ro, og det skulde foregå i fuld offentlighed, dvs for begge familiers øjne. Bruden blev først ledsaget til brudesengen og klædt af af sine brudepiger og lagt i sengen.

Fig. 41. Bruden ledsaget til Brudeseng.
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

Nu skulde hun ifølge traditionen blufærdigt vende sig med ansigtet ind mod væggen, mens Valdemar Daa, som også var blevet klædt af af sine brudesvende, skulde vise sin mandige lidenskab ved at springe op i sengen til hende, mens de omkringstående kom med opildnende tilråb.

Og så blev døren til deres kammer lukket og låset i vidnernes nærværelse, og festen gik videre.

Næste morgen gik bruderersken med nøglen i spidsen for en andægtig omend noget beruset skare til brudekammeret for at høre, om alt var gået godt, om Valdemar Daa vilde stå ved sit ord om den lovede morgengave, eller om fuglen var fløjet.

Når sølvbrudepar i vore dage vækkes med musik tidligt om morgenen, er det en forskydning af den gamle skik, at brudeparret blev hilst med musik om morgenen, vel at mærke, hvis alt var i orden. Hvis bruden havde været jomfru, og brudgommen havde været sin opgave voksen, så nikkede bruderersken diskret til orkestret, som så - men ikke før - triumferende stemte i med en touche, der skulde fortælle alle de ventende, at nu var de to familier ubrydeligt forenede ved dette ægteskab.

Der var selvfølgelig en uendelighed af detaljer, der skulde iagttages, varsler, der skulde registreres osv, men dette var bryllupet i hovedtrækkene.

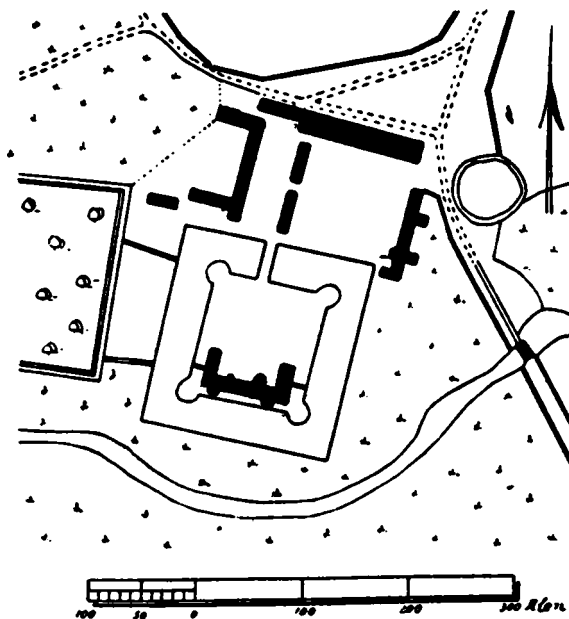
Det unge pars hjemrejse til Bonderup i Jylland er også sket med ledsagelse af slægt og venner, og hvad er de så kommet hjem til, hvordan så Else Kruses nye hjem ud efter den svenske besættelse - den lille fru Else har været meget spændt, hun havde jo ikke set stedet før - Valdemar Daa var også spændt, for han kunde jo huske, hvordan det var.

Lad os springe det sørgelige over, alle ødegårdene, de sultende bønder, de tomme lader, de forhuggede skove. Vi lader brudetoget nå heit frem til Bonderup, som lå der på sin borgø med de fire hjørnebastioner omgivet af gravene ned til sin å, der løb syd om gården.

De red over åen lidt øst for gården og drejede til venstre ind i ladegården, så de kom nordfra ind på borgøen.

Hovedbygningens midterparti er egebindingsværk på en kælder af grundmur. Bindingsværket er indemuret med en enstensmur af muren i munkeforbandt.

*Beliggenhedsplan
1803, der viser
den gamle
avlsgård og
borgholmen
med runddele på
hjørnerne.*

Bonderups beliggenhed i forhold til åen. Gården ligger noget øde, og heden går flere steder helt ned til åen, og bortset fra engene har gården ikke synderlig herlighed. Når man kommer syd fra, ser man ikke gården, før man kommer frem til skrænten ned mod åen, men så får man også et smukt kig nedover åen og den smukke gård med skov og have.

Det, Else Kruse fik at se, da hun red over (vinde)broen til borgøen, var et trefløjet bygningsanlæg i røde munkesten med et rundt trappetårn i den østlige side af midterfløjen og med en svalegang fra trappetårnet til vestfløjen. Det hele var i to stokværk, men midterfløjen, der hvilede på en middelalderlig, hvælvet kælder, var højere end de to andre.

Måske har det virket en smule dystert på den unge fru Else, da anlægget jo var nordvendt og lå helt i skygge i sommersolen, der blændede hende, idet hun red frem på gårdspladsen.

Valdemar Daa har selvfølgelig sørget for, at det var solskin den dag, Else Kruse skulde tage sit fremtidige hjem i besiddelse. Det var kun tre mil fra Viborg ad Løgstørvejen. Den vej er de sikkert kommet.

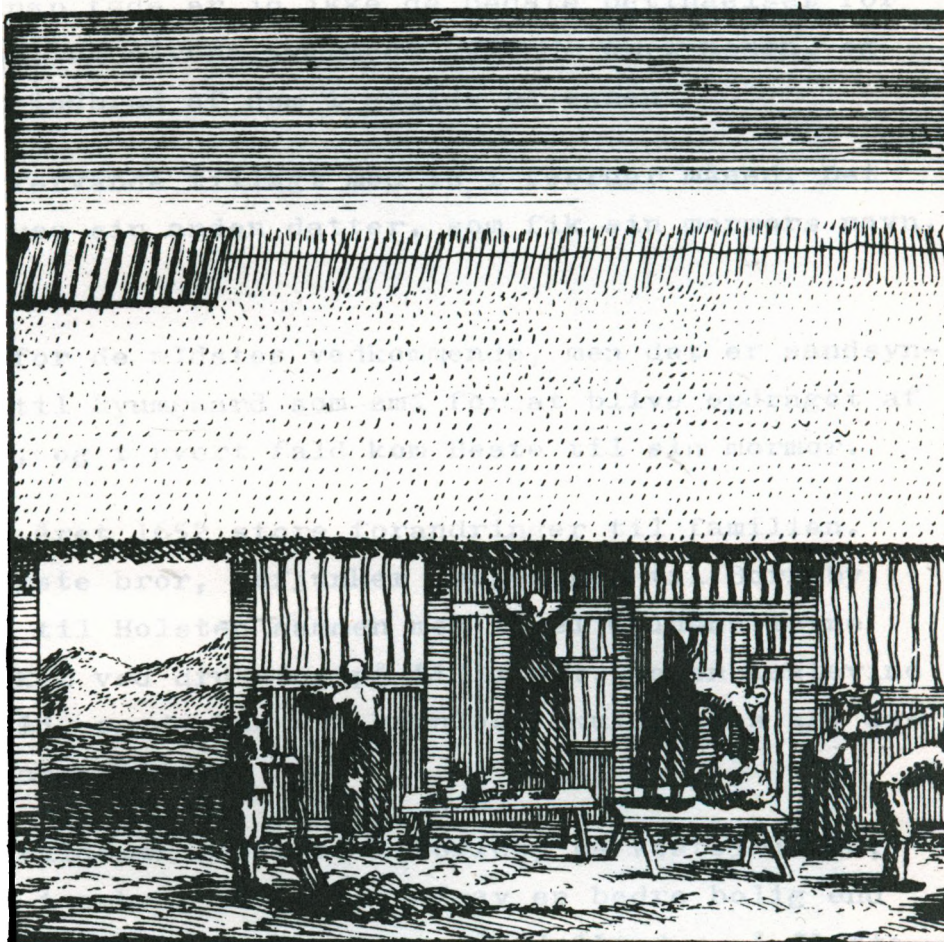
Vi kan ikke vide, om fru Else har fået brug for det store nøgleknippe, som enhver hustru fik udleveret til sit bryllup, for de svenske besættelsesstyrker kan meget vel have indtaget gården og brudt alle gemmer op. Marodører har det vel nok været muligt at holde sig fra livet, men ladegården så vel som landsbyerne kan have været hærget af disse hærens uhyggelige følgeskab. Med eller uden nøgler - nu gennemgik Else Kruse sit nye hjem fra kælder til kvist - overalt.

Hendes første gang var op ad den udvendige trappe på trappetårnet, ind i dette og ud ad døren til svalegangen, som førte til vestfløjen, der rummede gårdens kapel. Her har det unge par sammen holdt en kort andagt, og så har fruen taget det hele i øjesyn - måske lige med undtagelse af fangehullerne i den vestlige ende af kælderen - og hun er formentlig sluttet i østfløjens riddersal.

Siden har hun og hendes terner haft travlt med at pakke ud og lægge på plads overalt i gemmerne, og der er kommet forsvarlige låse på, hvor de har manglet, og Else Kruse har følt den herlige tyngde af husets nøgler i bæltet.

Snart begyndte lille Else Kruse at føle en ny ukendt tyngde - en tyngde, som hun skulde blive helt fortrolig med - og i 1646 fødte hun den førstefødte, som selvfølgelig blev opkaldt efter sin farfar, Claus Daa.

I store dele af landet var gårde og huse brændt ned af de fremmede soldater. Men det lykkedes hurtigt at få dem bygget op igen. Det skyldtes nok, at folk selv lavede en stor del af arbejdet. Det gjaldt bl.a. udfyldningen af væggene i bindingsværket, som man kan se på denne tegning af den svenske forsker Carl von Linné. Billedet er ganske vist fra Skåne, men husene og gårdene her blev bygget på samme måde som i Danmark. Det gør de for resten den dag i dag.

Den første vinter i det nye hjem var meget streng, og ulvene, der havde det herligt under trediveårskrigen, som stadig rasede i Tyskland, var også trængt med de fjendtlige hære op i Jylland, hvor deres hyl fyldte de iskolde vinternætter med gru. Sådan var de forhold, Else Kruse havde under sin første graviditet, men hun har måske taget det meget roligt.

I 1647 fik hun endnu en søn, der blev opkaldt efter sin morfar Jørgen Kruse, og i 1648, der var et misvækstår, fødte hun sin første datter, der fik navnet Else Sophie.

Det har vel været omkring 1649, Else Kruse skænkede sin mand endnu en søn, som efter Christian den Fjerdes død blev kaldt Christian Daa.

Og det var så fire børn på fire år.

Også året 1649 havde givet misvækst, og 1650 blev ikke bedre. Derfor var det så meget værre, at vinteren 1651 blev streng igen. Kulde og knap føde er jo ikke de bedste betingelser for en god tilværelse, og ulvene sværmede hylende om i heden, og der var jævnligt indbrud af dem i stalde på egnen.

I 1652 var alle farvande tillagt med is i februar måned. Det år fødte Else Kruse sin anden datter, som fik sin mormors navn, Beate Daa.

Vi ved det ikke for de ældstes vedkommende, men det er sandsynligt, at de kom til Ryumgaard som små for at blive opdraget af mormor og morfar, og i hvert fald kom Beate til sin mormor.

Forresten bragte året 1652 store forandringer til familien. Valdemar Daas yngste bror, hofjunker Jørgen Daa til Borreby, som var på rejse til Holsten sammen med Aksel Gyldenstjerne til Karsholm, omkom ved drukning på Lillebælt, da en kastevind kæntrede deres båd, og da han var barnløs, skulde hans arv deles mellem hans søskende.

På den måde fik Valdemar Daa part i Borreby på Vestsjælland, og da denne gård i enhver henseende afgav en bedre bolig end Bonderup - der var således ingen ulve på Sjælland - så flyttede familien ved skiftets afslutning til Sjælland, hvor man jo også var nærmere hoffet.

En datter Ide var måske endnu født på Bonderup.

Ulven er et eksempel på vort forhold til naturen. Her er bønder i kamp for at nedlægge ulven (1682). I Danmark fik jægerne fire rigsdaler for at skyde en gammel ulv. Det var os, der skulle have magt over naturen.

Det har været helt rart for Else Kruse og hendes mand at komme bort fra Vesthimmerland. Det er en kendt sag, at Vesthimmerlændinge er nogle af de stædigste personer i verden, så de har nok været tunge at danse med. I hvert fald har de sjællandske bønder været betydeligt mere samarbejdsvillige.

Og så var jo Borreby en smukkere og mere velbygget gård, selv om de jo begge to - Bonderup og Borreby var mere end hundrede år gamle, og de begyndte at blive dyre i vedligeholdelse. Men Borreby havde dog ikke et bindingsværkshus med skalmur.

Beliggenheden var også bedre, ud til Skelskør nor og med udsigt til Storebælt. Her var frisk luft og udsyn, og så var der ikke så farlig langt til hovedstaden - til hoffet, og der var ingen ulve, ikke firbenede i hvert fald.

Og så må vi tænke på de to krigerske indfald i Jylland. Der var ikke trygt mere for kvinder og børn. Det var alt i alt et godt bytte.

Måske var det ikke uden betydning, at Else Kruses far kom lidt på afstand, så han ikke hele tiden kunde komme for at låne penge til sine mange projekter.

I disse år blev Europa hjemsoget af en mode, som i gyselighed ikke stod meget tilbage for vore dages punkermode. Det var skønhedspletten - eller rettere sagt skønhedspletterne, for det varede ikke længe, før man skulde have adskillige sådanne i ansigtet.

Så voksede de også og antog uhyrlige former, de blev til plastre, som man havde med sig i særlige plasteræsker, det blev til ikke en men flere industrier.

Som plastre kunde de udstanses, og fantasien fik nu helt frie tøjler. Man har fra den tid en gengivelse af en kvinde, der udover nogle almindelige måner og stjerner i ansigtet også bærer en vogn med fire heste for og med kusk og ridesvend klistret i panden.

Det var både mænd og kvinder, der brugte skønhedsplastre, og vi må formode, at både Else Kruse og Valdemar Daa har haft deres lille æske med skønhedsplastre med sig, hvor de kom, for man må jo være med på moden, men særlig outrerede har de danske nok ikke været.

De kan være kommet ad søvejen - enten direkte fra Limfjorden, fra Århus måske eller fra Nyborg - og det er vel det mest sandsynlige. Ved ankomsten til Stignæs har man så sat en båd i vandet for at forberede gårdens folk, at nu kom altså det nye herskab. Landgangen er nok sket i Skelskør.

Lige som Bonderup havde Borreby også et slotskapel, men det tilhørte Valdemar Daas halvbror Oluf, og det er uvist i hvilket omfang Else Kruse har benyttet det, før Valdemar Daa overtog sin brors part af Borreby. Alligevel kan vi måske forestille os, at børnene er blevet døbt i slottets kapel, efterhånden som de kom til verden.

Og så blev desendt over til Elses forældre, hvor så mange af dem døde som små.

Vi har før været inde på, at børn i gamle dage blev opdrægt hos deres bedsteforældre, især hos den mødrene slægt, og jeg har dannet mig en teori om, at det ældste barn, som sendes til sin mormor og morfar, skal være der som et gidsel, et pant på, at moderen bliver ordentligt behandlet i sin mands familie. Ved dynastiske ægteskaber er dette punkt ofte meget tydeligt, men, da ægteskaber i de gode gamle dage næsten altid havde noget af den samme karakter som de dynastiske, så tror jeg godt, man kan antage sådan et synspunkt. Kvinden er jo faktisk et gidsel i mandens hænder, når man betragter forholdet ud fra de gamle slægtskabsforhold.

Derfor var det også meget uheldigt, ja farligt for en kvinde, hvis hun var barnløs, og der opstod tvistigheder mellem familierne.

Nå, det var et sidespring. Else Kruse fik børn nok, selv om mange gik til hos hendes mor. Det endte da også med, at hendes forældre flyttede over på Borreby, hvor de begge døde. Moderen og den yngste søster Beate døde begge i sommeren 1657 og slap således for krigens rædsler. Faderen måtte gøre krigen med og kom først senere til Borreby, hvor han overlevede sin datter Else.

Søsteren Kirsten blev under krigen i 1658 gift med Henning Walcken-^(K)dorf til Klingstrup, der ligesom Valdemar Daa og Jørgen Kruse sad hårdt i det og måtte pantsætte gods, men Kirstens søn Jørgen Henning fik rettet skuden op og red stormen af.

Det var vel også i 1658, Helvig Kruse blev gift med Hans Oldeland til Uggerslevgaard, der i 1660 blev sendt to gange til Moskva om kornhandel, og som senere blev landsdommer på Fyn, men som aldrig kunde få sine tilgodehavender fra kronen.

Borreby's Taarntrappe, som Johan Friis byggede den 1556. Til Trinene har man til Dels brugt Ligsten fra det nedrevne Karmeliterkloster i Skælskør; Rester af Indskrifterne er endnu bevaret.

Bedst gik det vel broderen Christian Kruse, der arvede Hjermitslev-gård. Han blev hofjunker i 1667, kammerjunker 1668, forskærer 1669, og i 1691 var han amtmand over Nordlandene i Norge. Han døde 1699 i København. To af hans sønner gik militærvejen og kæmpede under Ranzauerne på de europæiske slagmarker, hvor de gjorde en smuk karriere.

Da Else Kruse døde i 1667 på Borreby, var den økonomiske situation anspændt men ikke håbløs. Hun slap for den endelige ydmygende bankerot.

Ane nr.238: Jens Petersen Clementsen, Østergård Gylling +1724.

Han kom vel fra Lerdrup by i Gylling sogn, hvor Peder Clementsen i 1668 sad på gård nr.8. Han må således have oplevet den sidste svenske besættelse af Jylland, og han har kendt årsagen til det svenske bombardement af Arhus i 1659.

Det er først for nylig, danske historikere er blevet opmærksomme på, at en svensk troppestykke blev udslettet i Hads herred, og at bombardementet var en hævn for denne aktion. Jens har dog selv været en lille dræng dengang.

Allerede o.1680 formodes han dog at have overtaget fæstet af Gylling Østergaard nr.22. På en måde kan han måske siges at have giftet sig til gården, idet der var en Gylling Østergaard nr.21, som i 1668 var fæstet af Søren Hansen, mens nr.22 var delt mellem Jens Tunboe og Simon Hansen. Og her kan Søren og Simon have været brødre, som har delt deres fars gård. Nærmere kommer vi næppe, men Jens Clementsens hustru, Karen Sørensdatter, kan være født på Gylling Østergård, før den blev delt.

Overtagelsen af fæstet o.1680 leder tanken hen på den Skånske krig 1675-1679, hvor Jens Clementsen sikkert har været udskrevet som sognerytter, og han har fået gården som belønning ved sin hjemkomst fra krigen. Han kan have været med i slaget ved Lund, men han kan for den sags skyld også have været udtaget til flåden og deltaget i slaget i Køge Bugt.

Indtil 1702 fødte mutter Karen ham mindst 10 børn, nemlig Maren, som blev gift med Christen Nielsen, Anna, som blev gift med Niels Simonsen, Mette, som blev gift med N.Jensen Alrø, Jens, Karen, som blev gift med Hans Sørensen, der fik gården, Johanne, der blev gift med Ole Sørensen i Smederup, Kirsten, som blev gift med Jens Sørensen i Fænsten, Margrethe, som blev født 1697, Maren født 1700, og Peder, der kom til verden i 1702. Flere har der vel været, som døde undervejs.

Han levede i den periode, som klimatologerne kalder den lille istid, og som varede fra ca.1645-ca.1715. Der var streng isvinter i årene 1646, 1651, 1652, 1655, 1657-58, 1659, 1660-61, 1663, 1665, 1667, 1670, 1673-74, 1676-77, 1679, 1683-84, 1689, 1691, 1694-95, 1697-98, 1708 og 1715-16.

Ca. 1670.

Misvækst eller hungersnød omtales i årene 1648-50, 1656, 1661, 1667, 1674, 1685, men der kan have været mange flere, som kun var af lokalt omfang.

Jens Petersen Clementsens husbond på herregården Aakær var i årene til 1697 amtmand, geheimestatsminister Otte Krabbe, der omtales som en mild og nådig patron, men han opholdt sig kun sjældent på Aakær, som må være blevet drevet af en foged.

I 1697 solgte han gården til Bendix Lassen, som var gift med Hedevig Margrethe Bornemann. Han døde i 1717, og hun overdrog godset til sin søn i 1725.

Jens Clementsen døde i 1724, der var et ganske almindeligt år uden begivenheder, hvad der var meget ualmindeligt.

Ane nr.239: Karen Sørensdatter, jordemor på Aakørs gods.

Hun kan have været født på Gylling Østergaard som datter af Søren Hansen, men i 1679 nævnes i skiftet efter Søren Ibsen som boede og døde i Gylling en datter Karen, som var gift med Jens Pedersen, og det kunde jo også være hende, al den stund hun jo blev gift med Jens Petersen Clementsen omtrent ved den tid. Arkivalierne er for sparsomme, så vi kan ikke placere hende præcis, men jeg vil være tilbøjelig til at vælge Søren Ibsen, men det er et valg. Vi ved ikke noget bestemt.

Hun er måske født 1666, så hun har oplevet Carl Gustav krige og Skånske krig.

Da krigerne kom hjem efter denne sidste krig, blev hun gift med Jens Petersen Clementsen, som vist var fra Lerdrup by i samme sogn. Med ham fik hun mindst 10 børn, otte piger og to drenge, hvoraf den ældste søn kaldes skiftevis Jens og Niels, en sammenblanding, som var meget almindelig i gamle dage.

Med ti vellykkede barnefødsler - alle tå overlevede deres far - var Karen Sørensdatter en erfaren kone, og hun blev da også valgt til godsets jordemor.

Der var ikke meget prestige ved det at være jordemor. De omtales ofte på den tid som fordrukne, snavsede og sjuskede, men blandt bønderne har de været estimeret, ikke mindst på grund af den omfattende viden, de havde om den overtro, som de - om ikke andet, foregav - at dele med bønderne.

Skrækken for djævelen var stor, og mange forholdregler måtte tages for at beskytte det nyfødte barn og dets "urene" mor.

Det at være jordemor var et embede under sognepræstens opsyn, og i kirkeritualet af 1685 er der anført en bestemmelse om, at jordemoderen to gange om året - til påske og Mikkelsdag - skulde møde for præsten i Kirkens kor eller sakristiet, hvor han skulde indskærpe hende følgende forpligtelser:

1. Om at frygte og elske Gud, samt bede om hans Bistand
2. at være omhyggelig i sit kald
3. ej at handle efter Egensindighed og Had
4. at omgaaes de frugtsommelige med Beskedenhed og Fornuft, elske, trøste, formane og bede for dem.
5. ogsaa at hjælpe de Fattige, ei tage for stor Løn, og ei fortie uægte Fødsler

Denne sidstævnte post var vel ikke den mindst vigtige for samfundet, som her havde krav på bøder.

6. ei bruge andre Midler, end Bønnen, til Moderen og Barnet, men i Nødstilfælde søge Medici eller Bartskiærere.
7. at være ædrue og sparsommelige, tugtige i Tale og Gæbærder.
8. ei gierne, uden i hastig Nød, noget ene foretage
9. at være tavs om en Qvindes Brøst
10. ei befatte sig med Daaben uden i Barnets Livsfare
11. ei heller befatte sig med Børns hemmelige Begravelse, men vise de utidige Fostere for Præsten.

Og disse vare så jordemoderens eleve bud, som Karen Sørens-datter levede med i - vi ved ikke hvor mange år.

Hun har vel drukket. Dengang regnede man brændevin for virksom medicin, og alle drak tæt. Måske har hun også røget - om ikke før, så på hendes gamle dage, da alle røg, mænd og kvinder, børn og gamle, da man troede røgen holdt pest og andre sygdomme borte.

Hun har sikkert været tandløs og måske koparret - mere for at komplettere billedet af denne vor førmoder, der var blevet betroet dette vigtige hverv.

Hun mistede sin mand i 1724 - han var da 77 år gammel - og der blev ikke noget at arve for de ti efterlevende børn.

Den 30. april 1727 døde Jens Conradsens hustru i Gylling, 70 år gammel, men der levede ingen Jens Conradsen i Gylling, og jeg tror, at det må være en skrivefejl for Clementsen, som jo også er et sjældent bondenavn. Jeg er næsten sikker på, at degnen her har husket forkert.

Hun efterlod sig hellerikke andet end de ti børn, men det er da også noget.

Hvis hun var datter af Søren Ibsen, så var hun søster til ane nr. 244, Jep Sørensen, som var smed i Gylling.

Ane nr.244: Jep Sørensen, smed i Gylling, død 15.12.1699.

Frederik den Tredies skøde af 4.august 1661 til rigshovmester Joachim von Gersdorf på hovedgården Aakær angiver, at gård nr.1 i Gylling sogn er bortfæstet til Søren Ibsen.

I matriklen 1668 er det præstegården, som har fået nr.1 i Gylling, og da Søren Ibsen synes at have afgivet gården til en - eller flere - af sine sønner, kan vi ikke se, hvilken gård det er efter den ny matrikel.

Forresten ser det ud til, at flertallet af de gamle kronens fæstere har afgivet fæstet til sønner eller svigersønner, da navnene er skiftet næsten overalt.

På denne ukendte gård i Gylling fødtes Jep Sørensen engang før 1640, idet hans ældste kendte barn, datteren Anne var født 1661. Der er dog nogen usikkerhed omkring Annes alder, idet hendes søskende synes at være født 1677, 1679 og 1688, så det er muligt, at han har haft mere end de to koner, vi kender.

Hans mor hed Anne Sørensdatter og var søster til ane nr.490, Jens Sørensen, og hun havde også en bror Per.

Jep Sørensen var tilsyneladende eneste søn, men han havde tre søstre: Maren, Anne og Karen. Den sidstnævnte var jordemoderen, ane nr.239. Det var en familie af "kloge" folk.

Det er en kendt sag, at smeden kan mere end sit fadervor. Han årelader folk, han trækker tænder ud, han sætter arme og ben sammen, enten de er brækkede eller gået af led, og han kan "vise igen" som en lærd mand.

Det er sandsynligt, at jordemoderen kunde det samme.

Det er egendommeligt nok, at Karen Sørensdatters mand, Jens Pedersen Clementsen havde en onkel, som i 1616 blev anklaget for trolddom, men frifundet. De "kloge" folk giftede sig indbyrdes, vel også fordi de andre var lidt bange for dem.

Den første kone, vi kender, var Anne Jensdatter, som døde den 9.juni 1692. Med hende havde han børnene:(Anne?), Maren, Søren og Jens.

Hans anden(eller tredje)kone hed Johanne Pedersdatter, og hun overlevede ham.

Ane nr.245: Anne Jensdatter, smedekone i Gylling, død 9.6.1692.

Om hende ved vi kun, at hendes far hed Jens Sørensen og var død i 1692. Hendes farbror hed Peder, og hendes morfars bror hed Søren Mortensen.

Hun blev gift med smeden i Gylling, Jøp Sørensen, og fik med ham i hvert fald børnene Maren i 1677, Søren i 1679 og Jens i 1688. Måske også Anne, der var den ældste.

Og så døde hun altså den 9.juni 1692 fra mand og børn.

P E R S O N R E G I S T E R

Fornavne og -sennavne normaliseres - von udlades overalt.

Ahlefeldt, Burchard: s.187 - Ahlefeldt, Ditlev: s.189 - Ahlefeldt, Frederik: s.219 - Ahlefeldt, Jørgen: s.197,199,201,203 - Albert Friedrich I af Meklenburg: s.116f - Alrø, Niels Jensen: s.308 - Andersen, H.C.: s.281 - Anton Günther af Oldenburg: s.271 - Arendson, sv.generalmajor: s.211 - Arenfeldt, Hans: s.111f - Arenfeldt, Mogens: s.80, 82,247,249 - Arnisæus, Henning: s.120 - Arrien, Martinus: s.220f -

Baden, se Jernskjeg - Behr, Deliane: s.116,142 - Behr, Hans: s.116 - Berg, Johan Adam: s.136 - Bernhard af Sachsen-Weimar: s.67 - Bille, Anders: s.84,86,92,94,234,254,256 - Bille, Steen: s.287 - Bing, Edel: s.55 - Blome, Wolf: s.279 - Bonenberg, Simon: s.220 - Bording, Anders: s.159 - Bornemann, Hedevig Margrethe: s.310 - Brahe, Sophie: s.92,163,167 - Breide, Wulf: s.56 - Brochenhuus, Claus: s.55 - Brochenhuus, Elisabeth: s.108 - Brochenhuus, Johan: s.92 - Brochenhuus, Sivert: s.128 - Burser, Joachim: s.71 - Bülow, Beate: s.254,283,285, 287,305 - Bülow, Christian: s.289 - Bülow, Hans: s.11 - Bülow, Joachim: s.283 - Bülow, Joachim Heirich: s.189 - Bönenburg, kammerjunker: s.189 - Böttiger, Hans: s.94 -

Carl XI af Sverige: s.219f - Carl XII af Sverige: s.222 - Carl X Gustav af Sverige: s.92f,96,106,148,150,210f,234,311 - Carpius, Peter: s.210,214 - Christensdatter, Maren: s.96 - Christian IV: adskillige steder bogen igennem - Christian V: s.126,175,177,179,182-185,187, 193,214,220f,235,277 - Christian prins af DK: s.21,57,60,67,78,80-82, 90,126,130,173,205,245,287 - Christian Albrecht af Gottorp: s.219 - Christina af Sverige: s.148,165f - Claussen, Claus: s.220 - Clementsen, Jens Petersen: s.308-310,313 - Clementsen, Peder: s.308 - Clüver, Martinus: s.220 - Colnet, Robert: s.159 - Conradsen, Jens: s.312 - Conti, Torquato: s.197 - Cop, Henrik: s.11,13 - Cortnum, Just: s.169 -

Daa, Beate: s.252,301 - Daa, Christian Clausen: s.282 - Daa, Christian Valdemarsen: s.250,277,301 - Daa, Claus: s.15,27,239,242,245,281, 293,299 - Daa, Claus Valdemarsen: s.250,299 - Daa, Dorthe Clausdatter: s.269,282 - Daa, Else Sophie: s.250,301 - Daa, Enevold Valdemarsen: s.252 - Daa, Gregers: s.254,277,281 - Daa, Hilleborg: s.282 - Daa, Ide Clausdatter: s.282 - Daa, Ide Valdemarsdatter: s.252,301 - Daa, Ide Dorthe: s.254,279,281 - Daa, Ingeborg: s.265 - Daa, Johanne Catharina: s.265,279 - Daa, Jørgen Clausen: s.252,282,301 - Daa, Jørgen Valdemarsen: s.250,301 - Daa, Jørgen Henning: s.271 - Daa, Lisbeth Clausdatter: s.282 - Daa, Lisbeth Dorthe: s.269 - Daa, Oluf: s.252,272,275,279,282,293,305 - Daa, Valdemar: s.80,86,239-282,291, 293,295,297,299,301,303,305 - Donop, Simon Henrik: s.187 - Dyre, Anne: s.57 -

Eberstein, Ernst Albrecht: s.211 - Einhausen, Johannes: s.245 - Emsiedel, Maria Catharina: s.175 - Eleonora Christine af DK: s.289 - Elisabeth af Hessen: s.116 - Eriksson, Erik: s.47 - Ernst af Sachsen-Altenburg: s.175 - Ernst, Henrich: s.71 - Eskesen, Hans: s.96 -

Ferdinand II kejser: s.134 - Ferdinand III kejser: s.138f - Fischer, Ditlef: s.177 - Fleischer, Esaias: s.134 - Fleming, Klas: s.29,31,33, 35,43 - Fr.II af DK: s.146,242 - Fr.III af DK: s.84 til s.313 adskillige steder - Fr.IV af DK: s.182,186,222 - Fr.III af Gottorp: s.138 - Fr.Wilh.af Brandenburg: s.211 - Fr.Wilh.II af Sachsen-Altenburg: s.173 - Friis, Johan: s.252,306 - Friis, Peder: s.5 - Fröhling, sv. oberst: s.154 -

Galde, Gude: s.98,101 - Galde, Karen: s.92,98,101,103 - Gallas, Matthias: s.84 - Galt, Peder: s.31,48 - Garp, Peter: s.210,214 - Geer, Louis: s.27 - Georg II af Hessen-Darmstadt: s.94 - Gersdorf, Christoffer Frederik: s.128,130 - Gersdorf, Dorte: s.67,69 - Gersdorf, Else: s.90 - Gersdorf, Frederik: s.189 - Gersdorf, Joachim: s.98,108,130,313 - Gersdorf, Lisbeth Sophie: s.108,111 - Gersdorf, Peder: 73, 90 - Gjedde, Christian: s.108,111 - Gjedde, Ove: s.29 - Grabow, Kön: s.41 - Gries, Petrus: s.220 - Griffenfeld, Peder: s.219f,277 - Grubbe, Else: s.283 - Grubbe, Jacob: s.287 - Gustav Adolf af Sverige: s.82,117 - Gutheim, Jacob: s.96 - Gyldenløwe, Christian Ulrich: s.173 - Gyldenløwe, Hans Ulrich: s.136 - Gyldenløwe, Ulrich Christian: s.96 - Gyldenløwe, Ulrich Frederik: s.98,105,187,189,219 - Gyldenstjerne, Aksel: s.301 - Görries, Heinrich Nicolaus: s.201,203 - Görries, Wolber: s.197,203,224,229,231 - Gøye, Marcus: s.189 -

Hadersleben, se Løwenkåu - Hansen, Iver: s.252,254,263 - Hansen, Simon: s.308 - Hansen, Søren: s.308,311 - Harboe, Peder: s.49 - Harstall, Charlotte Sophie: s.193 - Harstall, Christian Ulrich: s.173-194 - Harstall, Christiane Lucretia: s.173 - Harstall, Dorothea Magdalena: s.191,193 - Harstall, Eleonora Sibylle: s.191 - Harstall, Hans Wilhelm: s.173,175 - Harstall, Hans Wilhelm d.y.: s.193 - Harstall, Johann Friedrich: s.173 - Harstall, Magdalene Sibylle: s.173 - Harstall, Wilhelm Ludwig: s.173 - Haxthausen, Anton Wolff: s.177ff, 187 - Hedvig Eleonora af Gottorp: s.148 - Herberge, Christoffer: s.56 - Hirnkou, Laurits: s.261 - Horn, Gustav: s.82ff,86 - Hudtwalker, kap-tajn: s.207 - Huitfeldt, Henrik: s.57 - Hvass, Christoffer: s.92,256 - Høgh, Just: s.71 - Hørby, Inger Prosdatter: s.5,17,23 - Hørby, Pros Lauritsen: s.7,23 -

Ibsdatter, Anne: s.313f - Ibsen, Jens: s.313f - Ibsdatter, Maren: s.313f - Ibsen, Søren d.æ.: s.311ff - Ibsen, Søren d.y.: s.313f -

Jasmund, Stenzel: s.35,41 - Jensdatter, Anna g.m.Niels Simonsen: s.308 - Jensdatter, Anne g.m.Jep Sørensen: s.313f - Jensen, Jens: s.308 - Jensdatter, Johanne: s.308 - Jensdatter, Karen: s.308 - Jensdatter, Kirsten: s.308 - Jensdatter, Maren: s.308 - Jensdatter, MarenII: s.308 - Jensdatter, Margrethe: s.308 - Jensdatter, Mette: s.308 - Jensen, Niels: s.88 - Jensen, Peder: s.308 - Jernskjeg, Emerenze Baden: s.55 - Jernskjeg, Iver Jensen Baden: s.55f - Jessen, Johann Christian: s.220 - Johann Adolph II af Meklenburg: s.116 - Johann Adolph af Plön: s.219 - Johann Albrecht I af Meklenburg: s.114 - Johann Georg III af Sachsen: s.195 - Juel, Aksel: s.153 - Juel, Christence: s.148,163 - Juel, Elsebe: s.159 - Juel, Jens: s.177,187 - Juel, Margrethe: s.165 - Juel, Melchior: s.111 - Juel, Niels: s.111, 187,219,277 - Juel, Peder: s.165 - Juul, Hans: s.92 - Juul, Karen: s.158ff - Juul, Ove: s.158f,269,273 - Jørgen prins af DK: s.182,186 - Jørgensen, Jens: s.247 -

Kaas, Claus: s.41 - Kaas, Herman: s.256 - Kaas, Jens: s.105 - Kaas, Johanne: s.57,61 - Keselan, Veit Lading Melchor: s.94,96 - Knabe, Morten: s.111 - Knob, Mette: s.53,55 - Knuth, Adam Levin: s.187 - Kofod, Frederik: s.275 - Kofod, Jacob Jørgensen: 275 - Koll, Joachim: s.223 - Koll(en), Metta: s.209f, 212,214,222,223-236 - Koll, Paul: s.223 - Koll, Pavel: s.233 - Krabbe, Gregers: s.282 - Krabbe, Iver: s.105 - Krabbe, Mette: s.282 - Krabbe, Otto: s.189,310 - Krag, Niels: s.189 - Krag, Otto: s.92,158,168 - Krag, Palle: s.187 - Kristensen, Evald Tang: s.281 - Kruse, Anne Margrethe: s.285 - Kruse, Beate: s.289,305 - Kruse, Birgitte: s.287 - Kruse, Christian: s.289,307 - Kruse, Else: s.249f,252,254,259f,265,267,269,271,283-307 - Kruse, Else Sophie: s.287,289,291 - Kruse, Enevold: s.283,286 - Kruse, Enevold d.y.: s.285,291 - Kruse, Gabriel: s.15 - Kruse, Helvig: s.287, 305 -

Kruse, Ingeborg: s.285,287,291 - Kruse, Jochum: s.285 - Kruse, Jørgen: s.249f, 265,267,269,271,279,281,283,285,289,291,295,301,305 - Kruse, Karen: s.285 - Kruse, Kirsten: s.283,305 - Kruse, Otte Enevoldsen: s.283 - Kruse, Otte Jørgensen: s.289,291 - Kruse, Tyge: 283 - Kruse, Vibeke: s.285 - Kuhl, Arent: s.136 - Kühle, Nicolaus: s.196, 219 - Kühle, Peter: s.196 - Körber, Joachim: s.256 - Körbitz, Johan Christian: s.193 -

Lange, Michel: s.211 - Lassen, Bendix: s.310 - Lauridsen, David: s.96 - Lerche, Peder: s.271,277,279,281 - Levezow, Anna: s.116 - Lindenov, Anne Elisabeth: s.140 - Lindenov, Christoffer: s.245 - Lindenov, Lauritz: s.161 - Lunge, Jørgen: s.90,92 - Lykke, Anne: s.90 - Lykke, Kai: s.282 - Lykke, Niels: s.94,256 - Lykke, Valdemar: s.245 - Lützwow, Christian: s.158,167,168 - Lützwow, Clåwes: s.114 - Lützwow, Deliane: s.152,161,167,170 - Lützwow, Frederik: s.150,161,167,193 - Lützwow, Henning Ulrik: s.189 - Lützwow, Hugo: s.114-162,165,167ff,172, 262 - Lützwow, Ide: s.160f,167 - Lützwow, Jørgen: s.152,161,167 - Lützwow, Magnus d.æ.: s.114,116f - Lützwow, Magnus d.y.: s.157,161,167 - Lützwow, Marcus: s.160f - Lützwow, Otto: s.158,161,167 - Løvendal, Valdemar: s.189 - Löwenklau, Jens Hadersleben: s.92 -

Madsdatter, Anne: s.96 - Maess, Nicolaus: s.220 - Magdalene Sibylle af Sachsen: s.21,57,60,131,173,287 - Malzan, greve af Penzlin: s.237 - Marselis, Gabriel: s.23 - Marsvin, Berte(Birgitte): s.285 - Marsvin, Ellen: s.100,104,132,285 - Marsvin, Else: s.283,285 - Marsvin, Helene: s.100,289 - Marsvin, Helvig: s.98,101,104 - Marsvin, Karen: 105, 275 - Marsvin, Margrethe: s.100,101 - Marsvin, Otte: s.101 - Matthiæ, Christian: s.71 - Mehlen, Hans: s.55 - Mehlen, Thale: s.21,23, 53,61,63 - Metzsch, Sibylle Cathrine: s.173 - Mormand, Hilleborg Falk: s.56,59,61 - Mormand, Holger: s.105 - Mortensdatter, Anne: 106 - Mortensen, Søren: s.314 - Mund, Christian: s.23,63 - Mund, Henrik: s.33,41 - Mund, Johan: s.23,63 - Mund, Kirsten: s.9,49 - Mund, Maren: s.9,49 - Mund, Niels: s.5,7,9,11,13,17 - Mund, Niels d.y.: s.23,63 - Mund, Pros: s.5-52,60f,63,65,84,205,209,291 - Mund, Søren: s.9,11,13, 15 - Mund, Thale: s.23,63 - Munk, Jens: s.11.13 - Munk, Kirsten: 100, 131,283,285,287 - Munk, Ludvig: s.104 -

Nielsen, Christen: s.308 - Nielsen, Kristiane: s.112 - Nielsen, Peder: s.96 -

Offenberg, Dorothea Sophia: s.193 - Olaus, Magnus: s.245 - Oldeland, Hans: s.305 - Overbech, Christoffer: s.96 - Oxenstierna, Axel: s.73, 80,148 -

Papenheim, ryttergeneral: s.201 - Parsberg, Ingeborg: s.239,245,281, 293 - Parsberg, Oluf: s.285,293 - Petersen Clementsen, Jens: s.308-10, 311,313 - Pedersdatter, Johanne: s.313 - Pedersen, Peder: s.271,273 - Pentz, Christian: s.130f,207,209,287 - Pfuehl, Eleonora Helene: s.175, 195 - Pfuehl, Kurt Christopher: s.195 - Philip IV af Spanien: s.139, 173 - Piening, Nicolaus: s.220 - Planting, sv,oberst: s.154 - Platou, Abraham Jacob: s.271 - Plessen, Samuel Christoffer: s.187 - Plön, Heinrich Peter: s.210 - Podewils, Anshelm: s.103 - Pogwisch, Otto: s.275 - Pors, Claudius: s.245 - Pranger, Catharine: s.209 -

Rab(e), Christian: s.123,128 - Ramel, Ove: s.277,279f - Rantzau, Anne: s.67,69,92 - Rantzau, Cai: s.78 - Rantzau, Catharina Dorothea: s.237 - Rantzau, Christian: s.75,144 - Rantzau, Christoffer: s.275, 279 - Rantzau, Dorothea: s.99,110 - Rantzau, Elisabeth Sophie: s.99, 108 - Rantzau, Erik: s.75 - Rantzau, Frantz: s.67-99,103,108,110f,256 - Rantzau, Frantz Frantzen: s.98,108,112 - Rantzau, Frederik: s.67,78 -

Rantzau, Frederik Frantzen: s.92,106 - Rantzau, Frederik Christian: s.98,108 - Rantzau, Gert: s.67 - Rantzau, Heirich: s.67,73,75,78,88,92 - Rantzau, Helvig: s.99,110 - Rantzau, Helvig Barbara: s.98,110 - Rantzau, Joachim: s.98,108,111 - Rantzau, Johan: s.90,111 - Rantzau, Johan til Rantzau: s.67,69 - Rantzau, Josias: s.73,80 - Rantzau, Jørgen: s.90 - Rantzau, Margrethe: s.98,108 - Rantzau, Palle: s.90 - Revenkalw, greve: s.187 - Rhode, Johan: s.140f - Rodsteen, Marcor: s.159 - Rohweder, Jørgen: s.207,209 - Rosenkrantz, Dorthe: s.163 - Rosenkrantz, Erich: s.92 - Rosenkrantz, Holger: s.15,17,163,167 - Rosenkrantz, Holger d.y.: s.163,245 - Rosenkrantz, Ide: s.148,157f,160,163-172 - Rosenkrantz, Jens: s.163 - Rosenkrantz, Jørgen til Krenkerup: s.92 - Rosenkrantz, Jørgen til Keldgaard: s.148,163,165 - Rosenkrantz, Lisbeth: s.90,92,94,98,103,106 - Rosenkrantz, Mette: s.163 - Rosenkrantz, Otto: s.245 - Rosenkrantz, Ove: s.165 - Rosenkrantz, Palle: s.90 - Rosenkrantz, Sophie: s.163 - Rosenmeyer, Peter: s.280 - Roy, greve Frédéric Charles de la Rochefoucauld: s.187 -

Sartorius, Peter: s.214,235 - Schack, Hans: s.187 - Schade, Mauritius: s.245 - Scharffenberg, Georg: s.237 - Scharffenberg, Gertrud Margrethe: s.237 - Scharffenberg, Hermann Nicolaj: s.237 - Scharffenberg, Hieronimus: s.237 - Scharffenberg, Lucia: s.237 - Scheel, Mogens: s.189 - Scheel, Otto: s.187 - Schilder, Rabe: s.110 - Schönleben, sv. oberst: s.153 - Seefeld, Ckaus: s.105 - Seefeld, Jørgen: s.249 - Sehested, Hannibal: s.82,136,138 - Sehested, Karen: s.283 - Sieben, Wolber: s.203 - Simonsen, Niels: s.308 - Skinkel, Ide: s.111 - Skinkel, Morten: s.111 - Sommer, Anna Margaretha: s.212,234 - Sommer, Claus: s.197-222,224,226,228f,235f - Sommer, Hans: s.197,199,224,229,233 - Sommer, Hans jun.: s.210 - Sommer, Johan: s.205,211 - Sommer, Metta Dorothea: s.212,234 - Sommer, Nicolaus: se Claus Sommer - Sommer, Paul: s.214,235 - Sommer, Rebekka: s.210,214 - Sommer, Rebekka jun.: s.210,212,219,221,233 - Sommer, Wolber: s.210,214,231,235 - Sophie af Meklenburg: s.117,119f,122,125 - Sophie Amalie: s.94,148,150,165,187,205 - Sophie Elisabeth: s.130f,287 - Sparre, Johan: s.55 - Steensen, Hans: s.103,105f - Steensen, Joachim.Frederik: s.105 - Steinburg, Jørgen Rohweder: s.207,209 - Stibolt, Hans(Tioboald, Diepholt, Tiboltz): 123,128,136 - Sulzbach, sv.general: s.211 - Sveinson, Brynjolf: s.19f - Sørensdatter, Anne: s.313 - Sørensen, Hans: s.308 - Sørensen, Jens: s.308,313f - Sørensen, Jep: s.312ff - Sørensdatter, Karen: s.308,311ff - Sørensdatter, Maren: s.313 - Sørensen, Ole: s.308 - Sørensen, Per: s.313f - Sørensen, Søren: s.90 -

Tetrant, Franz: s.197 - Tilly, Johan Tserclaes: s.67,117,197 - Torsteinsson, Lennart: s.25ff,29,82,84f,88,101,142,163,205,209,234,247 - Trafforth, Franciscus: s.106 - Tramp(e), oberst: s.187 - Trolle, Herluf: s.277 - Tromp, Cornelius: s.219 - Tunboe, Jens: s.1308 -

Uhlich, Jordanus Hermanus: s.220 - Ulfeldt, Corfitz rigshofmester: s.138,150,153,249,282,289 - Ulfeldt, Corfitz schoutbymacht: s.41 - Ulfeldt, Corfitz oberstløjtnant: s.282 - Ulfeldt, Ebbe: s.82,247 - Ulfeldt, Frederik: s.285 - Ulfeldt, Jacob: s.282 - Ulfstand, Ide: 163 - Ulfstand, Thale: s.56,59,61 - Ulrich prins af DK: s.173,242 - Urne, Anne: s.53,55 - Urne, Anne Folmersdatter: s.65 - Urne, Axel: s.101,108,110 - Urne, Augustinus: s.53 - Urne, Bente Clausdatter: s.65 - Urne, Birthe: s.100,105 - Urne, Christian: s.100f,103,105,282 - Urne, Christoffer: s.100 - Urne, Claus: s.53,55ff,59ff,63 - Urne, Dorthe: s.100,105 - Urne, Edel: s.21,23,49,51,53-66 - Urne, Ellen Johansdatter: s.55 - Urne, Ellen Jørgensdatter: s.100,103,106 - Urne, Else: s.100,105 - Urne, Folmer: s.55,57 - Urne, Frederik: s.123 - Urne, Helle: 98,100-113,277 - Urne, Inger: s.53,56 - Urne, Johan til Valsø: s.21,53,55ff - Urne, Johan jun.: s.55 - Urne, Johan Clausen: s.56 - Urne, Jørgen: s.100f - Urne, Knud: s.100,103,105,277 - Urne, Lage: s.55ff,61 - Urne, Magdalene Sibylle: s.100,106,108,111 - Urne, Margrethe: s.53,55f

Urne, Merete Sophie(fru Mrthe): s.101,110 - Urne, Mette: s.55f -
 Urne, Otte: s.100,106 - Urne, Palle: s.55ff,59,61 - Urne, Sidsel: 55
 Urne, Sophie: s.100,105 - Urne, Øllegaard: s.55f - Urup, Axel: s.103

Walkendorff, Henning: s.86,305 - Walkendorff, Jørgen Henning: s.905 -
 Wallenstein, Albrecht: s.15,56,67,69,117,201,203,223,283 - Wandall,
 Prebern: s.169 - Wilhelm af Oranien: s.73 - Vind, Henrik: s.15 -
 Vind, Jørgen: s.27,29,31,33 - Vind, Nicolaus: s.245 - Winterfeldt:
 s.237 - Winterfeldt, Helmuth Otto: s.130,187 - Winterfeldt, Kaspar:
 s.128,130,189 - Wrangel, Karl Gustav: s.25,43ff,84,86,159,209,256 -

S T E D R E G I S T E R

Aabygaard: s.49 - Århus: s.308 - Aakjær: s-310,313 - Aarsmarke: s.100,
 101 - Adelheim: s.7 - Agersåsund: s.265,269f - Aggertangen: s.94,103,
 256 - Akershus: s.132f - Alslevgaard: s.100f,106 - Altenburg: s.176 -
 Amager: s.191 - Amagertorv: s.185 - Amsterdam: s.142f - Antvorskov:
 s.125f,130,132,134,144,146ff,150,152ff,157,161,167,173,262 - Arnhem:
 s.11,13 - Asserstrup: s.105f - Axelvold: s.56 -

Bahus len: s.49 - Bakendorf: s.114,144 - Bamble: s.7,9 - Bavelse: 282
 Beidenfleth: s.210,214 - Beldringe: s.285 - Berritsgaard: s.173,175,
 179,193 - Bessastad: s.19,49 - Billesholm: s.56 - Birkevold: s.7,9,11
 Bjerkebækken: s.7 - Bjerkedal: s.7 - Bjerkevold: s.7,9,11,21,49 - Ble-
 Blekinge: 53,84,86,150 - Blenstrup: s.100f - Boeslunde: s.252,263f,
 273 - Bogense: s.160 - Bohus len: s.150 - Boizenburg: 117 - Bollers-
 lev: s.132 - Bonderup: s.245,247f,263,265,271,277,279,281,297ff,301,
 303,305 - Bontofte: s.61 - Bornholm: s.142,150,285 - Borreby: 239,
 252ff,261,263,265ff,270ff,279ff,301,303,305ff - Bramsløkke: s.90 -
 Brandenburg: s.99,114,219,237,277 - Bratsberglen: s.5,21,55 - Brat-
 skov: 67,98,103,110 - Braunschweig-Lüneburg: s.114 - Bregninggaard:
 s.111 - Breitenburg: s.67,69,80 - Bremen-Verden: s.92,196,205,207,
 210ff,254,256,282 - Bremer-Wörden: s.256 - Bremerholm: s.27 - Brovst:
 s.98 - Brunlanes: s.5 - Brunsbüttel: s.211 - Brusgaard: s.158f -
 Bruxelles: s.138 - Brømsebro: s.86,142f,249,291 - Brønshøj: s.261 -
 Böhmen: s.90,117 - Cairo: s.67 - Christianssand: s.15,27 - Christi-
 anshavn: s.132 - Christianspris: s.126,132 - Christiansstad: s.57,82,
 100,247 - Coburg: s.176 - Creutzburg: s.175 -

Delmenhorst: s.271 - Ditmarsken: s.199,223 - Djursland: s.289f -
 Dragsholm: s.239,281 - Dresden: s.191,195 - Drigstrup: s.160 - Dron-
 ningborg: s.126 - Dronninglund: s.285 - Dybæk: s.105 - Dyrehaven: 199
 Davidsrød: s.159 - Dömitz: s.114ff,148 -

Eidanger: s.7f,11,21,23 - Eising: s.94 - Elben: s.15,17,21,67,114f,
 117,197f,200ff,205,210f,223,234,236 - Engelstad: s.289 - Engelstofte:
 s.285 - England: s.138,173,271 - Escorial: s.139 - Espe: s.263,282 -
 Esperød: s.105 - Esrom kloster: s.132 - Estvadgaard: s.67f,73,82,88,
 90,94,96,98f,103,106,108,110ff,277 -

Faarevejle: s.239 - Fehrbellin: s.219,277 - Femern: s.29,31,41ff,46,
 49,63,177,247,291 - Fensten: s.308 - Firenze: s.78 - Flakkebjerg hrd:
 s.146,275 - Flekkerø: s.15,27,29,132 - Flensborg: s.130,132,144f -
 Flyndersø: s.88 - Fossing sav: s.7,9 - Frankrig: s.138,157,167 -
 Fraugdegaard: s.239 - Frederiksborg: s.125f,132,134,136,175,179,191 -
 Frederikshald: s.106 - Frederiksodde: s.92,94,96,149,256 - Frederiks-
 stad: s.13 - Fritzo: s.55 - Fuirendal: s.148 - Fyllebro: s.219 - Fyn:
 s.84,86,88,96,247,256,259,282,291,305 - Færøerne: s.17 - Føhr: s.27 -

Gamborg: s.247 - Gammel Ryomgaard: s.250,252,283,287ff,301 - Gedser: s.31 - Gimlinge: s.159ff - Gjorslev: s.71 - Glückstadt: s.15,17,33,94,125f,130,132,134,197ff,205,207,210ff,214,223f,235 - Goldenbow: 114
 Gotland: s.17,86,142,150,219,277 - Gottorp: s.138,148,219ff,234,236f
 Grabow: s.117 - Grevensvænge: s.23,49f,53,63,65 - Grimstrup: s.103,105f - Grinderslev: s.245 - Grønsholt: s.7 - Gunge: s.7,9 - Gyllebo: s.53,55ff - Gylling: s.308-314 - Güstrow: s.117 - Göteborg: s.82 -

Haderslev: s.125f,130,132,134,136 - Hads hrd.: s.308 - Halland: s.82,84,86,142,150,247,291 - Halmstad: s.84,86,219 - Hamborg: s.15,17,136,197f,203,205,214,220f,256,282 - Handbjerg Hovgaard: s.92 - Hansborg: s.132f - Hasle hrd.: s.103 - Havreballegaard: s.92,126 - Helsingborg: s.82,84,134f - Helsingør: s.130 - Herjedalen: s.86,142,150 - Herlufsholm: s.148 - Herregårdsstrand: s.7 - Hessel: s.245,247f,263,273 - Hessen-Darmstadt: s.94,154 - Hessen-Kassel: s.175 - Hillerød: s.242 - Himmerland: s.100 - Hindsels: s.111 - Hirschholm: s.125 - Hisingen: s.182 - Hjelm hede: s.88 - Hjermitslevgaard: s.249f,271,283,285f,289,307 - Holland: s.73ff,138,157,167,173,259,265,268,271 - Holmegaard: s.239,282 - Holsten: s.67,69,80,84,92,94,125,132,134,144,197,205,209,210ff,247,254ff,279,289,301 - Horsens: s.5 - Hundsbæk: s.165 - Hverringe: s.282 - Høje Taastrup: s.150 -

Ibstrup: s.125 - Island: s.17,19ff,23,27,49,61,63,65 - Itzehoe: s.105,134,197,207,210,220 -

Jemtland: s.86,142,150 - Jernit: s.285 - Jershauge: s.160 - Jerstrup: s.282 - Jerusalem: s.67 - Jomfruland: s.5,7,9,11 - Julskov: s.277 - Jylland: s.249,256,259,261,283,285,291,297,303,308 - Jæderen: s.161f

Kabel: s.269,283 - Kalundborg: s.146 - Karrebæksminde: s.153 - Karsholm: s.301 - Karupå: s.67 - Keldgaard: s.148,163,165 - Kerteminde: s.160 - Kiel: s.125,256,259 - Kielerfjord: s.29,35,49 - Kindertofte: s.159 - Kjærsgaard: s.287 - Klingstrup: s.305 - Knuthenborg: se Aarsmarke - Kokkedal: s.92,94,98,101f,104,106 - Kolberger Heide: s.34ff,48,84,177 - Kolding: s.84,96,125,127,130,132,134,247 - Kolindsund: s.289f - Kolmarr: s.210 - Kongens Nytorv: s.183f,187ff - Konstantinobel: s.67 - Korsør: s.144,146,150,152f,158f,261 - Kragerø: s.9 - Krejbjerggaard: s.269,271 - Krempe: s.94,125,134,197ff-214,216-224,232-236 - Krenkerup: s.90,92 - Kronborg: s.100,130,134 - Krückskanse: s.205-- København: s.21-24,29,57f,103,105,123,125f,128,130,132,134f,148,156f,165,173,179ff,191,205,210,214,222,245,249ff,256,283,285,287,291ff - Køgebugt: s.111,277f,308 -

Laholmslot: s.84 - Lammefjorden: s.239 - Landskrone: s.84 - Landting: s.94,96 - Langangsfjord: s.7 - Langeland: s.96,106,256 - Langesund: s.5ff,9,11,13f - Lauenburg: s.67,99,219 - Leiden: s.56,73ff,245f,259 - Lemvig: s.269 - Lerchenfeldt: se Bonderup - Lerdrup: s.308,311 - Lillebælt: s.82,252,282,301 - Lillø: s.57 - Limfjorden: s.98,101,103,287 - Lindenberg: se Næs - Lindersvold: s.110 - Linderumgaard: s.57 - Listerdyb: s.27ff,49 - Lolland-Falster: s.37,41f,45,80,90,96,105,119,173,175,179,256 - Lovns: s.245 - Lund: s.55,106,308 - Lundbæk: s.269,273 - Lundehaven: s.125f - Lundsgaard: s.53,55,158ff - Lutter am Barenberg: s.13,56,117f,197,283 - Lübeck: s.256 - Lübz: s.117 - Lykå: s.53 - Lyngbygaard: s.103 -

Madrid: s.138 - Magleby: s.261,267,273,275 - Malmø: s.82,84,247 - Marie Magdalene: s.250,252 - Marsvinsgaard: s.250f,283,285,287,291-295 - Marsvinsholm: s.100f,103,105,282 - Meklenborg: s.99,114,116f,119,136,142,237f - Mühla: s.175 - Mo: s.9 - Myrland: s.9 - Møn: s.256 - Mørland: s.7,9,17,23 -

Nabe: s.94 - Nakskov: s.106,256,258f,261 - Nedenes: s.7,17 - Neuenbrook: s.197,201,203 - Neuendorff: s.211 - Neustadt: s.117 - Nien-dorf: s.114 - Nijmegen: s.277 - Nordlandene: s.307 - Nordstrand: 21 Nordtoft: s.125f,132 - Norge: s.100,105,161,163,283 - Nyborg: s.57,130,152 - Nydyb: s.15 - Nykøbing Slot: s.80,90f,119ff,173 - Næs: 100f Næstved: s.282 - Nørkjær: s.98 - Nørlund: s.104 - Nørresundby: s.94 -

Odder: s.90,92 - Odense: s.57,96,132 - Odensegaard: s.125 - Odsherred: s.239 - Oldenburg: s.67,219f,271 - Oranien: s.73 - Oregaard: 161 Orleans: s.75ff,103 - Oslo: s.7 -

Padua: s.56,140,141f - Parchim: s.117 - Paris: s.73,75,173 - Pederstrup: s.175 - Penzlin: s.237 - Pinneberg: s.138 - Plau: s.117 - Plön: s.56 - Pommern: s.27,99,219,237,254,277 - Porsgrunn: s.23 - Primdal: s.98 - Prøgestenen: s.280 -

Randers: s.101,158 - Rantzau: s.67 - Raunstrup: s.239,281 - Regens-burg: s.138,139,150 - Rendsburg: s.92,125,127,130,134,211,219,254 - Revninge: s.160 - Ribe: s.21,209,261 - Ringkøbing amt: s.158 - Rom: s.142 - Rosenborg: s.125f,130,132,134,181f,185f,191 - Roskilde: s.96,98,120,130,132,134,150,211,256 - Rugaard: s.111 - Rygen: s.15,106 - Ryomgaard: s.250,252,283,287ff,301 - Rønbjerg: s.98 - Rønnebæksholm: s.51,53,65 -

Sachsen: s.21,57,60,67,173,175,177,195 - Salbetvand: s.7 - Salling: s.163,271 - Saltø: s.144,146,153f,158 - Samsø: s.256 - Sandby: s.105 Schlesien: s.237 - Schrecksbach: s.175 - Serridslevgaard: s.5 - San-nidal: s.9,17 - Sannikedal: s.9,23 - Schöneweide: s.73,88,92 - Siena: s.75,78ff - Siøbod: s.55 - Sjælland: s.96,256,261,282,301,303 - Skåne: s.21,49,53,59,61,82,84,86,100,134,150,219,247,277,282,285,289,291 - Skagen: s.283 - Skanderborg: s.80,126,127 - Skelskør: s.252,261,269f,282,303,305f - Skien: s.7,9,55 - Skive: s.67,98,110f - Slagelse hrd.: s.146,152f - Slemstrup: s.49 - Slesvig: s.219ff,255 - Slotsholmen: s.179ff,185 - Smedørup: s.308 - Smidstrup: s.279 - Sonnerupgaard: s.100f - Sophie Amalienborg: s.191f - Sorø: s.69ff,78,148,152,163,239,242ff - Spanien: s.136,139,173 - Staarupgaard: s.92 - Stade: s.196,198,207,212,214,219,221,236 - Steinburg: s.199,209,211 - Stenalt: s.283 - Stenbökkens gård: se Marsvinsgaard - Stignæs: s.252,261,265,270,279,305 - Stockholm: s.25,30,37,48,165f - Storebælt: 106,257,303 - Stormarn: s.138 - Stralsund: s.15,99,219 - Strassburg: s.73 Strelitz: s.144 - Stør: s.223 - Støvring: s.105 - Svendstrup: s.283 - Sverige: s.165,282 - Süderhastedt: s.209 - Sæbygaard: s.154 - Sølvborg: s.53 - Søndmøre: s.53 -

Tårnberg: s.159 - Tåsinge: s.96,132 - Telemark: s.5,7,11,55 - Thi-sted: s.94 - Thom: s.101 - Thy: s.94,103 - Thyholm: s.111 - Thürin-gen: s.175 - Toscana: s.78 - Totensener sø: s.237 - Tråholt: s.7 - Tranderup: s.159 - Trondhjem: s.150,239,240f,281 - Trudsholm: s.92 - Tryggevælde: s.125 - Tulllesbo: s.59 - Tyrkiet: s.19 -

Uggerslevgaard: s.305 - Ungarn: s.144 -

Valsø: s.21,53,56 - Varberg: s.86 - Wartenberg: s.237 - Vejle: s.212 Vendsyssel: s.285,287 - Venedig: s.140,142 - Vennebjerg hrd.: s.57 - Werra: s.175 - Vesterhavet: s.239 - Vestervig: s.100,239,271,273 - Vesthimmerland: s.303 - Vestkysten: s.256 - Wevelsfleth: s.199 - Viborg: s.99,103,111,279,281,287 - Vidsø: s.82 - Wien: s.144,177 - Villestrup: s.153 - Wilster: s.209ff,223,229,234 - Vindingegaard: 146,148 - Vinstrup: s.159 - Visborggaard: s.105 - Wismar: s.51,99 - Wit-tenburg: s.117 - Wodruw: s.237 - Vombsletten: s.53,59 - Vorgaard: 160 Wusterhausen: s.237 - Wustrow: s.237 -

Ystad: s.283 - Erø: s.256 - Øland: s.17,142,150,277 - Øsel: s.86 -
 Østergaard i Viborg amt: s.49 - Østersøen: s.15,279 - Østre Klyve: 23

Litteraturliste:

- Åberg, Alf och Göte Göransson: Karoliner, 1976.
 Adils, Jon J.: Den danske Monopolhandel på Island..., 1926-27.
 Ahlström, Tore: Boken om Skåne, 1961.
 Andersen, Birthe: Adelig opfostring, 1971.
 Andersen, Jens: Nogle Optegnelser om Gylling Sogn, 1942.
 Arup, Erik: Danmarks Historie
 Askgård, Finn: Kampen om København 1658-60, 1973.
 Askgård, Finn og Gunnar Olsen: En kamp for livet, 1958.
 Bååth, L.M. och Gösta Johannesson: Hälsingborgs Historia IV, 1969.
 Barfod, Jørgen H.: Slaget i Køge Bugt 1677-1.juli-1977, 1977.
 Barfod, Jørgen H.P.: Danmark-Norges handelsflåde 1650-1700, 1967.
 Becker, P.W.: Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik
 den Tredies Regiering 1-2, 1847-57.
 Beiträge zur Erläuterung Der Civil= Kirchen= und Gelehrten=Historie
 Der Herzogtümer Schleswig und Holstein 1-2, 1744-52.
 Bergen, Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, 1656
 Bernholm, P.H.: Antvorskov, 1942.
 Blomberg, Aa.Fasmer: Fyns vilkår under svenskekrigene, 1973.
 Bricka, C.F.: Dansk biografisk Leksikon 1-3.udgave.
 Bruun, Carl: Kjøbenhavn 1.Del, 1887 .
 Bruun, Chr.: Slaget på Kolberger Heide, 1879.
 Brøndsted, Johs.: Danmark før og nu. Jylland I, 1952.
 Carlsen, Franziska: Noget om og fra Rønnebæk Sogn..., 1861.
 Chłędowski, Kasimir: Siena, 1920.
 Christensen, P.Rønn: Bratskov, 1981.
 Christina, Drottning av Sverige. Nationalmusei Utställningskatalog
 no.305, 1966.
 Clemmensen, Tove: Borreby, 1942.
 Cronholm, Abraham: Skånes politiska Historia, 1847.
 Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet.
 Danmarks Riges Historie af Joh.Steenstrup m.fl.
 Danstrup, John og Hal Koch: Danmarks Historie, 1963.
 Detlefsen, D.: Geschichte der holsteinischen Elbmarschen, 1891-92.
 Diederichs, Eugen: Deutsches Leben der Vergangenheit in Bildern, 1908
 d'Irsay, Stephen: Histoire des Universités I-II, 1933.
 Doumergue, E.: Jean Calvin, Tome I, 1899.
 Eidem, O. og O.Lütken: Vor Sømagts Historie, ca.1903.
 Eriksen, A.: Bidrag til Hads Herreds Historie(Særtryk Odder Avis).
 Erslev, Ed.: Om de glubende Dyrs Undergang i Nørrejyland, 1871.
 Espersen, Mogens: Østersøen - balance og sikkerhed, 1979.
 Fjelstrup, Aug.: Borreby, u.å.
 Fjelstrup, Aug.: Guldmagere i Danmark, 1906.
 Folkestad, G.K.: Bamble herred, 1930.
 Fridericia, J.A.: Adelsvældens sidste Dage, 1894.
 Friis, F.R.: Bidrag til Antvorskovs Historie, 1876.
 Friis, Hjalmar: Den kongelige Stald-Etat, 1947.

- Gidske, Knud: Søndmøre i ældre Tid, 1913.
 Gislason, Vilhjalmur þ.: Bessastadir, 1947.
 Gullach, Benedikt: Omkring Flyndersø, 1981.
 Gynther, Sven Wilhelm: Blekinges Historia I, 1847.
- Haar, Kirsten: Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt, 1981.
 Hafnia Hodierna, 1748.
 Hansen, Karl: Danske Ridderborge, 1832.
 Hansen, Rasmus: Diger og stormfloder, 1977.
 Hansen, Reimer: Geschichte der Stadt Itzehoe, 1910.
 Hanson: Den danske Landsoldats Historie, 3.Oplag, 1904.
 Heimatbuch des Kreises Steinburg, Band III, 1926.
 Hellberg, L.: Skånes Historia fram till Roskildefreden, 1956.
 Hilffeling: Skånske Tegninger, 1977.
 Hjelholt, Holger: Falsters Historie, I, 1937.
 Holand, Johan E.: Telemark, 1975.
 Holm, Edvard: Danmark-Norges Historie, Bd.7, 1912.
 Holmgaard, Otto og Erik B.Nielsen: Slæggelsebogen, 1968.
 Hornborg, Eirik: Segelsjöfartens Historia, 2.Uppl., 1948.
 Hvidtfeldt, Johan: Håndbog for danske lokalhistorikere, 1965.
- Irmisch, Rudolf: Geschichte der Stadt Itzehoe, 1960.
- Jespersen, Knud J.V.: Rostjenestetaksation, 1977.
 Jürgens, Adolf: Zur Schleswig-Holsteinische Handelsgeschichte...1914.
 De jysk-fynske styrkers domiciler, Vestre Landsdelskommando.
- Kancelliets Brevbøger.
- Kaufmann, Georg: Die Geschichte der deutschen Universitäten, 1888-96.
 Kjøbenhavns Beleiring: Forordninger og Placater 1658-1659, 1928.
 Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 1969.
 Kraft, Jens: Historisk-topographisk Haandbog over Kgriget Norge, 1845.
 Kristensen, Evald Tang: Nogle Efterretninger om Herregaarden Lerchenfeldts (Bonderups) ældre Historie, 1889.
- Kronens Skøder, Bind I, 1892.
 Kühle, Sejer: Slægten Kühle, 1919.
 König, Val.: Genealogische Adelsgeschichte, 1736.
- laCour, L.F.: Korsør, 1923-26.
 laCour, L.F.: Skelskør, 1932.
 Lampe, G.B.: Hele Norge i kart, 1950.
 Landstad, M.B.: Fra Telemarken. Skik og Sagn, 1927.
 Larsen, Pio: Møre og Romsdal, 1971.
 Lassen, Aksel: Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen, 1965.
 Dassen, Aksel: 1659 - da landet blev øde, 1965.
 Lauring, Palle: Christian den Fjerdes riger og lande, 1976.
 Lauring, Palle: Svenskekrige og enevoldsmagt, 1977.
 Lisberg, H.C.Bering: Christian IV, 1890-91.
 Liljeroth, Erik och Albert Olsson: En bildbok om Halland, 1964.
 Liljeroth, Erik och Hans Ersgård; En bildbok om Skåne, 1964.
 Lind, H.D.: Kong Christian IV og hans Mænd paa Bremerholm, 1889.
 Lund, Troels: Dagligt Liv i Norden, 1.Udgave.
 Løvenskiold, Bartholomæus Herman: Bradsbjerg Amt og Scheen, 1784.
- Marquard, E.: Kjøbenhavns Borgere 1659, 1920.
 Matthiessen, Hugo: Limfjorden, 3.oplag, 1960.
 Michelsson, Hans: En christelig Lijgprædicken...1641.
 (Claus Daa og Ingeborg Parsberg)
- Militært Conversations-Lexicon, 1840.
 Mohrmann, Ruth-Elisabeth: Volksleben in Wilster im 16.und 17.Jht, 1977
 Munck, Jens Pedersøn: Mange Guds Børns i alle Stænder... 1693.
 (Ligprædiken for Hugo Lützows børn)
- Møller, J.S.: Moder og Barn, 1940.

- Det norske Folks Liv og Historie gennem Tidene, Bd.IV, 1935.
- Paulsen, Jørgen og Erik Kjersgaard: Danmark historisk billedbog bd.II
1523-1750, 1969.
- Petersen, Kai: Danmarkshistoriens hvornår skete det, 1977.
- Pontoppidan, Erik: Origines Hafniensis, 1760.
- Raabe, W.: Meklenburgische Vaterlandskunde I-II, 1857-63.
- Ramsing, H.U.: Københavnske Ejendomme 1377-1728, 1943ff.
- Rantzow, Heinrich: Denckwürdige Reise=Beschreibung... 1704.
- Rockstroh, K.C.: Udviklingen af den nationale Hær, 1909-26.
- Rosen, Wilhelm: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til det's benyttelse,
Bind I, 1-2, 1983.
- Roussell, Åge: Danske slotte og herregårde, 2.udgave 1963-68.
- Ruhe, Hermann: Chronik der Stadt Krempe, 1938.
- Røsoch, Henry, Trondheims Historie, (1939).
- Schmincke, Julius Ludw.Chr.: Geschichte der Stadt Eschwege, 1922.
- Schnell, H.: Mecklenburg zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges, 1907.
- Seierstad, Ivar: Skiens Historie, 1.bind, 1958.
- Den sjællandske øgruppens landmilitære domiciler, Østre Landsdelskomm.
Slaget ved Femern 1644-13.oktober-1944. Minneskrift utarb.av Førsvars-
stabens Krigshistoriska Avdelning, 1944.
- Sogner, Bjørn: Trondheim Bys Historie II, 1962.
- Steffens, Krog: Kragerø By, 1916.
- Stevns, Arne: Vor Hær i Krig og Fred, Bind 2, 1943.
- Tauber, E.G.: Udsigt over Sorøe Academies Forfatning..., 1827.
- Thomle, E.A.: Lidt mere om Familien Lystrup, særtr.af Pres.Tss., 1904.
- Thue, Friderich Wilhelm: Forsøg til Beskrivelse over Kragerøe Kiøb-
sted og Langesundsfjorden..., 1789.
- Topographia Hassiæ, et Regionum Vicinarum, 1655.
- Traps Danmark, 5.udgave,
- Tønnesen, Joh.N.: Porsgrunns historie.
- Wandall, Prebern: Et Guds Barns hellige Omgængelse..., 1669.
(Ligprædiken for Lisbeth Rosenkrantz)
- Wegener, C.F.: Historiske Efterretninger om Abrhamstrupgaard, 1855.
- Wiberg, S.W.: Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie, Ny ud-
gave, 1959-1960.
- Wohltmann, Hans: Die Geschichte der Stadt Stade an der Niederelbe.
- Zeillerus, Martinus: Topographiæ IX, Hessen(1646), Neue Aufg., 1959.
- Åverås, Asbjørn: Romsdals Soga II, 1941.

Aarbog for historisk samfund for Præstø amt.
 Aarbog for historisk samfund for Sorø amt.
 Dansk Adels Aarbog.
 Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal-og Literaturhist.
 Der deutsche Herold nr.2, 1890.
 Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein.
 Fornvännen.
 Handels- og Søfartsmuseets Aarbog.
 Hardsyssels Aarbog.
 Historisk Archiv, 1870-1871.
 Historisk Tidsskrift.
 Historiske Meddelelser om København.
 Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumsk.
 Krigshistorisk tidsskrift.
 Lokalhistorisk forening for Sønderhald kommune, Årsskrift.
 Meklenburgische Jahrbücher.
 Mitteilungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Familien-
 forschung und Wappenkunde.
 Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi.
 Neues staatsbürgerliches Magazin Schleswig.
 Nordelbingen.
 Norsk slegtshistorisk Tidsskrift.
 Norsk Tidsskrift for Genealogi.
 Orion.
 Personalhistorisk tidsskrift.
 Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins.
 Samlinger til jydsk Historie og Topografi.
 Schriften der heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig.
 Skivebogen.
 Tidsskrift for Søvnæs.
 Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinsche Geschichte.
 Zeitschrift des Vereins für Hessische Geschichte u. Landeskunde.